Charles White

Çeviri Zeynep Rona

İstanbul'da Üç Yıl

Türklerin Örf ve Âdetleri, 1841-1844

Birinci Cilt

Kitap Yayınevi

KİTAP YAYINEVİ – 382
SAHAFTAN DİZİSİ – 41

İSTANBUL'DA ÜÇ YIL; TÜRKLERİN ÖRF VE ÂDETLERİ, 1841-1844, BİRİNCİ CİLT / CHARLES WHITE

ÖZGÜN ADI
THREE YEARS IN CONSTANTINOPLE OR, DOMESTİC MANNERS OF THE TURKS IN 1844, VOL. 1

© 2022, KİTAP YAYINEVİ LTD.

ÇEVİRİ
ZEYNEP RONA

NOTLAYANLAR
ZEYNEP RONA, ÇAĞATAY ANADOL

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK RESMİ
EYÜP SIRTLARINDAN İSTANBUL'A BAKIŞ, HUBERT SATTLER, 1846

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
OCAK 2023, İSTANBUL

ISBN TAKIM 978-605-105-217-5
ISBN BİRİNCİ CİLT 978-605-105-218-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

İstanbul'da Üç Yıl

Türklerin Örf ve Âdetleri, 1841-1844

Birinci Cilt

Charles White

Çeviri
Zeynep Rona

Kitapyayınevi

İçindekiler

Sunuş 7

Giriş 9

1- Pazarlar ve Çarşılar 15

2- Kayıklar ve Kayıkçılar 37

3- Balıkpazarı, Balıklar ve Balık Avcılığı 59

4- İdam Cezaları, Gülhane Fermanı, Hastaneler 79

5- Elçiliklere Tanınan Himaye Hakkı 101

6- Çarşılar, Esnaf Birlikleri ve Loncalar 127

7- Vakıflar, Selatin Camileri ve Cami Malları 169

8- Kurukahveciler, Manavlar, Bahçeler ve Bahçıvanlık 197

Dizin 236

Sunuş

Albay Charles White (1793-1861) İngiltere'de Shropshire'da doğdu. Eton Kolejinde eğitim gördü ve burada ileride Britanya'nın Osmanlı büyükelçisi olacak olan Stratford Canning ile tanıştı. 1805'te mezun olduktan sonra orduya katıldı. General Wellington'un komutası altında Napolyon ordularına karşı verilen Yarımada Savaşı ya da İspanyol Bağımsızlık Savaşında görev aldı. 1812'de teğmen rütbesindeyken Cambridge Dükü Prens Adolphus'un özel sekreterliğine getirildi. 1821'de de albay rütbesiyle emekli oldu. Edebiyata ilgi duyan White 1827-1849 arasında dört roman yazdı: *Herbert Milton* (1827), *The Adventures of a King's Page* (1829), *The Married Unmarried* (1837) ve *The Cashmere Shawl* (1840).

White 1830-31 yıllarında Belçika kralının seçimi konusunda Britanya'yı temsil eden Lord Ponsonby'nin sekreteri oldu. Bu görevi sırasında edindiği bilgilere dayalı *The Belgic Revolution* (Belçika Devrimi) adlı kitabı 1835'te yayınlandı.

White'ın Belçika'da sekreterliğini yaptığı Lord Ponsonby 1832'de Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu elçiliğine atanmıştı. White 1841'de yani Ponsonby'nin elçiliğinin son yılında İstanbul'a gelerek 1844'e kadar üç yıl bu kentte kaldı. *Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of the Turks in 1844* (1845, İstanbul'da Üç Yıl; veya, Türklerin Örf ve Âdetleri) adlı kitabı bu uzun ikameti sırasında edindiği bilgi ve izlenimlerin ürünüdür. Daha önce yayınladığımız *Karadeniz* ve *Pera Palas'ta Gece Yarısı* adlı eserlerin yazarı Charles King, White'ın "19. yüzyılda şehri [İstanbul'u] en iyi tanıyan gözlemcilerden biri" olduğunu söyler.

White'ın eserini Türkçeleştirirken 1840'larda kullandığı dile olabildiğince bağlı kaldık, ancak okur için daha anlaşılır hale getirebilmek amacıyla, döneme özgü ağdalı, bazen abartılı ve şairane ifadelere yer verdiği çok uzun cümleleri sadeleştirmek, kimi zaman da bölmek durumunda kaldık. İngilizlere özgü deyişlerin de bulabildiğimiz ölçüde Türkçedeki benzerlerini kullanmaya çalıştık.

Batılılar 13. yüzyıldan bu yana Anadolu topraklarını Türkiye olarak adlandırdığından yazarın Osmanlı toprakları demek yerine "Türkiye" söz-

cüğünü tercih etmesine saygı gösterdik. Öte yandan yazar İstanbul'dan "Konstantinopolis" adlandırmasıyla bahsetmektedir. Bu konudaki genel ilkemiz uyarınca eğer anlatılan dönem 1453 öncesi ise Konstantinopolis, 1453 sonrası ise İstanbul kullanımlarını tercih ettik.

Metne, daha iyi anlaşılması veya bazı yanlışların düzeltilmesi için dipnotlar ekledik ve yazarın dipnotlarından ayırt edilebilmeleri için de bunları köşeli parantez içine aldık. Metin içine de aynı amaçla köşeli parantez içinde bazı eklemeler koyduk.

Kimi yerde bir bilginin, başka bir bölümde anlatılan biçimiyle çelişen tanımlarının verildiğini gördük, bunlardan en önemlilerini dipnotlarla belirtmeye çalıştık.

White dipnotlarında kullandığı kaynakların adlarını ve yazarlarının isimlerini bazen kısaltarak belirtmiş. Bu kısaltmaları köşeli parantez içinde açık olarak yazmaya çalıştık ve eğer dilimize çevrilmişlerse Türkçe künyelerini vermeye çalıştık. Tam adlarına ve künyelerine ulaşamadığımız kaynakları ise yazarın verdiği gibi bıraktık. İsim benzerliğinden kaynaklanabilecek yanlış anlaşılmaları engellemek için de kişilerin tam adlarını gene köşeli parantezler içinde vermeye çalıştık.

Eserdeki Yunanca sözcüklerin Türkçe karşılıklarını bulan Herkül Millas ve Marianna Yerasimos ile Latince ibareleri dilimize çeviren Prof. Dr. Bedia Demiriş'e ve Fransızcadan yaptığı çeviri nedeniyle Ayda Arel'e teşekkür borçluyuz.

Zeynep Rona

Giriş

Gyllius, Du Cange, Banduri, Pococke, Tavernier ve geçmişte yaşamış diğer ünlü yazarlar bize, Bizans'ın antik eserleri ve Boğaziçi'nin topoğrafyasıyla ilgili anlatmaya değecek fazla bir şey bırakmadılar. Çalışmalarında Doğuyu ele alanlar arasındaki en bilgili ve güvenilir yazar sayabileceğimiz D'Ohsson'ın eseri[1] kendi dönemi içindeki dini kuralları açıklayan ve bunların uygulanmasına ilişkin hiçbir bilgiyi gözden kaçırmadı. Aynı şekilde bıkıp usanmadan ve hiçbir ayrıntıyı atlamamaya dikkat eden von Hammer de İstanbul'un anıtlarını, kurumlarını ve tarihini anlatırken aynı titizliği gösterdi.[2] Andréossy,[3] Hobhouse, Walsh, Michaud,[4] Reumont,[5] Thornton ve Urquhart[6] ile başka birçok bilgili ve kültürlü Fransız, İngiliz, Alman yazar da bazı farklılıklarına karşın, benzer bir yol izleyerek gerçeklere bağlı kalmaya çalıştılar. Kısacası bu konularla ilgili yayınlanan sayısız çalışmadan bazıları antikçağ araştırmaları yapanların, bazıları da içerdiği yoğun tarihsel ve siyasal bilgilerle bu alana ilgi duyanlara yardımcı olurken, geçici olarak meraklarını tatmin etmekten öte bir niyetleri olmayan ve İstanbul'u alelacele bir baştan öbür başa gezme hevesinde olanlar içinse iyi bir rehber işlevi görmüştür.

Bütün bu kaynak bolluğuna karşın, hâlâ belli bir alanda bir boşluk hissedilir. Ancak sözünü ettiğimiz bu yazarların çalışmaları Osmanlı payitahtındaki yaygın örf ve âdetlere pek az ışık tutmaktadır. Bu konuları samimiyetle ele alan; yerel halkın gündelik yaşamını ve toplumsal geleneklerini açıkça ve basit bir şekilde betimleyen İngilizce hiçbir çalışma yoktur. Öte yandan modern seyahatname yazarlarının aktardıkları bilgilerin nerdeyse tümü

1 [Ignace Mouradja D'Ohsson], *Tableau général de l'Empire Othoman* [7 cilt, Paris, Firmin Didot, 1787-1820; *18. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev. Zerhan Yüksel, Tercüman 1001 Eser, ty].

2 [Joseph von Hammer-Purgstall], *Constantinopolis und der Bosporos* [Hartleben, 1822; İstanbul ve Boğaziçi, 2 cilt, çev. Senail Özkan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2011].

3 [Antoine-François Andréossy], *Constantinople et le Bosphore de Thrace* [Paris, 1828].

4 [Joseph François Michaud], *Correspondance d'Orient* [Paris, Ducollet, 1833-1835, 7 cilt].

5 [Alfred von Reumont], Reiseschilderungen, by Dr. Alfred Reuinont, Prussian Secretary of Legation.

6 Türkiye'yle ilgili yapılan hiçbir çalışma ülkenin siyasal ve yerel kurumlarıyla ilgili David Urquhart'ın çalışmasından daha doğru ya da bu kadar engin bilgi içermez. [*Turkey and Its Resources*, Saunders and Otley, Londra, 1833]

ya romantizm sınırına dayanan bir üslupla ya da öylesine abartılı ve göz boyar biçimde anlatılmıştır ki, yabancıları aydınlatmaktan çok onları yanıltır.

Dolayısıyla İstanbul'a gelen yabancıların çoğu, yerel âdetlerin nerelerden kaynaklandığı, anlamları ve tam olarak ne oldukları konusunda tam bir cehalet içindedir; kitaplardan ya da onlara yardımcı olanlardan doğru açıklamalar alamadıkları için de geldikleri gibi giderler, ama bir farkla; alelacele yaptıkları gözlemler ve edindikleri yanlış bilgilerden ötürü ve Türk halkının savunulması mümkün olmayan zaaflarıyla iyi nitelikleri arasında hiçbir ayırım yapmadıkları için çoğu kez farklı siyasal çıkarlar ve dini antipatilerin körüklediği geçmişten gelen önyargılara yeni yanlış anlamalar ekleyerek ayrılırlar.

Bu "iyi korunan" kente[7] gelmeden önce ve ilk geldiğimde çevremdeki deneyimli gezginler ve diplomatlar bana sürekli olarak bu tür gözlemlerini aktarıp duruyorlardı. Kentte kaldığım süre boyunca, kentin tarihi ve topoğrafyasından çok, bir Türk metropolünün gerek maddi, gerek manevi tarzını belirleyen örf ve âdetlerle bunların yerelde nasıl uygulandıklarını gördüğüm zaman bu görüşlerin haklılığı konusunda epey zorlandım. Mantıklı olan da buydu, bir kere yeniçeri ocağının kaldırılmasından beri sözü edilen bu gelenekler kökten bir değişime uğramıştı, ikincisiyse bütün Müslüman ülkelerinde yerel örf ve âdetleri etkileyen dini kuralların ve fetvaların az ya da çok sürekli olarak değişiyor olmasıydı.

Yukarıda sözü edilen boşluğun yarattığı sıkıntıyla ve İstanbullu Osmanlıların kendilerine özgü örf ve âdetleriyle ilgili daha doğru bilgiler edinme isteğiyle ilgimi çeken bu konuları araştırabilmek ve inceleyebilmek için kendime Boğaziçi'nde uzun süreli kalabileceğim bir ev buldum. Büyük bir merak ve titizlikle sürdürdüğüm üç yıllık araştırmalarımı bu üç ciltte topladım. Çalışmanın içeriğinin her ne kadar hedefimin ya da tam olarak yapmak istediklerimin gerisinde kaldığını düşünüyor olsam da, anlatılan her şey, her konu etraflıca gözden geçirilmiş ve dikkatle değerlendirilmiştir.

7 Stambol, yani iyi korunan. Osmanlıların başkentlerine verdiği tek onursal unvan buydu. [Bizans döneminde halk kentin resmi adı olan Konstantinopolis yerine kent anlamındaki polis sözcüğünü kullanırdı. İstanbul adı Yunanca "kente" veya "kentte" anlamına gelen *is tin polin* (εις την Πόλιν) kelimelerinin Türkçeleştirilmesiyle oluşmuştur. Osmanlı şairleri vezin icabı olarak "Stinbol, Stanbol" imlâsını da kullanmışlardır. Yazarın "Stambol" kelimesine "iyi korunan" anlamını vermesi bir yanılgıdır.]

Bu bilgilerin böyle bir inceleme imkânı olamadığı durumlarda yerel yetkililerin, yani iyi eğitimli ve kültürlü Türk aydınlarının ya da doğruluğundan kuşku duyulmayan güvenilir sağlam karakterli ve deneyim sahibi reaya[8] ile Frenklerin sözlü ya da yazılı anlatılarından edinildiğini belirtmek isterim.

Bu işe giriştiğim zaman örf ve âdetleri en kolay, dini ve yerel âdetlerle ilgili her türlü nesne ve ürünün satıldığı çarşı-pazar ortamını inceleyerek anlatabileceğimi fark ettim.

Bu süreç hem yeni bir şey denemenin avantajını, hem de bütün bu ürünlerin nasıl kullanılacağına ilişkin en ayrıntılı ve doğru bilgilere doğrudan ulaşma imkânını sağlayacak gibi görünüyordu. Dahası yöreye özgü üretime dikkat çekmek ve ticaret, sanayi ve kurumsal yapılara ilişkin düzenlemelerle ilgili bazı şeyler söylemek için de uygun bir fırsat yaratıyordu. Çalışmada çarşılara büyük yer vermemin nedeni de buydu.[9]

Temel amacım Türk payitahtındaki gündelik yaşamı ve sıradan alışkanlıkları samimiyetle ve olduğu gibi anlatmaktı, onun için de siyasete ve eski eserlere fazla yer ayırmadım. Siyaset bu kritik çağda insanı kışkırtan önemli bir konu olsa da, beni asıl hedefimden uzaklaştırabilirdi, eski eserlerle ilgili de söylenecek yeni bir şey yoktu. Peşi peşine gelen Hıristiyan ve Müslüman "tasvir kırıcıları"nın elinden kurtulabilen az sayıdaki kalıntıysa zaten önceden başka yazarlar tarafından ayrıntılı olarak betimlenmişti. Dolayısıyla defalarca ve büyük bir özenle ele alınmış bir alana girmek, hem gereksiz, hem de haddini bilmezlik olacaktı.

Eğer bu çalışma başarılı olmazsa, buna bir bahane bulmamı oldukça zorlaştıracağını düşündüğüm için araştırmaya başlamamı ve devam etmemi sağlayan kimi olumlu rastlantılardan söz etmekten kaçındım. Ama burada Pera'da yaşayan diplomatların ve çok sayıdaki saygın İngiliz hemşerimin yanı sıra, her sınıftan yerli ve yabancıların beni cesaretlen-

8 [Reaya, İslam dünyasında yönetici konumundaki askeri tabaka ile ulemanın dışındaki vergi mükellefi halkı ifade eden bir terimdir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne haraç ödeyen gayrimüslim tebaa için de kullanılmıştır. Yazar burada gayrimüslimleri kastetmektedir.]

9 Büyük Çarşı'yla [Kapalı Çarşı] ilgili daha doğru bilgiler edinmek amacıyla Mr. Austen Layard'ın yardımıyla çarşıyı dikkatle ölçüp biçtikten sonra ekteki planı hazırladık. Bu işi yapmak çok kolay değildi. Bugüne kadar ne böyle bir planın yayınlandığını ne de Babıâli ya da vakıf dairelerinde böyle bir belge bulunduğunu duydum.

dirmelerinden ve ne zaman bir bilgi istesem bana yardımcı olmalarından duyduğum minnettarlığı ifade etmeden geçemeyeceğim. Son saydıklarım arasında tanışma şerefine sahip olduğum özellikle Türk görevliler bana her zaman büyük bir sabırla yardım etmeye hazırdılar; bazılarıyla uzun süreli dostluk ilişkilerimiz oldu.

Bu seçkin ve hoşgörülü kişilere ne kadar minnettar olduğumu ifade edecek kelime bulamıyorum. Bu iyiliklerinin karşılığını onlara sözlerden öte başka şeylerle ödemek isterdim, ama bu imkânsız olduğundan onlara, ünlü şairin, dostu ve hamisi Ferrara düküne hitap ettiği dizeleriyle teşekkür etmeme izin vermenizi rica ederim

Quel, ch'io vi debbo, posso di parole
Pagare in parte, e d'opera d'inchiostro.
Ne, che poco io vi dia da imputar sono;
Che, quanto io posso dar—tutto vi dono.[10]

Minnettar olduğum bir görevi bütün kusurlarıyla yerine getirdikten ve bu çalışmanın amacını kısaca açıkladıktan sonra, bu ciltleri güvenle değil de daha ziyade umutla okurun ellerine bırakıyorum.

Charles White

Ciltlerin baskısı tamamlandıktan sonra Tarabya'da, onu kuranları onurlandıracak ve son derece yararlı sonuçlar doğuracak bir enstitünün açıldığı haberini aldım. Boğaziçi'nde ikâmet eden üç binden fazla İngiliz vatandaşının çocukları için bir de okulu bulunan bu enstitü, büyükelçimizin hayırsever eşi Lady Canning'in gözetiminde, hükümet desteği almadan, ama Başkonsolosumuz Mr. Cartwright, Mr.. H. A. Layard ve başkalarının yardımıyla kurulmuş.

Bu nitelikte okullara uzun bir süreden beri ihtiyaç vardı ve kurulması artık gerçekten de zorunlu hale gelmişti. Bunun nedeni yalnızca

10 Size borcumu ödemek isterim, / Mürekkebimden dökülen kelimelerimle. / Kızmayınız ne olur bu hakire, / Her şeyini vermiş olur sözleriyle. Orlanda Furioso, Kanto 1, Kıta 3.

Pera ve çevresindeki yerleşimlerde oturan İngiliz yurttaşlarının sayısının artması değildi; Fransa ve Rusya'nın aynı çevrede ruhban okulları kurmuş olmaları ve büyük bir gayretle hem dini, hem de siyasal propaganda yapıyor olmalarıydı. Bu işe siyaseti katmamın nedeniyse, bu okulların görünürdeki hedefleri teorik olarak eğitimi ve Hıristiyanlığı yaygınlaştırmak olsa da, asıl amaçları siyasal propaganda yapmak ve Türk kurumlarını çökertmekti. İngiliz okulunun amacı daha farklı ve daha masum. Kurucularının dileği yalnızca çocukları avarelikten ve cehaletten kurtarmak ve birer Hıristiyan olarak görevleri konusunda onları aydınlatmak değil, aynı zamanda ülkelerine karşı derin bir sevgi duymaya ve imparatorluğun, İngiliz çıkarlarını yakından ilgilendiren bütünlüğünü ve refahını korumaya yöneltmekti.

Burası bu denli önemli bir konuyu ele almak için uygun bir yer değil. Ama eğer bu satırlar, Beaumont, Palmerston ve Ashley lordlarının ya da M. Milnes, D'Israeli ve diğer yasama organı üyeleri gibi Türkleri ilgilendiren konular üzerine uzmanlıklarıyla öne çıkan kişilerin gözüne çarparsa, belki bu sorunun ele alınmaya ve parlamentonun dikkatine sunulmaya değer olduğunu düşünebilirler. Boğaziçi'nde yaşayan bütün İngilizler oybirliğiyle Tarabya'daki okulu onaylıyorlar. Dolayısıyla majestelerinin o mahallelerde oturan yurttaşları, parlamentodan gelecek desteği ve bu özel hayırseverlik girişiminin ülkelerinin resmi koruması altında teşvik edilerek olgunlaştırılmasını minnetkârlıkla karşılayacaktır. Eğer kıskançlıkla fesat karıştırılıp engellenmezse Babıâli de bu kurumu onaylamaya niyetli göründüğünden bu teşvik çok memnuniyet verici olacaktır.

C.W.
Ekim 1844

Birinci Bölüm

PAZARLAR VE ÇARŞILAR

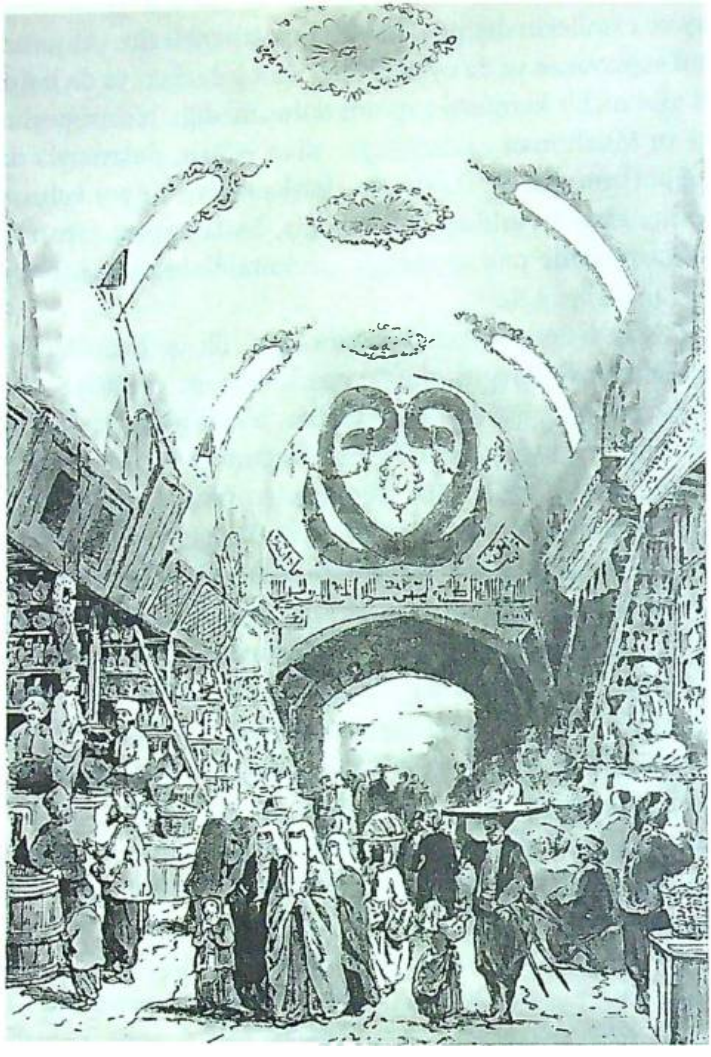
Saray ve camilerin dışında, büyük imalathanelerin, çalışanların gelişimini sağlayacak ya da oyalayacak sanat galerileri ya da bilim merkezleri gibi hiçbir kamusal yapının bulunmadığı, birbiri peşinden gelen Hıristiyan ve Müslüman saldırılarıyla talan edilen, dolayısıyla da antik ya da eski çağ görkeminin bir-iki izinden başka geriye bir şey kalmayan, bütününün ilginç, ama ayrıntılarının önemsiz, hatta saçma sapan olduğu bir kentte, başka yerlerde pek az merak uyandırabilecek şeyler hemen dikkat çeken odaklar haline gelir.

Dolayısıyla Pera'ya gelen yabancıların ilk işi bedestenlere ve etrafında kümelenen ve yaygın olarak pazar denilen çarşılara gitmektir. İç içe geçen hücrelerden ya da odacıklardan, birbirini kesen sokaklardan ve geçitlerden oluşan bu devasa labirentte Doğunun en zengin ve en değişik ürünlerini bulmak mümkündür. Birbirinden farklı, koşuşturan insanlarla dolup taşan bu çarşı, her gittiğinizde sizi tekrar tekrar şaşırtır durur; işin zor yanıysa bu kaotik ortamı çözebilmek ve net olarak yazıya dökmektir.

Ancak bir gezginin bu sayfaları okuyarak [Kapalıçarşı olarak anılan bu büyük] merkezi çarşıyı dolaşmasını kolaylaştırabilmek için onun her bölümünü teker teker ele almaya karar verdim. Bir plan yardımıyla her bölümü gezerek, her birini ayrı ayrı anlatmanın, rehberlik edebilmek açısından bütünü anlatmaktan daha yararlı olacağını düşünüyorum.

Çarşıyı gezmeye başlamadan önce perakende satış yapan bedesten, çarşı ve pazarın yanı sıra, toptan satışlar için malların depolandığı diğer alanların birbirinden farkını belirtmek gerekir. Bedesten, yani bezzâzistan, Arapça *bezz* (pamuklu ya da keten dokuma) ve Farsça *estân* (yer) ekinden oluşur ve "bez satılan yer" anlamına gelir, sonraları satılan mallara göre cevahir (mücevher) ya da silah bedesteni gibi adlarla anılmaya başlamıştır.

İlk haliyle bedestenler, dört kapısı da önemli noktalara açılan bağımsız yapılardı, başından beri olduğu gibi şimdi de her kapı hemen yanındaki bölmede ya da saçağın altındaki tezgâhta satılan mallara göre adlandırılmıştı. Zamanla ana deponun etrafına yeni dükkânlar, pasajlar

Kapalıçarşı

ve başka bölmeler eklenerek bütün alan duvarlar ve kemerlerle çevrilerek üstü örtülmüş, ana kapılara kilitler takılmış ve 12'si büyük 20 kadarı da küçük olmak üzere yaya kapıları açılmıştır. Bedestenler içinde yer aldıkları ana binanın güvenliği ve yönetimini düzenleyen lonca nizamnameleriyle hemen hemen aynı kurallara bağlıydılar. Ancak bu kurallarda bir fark vardı. Diğerleri gibi kapılarını güneş doğarken, yani sabah namazında açan eski bedesten, cuma günleri tamamen, haftanın diğer günleri ise gün ortasında kapatılırdı. Dolayısıyla öğle namazı zamanı gelince bekçiler anahtarlarıyla demir kapılara vurarak namaz vakti geldiğini haber verir ve içerdeki bütün esnafı, müşteriyi ve başıboş gezenleri dışarı çıkartırdı. Ramazan sırasında bedesten öğle vakti açılır, ikindi namazı saatinde kapanırdı.

Tümüyle Ermenilere ait olan ipek bedesteni sabah saat sekizde açılır yaklaşık ikindi namazı saatinde kapanırdı. Ayrıca bu kanaatkâr ve dindar insanlar pazar günü ve dini bayramlarda işyerlerini açmazlardı; bir ya da birden çok azizin yortu günü olmadığı bir hafta yok gibiydi, bu nedenlerle satış yerleri yılın neredeyse dörtte birinde kapalı kalırdı.[1]

Dış ya da genel çarşı haftanın her günü, gün doğumundan batımına kadar açık olurdu, ama satıcıların çoğu mevsimine göre saati değişse de ikindi namazı saatinde dükkânları kapatıp çarşıdan ayrılırlardı. İkindi namazı saati her şeyin gölgesinin aslından bir misli büyük olduğu zaman başlar, iki misli olduğunda biterdi. Dini kurallar her ne kadar cuma günü öğle namaz saati dışında çalışmayı yasaklamasa da sadece birkaç Müslüman saat 12'den sonra işbaşı yapar, çoğunluk cuma gününü dinlenerek ve tefekkürle geçirirdi.

İleriki bölümlerde üzerinde duracağım Mısır ya da Aktarlar Çarşısı da bedestenler gibi cuma günleri ve ramazan boyunca kapalı, diğer günlerse güneşin doğmasından ikindi namazına kadar açık kalırdı. Bazıları Cevahir Bedesteninin gün ortasında kapanmasını, hükümetin orada bulunduğunu sandığı silahların halkı ayaklanmaya teşvik etmesinden

1 Hangi mezhepten olurlarsa olsunlar bütün Ermenilerin çok sayıda perhiz günü ve dini bayramları olsa da Rum Ortodoks Kilisesine oranla daha az boş günleri olurdu. Paskalya öncesi hafta ile pazar günleri sayılmazsa Rumların kutsal günlerinin sayısı 52'ydi; bu sayı *skizmacı* Ermenilerde 21'di, Katolik Ermenilerse normal Katolik takvimine uyuyorlardı.

korkmasına bağlarlar. Aslında bu gereksiz ve asılsız bir varsayımdır, çünkü eğer halk bedesteni basmak isterse bunu sabah saatlerinde ya da daha sonra günbatımından önce yapabilir, ayrıca işe yarayan silahlar orada değil, Bitpazarı dolayındaki büyük dükkânlardaydı ve sabahtan akşama kadar buralarda dolaşan alt sınıftan her türlü insandan biri olsun bu silahları hükümete karşı kullanmayı aklına getirmemişti. Aslında bedestenin bu saatlerde kapanması eski bir alışkanlığa dayanıyordu: Buranın ilk kiracıları ya da tüccarları çoğunlukla ya yeniçeriydi ya da onlarla bağlantılıydı ve bunlar kendilerini sıradan dükkân sahiplerinden üstün gördükleri için bütün öğleden sonrasını kendi eğlencelerine ya da özel işlerine ayırıyorlardı ve bu âdet de böylece sürüp gidiyordu.

Peralıların ve yabancıların pazar, Türklerin de çarşı[2] dediği bu büyük kapalı yapı yaklaşık 290 metrekarelik yamuk dörtgen bir plana sahiptir. Kuzeyde Mahmutpaşa ile Mercan Yokuşu arasındaki çeşitli hanların duvarları, güneyde Sultan Bayezid Camisi ile ekleri, doğuda Nuruosmaniye ile bitişiğindeki hanlar, batıda da Büyük Valide Han'dan Serasker Kapısı'na [Bab-ı Serasker; bugün İstanbul Üniversitesinin ana kapısı] uzanan dik Mercan Yokuşu'na açılan başka hanlarla çevrilidir.[3]

Kapalıçarşı'da neredeyse bütün resmi yapılarda üst örtü olarak kullanılan kubbelere yalnızca içindeki iki bedestende yer verilmiş, genelinde tonozlu revakların üstü hafif bir ahşap çatı ve kiremitlerle kaplanmıştır; Serasker [Bayezid] Kulesi'nden bakıldığında, üstünde herhangi bir mimari eleman bulunmayan ve yalnızca kiremitle kaplı dümdüz bir çatıdan oluşan bu muazzam alan, çevresindeki selatin camileri ve büyük hanların arasında tekdüze bir boşluk yaratır.

Bedestenler ile Kapalıçarşı'yı diğer çarşılardan ve pazarlardan ayıran bir başka özellik de tamamen tonozla örtülmüş olması ve tonozların yanından açılan pencerelerle aydınlatılmasıdır, diğer çarşılar genellikle ya üstleri kapalı olmayan açık alanlardır ya da sıra dükkânlardan oluşur. Sıradan çarşılar umumi pazarlardır ve Kapalıçarşı'da bulunan bütün gerekli mimari

2 Çarşı, Farsça çâr "dört" ve sû "taraf" kökünden kare anlamında kullanılmıştır, pazar da *bâzâr*, yani "bez"den türetilmiştir.

3 Plana bakınız.

özelliklere sahip olan Mısır Çarşısı hariç, hiçbirinin ne kapısı ne de kapalı mekânı bulunur.

Perakende satış yapan başka yerler de var. İlk olarak, Mercan Yokuşu'ndaki halıcılar ile çarşının Mahmutpaşa Kapısı bitişiğinde, bugün bütünüyle Ermeni mücevhercilerin bulunduğu eski çukacılar [ya da çuhacılar] gibi bir bölümü depo olarak, bir bölümü konaklama amacıyla kullanılan küçük hanlar var. Bu küçük hanlar, genellikle yabancı toptancılarının ya da varlıklı yerel bankerlerin kaldıkları büyük hanlarınkine benzer amaçlara hizmet etmekle birlikte, aralarında bazı farklar var. Ancak bunların ikisini de bir tür otele benzetmek zor, çünkü yönetim ne odalarda mobilya bulunduruyor ne de yiyecek veriyor, ama neredeyse hepsinde de kalanlara çubuk sağlayan ve gün içinde çevredeki aşevlerinden yiyecek temin edilebilen birer kahvehane var.

Perakende satış yapılan ikinci bir grup da aynı kelime kökünden üretilen, ama imalathane anlamına gelen hanelerden oluşmaktaydı. Bunlardan devlet yönetimi altında olmayıp, sözü edilmeye değer yalnızca üç tane var: Saraçhane (dericiler), kavafhane (ayakkabıcılar) ve tahmishane [kurukahveciler]. Kentteki bu üç imalat atölyesi içinde en orijinali ve eğlencelisi saraçhaneydi; hemen yanında bulunan kavafhane de aynı derecede ilginçti. II. Mehmed, Fatih Camisi'nin bulunduğu dördüncü tepenin güney yamacındaki bu iki atölyeye ilk açıldıklarında bazı ayrıcalıklar tanımış, Sultan Süleyman ve ardılları da bu hakları genişletmiş.

Saraçlarla kavafların çalıştıkları yerlerin hane olarak adlandırılmalarına izin veren de Sultan Süleyman olmuştu. İmalathane sözcüğü Müslümanların kulağına çarşı sözcüğünden daha soylu bir tını bırakıyordu, tıpkı İngilizcede dükkân yerine fabrika denmesi gibi. Aslında "hane" eki yalnızca tophane, tersane, feshane ve benzeri gibi devlet kurumları için kullanılabiliyordu, ama bu ikisi gibi ender olarak bazı özel imalat atölyelerinin de bu adı taşımasına izin veriliyordu.

Devşirme sisteminden vaz geçilmesinden sonra İstanbul'daki yerleşik yeniçeri odaları en iyi askerlerini kavaf, saraç ve debbağ esnaf birliklerinden toplamaya başlamışlardı. Bunlar gururlu ve bağımsız birer sınıftı; bu özellikle de meslekleri icabı adeta çöpçülük yapar gibi dericilikte

kullanılan köpek dışkılarını toplamak zorunda kalan ve bunun için epey zahmetli ve tatsız bir çıraklık dönemi geçiren debbağlar için söylenebilirdi.

Eskiden terzilerin de bir hanesi vardı. Bunlardan biri sarayı surlarının yakınındaki Alay Köşkü'ne[4] yakın, bir diğeri de Eski Saray yakınlarındaki eski Arslanhane çevresinde bir yerdeydi. Bir kıyafetin neredeyse her bölümünden ayrı ayrı sorumlu olan çok sayıda alt gruptan oluşan terziler, şimdilerde ortak bir imalathanede çalışmıyorlar, öncelikli olarak liman çevresine yakın yerleri seçmekle birlikte, kentin çeşitli yerlerine dağılmış durumdalar. Ancak yeni bir giyim tarzının benimsenmesinden sonra işlerini büyük ölçüde Pera ve Galata dolaylarında oturan Frenk terzilere kaybetmiş durumdalar. Eskiden terzilerin kibar, ama yüreklilik isteyen bir zanaatla uğraştıkları düşünülürdü, halk arasında karışıklık çıktığı zaman devlete hizmet etmekten hiç kaçınmazlardı. Örneğin 13 Haziran 1826'da [başlayan] büyük ayaklanmada hepsi bir araya gelerek, yeniçerilerin etkisiz kılınmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardı. Ordunun onlara ihtiyacı olduğundan geçmişte birçok ayrıcalıklardan yaralanmışlar ve dokunulmazlık elde etmişlerdi. Terziler dağınık halde olsalar da hâlâ çok sayıda birliğe sahipler, pirleri de Hz. İdris.[5] Söylentiye göre Hz. İdris hizmetçi kızların kendisi için diktiği hırkayı beğenmemiş ve eline aldığı bir bıçak ve iğnelerle daha uygun hale getirmişti. Bir model olarak benimsenen bu hırka, bugün Topkapı Saray'ında korunan Hz. Muhammed'in Bürde-i Saadet'ine de [bürd/bürde=hırka] örnek oluşturmuştur.

Burada genellikle toptancıların satış yaptıkları kapanlardan (büyük dükkânlar ya da ambarlar) da söz etmek gerekir. Paraya düşkünlükleri ve tekelci eğilimleriyle İngiliz meslektaşlarından aşağı kalmayan tahıl tüccarları ve uncuların kullandıkları Unkapanı, Haliç üzerindeki köprünün güney ucunda kıyıya yakın çok geniş bir binaydı. Kerestecilerin Odunkapanı Galata'nın karşısında limana bitişikti. Bu ikisinden başka önemli sayılabilecek diğer kapanlar bal, yağ, tuz ve kurşun kapanlarıdır.

4 Alay Köşkü, Babıâli'nin hemen karşısına isabet eden saray surları üstünde inşa edilmiştir. Sultanların tören alaylarını ya da yabancı elçilerin Babıâli'de ya da sarayda yapılacak kabul törenlerine gelişlerini bu köşkün kafesli penceresinin arkasından izlemesinden ötürü köşke bu ad verilmiştir.

5 Bütün loncaların bir piri vardı, sırası geldiğinde bunlardan söz edeceğiz.

Genel hatlarıyla ele aldığımız çarşılarla ilgili belirtmemiz gereken bir başka nokta da bütün büyük çarşıların güvenliğinin emri altında çok sayıda bekçi bulunan bekçi başına emanet edilmiş olmasıdır. Bekçiler gün batımında işe başlar ve güneş doğana kadar devriye gezerlerdi. Her dükkân sahibi, zaptiye ve vakıf idaresi[6] nezdinde bir grup binanın güvenliğinden sorumlu olan bekçi başına ayda 15 para (üç peni) öderdi. Çevrede sigara içmek, ateş ve herhangi bir şey yakmak yasaktı, ayrıca akşam namazından sonra içerde kimsenin uyumasına ya da kalmasına da izin verilmiyor. Dükkân kiraları büyüklüğüne ve yerine göre değişiyor. Ödenen belli başlı vergiler şöyle: 1) Her zanaat kolundan sorumlu olan kâhyanın her dükkân için vakıf idaresine yıllık olarak ödediği en fazla 12 kuruş. 2) İhtisap ağasına ödenen yıllık beş kuruş. 3) Kâhyaya ödenen birkaç para. 4) Dükkân sahiplerinin, ödemek zorunda olduğu kira bedeli. Bütün dükkânları vakıftan toptan kiralayan ve dükkânların ya da bölgenin ait olduğu camiye karşı sorumlu olan kişiye ödenen bu bedel aylık beş ile 30 kuruş arasında değişiyor. Onarım masrafları ilgili vakıf idaresi tarafından karşılanırdı ve çarşının genelinin bakımlı ve düzgün olmasından onlar sorumluydu.

Bu genel manzarayı sunduktan sonra şimdi artık ayrıntılara geçebiliriz.

Yabancıların İstanbul'daki çarşıları ya da başka ilgi çekici yerleri ziyaret ederken karşılaştıkları en büyük sorun kendilerini bir rehberin yönlendirmesine ve kaçınılmaz olarak onların düzenbazlıklarına teslim olmak zorunda kalmalarıydı. Çoğunluğunu adalı Rumların, toplum tarafından dışlanmış İtalyanların ya da Maltalı serserilerin oluşturduğu bu grup istisnasız dünyanın en ahlaksız ve cahil rehberleri. Yer ve mal adlarından başka bir şey bilmedikleri gibi, doğru dürüst dil bilenine rastlamak da pek mümkün değil, içlerinde birinin bile sıradan bir kitabeyi okuyabilecek kadar okuması yok, ama gene de kendilerine tercüman diyorlar ve sanki nitelikli, ama adları kötüye çıkmış bir kesimle alay edercesine onların son halkası olduklarını iddia ediyorlar.

Deneyimleri sayesinde yabancıların nelere meraklı olduklarını iyi biliyorlar ve o malın önceden öğrendiği ortalama fiyatı üzerine neredeyse

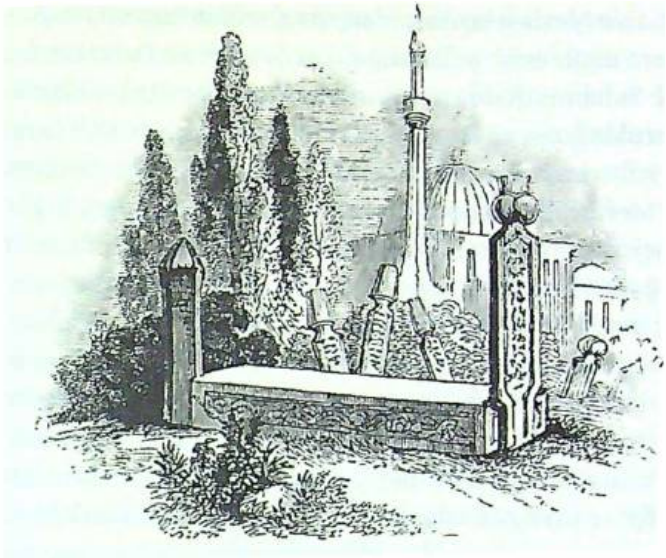
6 Vakıfların yapısı sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

yüzde 20 ekleyerek pazarlığa başlıyor ve sanki rehberlik ettiği müşteri lehine fiyatı indirmiş gibi yapmayı başarıyorlar. İlk kez gelen yabancılar onların dürüstlüğüne güveniyor, ne söylerlerse inanıyor ve onların bu kadar gayret göstermesinden memnun ayrılıyorlar ve çoğu durumda değerinin çok üzerine yaptıkları ödemeden edinilen kâr, ertesi gün satıcı ile bu sahtekâr çakallar arasında pay ediliyor. Rehberlerin gündeliği bir dolar, ama eğer gezdirdikleri kişi çok şey satın alırsa kazançları da ona göre artıyor, ama hiçbir zaman yüzde 10'dan daha az olmuyor. Düzenbazlıkları ve cehaletleri yetmiyormuş gibi üstüne üstlük çoğu hem küstah hem de tembel. Birkaçı böyle olmayabilir, ama dolandırıcı ve cahil olmayanı hiç yok. Rehberler ayrıca gezginleri yönlendirdikleri hanların işletmecilerinden de adam başı bir dolar alıyorlar, bazen hancının, gezginin handa kaldığı her gün için günlük ücretin yarısını rehberlere verdiği oluyor. Bütün bu masraflar tabii ki sonuçta faturaya yansıtılıyor. Buna ek olarak hancılar eğer bu tür aracılarla iş yapmıyorsa, satıcının satmak üzere hana getirdiği mallar satıldığında bedel üzerinden yüzde 10 vergi kesiyor ve bu da gene satın alanın üzerine bindiriliyor. Bu beladan kurtulmanın tek yolu bedestene ve çarşıya gidildiği zaman eğer mümkünse rehberlerin tavsiye ettikleri dükkânlara uğramamak. Gözlerimizin önünde kaç kere buna benzer olaylar oldu ve yabancılardan standart fiyatlı sıradan ürünler için bizim ödediğimizden yüzde 40 fazla aldıklarını gördük.

Rehberlerin bir de başı var, o da tam bir düzenbaz, sarayı ve camileri ziyaret edebilmek için Babıâli'den ferman çıkartmış gibi yapıyor. Aslında bunlar temsilciliklerin kendi yurttaşları için istediklerinde zaten verilen sıradan izinler, eğer bunların ayarlanması bu kişilerden istenirse o zaman masraflar yüzde 20 fazla oluyor.[7]

7 Saray ve camileri ziyaret etmek için alınan ferman için ödenen miktarları ayrıntılandırmak faydalı olabilir. Fiyat aşağıda da görüleceği gibi ziyaret edilmek istenen camiye ve sayısına göre değişiyor. Bu fiyatlar standart sayılabilir. Grup kaç kişi olursa olsun eğer bundan fazla istenirse, o fazlalık aldatmacadır.

Fermanı veren Babıâli görevlisi	200 kuruş
Elçilik kavası (koruma görevlisi)	30 kuruş
Saray görevlileri	150 kuruş
Ayasofya Camisi	100 kuruş
Sultan Ahmed	60 kuruş
Süleymaniye	40 kuruş
Bayezid	40 kuruş

(Bonneval Kontu) Humbaracı Ahmed Paşa'nın
Galata Mevlevihanesi'ndeki Mezarı

Yukarıda belirtilen bir dolandırıcıyla çarşıya giden yabancılar Galata'ya inen dik yokuştan inmek zorunda kalmazlar; rehberler onları, 40 hektarlık bir alanı kaplamasına rağmen "Küçük Mezarlık" [Petits Champs des Mort] olarak anılan Türk mezarlığının kuzeydoğu girişinin karşısındaki Mevlevihane'ye vardıklarında, hemen sağa döndürerek yokuştan indirir.

Nuruosmaniye	40 kuruş
Fatih	40 kuruş
	.....
	700 kuruş

Fiyatları belirttikten sonra bu tür bir fermanın çevirisini veriyorum. Eğer bir yabancı prens ya da çok önemli bir kişiye verilmiyorsa yazılanlarda bir değişiklik olmuyor.

Sadrazam tarafından imzalanan bu fermanlar selatin camilerinin baş kayyımına hitaben yazılıyor.

".....Büyükelçisinden Babıâli'ye, İstanbul'a geldiğini bir notla bildiren ..... adlı beyzade, halifelerin payitahtındaki selatin camilerini ziyaret etmek istemektedir. Buna binaen bir dost devletin temsilcisinin bu ricasına uygun olarak, zat-ı âlileri (sadrazam) hayırlı bir cevap lütfetti. Bunun neticesinde bu emir size hitaben yazılmıştır. Bu sebeple bu beyzadeyle maiyeti onlara tayin edilecek bir memurla birlikte camiye teşrif ettiklerinde siz kayyımlardan her biri onların ziyaretine izin verecek ve onlara münasip hürmeti göstereceksiniz. 19 Sefer 1259." (20 Mart 1843)

Şimdi size Mevlevi tarikatından söz etmenin tam sırası. Ancak ibadet biçimi defalarca uzun uzun anlatıldığından ben sadece tarikatın, Hicri 643'te [M. 1245/46] Sultan-ı Ulema diye anılan Şeyh Mevlânâ Celaleddin Rumi tarafından kurulduğunu ve bugün üst sınıflar arasında büyük saygı gören ya da doğrudan sultanın himayesi altında olan tek tarikat olduğunu söylemekle yetineceğim. Mevleviler arasında son derece bilgili ve saygın kişiler olduğunu da belirtmek isterim. Pera'daki mevlevihanenin şeyhi Kudretullah Efendi, yetkin bir Doğulu âlim ve eski eser meraklısı olarak ünlenmesinin yanı sıra, hoşgörülü bir dindarlık anlayışına sahip görgülü, kibar biriydi.[8]

Mevlevi dervişlerin dönerek yaptıkları ve genellikle özel bir anlamı olmayan salt beceriye dayalı bir gösteri olduğu sanılan ibadetleri aslında tarikatın iki büyük gizeminin simgesi. Dönme hareketi, başı sonu olmadan var olabilmeye inandıklarını ve her yerde kutsallığın varlığını aradıklarını simgeler; hafifçe ve yavaşça başlayan, sonra durdurulamayacak bir hızla ivme kazanarak ilerleyen ve adeta aniden ölümün eliyle sona eren hareket insanın hayattaki ilerleyişinin simgesi. Bütün dünyevi uğraşlarını bir yana bırakarak Tanrı'nın hizmetine girmek üzere inzivaya çekilenler için de aynı şey geçerli. Öne doğru uzattıkları sağ elin açık avucunun yukarı bakması Yüce Allah'ın bahşettiklerini ve lütfunu alıp avucu aşağıya dönük sol elle bunları başkalarına vermesini temsil eder. Derviş sözcüğü yoksul anlamına gelir ve bütün malını-mülkünü insanoğlunun yararına bırakanları tanımlar.

Yol, mevlevihane kapısının çaprazından Galata'nın eski sur hendeğinin yamacına bitişik, adeta ihmal edilmiş mezarlığın yanından geçerek Kule Kapısı [Kuledibi] Mahallesi'ne ulaşır. Eğer buradan geçen yolcunun büyüye ya da sihrin bulanık gizemlerine merakı varsa yol üzerinde Kırımlı Muhammed Ağa'ya danışabilir. Sihirbazlık, müneccimlik ve kapıcılık gibi üç ayrı işi bir arada yürüten bu hikmet sahibi saygın kişi, Harut ve Marut gibi yeryüzüne düşen melekleri ya da saf, safdillerin batıl inançlarından yararlananları izleyen uysal ve yardımsever Türklerden biri.

Muhammed Ağa'nın mahallenin kadınları arasında büyük itibarı var. Giriş kapısının içinde, duvar dibindeki ahşap kulübesinin önü hiç boş

8 Ona Kudret adının verilmesinin nedeni doğumunda annesinin 39, babasının 80 yaşında olmasındandı. Babası olağanüstü kutsiyet sahibi âlim bir Mevlevi şeyhiydi.

kalmıyor. Yaşlı hanımefendiler kaybolan ya da çalınan eşyalarını bulabilme umuduyla onun su camına[9] ve bir koyun kürekkemiğine başvurmadan edemiyor. Daha genç olanlarsa kocaları onları aldattığında ya da genç yaşta ölmekten korktukları için tılsım ya da hamail [nüsha/muska] istiyorlar. Bazıları yıldız falına baktırıp çocuklarının sünneti ya da düğünü için en uğurlu günü bulmaya çalışıyor. Bazıları da geleceklerinden emin olmak için fal baktırıyor ya da çocuk sahibi olmak için nüsha yazdırıyor.[10] Bundan başka safra ya da çiğ yenen hıyar, kıvırcıktan, hareketsizlikten ya da çok fazla helva yemekten ve aşırı yenen bütün tatlı-tuzlulardan kaynaklanan karın ağrıları [kolit] için onun sihir gücüne başvuranlar da var. Bütün bunlar için küçük bir hediye ya da birkaç para Muhammed Ağa'yı memnun ediyor, söylediği birkaç söz de hastalarını tatmin ediyor.

Kentin her mahalle ve çarşısının, Muhammed Ağa gibi övündükleri bir-iki hikmet sahibi bulunuyor. Bunlar daima ağırbaşlı ve kibar kişiler ve tıpkı hastalarının onların müneccimlik ya da sihir becerilerine inandıkları gibi onlar da kendi güçlerine inanarak işlerini yapıyorlar. Eski bedestende Şam çeliği bıçaklar ve ilginç hançerler satan İbrahim Emirzade Efendi adındaki tüccar, sık sık işini bırakıp dükkânında kendisine başvuran birine muska yazıyor ya da alnına mıknatıslı bıçağını dokunduruyor. Aslında hangi sınıftan olursa olsun, herkesin zihni bu tür batıl inançlarla az çok dolu. Önemli devlet işleri de müneccimbaşına danışılmadan pek yapılmıyor, bazı zenginlerin kendi işyerlerinde özel müneccimleri var; efendilerinin hayatındaki önemli olaylar onun hesaplarına göre düzenleniyor. Müneccimlik taslayan bu kişiler ünlü Arap âlim Muhyiddin el-Mağribî'nin "ulûm-u Arabiye" olarak bilinen öğretisini uyguluyorlar.

Bir gün tesadüfen bedestende tanık olduğum bir sihirbazın gösterisinde, bizdeki daha medeni, ama belki buradakiler kadar dürüst olmayan şarlatanlarınkine benzer bazı el-kol hareketleri yaptıklarını gördüm. İbrahim Efendi'nin dükkânında çeşitli eski silahlar ve antikalar arasından seçtikle-

9 [Su camı yüzde 20 ila 50 arasında sodyum silikat ihtiva eden bir çözeltidir. Bu ürünün su ile muamelesinden elde edilen sıvıya su camı, sıvı cam veya çözünen cam denir.]

10 Fal bakmanın çeşitli şekilleri var, ama en yaygın olanı Kuran'ı rasgele açmak ve gözünün ilk takıldığı kısmı okumak.

rim için pazarlık yaptığım sırada sırtında kırmızı pelerin, başında da beyaz genişçe bir sarık olan tek gözlü, pek de hoş bir görünümü olmayan bir Arap yanaştı, peşinde de hastalıklı görünümlü siyah tenli bir kız vardı. Âdet olduğu üzere selamlaşılıp hal-hatır sorulduktan sonra, Arap kaldığı handa herkesin İbrahim'in ününden söz ettiğini, dolayısıyla da kendisine danışmak istediğini söyledi. Karşı taraf iyi dileklerini belirterek yeniden hoş geldiniz dedi, bunun üzerine Arap arkasındaki kölenin içinde bir şeytan bulunduğunu ya da birisinin ona büyü yaptığını, onu neşeli ve akıllı bir kızken, suratsız, uyuşuk ve inatçı birine dönüştürdüğünü ve iyiliğin de cezanın da üzerinde bir etkisinin kalmadığından yakındı. Arap, diğer belirtileri –ki hepsi baş şeytanın kızın göğsüne yerleştiğini kanıtlıyordu– ayrıntılarıyla anlattıktan sonra İbrahim Efendi'nin kızı iyileştirip iyileştiremeyeceğini sorarak sözlerini bitirdi.

Bu, tam da ilmi sorgulamaktı; dolayısıyla İbrahim fakir kesemi cezbetmeye çalıştığı nesneyi elinden bıraktı, tespihini alıp çekmeye başladı ve başının yumuşak, olumlayıcı bir hareketiyle "İnşallah!" dedi. Arap da aynı sözü tekrarladı ve siyahi kızı önüne doğru itti. Kaldırımdan yaklaşık bir metre kadar yüksekteki tezgâhında oturan İbrahim yerinden kalkmadan gerekeni yapabilecek durumdaydı. Yan dükkândakiler ve gelip geçenler nezaketen ya da ne yapılacağını bildikleri için ya başlarını çevirdiler ya da oralı olmamayı tercih ettiler, dolayısıyla olanları yalnızca ben ve bana eşlik eden Ermeni gördü.

İbrahim Efendi bir süre, önünde sessiz ve hareketsiz duran, gözlerini yere çevirmiş kıza baktı, sonra yavaşça elleriyle kızın alnı, göğsü ve karnı üstünde daireler çizerek kötücül havayı dağıtmaya çalıştı, ardından ellerini omuzlarına koyup kelime-i tevhidi mırıldandı.[11] İbrahim Efendi sonra bir sağa, bir de sola tükürür gibi yaparak hastasının üzerindeki nazarı savdı ve öne doğru eğilerek kızın kulağına Kuran'ın şeytanlar ve cadılarla ilgili ayetlerinden birini fısıldadı ve eğer kötü ruhlar kulaklarından dışarı çıkmışsa diye her omuzunun üstüne birer kere üfleyerek onları uzaklaştırdı.

Ardından İbrahim Efendi durdu ve bu sırada kız titremeye başladı, teninin rengine karşın adeta beti benzi atmıştı; bu hiç de normal değildi. Hava çok soğuktu ve zavallı kızın üstünde incecik giysiler vardı, iyi gıda

11 Kelime-i Şehadet de denir ve "Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanır, sözle de ifade ederim" anlamına gelir.

almadığı, hasta olduğu ve kötü muamele gördüğü anlaşılıyordu. Derken İbrahim Efendi yeniden yavaşça ellerini kaldırarak iki yana ve aşağı yukarı sallamaya sonra da öne doğru, dua okurken yapıldığı gibi, avuçlarını açtı ve adeta açık bir kitap gibi öne doğru uzattı. Hızlıca birkaç dua mırıldanarak, kuşağındaki akik saplı küçük bıçağı çıkarttı, sol eliyle bıçağın ucunu önce kızın kaşlarına, sonra da göğsüne değdirirken, sağ elinin işaret parmağıyla şeytanı o noktaya mıhlamak istercesine hafifçe birkaç kere vurdu. Bunun ardından şeytanı parçalara kesme niyetiyle bıçağın kenarını birkaç kez kızın göğsünden, alnından, yanaklarından, sırtından ve yanlarından geçirdi; işi bitince bıçağını dikkatle silip gene kuşağının içine soktu.

Bu süreç içinde siyahi kız daha da heyecanlanmıştı ve nefes alamıyordu. Sanki göğsü sıkışmış, haykırmaya çalışıyordu. Gözlerinden yaşlar boşanan kız sonunda haykırarak ağzını açtı ve isteri krizine girmiş gibi hıçkırarak ağlamaya başladı. Bu sırada şeytan da çareyi kaçmakta bulmuştu. En azından üçü de böyle olduğuna inanıyordu, kız ve efendisi "Maşallah!" derken, usta da "Allaha Şükür!" diyordu; ardından "Kız iyileşti! O çıktı ve herhalde bu kâfirin ağzından içeri girdi" diye fısıldadı.

Bundan sonra İbrahim Efendi göğsünden küçük bir parça bezoar taşı çıkardı, üstünü kazıyarak elde ettiği az miktardaki tozu küçük bir kâğıt parçasına sardı ve üstüne yarım düzine kadar kelime yazdıktan sonra kıza verdi ve nasıl saklaması gerektiği anlattı. Arap ücret olarak iki kuruş ile güzel bir karnabahar bıraktı; ona sağlıklı bir ömür ile sihir gücünün artması dileklerinde bulunarak kölesiyle birlikte dükkândan ayrıldı.

En kalitelileri çarşıdaki ıtriyatçılarda satılan bezoar taşının bir panzehir olarak yararına inanmanın buradaki en yaygın önyargılardan ve batıl inançlardan biri olduğunu belirtmek isterim. Aslında bu taş, daha çok geviş getiren hayvanların bağırsaklarında katılaşan bir madde. Çarşıda bir fındık büyüklüğünden yumurta büyüklüğüne kadar çok değişik boyutlarda satılan bu taş mat, yeşilimsi ya da kahverengi tonda. En etkili olanların bir tür Mısır yılanında oluşanlar olduğu söyleniyor. Birçok Türk ailesinin de doktoru olan [Viyanalı] Alman hekim [Sigmund] Spitzer[12] 1842'de bezoar taşının etkinliğini sınayan bir olayda hazır bulunmuş:

12 Dr. Spitzer Galata Saray'daki tıp okulunda [Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane] anatomi ve pataloji profesörü.

Ramazan sırasında itibar sahibi bir Türk görevliye nezaket ziyaretine gittiğimde, divandaki diğer misafirlerin yanına oturdum ve ikram edilen çubuğu aldım. Ev sahibi ve misafirlerin hepsi bu bayram ayında âdet olduğu üzere her zamanki gibi gün boyu tuttukları orucu güneşin batmasıyla açmış, bol bol yemek yiyip keyfe dalmışlardı. Hepsinin neşesi yerindeydi, sohbet de üst sınıfların her zamanki konuşmalarından daha heyecanlı geçiyordu. Sonra ev sahibi aniden elindeki uzun yasemin çubuğunu düşürdü, yüzü bembeyaz oldu ve şiddetli kasılmalar başladı, bir nöbet geçirdiği anlaşılıyordu.

Acilen uygulanan doğru tedaviyle efendi yalnızca kendine gelmekle kalmadı, aynı zamanda yerine oturup yeniden çubuğunu içmeye devam etti. Arkasından bunun nedenini sorgulamaya başladık. Böyle bir şey ilk defa başına geliyordu. Onu bu hale getiren herhangi bir toz ya da madde almamıştı. Kabak dolmasından da tıka basa yememişti.[13] Sadece haremde karısının tarifiyle pişirilmiş olan midyeli pilavdan biraz fazla yemişti. Kısacası bu krize neden olacak ruhsal ya da doğal bir neden olmadığı için büyük olasılıkla zehirlenmiş olmalıydı. Ama nasıl ya da kim tarafından? Dışarda yemek yememişti, yalnızca bir gece önce canciğer olduğu bir arkadaşının evinde bir fincan kahve içmişti. Ama midyeli pilavın sağlıksız, evin efendisinin de felç geçirme eğiliminde olduğunu bilen doktoru dışında herkes onun zehirlenmiş olduğundan emindi.

Sonunda genç bir molla olan yeğenlerinden biri yavaşça yerinden kalkıp saygıyla amcasına yanaştı ve kulağına bir şeyler fısıldadı. Bunun üzerine ikisi alçak sesle aralarında konuşmaya başladılar, sonra efendi "O olmalı" dedi ve devam etti "hatırlıyorum, kahve fazla tatlıydı. Hiç şüphem yok ki zehirlendim. Allah! Allah! Bu şeytanlar niye var ki? Biz ikiz gibiydik. Kim böyle bir kötülük düşünebilir? Ama Allaha şükür onun çevirdiği dolaplara karşı gereken direnci

13 Dolma tamı tamına içine başka bir madde doldurulan şey demektir. Bu yüzden Dolmabahçe vadisinin adı da bir bahçenin başka bir yerden getirilen toprakla doldurulduğu anlamına gelir. Genellikle kabul edildiği üzere pirinç, kıyma ya da baharatlı balıktan oluşan malzemenin asma yaprağına veya başka sebzelere sarılmasıyla yapılan çok sevilen bir yiyecektir. [Yazar sarma ile dolmayı aynı şeymiş gibi anlatmış.]

gösterebildim." Herkes bir ağızdan "İnşallah" dedikten sonra elini çırparak bir bardak su istedi, göğsündeki cüzdandan küçük bir parça bezoar taşı çıkarttı ve altın mühür yüzüğüyle suyun içine biraz tozunu kazıdı. Bunu yaptıktan sonra da misafirler arasında oturan bir Mevlevi dervişe dönerek suyu okumasını rica etti. Suyu içtikten sonra efendi şöyle dedi: "Bu hiç şaşmayan özel bir ilaç. İnşallah! Artık hiçbir zehir bana sökmez. Şimdiden rahatladım.

Muhammed Ağa'nın gizemli hücresinin birkaç adım ötesinde Kule Kapısı denilen ikinci bir kapı daha var. Cenevizler Galata'yı üç mahalleye ayırmış, her birini çeviren surlar, tepedeki gözetleme ve yangın kulesine doğru birleşiyorlar, Haliç'e inen ortadaki mahalleden geçebilmek için bu kapıyı kullanmak gerekiyor. Kapının hemen ardında karşınıza Galata Kulesi çıkıyor. Bu ünlü yapı bitişiğindeki surların büyük bölümünden daha yeni. Cenevizler tarafından 1348'de, Bizans İmparatoru İoannes Kantekuzenos'un dikkatini dağıtan ve güçlerini bölen taht kavgaları nedeniyle ortaya çıkan iç çatışmalar sırasında, bugün yerinde yeller esen kaleyi ve dört bir yandaki surları güçlendirmek amacıyla inşa edilmiş. Buna bir de Yunan [Bizans] hükümdarlarının hem kaynaklarının hem de gücünün giderek azalması eklenince, Bizanslılar ile Cenevizler arasındaki savaş sona ermiş, böylece Galata'nın yanı sıra, Boğaz'ın yönetimi de Cenevizlerin eline geçmişti.

Antik kentin bu bölümünden ve surlardan geriye yalnızca Türklerin onarıp koruduğu bu kule kalmış. Her ne kadar askeri amaçla kullanılmıyor olsa da yüksek bir noktada bulunmasından ötürü –İngiltere kendi çıkarlarını gözeterek eski müttefikini terk etmediği müddetçe yabancı donanmalardan ve ordulardan bile daha korkutucu olan– yangınları gözlemeye yarıyor. Kule bu amaca hizmet ettiği için, bütün antik yapıların başına gelen bakımsızlıktan ve yıkılmaktan kurtulmuş. Bu amaçla kulenin üst bölümündeki hücrede devamlı olarak nöbetçiler bulunur. Dört mehter (mızıka) neferi ile yardımcılarından oluşan bu nöbetçileri mehterbaşı tayin eder. Görevleri gece-gündüz hücrenin etrafındaki yükseltilmiş platformda nöbetleşe dolaşarak etrafı gözetlemekti. Herhangi bir yerde bir alev ya da olağandışı bir duman gördüklerinde hemen karşı taraftaki Serasker Kulesi'ne [maytap yakarak] işaret

gönderir, karşı taraftaki nöbetçilerden işareti aldıklarına dair cevap gelince de bu işle görevlendirilen topçu bataryalarından üç, beş ya da yedi kere top atışı yapılarak yangının çıktığı mahallenin yeri belirtilir. Aynı sırada üstlerinde hafif giysiler olan iki ya da üç güçlü-kuvvetli genç yardımcı [köşklü], ellerine [ucu demir çengelli] kargılarını alır "yangın vaaar, yangın vaaar" diye bağırarak sokak bekçilerinin bulunduğu ana caddeye doğru koşarlar. Burada görevi bu bekçiler devralır ve bu sefer mahallenin adını belirterek herkesi haberdar ederler. Bunun üzerine çeşitli kolluklardaki [karakol] neferler baltaları, demir çengelli uzun kargıları ve deri kovalarıyla yangın yerine koşarlar, sokaklar tulumbacıların ve sakaların "yangın vaaar!" sesleri ile bekçilerin kaldırımlara vurduğu demir uçlu sopalarının sesleriyle çınlar.

Düzenli bir itfaiyeci birliği yok, ama belli sayıdaki hamal, kayıkçı ve diğerleri her mahallede oluşturulan [yangınla mücadele] grubuna katıldıklarında ve işlerini gerektiği gibi yerine getirdiklerinde haraçtan muaf olmak gibi çeşitli ayrıcalıklar elde ediyorlar. Aynı koşullarda çalışan belli sayıda saka da var. Çağrıya ilk yanıt veren ödüllendiriliyor, umursamayanlarsa cezalandırılıyorlardı.

Yapay bir tepe üstünde son derece sağlam inşa edilen taş kule daire planlı. Ziyaretçiler çarşıya giderken ya da dönerken kulenin tepesine çıkıp bir eşini ancak karşıdaki Serasker Kulesi'nden görebilecekleri dünyanın en muhteşem manzarasını seyredebilirler; bu güzelliği ancak Üsküdar'ın yaklaşık 5 km kuzeybatısındaki Bulgurlu Dağı'ndan aşağı bakıldığında insanın ayakları dibinde uzanan geniş panoramik manzara aşabilir.

Galata Kulesi'nin dibinden ayrıldıktan sonra limana doğru kıvrıla kıvrıla inen yokuşun başında göreceğiniz manzara karşısında ya vicdanınızı kapatmanız ya da cüzdanınızı açmanız gerekir. Burasını mesken tutan çoğu sakat, sayısız dilencinin ortaya koyduğu sahte sefalet sahneleri huzurunuzu kaçıracağı gibi, onca farklı dildeki yalvarmaları da kulaklarınızı tırmalayacaktır.

Pera ve Galata sokaklarını istila eden her yaştan kadın ya da erkek dilencinin ne kadar çok olduğunu belirtmeden edemeyeceğim. Bunlardan ellide 49'u Rum. Dilenen Ermeni, Yahudi ya da Türklerin sayısı çok az, onlara kendi mahallelerinde bile pek az rastlanıyor. Dahası bu üç halk da

doğuştan sakat olmadıkları ya da kendilerini sakatlanmaktan koruyabildikleri için çok şanslı, çünkü sakat olanlar genellikle eve kapatılıyorlar. Dolayısıyla Rumlar arasında sakatlık olağan bir durumken bu gruplarda çok ender görülüyor. Bazen kör ya da ihtiyar bir Türkün, hayırsever birinin içine birkaç para atabileceği bir çanakla, bir kapı ya da cami önünde oturduğunu görebilirsiniz. Ama onlar arada bir alçak bir sesle "Allah! Allah!" demekle ve bazen de uyumsuz sesleriyle bir dua okumakla yetinirler.

Arabistan'dan, Buhara'dan ve İran'ın çeşitli bölgelerinden gelen uzun saçlı, pis ve arsız gezgin dervişler de dükkânların kapısından yumurta biçimli çanaklarını [keşkül-i fukara] uzatarak yalvarmaktan çok emreder gibi "Hoo! Hoo!" (O) ve "Huk! Huk!" (Ebedi)[14] nidalarıyla dilenirler. Ancak bunlar nadirdir, oysa Pera ve Galata'nın çevre mahalleri ile Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Ortaköy'den Büyükdere'ye kadar Hıristiyanların yaşadığı bütün köyler Rum dilencilerle dolu, sırnaşıklıkları ve kasvetli ilahileriyle sürekli rahatsızlık veriyorlar.

Avrupa'nın hiçbir kentinde dilenci sayısı İstanbul'daki kadar az değil. Ayrıca hayırseverliğin de Türkler arasında başka yerlerdekinden çok daha yaygın ve sürekli olduğunu görüyoruz. Yoksullara vermek [zekât] İslamın beş şartından biri ve yalnızca dini kurallar değil, toplumsal düzenlemeler de bunun hiç aksatılmadan titizlikle yerine getirilmesini sağlıyor.[15] Aslında din açısından şart olan zekât hangi sınıftan olunursa olunsun herkes için bu dünyada bahtiyarlık, öteki dünyada da kurtuluş anlamına geliyor.

Kule Kapısı'ndan aşağı inen dar yol, bir noktada genişliyor ve aynı derecede dik bir başka yola bağlanıyor, bu yol doğrudan liman [Haliç] kıyısındaki Perşembe[16] Pazarı'na iniyor. Belli başlı Frenk tüccarların mağazaları ve muhasebe ofisleri de bu civardaki çoğunluğu taş olan binalarda. Hemen batısındaki yan sokaktaysa, Mr. Cadalvène'nin büyük bir gayretle

14 [Yazarın işittiği sözleri Latin harfleriyle yazma çabasından anlam çıkarmak zor, ancak parantez içine aldığı anlamlara bakarak bu sözlerin Allah'ın ebedi ve ezeli olduğunu aktaran sözler olmaları muhtemeldir.]
15 Dinin beş şartı şöyle: 1. Kelime-i şehadet getirmek, 2. Günde beş defa namaz kılmak, 3. Zekât vermek, 4. Oruç tutmak, 5. Mekke'ye hacca gitmek. Bunların ilk dördünü hiçbir Müslüman ihmal etmez, sonuncusunu ise bizzat giderek yerine getirmek ister ya da sürekli olarak niyet eder ya da yerine bir yakınının gitmesini sağlar.
16 Farsça *penc*'ten (beş), *penc-şenbe*'nin (beşinci gün) bozulmuş biçimi.

yönettiği Fransız Postanesi var. Sokağın doğu köşesindeki yüksek tuğla bina Galata'nın eski belediye binası; fetihten önce bu bina Ceneviz valisinin konutuymuş.

Adından da anlaşılacağı gibi bu pazar perşembe günleri açık. Burada en çok düz ya da desenli basmalar, düşük kaliteli keten, çatal bıçak, ufak tefek tuhafiye, hırdavat ve kalemkâri[17] de denilen küçük pamuklu ve muslin yazmalar satılıyor; bu yazmaların en güzelleri Boğaz kıyısındaki köylerde yaşayan Ermeni ve Rum kadınlar tarafından boyanıyor. Boyama sırasında defalarca denize batırılarak boyaların sabitlenmesi sağlanıyor, böylece yazmalar soğuk suda yıkandıkları zaman renklerini kaybetmiyor. Bu yazmaları herkes farklı amaçlarla kullanıyor, kimileri feslerinin etrafına sarıyor ya da alnına sarıp köşeleri sarkacak biçimde arkadan bağlıyor, bazen de "sabahlık" tarzı ev kıyafetleri giyildiğinde uzun bir bukleyi tutacak bir torba gibi kullanılabiliyor. Bunları alanlar da satanlar da genellikle alt sınıftan Hıristiyanlar ve Yahudiler.

Bu pazarın hemen başında bulunan Bakkal Stampa'nın toptan satış yaptığı dükkânı aynı zamanda çevre mahallelerden gelen meraklıların da uğrağı. Bir yandan burada olan biteni öğreniyorlar, bir yandan da fiyatların ya da paşaların yükselişini ve düşüşünü tartışıyorlar, dolayısıyla burası farklı işlevleri olan bir işletme. Ticaret gemilerinin kaptanları ve kentte yaşayan Frenkler işlerine yarayacak her türlü İngiliz malını burada bulabiliyor. Bunların arasında Londra'nın ünlü Porter Burton birasının ayrı bir yeri var. Stampa'nın getirttiği bu tür ulusal içeceklere olan aşırı düşkünlük, 1842 baharında bir grup genç İngiliz ziyaretçinin başına neredeyse çok ciddi bir dert açacaktı. Sağduyudan uzak vatanseverlik coşkusuyla ve tabii talimatlara uymak yerine maceraya peşinde koşmayı yeğleyen gençler, Ayasofya Camisi'ne bir sepet Porter götürme gafletinde bulunmuş ve kendilerine eşlik eden rehberin dehşete kapılmasına ve çevredeki Müslümanların haklı öfkesine aldırmadan bu kutsal mekânda büyük bir cesaretle yasak içkiyi açıp kendi akılsızlıklarının şerefine içmeye başlamışlardı. Rehberleri çevredekilerin somurtmaya ve mırıldanmaya başladıklarını görünce çıkacak fırtınayı önleyebilmek için bir kurnazlık düşünmüş ve köpüklü bir bardağı

17 Bunların başa örtülenlerine yemeni denir.

eline alarak yanındaki imama, "Tadına bak Efendi! Bu bir ilaç! Bu adamlar deli! Doktorları onlara bu pisliği içmelerini söyledi. Onların beyni ters yüz olmuş. Böyle bir pisliği delilerden ya da son nefesini vermek üzere olanlardan başka kim içer ki?" Bu sözler herkesi yatıştırmış, gençler de akılsızca giriştikleri bu uygunsuz davranışlarından ötürü hak ettikleri kötü muameleden kurtulmuşlar.

İstanbul'da çanlar çalmadığından ve [meydanlarda] saatler bulunmadığından saatin kaç olduğunu anlamak zor, onun için de burada başka hiçbir kentte olmadığı kadar insanın kendi saati olması gerekiyor. Eğer bir yabancı ziyaretçi saatini ayarlamak ya da Türklerin kullandığı gibi bir saat edinmek isterse yakınlarda dükkânı olan Mr. [Louis] Tallibart'a danışabilir. Galata ve Pera çevresindeki saatçilerin hiçbiri, onun kadar usta değil; dükkânı Perşembe Pazarı'nın altındaki ikinci yan yolun içinde Yeni Cami'nin[18] yanında.

Üst ya da orta sınıf Türklerden Avrupa'da özellikle İstanbul pazarı için üretilen saatlere sahip olmayanların sayısı çok az. Bu saatlerin kapakları genellikle emaye tekniğiyle yapılmış çiçek ve meyve desenleriyle süslü, kadrajındaki rakamlarsa geleneksel Türk rakamlarıyla belirtilmiş. Zengin Türkler saatlere büyük paralar ödüyor ve onları genellikle ipek kordonlara asarak göğüs ceplerine koyuyorlar. Ayrıca değeri yaklaşık 550-600 kuruş olan daha düşük kalitelilerden yarım düzine kadar satın alıp başkalarına hediye ediyor ya da çoğunlukla kendilerini muayene eden hekimlere memnuniyet ifadesi olarak veriyorlar.

Yabancıların Türkiye'de karşılaştıkları sıkıntılardan biri de zamanın kendi ülkelerinde olduğundan farklı hesaplanmasına alışmak. Burada bu konuya bir-iki kelimeyle değinmekte yarar var.

Türk yılı ay hesabına göre 12 aya ayrılmış, bunlardan altısında 30, altısında da 29 gün var, ama her zaman biri öbürünü izlemiyor. Bir yıllarında 354 gün olduğu için de İslam takvimi ile güneş takvimi arasında bir yılda on bir gün fark oluşuyor, böylece dini bayramlar da her yıl on bir

18 [Galata'nın en önemli Katolik kiliselerinden olan San Françesko Kilisesi Karaköy'de Arap Camii'nin yakınlarındaydı. Gülnüş Valide Sultan 1696 yangınında zarar gören kiliseyi camiye çevirterek Yeni Camii adıyla ibadete açmıştı.]

gün kayıyor. Bu çevrim 33 yılda tamamlanıyor, ortalama yüzde 3 üzerinden hesaplandığında Hicri yıl ile Hıristiyan dünyanın kullandığı yıl arasındaki farkı da hesaplamak kolay oluyor.

Müslümanların yıl başı da sabit değil. Hangi mevsime isabet ettiğine bakılmaksızın yeni yıl Muharrem ayının birinci günü başlıyor. Bütün önemli bayramlar da ay takvimine göre yukarıda belirtildiği gibi 11 gün kayıyor. Dolayısıyla ramazan ayının ilk gününden 30. gününe kadar [oruç tutuluyor], bayram ise 0 gün, güneşin batmasıyla başlıyor ve bir sonraki Şevval'in 3. günü güneşin batmasıyla sona eriyor; ramazan ayı hep 30 gün sürüyor. Kurban Bayramı da 70 gün sonra Zilhiccenin 10'unda gün batımında başlıyor ve dört gün sürüyor. Mevlit (Peygamberin doğum günü) 12 Rebiyülevvele denk geliyor. Bunlar Türklerin ya da Sünni Müslümanların en önemli bayramları. Mevlit yaygın bir dini bayramdan çok bir saray merasimiyle kutlanıyor. Türklerin bundan başka kutsal saydığı yedi gece var, ama bunları sonraki bir bölümde, diğer dini merasimler çerçevesinde ele alacağız.

Müslümanların bir haftası bizimki gibi her biri 24 saat olan yedi günden oluşuyor, her gün güneş battıktan sonra başlıyor ve 12'şer saatlik iki bölüme ayrılıyor. İlk bölüme şeb (gece), ikincisine de ruz (gündüz) deniyor. Güneş battığında saat doğal olarak 12 oluyor ve aradan 12 saat geçtikten sonra ikinci bölüm başlıyor, yani güneş battıktan 13 saat sonra gündüz saat bir oluyor. Böylece Türklerin gün ortası güneşin doğuşundan değil batışından hesaplanıyor ve yıl boyunca her gün değişiyor, bizimkiyle ancak gece ile gündüz eşitlendiğinde, yani Türklerin saatine göre gece yarısı ve gün ortası saat altıda örtüşebiliyor.[19]

Sonuç olarak Türklerde gece ya da gündüz saatin kaç olduğunu bilmek için güneşin batış saatini bilmek, gece için bu saate 12 saat eklemek, gündüz için de yeniden başlamak gerekiyor. Dolayısıyla neredeyse her gün güneş battığında saatinizi ayarlamanız gerek. Ezanı okuyan müezzin saatini bir cetvele göre ayarlıyor. Aslında onlar bu cetvellere ve güneş saatine, ender olarak doğru ayarlanan kendi saatlerinden daha fazla güveni-

19 Londra ile İstanbul arasındaki saat farkı 1 saat 56 dakika 20 saniye.

yorlar, çünkü İstanbul'da saatiniz bozulduğunda bir saatçiye götürürseniz onun tamir edilmediğini, tam tersine daha da bozulduğunu görürsünüz. Türklerin ya da Arapların ender olarak bu işle uğraştıkları görülüyor, ama Arapların eskiden bu önemli imalat alanında epeyce ileri düzeyde oldukları ve ilk taşınabilir çalar saatin Bağdat'ta üretilip 806'da Halife Harun Reşid tarafından Şarlman'a hediye edildiği bilinir.

Gününü namaz saatlerine göre ayarlayan bir Türk için aslında ezanın ne zaman okunacağını bilmesi yeterli. Gün içinde bir-iki saat ya da ramazandan önceki ayda bütün bir günün kayması, Ramazan ya da Kurban bayramlarının ne zaman başlayacağını hesaplayabilmeniz için, ayın tam olarak hangi aşamada olduğunu bildiğiniz sürece, çok da önemli değil. Ramazan Bayramı genellikle müneccimlerin, önceki 60 ya da 90 gün boyunca yaptıkları ay gözlemlerine ya da hesaplarına göre ya ileri bir tarihe ertelenir ya da öne alınır, ruznameye ya da takvim adını verdikleri sürekli takvime göre ayarlanmaz. Dar uzun parşömen rulolardan oluşan bu cetveller birkaç sütuna bölünmüş, dikkatle bezenmiş ve üstüne namaz saatleri hem güneş hem de ay hesaplarına göre aylar ve günler, ayın çeşitli evreleri, güneşin alçalması ve batması, Rumların yortu günleri, uğurlu ve uğursuz günler gibi daha pek çok şey yazılmıştır. Örneğin uğurlu-uğursuz günler şöyle belirtilmiştir: 9 Safer ünlü insanları yemeğe davet etmek için uygundur; sultana dilekçe vermek için 12'si tercih edilebilir; 16'sı yolculuğa çıkmak için uğursuz, 18'i de at satın almak için uğursuzdur.

Perşembe Pazarı'nın yakınındaki Galata Bedesteni sıradan küçük bir binada, biraz daha ilerdeki Yeni Mahalle'de de Galata çarşısı var. Bu çarşının bir bölümü yorgancılara ve eski silah tacirlerine ait. Buradan aşağı çok kötü kokan bir iki dar sokaktan Yağkapanı ve Balıkpazarı iskelelerine iniliyor; Levant'taki bütün limanlara "*scala*"dan bozulmuş bir kelime olan "iskele" deniyor. Bu iskeleler çevre mahallelerde en sık kullanılan ve kesinlikle en pis yerler. Balıkpazarı İskelesi de Yağkapanı İskelesi'nin yaklaşık 500 metre ötesinde, karşı kıyıda da Balıkpazarı adlı bir iskele var. Yağkapanı İskelesi de Yemiş İskelesi'nden hemen hemen aynı mesafede. Bunlar Galata, Pera ve İstanbul arasındaki ana geçitler ve ana ulaşım noktaları.

Bu iskelelerin bitişiğindeki küçük açık alanlar etrafında bulunan alelade dükkânlar ve kahveler kayıkçıların ve hamalların uğrak yeri. Suya doğru uzanan kırık dökük ahşap iskeleler iki ya da daha fazla bölüme ayrılmış, doğudakinden biniliyor, batıdakinden iniliyor. Bu sayede inenler ile binenler bir karmaşa yaratmıyor.

Daha fazla ayrıntıya girmeden önce Haliç'in karşı kıyısına geçip buraya özgü kayıklardan ve kayıkçılardan daha ayrıntılı olarak söz etmek istiyorum; bunlar ayrı bir bölümü hak ediyor.

İkinci Bölüm

KAYIKLAR VE KAYIKÇILAR

Kayıklara alışkın olmayanlar, hatta alışık olanlar bile bu narin sandallara binerken, ikiden fazla kişiyseler otururken bocalarlar, Haliç'i geçmek bile riskli olabilir. Dolayısıyla hem binerken dikkatli olmak hem de suda ilerlerken kayığın dengesini bozmamak gerekir.

Bütün kayıkların hangi iskeleler arasında sefer yapacakları önceden belirlenmiştir, ama kayıkçı, iskele kethüdasının vekiline haber vererek iskelesini değiştirebilir. Limanda karşıdan karşıya düzenli sefer yapan kayıkçılar, kendi iskelelerine yakın olmayan iskelelere yolcu taşımaktan kaçınırlar, bunun nedeni kendi iskelelerinde sıralarını kaybetmeleri ve geriye yolcu alamadan boş dönmek zorunda kalmalarıdır. Bir Balıkpazarı'ndan öbürüne geçmek yarım kuruş (yani yak. bir peni), bu nedenle iskele değiştirmek zorunda kalan kayıkçılar haklı olarak, gidiş-dönüş ücreti, yani bunun iki mislini alıyorlar. Su üstünde adeta kayar gibi durmadan gidip gelen kayıkların hepsi belli saatlerde iskelelerin etrafında birikince sayılarının ne kadar çok olduğu anlaşılıyor. Bu kalabalık içinde kayığın kenarlarına tutunarak bağıra çağıra kendilerine ileri geri yol açmaya ya da kıyıya yanaşmaya çalışan kayıkçıların haykırışları insanı adeta sağır ediyor ve her şey kaçınılmaz olarak arapsaçına dönüşüyor. Ancak sayıları bu kadar çok olmasına ve yolcuların daracık kayığa binmelerini kolaylaştırmak amacıyla yandan yanaşmak için kayığı döndürmek zorunda kalmalarına rağmen, ciddi bir çarpışma ya da kazanın meydana gelmesi çok nadirdir.

Kayıkların boyutları ve kürekçilerin sayısı sefer yaptıkları yere göre değişiyor. Liman [Haliç] içinde, yani Tophane'nin batısında gidip gelenler birkaçı hariç çoğu çift kürekli, yani tek çifte. Bu iskelelerde daha büyük kayıklar kuşkusuz büyük kargaşa yaratabilir. Karşı kıyıda Tophane ve Bahçekapı'dakiler çoğunlukla iki çifte. Üç çifte olanlar genellikle yüksek mevki sahiplerinin özel kayıkları. Ancak bunları önceden haber vererek Tophane ve Galata iskelelerinden kiralamak da mümkün. Eğer üç kişiden kalabalık gruplar Boğaziçi'nde gezinti yapmak ya da Fener Burnu'na [Fenerbahçe] yani Sarayburnu'nun karşısındaki burnun en güney ucuna gitmek isterlerse o zaman bu büyüklükteki

Kayıkçı ve Kayığı

bir kayık kiralamaları şart. Güzel bir havada iki-üç saat uzaktaki Adalar'a gitmek istenirse bu sefer dört çifte, omurgalı, dümenli ve dümencisi olan büyük bir tekne gerekir. İki ya da üç çifte kayıklar genellikle sakin havada güvenli ve hızlı ulaşım sağlıyor, ani hava değişikliklerinin meydana gelebildiği bu kapalı deniz fırtına çıktığında küçük tekneler için pek güvenli değil.

Kayıkların kaburgası ya da iskeleti hafif meşe ağacı postalarından yapılmış olup derinliği 2,5 cm'den fazla olmayan bir omurgaya bağlanmıştır. Gövde içten ve dıştan ince kayın levhalarıyla düzgün bir yüzey oluşturacak şekilde kaplanmıştır. Tek çifte kayıklar dıştan siyah boyalı, diğerleriyse yalnızca verniklenip yağlanmış. Hiçbirinin içi boyalı değil. Kayığın kıç kısmı yükseltilerek, altı dolap olarak kullanılabilecek bir oturak tahtası oluşturulmuş, hizmetkârlar bunun üstünde, efendiler ya da yolcular yerdeki kilimlerin ve şiltelerin üstünde oturuyor. Kıç üstündeki oturak tahtasının üstüne de kilim serili, kibar hanımlar kayığa bindiklerinde şiltelerin üstüne kenarı sim püsküllü kırmızı ya da lacivert ihram (yünlü kumaş) örtüler seriliyor ve seçkinliğin bir işareti olarak da kenarları kısmen kayığın dışına sarkıtılıyor. Bu tür kibar hanımlara eşlik eden hizmetkâr ya da lala (siyahi köle) oturak tahtası üstünde bağdaş kuruyor ve ellerindeki şemsiyeyle hanımlarını rüzgâr ya da güneşten koruyorlar.[1] Bu son günlerin icadı. Eskiden yalnızca sultanların ve sadrazamların kayıklarında şemsiye açılmasına izin verilirmiş, ama şimdi bile sultanın orada olabileceği ihtimali göz önüne alınarak bütün herkes, hangi koşullarda olursa olsun bir saygı gösterisi olarak sarayın önünden geçerken şemsiyelerini kapatıp aşağıda tutmak zorunda. Eski âdetlere bağlı kalanlar şimdi kendilerini yelpazeyle güneşten koruyor. Bu yelpazeler bir tahta sapa kaz ya da kuğu tüyleri ya da siyah devekuşu tüyü yapıştırılarak yapılıyor, ortasında da küçük yuvarlak bir ayna bulunuyor. Siyah devekuşundan yapılanları Arap tüccarlar Mısır'dan getiriyor ve yaz aylarında Boğaz kıyılarında sandal kiralayarak bunları satıyorlar.

Kürekçiler koyun postlarına, yolcular da sıradan kayıklarda genellikle at kılından yapılmış şiltelere ya da küçük bir kilim parçasına oturuyorlar. Kürekler yuvarlak ve düz, ama ucu [elcik] ile devamı [izbandut] aynı

1 Lala terimi kibarca hadımları ifade eden bir terimdir. Kölelerin anlatılacağı bölümde onlardan da söz edilecektir.

kalınlıkta değil; pala kısmı yassı ve uca doğru giderek genişliyor ve bir balık kuyruğuna benziyor; kürekler hiçbir zaman boyanmıyor.

Bir çift kürek geri çekilip tek bir hat oluşturacak gibi yatay tutulduğunda iki küreğin elcik kısımları 30 cm kadar üst üste biniyor, bu nedenle kürek çekerken, sağ elin alttan, sol elin de üstten çekilmesi gerekiyor. Dolayısıyla bu narin kayığı iyi dengeleyebilmek için yolcuların ağırlıklarını biraz sol taraflarına bindirmeleri gerekiyor.

En çok kullanılan ve kiralanan kayıklar yukarıda belirtilen üç tür. Yüksek mevkilerdeki kişilerin kullandığı daha büyük ve genişçe kayıkların da dışı siyah, pervazları da beyaz ya da sarı boyalı, ana omurgası sığ ve kavisli bir dümeni var. Kürek sayısına ilişkin kurallar çok önceden belirlenmiş ve denetimi bostancıbaşına bırakılmış. Bu kurallara hâlâ çoğunlukla uyuluyor. Saray bahçelerinin olduğu kadar deniz inzibatının da başı olan bu görevli Yedikule ve hanedan ikametgâhlarının yanı sıra Bahçekapı ve Tophane'den Karadeniz'e kadar uzanan bölgenin asayişinden sorumlu. Şimdiyse inzibat güçlerinin başında yetki alanı Haliç'le sınırlı kaptanpaşadan başlayarak kıyıdaki her mahallenin güvenliğinden sorumlu farklı farklı inzibat memurları var. Müşir rütbesindeki sadrazam, şeyhülislam ve vezirlerin kayıkları on çifte. Görev başındaki ferikler [fırka komutanları], Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, İstanbul, Galata ve Üsküdar efendileri [şehreminleri], hekimbaşı ve eşdeğer düzeydeki diğer görevlilerin sekiz çifte kullanma hakları var. Liva komutanları [tümgeneral] ve altındakiler, önemli bir resmi dairenin başında değillerse o zaman üç çifteye binebiliyorlar.

Kişinin saygınlığı ve rütbesi bu tür göstergelerle belirtiliyor ve bunlara sıkı sıkıya uyuluyor, böylece sayısız karakoldaki nöbetçiler de kayıkla geçen kişinin kim olduğunu ve nasıl saygı göstermeleri gerektiğini biliyorlar. Bu kayıkların zeminine kilimler serilmiş ve şilteler yerleştirilmiş. Efendi, kürekçilerin karşısında tek başına otururken, beraberinde olan önemli kişiler de onun karşısında oturuyor. Kilim serili oturak tahtası üstünde de reis [serdümen] ile eğer paşa önemli bir dairenin başkanıysa iki başçavuş, değilse sadece ya çuhadar ya da çubuk taşıyıcı oturuyor. Kaptanpaşanın deniz ulaşım araçları arasında bulunan bir 18 çifte gemi filikasının kürekçileri bahriyeliler arasından özenle seçilmiş, dümen başında da bir subay bulunuyor. Yazın

güneşten korunmak için baş bodoslamadan kış bodoslamaya kadar branda geriliyor ve uçlarına kırmızı çatal flamaların asıldığı uzun direklere bağlanıyor. İçi beyaz, dışı da yeşil olan bu kayığın pervazı altın yaldızlı silmeyle bezenmiş. Yalnızca kaptanpaşalara yeşil kayık tahsis edildiğinden kolaylıkla diğerlerinden ayırt edilebiliyorlar. Genellikle onu izleyen sancak gemisi komutanının 14 çifte kayığı da kendisininki gibi yeşil ve aynı derece süslü.[2]

Bazen kaptanpaşanın kayığına, üstüne ay-yıldız yerine, Hz. Ali'nin çatal uçlu kılıcının işli olduğu kırmızı büyük sancağı da asılı olabiliyor. Zülfikar olarak bilinen bu kılıcı Hz. Muhammed, damadı Hz. Ali'ye vermiş, ondan oğullarına, ardından da Emevi ve Abbasi halifelerine geçmiş. Her biri tarafından büyük bir titizlikle korunan bu kılıç av sırasında bir Abbasi halifesinin elinde kırılmış ve bu kaza bir uğursuzluk işareti sayılmış, nitekim de uğursuzluk getirmişti. Zülfikar iki parçalı anlamına gelir.

Yabancı elçilerin kayıkları da diğerlerine benzer, ama yüksek rütbeli Türk devlet adamlarınınkinden biraz daha büyüktür. Uzunluğu 15-17 metre arasında değişir, en geniş olduğu yer yaklaşık iki metredir, içinde oturma yerleri ve şilteler bulunur, baş kısmında ülke bayrağı dalgalanır. Kayığın arkasına asılacak bayrak direği, dümenin tahta yekesinin hareketini engelleyeceği için bayrak ön tarafa asılmıştır.

Geleneklere göre fevkalade elçilerin on çifte; papalık elçileri ile orta elçilerin sekiz ya da yedi çifte kayık kullanma hakları vardı. Yeni ve beyhude bir diplomatik icat olan mukim elçiler[3] eğer masrafları karşılayabiliyorsa aynı sayıda çifte kürekli kullanabiliyorlardı; maslahatgüzarlarınsa beş çifte kürek kullanma hakkı vardı, ama genellikle üç çifte kürek kullanmayı yeğliyorlardı. Diplomatların kullandıkları kayıkların kürekleri ve pervazları genellikle ülkelerin renklerine boyanıyor, gövdesi beyaz ya da siyah olabiliyor ve yaldızlı girift bezemeli kalın bir bordürle süsleniyor. Reis genellikle gösterişli bir

2 [Damat Gürcü] Halil [Rifat] Paşa 1843'te kaptanıderya olduğu zaman kayıklarının kırmızıya boyanmasını emretmişti. Kadim geleneklerin değiştirilmesi halkı memnun etmediği gibi, doğal çevreye de aykırı kaçıyordu.

3 ["Diplomatik temsilciliklerle ilgili ilk düzenleme 1815 Viyana Kongresinde yapılmış, 1818 Aix-la-Chapelle Protokolü ile yeni hükümler benimsenmiştir. Osmanlı Devleti'nin de benimsediği bu düzenlemelere göre büyükelçi, ortaelçi ve maslahatgüzar olmak üzere üç derece kabul edilmiş, 1818'de ise ortaelçilikle maslahatgüzar arasında "mukim elçi" statüsü kabul edilmiştir." Mehmet İpşirli, "Elçi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/elci]

Arnavut kıyafeti giyiyor, hava soğuduğunda üstüne ülkesinin renginde kolsuz, işlemeli bir yelek geçiriyor. Geleneksel kıyafetleri mavi püsküllü kırmızı bir fes, yün ve ipek karışımı bürümcükten yapılmış bol kollu beyaz bir gömlek ve beyaz ketenden dize kadar inen büzgülü [çakşır benzeri] kısa pantolondan oluşuyor, çorap giymiyorlar. Tam boy, içi güzel döşeli bir kayık 10.000 kuruş. Büyük ülkelerin elçilerinin genellikle maaşlı bir reisi oluyor, yaz aylarında kendi özel kayıkları için iki kişi daha tutuyorlar. Reisin aylığı 350, diğerlerinin de adam başı 300 kuruş. Günlük kiralanan kayıkçıların ücreti 20 kuruş. Elçi kayıkları ile kayıkçıların kıyafetlerinden reis ya da hamlacı (kürekçi) sorumlu, mürettebatı bulmak ve ücretlerini ödemek de onlara ait.

Yaz aylarında kayıkların masraflarının artması diplomatlara ayrı bir yük bindiriyor; bir elçinin makam kayığıyla suya her çıkışı devletine iki sterline mal oluyor, bu da ayda on sterlin yapıyor. Aslında bu kaçınılması gereken bir masraf değil. Öncelikle sultanın Beşiktaş'taki kışlık sarayından, Avrupalıların "tatlı sular" dediği Sadabad'a, Beylerbeyi'ne ya da daha görkemli ve masalsı Çırağan Sarayı'na gitmesiyle, âdet olduğu üzere bütün vezirler ve yüksek rütbeli devlet adamları da kışlık konaklarını bırakıp Boğaz kıyılarındaki yalılarına geçerlerdi. Bu aylarda Pera'nın sıcağına ve tozuna dayanmak mümkün olmadığından bütün kordiplomatik de ya Büyükdere'ye ya da Tarabya'ya taşınır, Babıâli ile Osmanlı vezirlerinin Boğaz kıyısındaki yalıları arasında en rahat ve tek kullanışlı ulaşım yolu kayıklarla sağlanırdı. Dolayısıyla böyle bir düzene uymamak mümkün değildi.

İkinci olarak da Türk yetkililerinin kayıkları onların rütbelerine uygun büyüklükte olduğundan ve görgü kurallarına sıkı sıkıya uyulduğundan yabancıların da aynı ayrımı gözetmeleri beklenirdi. Bir elçinin ya da ülkenin konumuna uygun olmayan boyutlarda bir kayık kullanmasının yalnızca yakışık almadığını düşünmekle kalmayacaklar, aynı zamanda bu sadeliği kendilerine yapılmış bir saygısızlık olarak göreceklerdi, tabii eğer elçi kimliğini gizleyerek böyle bir ziyaret yapacaksa o zaman üç ya da iki çifte kürek bir kayık kiralaması hoş görülebilirdi. Elçiler ya da eşleri kendi özel kayıklarıyla suya çıkacaklarsa kavaslardan biri kıç güvertede oturur, askeri karakollardaki silahlı askerler geçen saltanat kayığına bayrak çekilmişse silahlarıyla selam dururlardı.

Beşiktaş ve Çırağan saraylarından söz etmişken bir-iki şey daha söylemek isterim. Beşiktaş Sahilsarayı'nın bitişiğindeki burun antik Yunan ve Bizans dönemlerinde Διπλοκιον [doğrusu Διπλοκιώνιον/Diplokoionion/ çifte sütun] diye anılırmış, Türkçe adı da bir olasılıkla *beşik taşı* ya da taş beşikten gelmekte. [Beşiktaş Sahilsarayı] 1680'de IV. Mehmed tarafından yazlık saray olarak inşa ettirildikten sonra, o tarihte henüz haremi ve sayısız hizmetkârı barındıracak başka bir yazlık konut olmadığından, saray halkı her bahar cümbür cemaat, büyük bir tantanayla buraya taşınırmış. Ayrıca IV. Mehmed'in emriyle Dolmabahçe'deki harabeye dönmüş köşklerin yerine yenileri yapılmış ve bunlar Beşiktaş Sahilsarayı ile birleştirilerek hep birlikte düzensiz, ama bulunduğu yerin güzelliğiyle dikkat çeken ferah bir dizi konut oluşturmuşlardı. I. Mahmud da 1747'de [1748'de] yeni köşk ve kasırlar yaptırmış ve kuzey ucuna muhteşem Çinili Köşk'ü inşa etmişti.[4] Köşk adını I. Mahmud'un iç ve dış duvarlarını, yıllardır unutulmuş ya da ihmal edilmiş olduğu anlaşılan üstün nitelikli İran çinileriyle kaplatmış olmasından almıştı. Bu saray sürekli onarıldığından ve kış aylarında daireler ısıtıldığından son 20 yıldır iyi korunabilmiş olmasına karşın, yavaş yavaş çürümeye başlamış, şimdiki sultan da zaten bu yapıların kış için elverişli olmadığını söylüyor. Onun için zat-ı âlilerinin bütün binaları yıkıp yerine daha derli toplu ve rahat bir saray yaptırması için planlar hazırlanıyor. Ama halk Osmanlının içinde bulunduğu mali zorluklardan ötürü ve bitişiğindeki Çırağan Sarayı bu ihtiyaca cevap verebilecek durumdayken böyle bir girişime karşı çıkıyor.

Çırağan Sahilsarayı'nın yapımına 1836'da Sultan II. Mahmud tarafından başlanmış ve ölümünden az önce bitirilmiş. Bu saray Boğaziçi'nin iki yakasındaki sayısız göz alıcı yapı arasında bile en çarpıcı ve güzel olanı olarak dikkat çekiyor. Dışarda (mermer sütunlar, basamaklar ve bodrum duvarı dışında ahşaptan yapılmış) cephelerin ve süslemelerinin hafifliği ve zarafetinin ötesinde, fevkalade dekore edilmiş iç mekânların aydınlığı ve ferah düzenlemesi de insanda büyük hayranlık uyandırıyor. Deniz tarafında cephesi yaklaşık 400 metre olan yapı üç bölümden oluşuyor: 1) 30 mermer sütunu bulunan bir selamlık; 2) sekiz Korint sütunlu cephe revakı

4 [Çinili Mabeyn-i Hümayunu IV. Mehmed tarafından 1679-80'de inşa ettirilmiştir (*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, s. 517, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994)].

[peristil] ve içinde 40 sütunu olan şahane bir divanhane ya da büyük kabul salonu; 3) cephesinde 40 mermer sütun ve her katta 45 penceresi bulunan harem. Selamlığın arkasında, iki yanında şahane pavyonları olan çok güzel bir bahçe var, güneyde zülfecheyn (ilki taraflı) olarak anılan Hünkâr Sofası doğruca hareme açılıyor. Bunların nerdeyse hepsi Avrupa tarzında dekore edilmiş ve doğu iklimine uygun her türlü konfora ve kolaylığa sahip.

Hafif, ama fevkalade güzel ve kısmen Avrupa tarzına uygun mobilyalarla donatılmış olan bu saydığımız yapılara ek olarak, ana binanın çevresindeki köşk ve konaklara da değinmek yerinde olur. Teşrifat kalemini, kızlarağası dairesi de dahil olmak üzere belli başlı harem dairelerini, veliaht sarayını, çeşitli başka daireleri, mutfakları, ahırları barındıran bu yapılardan başka bu alan, bahçeleri, zevk-ü sefa alanları, kayıkçı barınaklarıyla adeta küçük bir şehri andırıyor; muhafız alayı da dahil olmak üzere, haremde yaşayanların dışında sayıları neredeyse 2 bini bulan kişi saray ve çevresinde barınıyor ve saray tarafından doyuruluyordu.

İnsanların onda dokuzunun zaten ilgilenmediği tarihsel anıları bir yana bırakırsak bu saray ziyaret edilmeyi, [artık] kullanılmayan eski saraydan çok daha fazla hakkediyor, ama ziyaret izni için başvuranların sayısı birkaç kişiyi geçmiyor. Aslına bakarsanız izin almak da çok kolay değil, hele sultan oradayken neredeyse imkânsız.

Amacımız sarayları ya da kamusal yapıları en küçük ayrıntısına kadar anlatmak olmadığından, burada yalnızca bu görkemli, adeta masalsı ikametgâhların bu niteliklerinin bizzat bulundukları yerden kaynaklandığını söylemekle yetineceğiz. III. Ahmed'in sadrazamı [Nevşehirli Damat] İbrahim Paşa'nın da 1720'de bu civarda küçük bir yalısı ve bahçesi varmış. Paşanın çeşitli meraklarından biri de bahçıvanlıkmış, özellikle de Hollanda'da geçen yüzyılda ortaya çıkan lale soğanı düşkünlerine duyduğu hayranlıkla lale yetiştirmeye merak salmış. İbrahim Paşa geniş lale bahçelerini hünkâra yalnızca gündüz saatlerinde göstermekle yetinmeyip güzelliklerini gece de görebilmesi için ne yapabileceğini düşünmeye başlamış, ilkönce bütün çiçeklerin saplarına binlerce küçük mum bağlamış ya da toprağa tellerle tutturarak tarhları aydınlatmış, ayrıca sürekli olarak çimlerin ve yaprakların arasında dolaşan küçük kaplumbağaların kabuklarına da mum-

lar bağlayarak, onların kendilerine yüklenen bu yeni görevin şaşkınlığıyla ortalıkta gezinmelerini sağlamıştı. Sultan Ahmed bu gösteriden çok memnun kalmış ve bundan böyle bu eğlenceye Lale Çerağanı[5] adı verilmesini buyurmuştu; o tarihten sonra sadrazamın konağı da Çırağan Yalısı olarak anılmıştı. Sadrazamın konutu ve bahçeleri zamanla bakımsızlıktan harabeye dönse de burasının adı kalmış ve şimdiki saray da aynı adla anılmıştı.[6]

Sultanın bindiği saltanat kayıklarını diğerlerinden ayıran şey uzunluğu, rengi, kürekçilerinin sayısı, kıç tarafta yaldızlı direklerin taşıdığı kenarları sim püsküllü kırmızı sayvanı [köşkü] ve tepesindeki hilalleriydi. Sultanın kayıklarından başka hiçbir kayıkta bir çardak ya da sayvan bulunması yasaktı. Eskiden sadrazamlar da buna benzer bir ayrıcalıktan yararlanabilir ve 22 kürekçi kullanabilirdi, ama Sultan [II.] Mahmud'un sadrazamlık makamını kaldırmasıyla bu âdetten vazgeçilmiş, şimdiki padişah Sultan Abdülmecid bu makamı yeniden geri getirmesine karşın ayrıcalıklarını yenilememişti.[7] Kont Andréossy, İstanbul ve Boğaziçi'yle ilgili yazdığı fevkalade kitabında Babıâli'ye gönderilen 21. Fransız Büyükelçisi Baron d'Argental'ın, 18. yüzyıla girerken bu kuralı çiğneyerek makam kayığının kıç kısmının üstünü bir sayvanla örtmeye kalktığını, bunun Babıâli ile elçilik arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açacak ciddi bir anlaşmazlık yarattığını belirtir. Ancak Mösyö d'Argental (Ferriol) bu kadarla kalmayarak öyle acayip davranışlarda bulunmuştu ki, sonunda kendi elçilik mensupları "akli dengesinin yerinde olmadığı"na karar vererek ona belli sınırlamalar getirmiş, çok geçmeden de elçi geri çağrılmıştı. Dolayısıyla büyükelçiler de daha mütevazı kişiler gibi bir şemsiye ya da yelpazeyle yetinmek durumundaydılar.

Büyük bir saltanat kayığının uzunluğu yaklaşık 24 metre ve 24 çifte kürekle çekiliyor.[8] İçi ve dışı beyaz boyalı olan bu kayıkların dışında zengin yaldızlı bir pervaz ve altında gene yaldızlı girift bezemeleri olan geniş bir

5 [Farsça çerağ "kandil"den, çoğulu çerağan ya da çirağan," bahçelerde kandil ya da mumlarla yapılan gece şenliği, donanma.]

6 Ancak Allom'un çizimlerinin yer aldığı kitabın editörleri bir dikkatsizlik sonucu bu sarayın Boğaz'ın Anadolu yakasında olduğunu belirtirler.

7 Abdülmecid adının sözlük anlamı caminin hizmetkârıdır [doğrusu yüce Allah'ın kulu].

8 [24 çifte kürekle çekilen bir saltanat kayığının 30 metreden kısa olmaması gerekir.]

yeşil bordür var. Beyaz boyalı kürekler de yaldızlı kıvrımlarla süslü. Kıç kısmında yaldız kaplamalı büyük ahşap oymalar bulunur; dışarı doğru uzanan pruvadan yukarı doğru kıvrılan hurma dalı da zengin yaldızlı süslerle bezenmiştir; kıvrımın hemen altında Osmanlı hanedanının simgesi olan altın yaldız kaplamalı kanatları açık bir şahin figürü bulunur. Bu kayıklardaki oymalar ve süsler ayrıntılı biçimde özenle çalışılmış son derece hafif ve zariftir. Bu süslemeler ve kayıkçıların bol giysileri ve mavi püsküllü kırmızı fesleri, onların adaleli bedenleriyle ayağa kalkıp kürekleri kuvvetle koyu mavi sulara daldırmaları ve kayıkları bir yarış atı hızıyla ilerletmeleri bu muhteşem teknelere bir haşmet ve ihtişam havası katar.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından ve saray hallının örgütlenmesinde değişiklikler yapılmasından önce sultan kayıklarında bostancılar kürek çeker, dümende de sultan teknede olduğunda bostancıbaşı bulunurdu. Şimdiyse sultanın kayıkçıları mezhep farklılıkları dikkate alınmaksızın sıradan kürekçiler arasından seçiliyor, reislerini de en deneyimli, iyi yönetme becerisi olan atletik yapılı hamlacılar arasından serasker atıyor. Bu adamların hepsini hazine-i hassa giydiriyor, doyuruyor ve barındırıyor, aralarında bölüştükleri bol bahşişin dışında ayda 150 kuruş maaş alıyorlar. Sayıları 300'ü bulan kürekçilerin bir kısmı valide sultana hizmetle görevliyken, diğerleri sarayın özel bölümlerine bağlı. Bu adamların bazıları hükümdarın ikametgâhının bitişiğindeki kışlalarda, geri kalanlar da Yalı Köşkü [Cebeciler Köşkü] yakınlarındaki kayıkhanelerde kalıyor.

Sultan III. Selim'in son kullandığı saltanat kadırgası bugün Yalı Köşkü'ndeki kayıkhanede olduğu gibi duruyor. Ağaç, sedef ve renkli taş kakma süslerle bezenmiş kadırganın, her biri iki kişi tarafından çekilen 48 küreği var. Eskiden kürekçilerin şevkini artırmak için, bütün güçleriyle kürek çekerken küreğini kıranlara sultanın avuç dolusu para vermesi âdet olmuştu. Bu hınzırca bir oyuna dönüşmüş, saray altını için kürek çekmek Altın Boynuz'da [Haliç'te] kürek çekmekten daha çekici hale gelmişti. Bazı düzenbazlar ödülü kolay yoldan kazanmak amacıyla küreklerine kesikler atıp sonra da çatlakları balmumuyla doldurarak verniklemiş, böylece fazla güç kullanmaya gerek kalmaksızın küreklerin kırılmasını sağlamışlardı. Bunun anlaşılması üzerine ödül kaldırılmış, yerine falaka konulmuştu.

Sultan camiye giderken denizyolunu kullanmak isterse altı kayıklı bir konvoy oluşturuluyor. Bunlardan ikisi en büyüklerden, diğerleriyse küçüklerden seçiliyor. Küçük olanlar da büyükler gibi boyanmış ve bezenmiş olsalar da sadece 14 çifte kürekli. Sultan tebdili kıyafetle bir yere gidecekse içinde hizmetkârlarının bulunduğu üç-dört küçük kayık onları arkadan izliyor. Devlet törenlerinde ikinci sınıftan iki kayık 45 metre kadar önden yan yana giderek yol açıyor, arkalarından içinde sultanın, ona eşlik eden seraskerin ve hane halkından iki kişinin bulunduğu kayık geliyor, hemen ardından gelen ikinci sayvanlı kayıkta da çardağın altında başka dört görevli oturuyor, konvoyun sonundaysa en önde gidenlerin aynısı olan iki kayığın içinde gene saray erkânına mensup kişiler bulunuyor; konvoyu uzaktan izleyen yedinci büyük siyah kayık ise sultanın güvenilir hizmetkârlarını taşıyor.

Eskiden ikinci sayvanlı kayıkta tülbent ağası otururmuş. Sultan sarığını değiştirmek isterse diye yanında farklı biçimlerde üç sarık taşırmış. Bunlardan balıkçıl tüyleriyle ve pırıl pırıl mücevherlerle süslü sorgucu olanı kucağında tutar, kayık ilerledikçe de sarığı hafifçe bir sağa, bir sola eğerek öndeki kayıkta oturan hükümdarı görünce eğilenlere, saygılarını sunanlara bir tür selam verirmiş. Eğer saygıdeğer kraliçemiz, bir nedimesinin başlığını taşımasını isteseydi, belki de haşmetmeap birçok dertten ve yorgunluktan epey kurtulabilirdi.

Sultan saltanat kayığına her bindiğinde, ki bu yaz aylarında neredeyse her cuma olurdu, bütün ülkelerin savaş gemileri rengârenk donatılır ve hem gemiler hem de Boğaz'ın iki yakasındaki bataryalar selam atışları yaparlar. Topların gümbürtüsü ve onların yankılarının iki yakadan, hatta tuhaf bir biçimde Adalar'dan yansıyarak tekrar duyulması; her boyda ve her ülkeden çeşitli teknelerin doluştuğu pırıl pırıl berrak bir su; gün ortasının güneş ışığını yansıtan sayısız kubbe, minare ve saray, nereye bakarsanız karşılaştığınız birbirinden farklı manzaralar hep birlikte bu gösteriye, gerçekte eşi benzeri olmayan, Alaaddin'in sihirli lambasının yaratabileceği bütün hayallerin ötesine geçen masalsı bir ihtişam oluşturur. Her ülkede göz kamaştırıcı ve etkileyici tantanalı gösteriler yapılabilir, ama bunlar ender olarak halkın yaradılışını ve âdetlerini yansıtır, çoğu geçmiş günlerin ve artık var olmayan kurumların sahte bir anakronizmi ve karikatürü gibidir.

Oysa burada her şey yere, insanlara ve iklime uygundur. Bu, Avrupa'da, ilgi odaklarının çevredeki nesnelerle ahenk içinde olduğu tek kraliyet törenidir.

Kentteki kayıkçılar başkethüdasının kayıtlarına göre Galata ile Dolmabahçe arasındaki yerleşmeleri kapsayan bölgede defterlerine kayıtlı yaklaşık 19.000 kayıkçı ve 16.000 kayık var. Ancak buna Dolmabahçe ve Üsküdar'dan Karadeniz'e kadar uzanan Boğaz köylerindeki kayıkları da eklemek gerekir. İskele kethüdaları ile köy muhtarlarının hesabına göre bu bölgede de 5.000 kayıkçı ile 3.000 kayık var. Dolayısıyla Yedikule ile Karadeniz arasında toplam 19.000 kayık ile 24.000 kayıkçı bulunmakta. Tekneleri de kendileri de bakımsız görünen birkaç Yahudi kayıkçı ile bir-iki Ermeninin dışında, bütün kayıkçılar ya Türk ya da Rumdu; Türkler kenti, Rumlar da Boğaz'ı neredeyse tekellerine almışlardı. Her kayıkçı adını başkethüdanın defterine yazdırmak ve tezkere alabilmek için evliyse sekiz kuruş, bekârsa 16 kuruş vergi ödemek zorunda. Başkethüda bu parayı ihtisap ağasına aktarmakla yükümlü. Hükümet bu gelirleri toplama işini muhtesiplere bırakmış; muhtesip gerçek değerin üçte birini kendine ayırıyor ve bunu iş arkadaşı olan Galata inzibat ağasıyla paylaşıyor. Kayıkçılar da kendi iskele kethüdalarını desteklemek üzere onlara her ay birkaç para veriyor.

Bütün kayıkçılar inzibat ve lonca kurallarına sıkı sıkıya bağlıydılar. Bunlara uymayanlar para, haciz ya da dayak cezası alır. Kayıkçı esnafı başkethüdanın dışında, biri kentten, diğeri kent çeperindeki köyden sorumlu iki kethüda vekilinden, birkaç müfettişten, kâhyadan ve ustadan oluşur. Çırak olarak işe başlayan oğlan çocukları yeterince yapılı oldukları ve kayığı iyi yönetebilme yeteneğini kazandıklarını kanıtlayarak ustabaşından ve mahallenin sivil görevlisinden bir belge almak zorundalar. Ücretler tabii ki gidilecek mesafeye göre değişiyor. Haliç içinde tek çifteyle gitmek bir buçuk-iki kuruş arasında değişirken, Üsküdar'a üç, Kâğıthane'ye (Avrupalıların tanımıyla tatlı sular) beş, Kadıköy ve Ortaköy'e üç buçuk kuruş. İki çifte bunun iki misli olabiliyor. Bunların günübirlik kirası, bahşiş dahil 35-40 kuruş; ücret ne kadar tutarsa tutsun her zaman bir bahşiş verilir. Üç çiftenin ücreti bunun üçte bir daha fazlası. Eğer bir kayıkçı bir yıl boyunca düzenli olarak her gün sekiz kuruş kazanıyorsa, yeme-yatma masrafı dört kuruşu geçmeyeceği için iyi bir geçim sağlamış sayılır, ama

işin içine aşınma ve yıpranma, kötü hava ve hastalık için gerekli yedek akçe eklenince, kişi evliyse hayatını sürdürebilmesi için günde on kuruş kazanması gerekir. İki çifte kayığın aylık kirası 600 kuruş, bu durumda her kayıkçı günde on kuruştan fazla gelir elde edebiliyor; kiralayanlar yalnızca kayığı döşemekten, barınak sağlamaktan ve onarmaktan sorumlular.

Yukarıda saydığımız kayıklara ek olarak bir de daha büyük ve kaba yapılmış olanlar var. Dört kürekli olanlar Adalar'a ve Boğaz köylerine yolcu taşır, mavna olarak anılan beş ya da altı kürekliler kent ile Üsküdar arasında yolcu taşımada kullanılırken, pazar kayığı diye anılanlar da daha uzaktaki Boğaz köyleri ile Haliç arasında yolcu ve mal taşır. Böyle durumlarda kadınlarla erkekler geleneksel olarak birbirlerinden ayrı otururlar; orta bölüm kadınlara, kıç bölüm de erkeklere ayrılmıştır. Birbirlerine yakın sıkışık düzende oturan kadınlar beyaz yaşmaklarıyla bir tuz yığınını andırır, ama Lût'a eşlik edenlerin hatasını tekrarlayıp geriye bakmazlar.[9]

Kıyılarda oturan alt sınıflardan halk düğünlerde gelinleri gidecekleri yere götürmesi için genellikle pazar kayıkları kiralar, onları çiçekler, bayraklar ve rengârenk mendillerle süsler. Kayığın başında oturan Çingene ya da Rumların avaz avaz söyledikleri şarkılar ve çaldıkları müzik genellikle kulakları tırmalar cinsten. Ama bunun dışında başka bir eğlence belirtisi yok. Kadınlar birbirinden ayrı, hareketsiz ve sessizce oturuyor, erkekler de bilinen asık suratlarıyla başlarını denize doğru döndürüp sigaralarını tüttürüyorlar. Herkes çok yavaş hareket ediyor.

Kayıkçılar loncası doğal olarak Nuh'un kendilerinin piri olduğuna inanıyorlar. Kayıkların başı ile kıçına tılsım olarak birkaç mavi nazarlık asıyor; ruhani saflığın simgesi sayılan mavinin nazara karşı son derece etkili bir renk olduğunu düşünüyorlar. Ayrıca kendilerini kötülüklerden daha çok koruyabilmek için kayıkhaneye ve malzeme dolabına da Yüce Allah'ın 99 adından birinin yazılı olduğu bir kâğıdı bazen camlı, bazen camsız olarak çerçeveleyip asıyorlar. Bu levhalar Nuh'un, Cebrail'in talimatlarını dinleyerek gemisini süslediği varsayılan yazıtların kopyaları.

9 [Sodom ve Gomore halkı işledikleri günahlardan dolayı cezalandırılacaktır. Melekler Lût'a asla arkalarına bakmadan kaçmaları uyarısında bulundukları halde Lût'un karısı dayanamayıp geriye baktığı için bir tuz direğine dönüşür. (Tekvin, 18/1; 19/26; Petrus'un İkinci Mektubu, 2/6-7)]

Kayıkçılar tayfası, hamallar kadar güçlü-kuvvetli olmasalar da imparatorluk içinde belki de en iyi örgütlenmiş topluluk. Bazıları, özellikle de Rumlar adaleli bedenleriyle iyi yapılı ve son derece yakışıklılar. Diğerleri arasında da Hansa Birliği'nin maslahatgüzarı Dr. [James] Colquhoun'un Tarabyalı Rum hamlacısı gibi, günümüzün modern Praksiteleslerine[10] modellik yapabilecekler kadar kusursuz olanlar var.

Kayıkçılar birçok romantik serüvenin de ünlü kahramanları. Müslüman olsun, Hıristiyan olsun sayısız genç ve güzel kadının kalbini çaldıklarına dair pek çok hikâye anlatılır. Bu hikâyeler bazen başladıkları yerde, Boğaz'ın derinliklerinde sona erer, özellikle de zaafına yenik düştüğü anlaşılan kişi gerçek bir dindarsa. Böyle bir durumda daha güçlü olan cinsin kaderini ip ya da pala belirlerken, daha zayıf olan kendini denizin dibinde bulur. Türkiye'de her türlü suçtan para ödeyerek kurtulmak mümkündür ama bunun tek istisnası bir kadının irade zaafı göstermesidir. Böyle bir şeyin kefaretini ne dini yasalar ne de toplumsal gelenekler karşılayabilir. Gözyaşı, güzellik, gençlik, altın, tarifsiz zenginlik bile bir işe yaramaz. Boğaz'ın ve Marmara'nın balıkları bugün bile korkunç sırlar ifşa edebilir. Bilhassa yabancıları yanıltmak için çıkarılan dedikodulardan başka bir kanıt gösterilemese bile, en azından halk arasında buna inanılır.

Buna karşın, 1838'de vuku bulduğu söylenen bir olayda Müslüman bir kadın ile reayadan biri arasındaki gizli ilişkinin ortaya çıkmasından sonra parayla bu işten nasıl sıyrıldıkları anlatılır. Olay zengin bir Ermeni sarrafın yakışıklı oğluyla ilgiliymiş. Çocuğun babası kadılara rica etmiş, yalvarmış ve rüşvet vermeye teşebbüs etmişse de merhamet göstermemişler. Ölüm fermanı çıkınca şeyhülislam "Bir Hıristiyan ve vergi veren tebaadan olan Amr, Ayşe adlı bir Müslüman kadınla zina işlediği için ölüme mahkûm edildi. Bu karar şeriata uygun mudur?" sorusuna "Tamamen uygun! Hızla infaz edilsin" diyerek hemen onay vermiş. Bu sırada baba, güç sahibi ve nüfuzlu biri olan [Koca] Hüsrev [Mehmed] Paşa'nın rüşvet aldığını bildiği için ona başvurmuş ve bir an için babalık hissinden çok ruhuna işlemiş olan mesleki tutkuyla paşaya önce 50 bin kuruş önermiş, sonra 100 bine çıkmış, ama onu etkilemediğini anlayınca 500 bine işi halletmiş ve genç kurtulmuş.

10 [Praksiteles MÖ 4. yüzyılın en ünlü heykeltıraşıydı.]

Zavallı kadına ne olduğu bilinmiyor, bir daha kimse onu görmemiş, herkes sonunun trajik olduğunu söylüyor.

Her iki tarafın ölümüyle sonuçlanan ve Pera'da Türkler arasında bile uzun uzun konuşulan benzer bir olay 1842 yazında meydana gelmişti. Türkler mahkemede herhangi bir duruşma yapılmadan cezalandırma sistemini savunuyor, ama iki taraf da Müslüman olduğundan, uygulanma tarzını kınıyorlardı, ayrıca alenen suç işlendiğine dair hiçbir kanıt yoktu. Ancak kadı da cellat da Babıâli'de ikinci derecedeki en yüksek görevlilerden biri, yani topçu nazırıydı: Tophane Müşiri [Damat] Mehmed Ali [Paşa].

Galata'da küçük bir dükkân sahibinin oğlu olan Mehmed Ali, II. Mahmud döneminde içoğlanı eğitimi görmüştü ve mesleki başarısını sultanın gözüne girebilmesine borçluydu, yoksa tophane gibi çok önemli ve kapsamlı bir daireyi yönetebilecek nitelikte değildi, bunun için ne pratik ne de teorik bilgisi yeterliydi, ama sürekli olarak üstlerine yaltaklanarak, el altından işler yürüterek ve cömertçe hediyeler dağıtarak konumunu korumayı başarmıştı. Tophane inzibatının en üst yöneticisi olarak bütün gizli kapaklı işlerden haberdardı ve bunlardan muazzam bir servet edinmiş, böylece kentte çok lüks sayısız mesken ve işyerine sahip olmuştu.

Kulları arasında çok güzel bir Çerkez kız ile şahsi hizmetkârı olan ya da çubukdarlığını yapan bir Türk genç vardı. Bu genç, hanehalkından hanımlar kayıkla ya da arabayla bir yere giderken eşlik ediyor ve söylendiğine göre onlarla doğrudan konuşabiliyordu. Genç yalnızca bunu yapmakla kalmıyor, Çerkez kızla da doğrudan haberleşiyordu. Bunu duyan paşa, genci uyarmış ve hareminden herhangi biriyle haberleşmesi yasaklanmıştı. Anlaşıldığı üzere bu iki sevgili şüphe uyandırmadan bir süre daha görüşmeye devam etmiş. Ancak bir öğleden sonra paşa haremin bahçeye bakan bölümünde gezinirken bir kız kölenin yüzünü pencere kafesine dayayarak dışarıdan biriyle konuştuğunu görünce iş değişmişti. Mehmed Ali hemen kapı perdesinin arkasına saklanarak onları dinlemeye başlamış, kısa bir süre sonra kulağına gelen sözlerden kızın en azından bu genç Türk'e âşık olmaktan ötürü suçlu olduğundan emin olmuş.

Olayın devamı öyle fecidir ki, eğer kaynağı doğruluğundan şüphe edilmeyen bir yetkili değilse, insanın anlatmaya dili varmaz. Mehmed Ali kurba-

nın konuşmasına ya da kaçmasına fırsat vermeden aniden yerinden fırlayarak kılıcını çekmiş, kızı saçlarından yakalayarak Horasan kılıcının tek darbesiyle bedenini neredeyse ikiye bölmüş. Dayanılmaz acılar içinde ölen kızın bedeni, söylentilere göre karanlık bastıktan sonra yakındaki Boğaz'a atılmış.

Talihsiz kızın attığı çığlıklardan çok kötü bir şeyler olduğunu anlayan genç adam evden kaçarak, Beşiktaş yokuşundan aşağı dosdoğru efendisinin dostu ve koruyucusu olan Serasker Rıza Paşa'nın[11] sarayına koşmuş ve bu kudretli adamın önünde diz çökerek hikâyesini ve sonradan olduğunu sandığı şeyleri anlatmış. Sonra da ona babasıyla yakın dostluğunu hatırlatarak şefaat dilemiş ve kendisini koruması için yalvarmış. Rıza Paşa ona işlediği suçun ciddiyetini belirttikten sonra sarayda kalmasını istemiş ve Mehmed Ali'ye bir not göndererek kendisi ve yakın dostu olan gencin babası için bir iyilik yapıp oğlunu affetmesini rica etmiş. Gün içinde olumlu bir yanıt gelince genç yeniden Tophane müşirinin evine, görevinin başına yollanmış.

Bu ricaya uyularak üç-dört gün işler normal gitmiş, paşa gülümseyerek tatlı dille konuşmuş ve olaya hiç değinmeden hizmetkârına hanesinin huzurunu kaçıran hiçbir şey olmamış gibi davranmış, genç de talihsiz kurbanın katledilmesine neden olduğu için çektiği acıyı gizleyerek büyük bir gayretle efendisini daha fazla memnun etmeye çalışmış. Ancak dördüncü günün akşamı, bahçesinde alelade bir celladın yapacağı o korkunç olayın meydana geldiği pencerenin karşısında oturan paşanın dişlerini sıkıp tespihini hızlı hızlı çekmeye başladığı görülmüş. Yüzündeki etkileyici ve genellikle sakin ifade kaybolmuş, gözlerini affettiği hizmetkârına dikerek sert bir bakış attıktan sonra ondan patikadan ilerleyip olayın olduğu pencerenin altındaki karanfillerden birini kopartmasını istemiş. Genç önünde eğilerek istediğini yapmak üzere arkasını döndüğünde paşa kendisine eşlik eden kavaslara işaret etmiş, daha Mehmed Ali'nin sigarasının dumanı havada dağılmadan da her şey olup bitmiş. Kavasların üçü dördü birden koşmuş, güneşin son ışınlarının yansıdığı parlak bir kılıç darbesi indirilince deniz kabukları serpilmiş patikanın üstüne kafası kopuk bir beden yuvarlanmış. Kesik kafa yere düşerken Mehmed Ali de yerinden kalkmış, atına binerek Beşiktaş'taki mevlevihaneye akşam namazı kılmaya gitmiş.

11 [Serasker Hasan Rıza Paşa (1809-1877) olmalı.]

Bu trajedinin güvenilir hikâyesi böyleydi; düşüncelerini serbestçe ifade etme cesaretini gösteren kişilerin tümünde öfke yaratmıştı. Pespaye veya asılsız bir şayiadan ibaret değildi. Genel olarak doğruluğu kanıtlanmış, hatta İngiltere büyükelçisi ve dost canlısı eşi hanımefendi ellerindeki tek imkânı kullanarak, eşi benzeri görülmemiş bu tür bir vahşete karşı haklı olarak duydukları büyük rahatsızlığı göstermişlerdi. Tophane müşiri resmi konumundan ötürü diğer seçkin Türk görevlilerle birlikte büyükelçilerin verdikleri ziyafetlere davet edilirdi. Ama Sir S. Canning bu trajediyle ilgili yalanlanmayan bazı ayrıntıları öğrendikten sonra Mehmed Ali Paşa'nın adının Türk davetliler listesinden çıkartılmasını istemiş, böylesine çifte vahşet işleyen birinin, haklı olarak kraliçenin temsilcisinin sarayını kirletmeye ya da erdemli bir İngiliz hanımefendisinin davetlileri arasına katılmaya layık olmayan biri olduğunu düşünmüştü. Bu paşa, Tophane Limanı'nda Avusturya bayrağına hakaret edilmesini onayladığı, daha doğrusu böyle bir eylemi cezasız bıraktığı için birkaç ay önce Büyükdere'ye gidip Avusturya Elçiliğinde toplananlardan özür dilemek zorunda kalmıştı.

Bu trajik olayın ardından, ramazan başında Tophane müşirinin resmi konutunun bulunduğu Tophane'den geçme imkânım oldu. Orada bir kuşçunun yakalayıp çeşitli kafesler içinde satışa çıkarttığı ketenkuşu, saka ve başka ötücü kuşları bir süre incelemek için durakladım. Kuşçular bu mevsimde içini azat edilecek kuşlarla doldurdukları kafesleriyle halkın geçtiği en işlek yollar üzerindeki yerlerini alırlar. Bu sırada iki-üç Türk hizmetkâr yanaşıp birkaç dakika pazarlık ettikten sonra nerdeyse 200 kadar kuşu alıp yakınlardaki tersaneye götürdüler. Önce orada bir kuşhane kuracaklarını sandım, ama sonradan Tophane Müşiri Mehmed Ali'nin uşakları olduklarını ve kuşların insani bir amaçla, özgür bırakılmak üzere alındıklarını anladım; hangi sınıftan olursa olsun bütün Osmanlıların ramazan ayında bunu yapması sıradan bir âdet. Paşanın tutsak bir insana davranışı ile bu kuşlara gösterdiği merhamet arasındaki çelişki beni derinden etkiledi ve insanların karakterinde izlediğim bu tür sarsıcı tezatlara bir yenisini ekledi. Belirli resmi törenlerde kuşları özgür bırakmak yalnızca Osmanlılara özgü bir âdet değil. Fransız kralının Rheims Katedrali'ndeki taç giyme töreninde de böyle bir etkinlik yapılmıştı.

Kayıkçıların başarıları yalnızca aşk maceralarıyla sınırlı değildi. Türk tarihi içinde bu sınıftan birçok kişi, bir rezalet hariç, zaman zaman önemli mevkilere gelmişlerdi. Aralarında her ikisi de Kalimnos Adası'ndan olan Hayreddin (Barbaros)[12] ve kardeşi Oruç gibi reislerin ve kahramanların bulunduğu bu kişilerin listesi çok uzun olduğu için bunları saymaya kalkışmayacağım. Ancak yakın siyaset tarihi içinde dikkat çekici bir olaya karışan bir kişinin köklerinden ve geçmişinden söz etmemek olmaz.

Bu kişi 1839'da Osmanlı donanmasını Mısırlı Mehmed Ali Paşa'ya teslim ederek cömert velinimeti Sultan [II.] Mahmud'a ihanet eden hain kaptanıderya [Firari] Ahmed Fevzi Paşa'dır.

Edinilen bilgilere göre bu baş hainin babası sarayda alelade bir işte çalışıyormuş. Annesi Tuna'nın kuzey kıyılarında meydana gelen Türk-Rus çatışmaları sırasında esir alınan bir Hıristiyan esirmiş; Boğaz'ın Anadolu yakasında Çengelköy'de otururlarmış, çocukları da orada doğmuş.[13] Ahmed başıboş bir çocukluk geçirmiş. Ailesi ya aşırı yoksulluktan ya da ihmalkârlıktan eğitimiyle ilgilenmemiş, kendisi ise aşırı aylaklıktan mekteplerde verilen bedava eğitimden yararlanmayı akıl etmemiş. Yaşı daha ilerledikçe kalem kâğıtla ilgilenmekten çok kayıkçı olmaya merak sarmış. Yetişkin bir erkek olduğunda ne doğru dürüst yazmayı ne okumayı biliyormuş.

Dikkate değer bir kişisel güce ya da güzelliğe sahip olmasa da ataklığı, hareketliliği ve zekâsıyla kendi köyünde kayıkçılara yardım etmekle işe başlamış, kayıkların temizliğini yapmış, gerektiğinde karaya çekilmesiyle ilgilenmiş, balık tutmuş ve benzer işlerle uğraşmış. Çıraklık dönemi bitince denizci tezkeresi almış ve bir süre Boğaz'da kayıkçılık yapmış. Bu sırada saraydan, kayıkçılığını yaptığı yüksek rütbeli birinin dikkatini çekmiş ve kendisine kaftancı ya da sofracı (sofra hizmetlisi) olması teklif edilmiş. Çok geçmeden terbiyeli davranışları, yumuşak başlılığı ve hazırcevaplığıyla herkesin dikkatini

12 Bu ünlü denizcinin kalıntılarının bulunduğu türbe Boğaz'daki en ilginç, ama en dikkat çekici yapı değil. Beşiktaş Sarayı'nın hemen kuzeyinde kıyıya yakın bir yerde inşa edilmiş. Çok basit ve heybetli bir yapı, ama eğer duvarlarının üstünde iki devasa vv [çifte vav] harfleri olmasa hiç dikkatinizi çekmeyebilir. Gizemli bir amaçla kullanılan bu harfler Altıncı Bölümde açıklanacaktır. [Barbaros Hayreddin Paşa Kalimnos/Kelemez Adası'nda değil Lesbos/Midilli Adası'nda doğmuştur.]

13 II. Mehmed İstanbul'a saldırma hazırlıkları sırasında burada bulduğu antik çıpadan ötürü buraya Çengelköy adını vermişti. Bu, saldırının gemilerle yapılmasına yol açan iyi bir alamet olarak algılanmıştı.

çekmiş ve Sultan Mahmud'un gözüne girmiş. Sultan onun ketumluğunu, itaatkârlığını ve sadakatini sınadıktan sonra yardımcılarına hizmet etmekten ayrılıp hükümdara hizmet etmeye başlamış; sultan ona sırdaşlık gibi tehlikeli bir görev vererek tebdil hasekisi yapmış. Tebdil hasekilerinin görevi sultan ile farklı yüksek devlet görevlileri arasında gizli mesaj taşımak, sultan tebdili kıyafet gezerken ona eşlik etmek, içerde ve dışarda olan bitenlerden sultanı haberdar etmek, insanların yüz ifadelerini ve hareketlerini dikkatle gözlemlemek, karakulak cinsinden bir vahşi kedi gibi herkese kulak kabartmak ve yanında hamisi olmadığı zaman bir yabancı tarafından sorgulanmak istenirse "bilmem" ya da "Allah bilir" demekten başka bir şey söylememekti. Bu iki yüzlü, becerikli casusun karşısında yapmacık bir yüz ifadesiyle hislerini açık eden adamın vay haline! Yüz ifadesini doğrulayan bir fısıltıyla bile, hükümdarı ya da casusu onaylamayan ya da planını bozan bir ifade takınan ya da söz edenin vay haline! Kaçınılmaz sonucu, gözden düşmenin ya da ölümün habercisi zehirli bir jurnaldi.

Ancak bu kurnaz gözdenin önünde daha saygın bir meslek yaşamı uzanıyordu. Yeniçerilerin kökü kazınmış, onun yerine saray muhafızları[14] alınmıştı, ama yeni kurulan ordu [Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye] kademelerinde hâlâ yeniçeri taraftarları vardı, Ahmed, binbaşı rütbesiyle (tabur komutanı) eskiden olduğu gibi sessizce onları izlemek ve bir şey demeden ayrıntılı olarak rapor etmekle görevlendirildi.

Katı disiplini, hiç durmadan çalışması ve büyük bir şevkle kendini yeni sistemin tatbikat ve taktiklerine adaması, ayrıca hükümdarının kendisinden yapmasını istediği çok çeşitli gizli görevleri büyük bir hevesle yerine getirmesiyle eskinin kayıkçısı hızla ilerleyerek sonunda ferik (korgeneral) rütbesine yükseltildi, çok geçmeden de muhafızların başına müşir olarak atandı. Bu terfileri kısmen gözü pek cesareti ve her nabza göre şerbet vermeyi bilmesine, kısmen de Serasker Hüsrev Paşa tarafından korunmasına borçluydu.[15]

14 [Yazarın kastettiği Sekban-ı Cedid (Yeni Muhafızlar) askerleri olmalı.]

15 Seraskerin sözlük anlamı "ordunun başı" demektir. Bu unvan yalnızca başkomutana ya da savaş bakanına değil, bütün bölge ordularının komutanlarına da verilir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra bütün iki ya da üç tuğlu paşa unvanları da kaldırılmış, ilkine ferik, ikincisine de müşir denmiştir. Üçüncü sınıf, yani tek tuğlu paşaya bugün liva, miralay (albay), kaymakam (yarbay), binbaşı (yani tabur komutanı) deniyor.

1833 baharında Ahmed Fevzi, St. Petersburg'a fevkalade elçi olarak atanmış, söylendiğine göre ünlü Hünkâr İskelesi Anlaşması için zemini de o hazırlamıştı. Bu vesileyle kuzeyin hükümdarının onu altınla ödüllendirmesi iştahını kabartınca bu sefer aklına Mısır'ın ayaklanan paşası gelmişti. İlk girişim geçici bir adilikti, ikincisi ise eşi benzeri olmayan bir rezalet.

Bu asker diplomatın misyonuyla ilgili Cadalvène'nin anlattığı ilginç bir öykü onun cehaletini gözler önüne serer. Bunlar ve başkalarının Ahmed Fevzi'yle ilgili anlattıkları, en ufak ayrıntısına kadar gerçeklerle örtüşüyor.[16] Çok iyi bilindiği gibi, Edirne Anlaşmasından sonra, Osmanlılar Erzurum'un kuzeyindeki dağlık Ahıska bölgesini terk etmediği takdirde Babıâli Rusya'ya savaş tazminatı olarak bir milyon sterlin ödeyecekti. Bu bölge Rusya açısından büyük bir askeri öneme sahipti, geçitler ve dar boğazlar iyi savunulduğu takdirde, Türkiye'nin İmereti bölgesi ile Gürcistan arasındaki kuzey sınırı güvende olacaktı. Rus bakan, buranın coğrafi konumunu bilmeyen ve sultan için nasıl bir stratejik değer taşıdığından haberi olmayan Ahmed Fevzi'nin önüne incelemesi için açıklamalı küçük bir harita koymuş, o da aslında 800 kilometre kareden daha büyük olan bu bölgenin haritada küçük bir alan kapladığını görünce "Bir şey değil; sultan böyle bir köstebek yuvasını neden istesin ki" demiş ve böylece Ahıska Ruslara bırakılmıştı.

Cadalvène'nin kitabına yazılan bir notta belirtildiği üzere Ahmed Fevzi'nin yardımcısı Babıâli tercümanlarından Büyük Logothetis Nikolas Aristarhis'ti[17] ve Rusların planlı olarak düzenledikleri bir âlem sırasında büyükelçinin mührünü gizlice alarak anlaşmaya basan da oydu. Logothetis bunu inkâr etmiş ve Ahmed Fevzi'nin sarhoşlukla mührü kendinin bastığını söylemişti. Gerçeğin ne olduğunu bilmek mümkün değil; tek kesin olan Ahıska'nın Ruslara terk edildiği ve sultanın egemenliği altındaki önemli bir bölgeyi kaybetmiş olmasıdır.

Ahmed Fevzi İstanbul'a döndükten sonra eski itibarının, daha doğrusu eskiden kendisine karşı duyulan sonsuz güvenin azaldığını görmüştü.

16 [Edmond De] Cadalvène, *Deux Annees de l'Orient [1839-40]*, ii, 124.

17 Fenerli Aristarhis ailesinde babadan oğula geçen *Logothetis* görevi yakınlarda iptal edilmiştir. *Logothetis*'in görevi patrikhanenin [en üst düzey görevlisi ve] Babıâli nezdindeki temsilcisi olarak Rum patrik ile Babıâli arasında arabuluculuk yapmaktı. Rum Ortodoks Kilisesini ve reayayı ilgilendiren her konu onun alanına giriyordu; bu işler şimdi doğrudan patrik ile sinod arasında hallediliyor.

[Koca] Hüsrev [Mehmed Paşa'nın], sonradan sultanın kızı Saliha ile evlenen eski kölesi Halil [Damat Gürcü Halil Rifat Paşa]; önceki Serasker Mustafa Nuri [Paşa]; şimdiki Serasker [Hasan] Rıza [Paşa] ve sultanın diğer genç nedimleri [sohbet arkadaşları] Mahmud'un kulağına bir şeyler fısıldamış olmalıydılar. Ancak bu onun, imparatorluk içinde bazen cahil ve zayıf kişilerin eline geçmesine karşın, çoğu kez Osmanlı adının yabancı devletleri ürperttiği ve hiç böylesi utanmaz ve baştan aşağı hain birine teslim edilmemiş olan bir makama gelmesini engellememişti.

Cesur ve becerikli kaptanıderya [Çengeloğlu] Tahir [Mehmed] Paşa ile bir meslektaşı arasında meydana gelen siyasi anlaşmazlıklardan ötürü Tahir Paşa görevden alınmıştı ve yerine birinin getirilmesi gerekiyordu. O sırada Umur-ı Mülkiye Nazırı olan başarılı, ama talihsiz Pertev [Mehmed Said] Paşa,[18] Hüsrev'i desteklemesine karşın, ihanet kapısı adeta Ahmed [Fevzi'ye] açılmış ve kaptanıderya nişanı ona verilmişti.

Anlaşılan denizcilikle ilgili hiçbir bilgiye sahip olmayan Ahmed Fevzi'nin deneyimleri yerine çalışkanlığına ve sezgi gücüne güvenilmişti. Söylendiğine göre dairesini beceri ve yarar sağlayacak şekilde idare etmiş ve donanmayı seyre hazır etmiş, böylece sultanın can düşmanını ortadan kaldırmaya layık hale getirmişti. Donanmanın ilk bölümü, gerekirse Mısır'la çarpışmak üzere 8 Haziran 1839'da Boğaz'dan çıkmıştı. Ertesi gün 9 Haziran'da ikinci grup da Boğaz'dan çıkınca, 12'si kalyon olmak üzere farklı kategorilerde 36 gemi yelken açmış oldu.

O öğleden sonra ölüm döşeğindeki Sultan Mahmud, hiç yoktan var ederek bir zamanlar koca Barbaros'un ve bir başka değerli denizci Kılıç Ali Paşa'nın[19] doldurduğu şerefli mevkiye getirdiği Ahmed Fevzi'yle vedalaş-

18 [Mehmed Said] Pertev Paşa yetenekli bir devlet adamı olduğu kadar aynı zamanda başarılı bir yazar ve şairdi. Birkaç methiye ve ebcet hesabıyla yazma becerisi Çırağan ve başka yapıların kapılarının üstündeki levhalara altın harflerle kaydedilmiştir. Eskiden olduğu gibi bir adamın bulunduğu makamdaki görev süresini ve bütün yaşamını da belirsiz kılan saray entrikalarının kurbanı olan Pertev Paşa önce itibarını yitirmiş, sonra da Eylül 1837'de Mahmud tarafından sürgün edilmiştir. Bir ay sonra ekim ayında düşmanları sultana ölüm fermanını da imzalatabilmişlerdi. Karar hızla Edirne'ye uçurulmuş ve anında yerine getirilmişti; düşmanları sultanın pişman olmasından korkuyorlardı. Pertev Paşa makul bir insan ve gerçek bir filozof gibi kaderine tevekkülle ve metanetle teslim olmuştu. Söylendiğine göre bir tahrik anındayken kendisine ölüm fermanı imzalatılan Mahmud, bu zorbaca eylemden hemen pişman olmuş ve bunu hazırlayanları alçaklıkla suçlamıştır.

19 Kılıç Ali Paşa dönmeydi. Tophane İskelesi'ne yakın bir yerde adıyla anılan camiyi 1586'da o yaptırmıştı.

mıştı. O gün, donanmanın son gemisi de ölüm döşeğindeki sultanın gözlerinin önünden süzülüp giderken, hilekâr hain Ahmed, dizlerinin üstüne çömelip hamisinin hayır duasını alıyor ve yaşlı gözlerle ellerini öpüyor ve sadakat yeminleri ediyordu. Hemen arkasından kendisini muazzam sancak gemisi *Mahmudiye*'ye yetiştirecek olan yardımcı gemiye binerek uzaklaştı.

Aradan daha bir ay geçmeden Ahmed Fevzi, bir ülkenin tarihine büyük bir kara leke düşürecek en alçakça eylemi gerçekleştirerek büyük bir hainlik yaptı. 6 Temmuz'dan itibaren Türk donanması fora yelken İskenderiye Limanı'na doğru yol almış ve Ahmed Fevzi, sultana veda ederken döktüğü gözyaşları henüz kurumadan 13 Temmuz'da Mısır hükümdarının ayaklarına kapanmıştı. Mehmed Ali, ihanetin daima hak ettiği cezayı vermek yerine bu haini yerden kaldırıp, bir deniz savaşından galibiyetle geri dönen kendi amirallerine bile yapmadığı biçimde övgüler yağdırmıştı.

Sultan bu adamın nankörlüğünün kendisine vereceği ıstıraptan kurtulmuş ve bu ölümcül haber İstanbul'a ulaşmadan önce hayata gözlerini yummuştu. Osman'ın kılıcını sallayan en aydın hükümdarın ömrü en sadık dostunun ihanetinden 13 gün önce 1 Temmuz'da son buldu. 54 yaşında ve hükümdarlığının 31. yılındaydı

Ahmed Fevzi itibarını yitirmiş ve görmezden gelinen biri olarak dört yıl Mısır'da, ihanetinin felaketten başka bir şey getirmediğini görmüş ve fetih hayalleri yıkılmış bir adamın verdiği parayla yaşadı –ihanet edene uygun bir tazminat, ama ihanetin tümüyle gerçekleşmesine yol açan biri için yetersiz bir ceza. Mehmed Ali onun affedilmesine çalıştıysa da sultan bunu kabul etmedi. Ahmed Fevzi 3 Ocak 1843'te geçirdiği felç sonucunda öldü ya da birçoğunun inandığı gibi zehirli bir kahveyle öldürüldü, böylece Mehmed Ali de onu sürgündeyken destekleme yükümlülüğünden kurtulmuş oldu.

Kayıkçılıktan yüksek mevkilere terfi edenlerin adlarını saymak hiç zor değil, ama şimdi sıra pazarları anlatmaya geldi.[20]

20 Yakınlarda [1844] Yunanistan İçişleri Bakanlığına getirilen Hristides kayıkçı olmasa da Tarabyalı bir kayıkçının oğluydu ve yakınlarından biri şimdi Tarabya'daki teknelerden birinde çalışmakta.

Üçüncü Bölüm

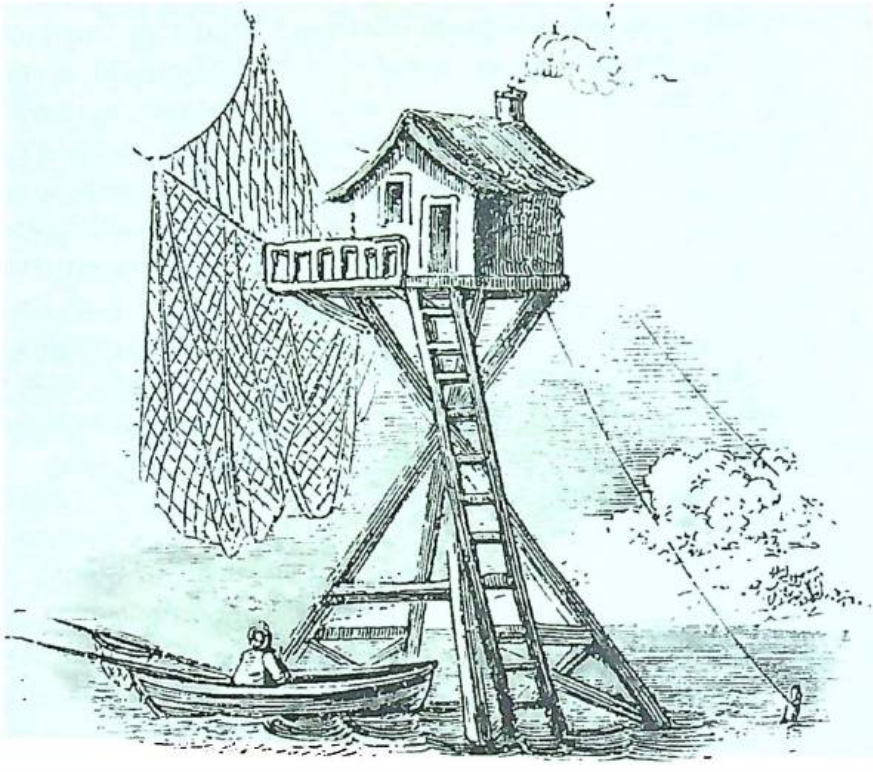
BALIKPAZARI, BALIKLAR VE BALIK AVCILIĞI

İstanbul tarafındaki Balıkpazarı'nın çürük çarık ahşap merdivenlerine ulaştığınızda burada gördüğünüz pislik ve burnunuza gelen iğrenç kokuların Galata kıyısındaki Balıkpazarı'ndan fersah fersah kötü olması mümkün. Rıhtımların ve yeraltı kanalizasyon sisteminin olmaması her iki yakada da ciddi sorun yaratıyor. Bizanslılar ve Cenevizler zamanında bu eksiklikler bir dereceye kadar giderilebiliyormuş. Kent surları ile deniz arasındaki alan binalarla dolu olmadığından, yeraltından geçirilen kanallar aracılığıyla bütün pislik doğrudan denize akıtabiliyormuş. Bizas ve eşi Fidelya tarafından dış savunma hattı olarak inşa edilen ve Constantinus tarafından yenilenerek güçlendirilen (MS 317) İstanbul'un deniz surları, düzgün, taş kaplı bir açık alan sağlıyormuş. İskele ve rıhtım işlevi de gören bu alanların genişliği bazı yerlerde 15-18 metreyi buluyormuş. Bugün saray duvarları dışında kalan eski rıhtım kalıntılarını Yalı Köşkü'nden hastalar kapısı yakınlarında, saray muhafızlarının hastanesi olarak kullanılan bina arasında görmek mümkün.[1]

Bugün Haliç'in sağ kıyısında saray duvarlarından Balat'ın ötesinde Ayvansaray yakınlarındaki kent surlarına, sol kıyısında da Tophane'den Azapkapı'ya kadar her iki kıyı da harap binalarla doludur. Bölgede kötü yapılaşmanın görülmediği iki nokta, köprünün Bahçekapı ucunda, gümrük binasının doğusundaki iskele ile Kasımpaşa'daki bahriye kışlalarının önüdür. Akıntı, Sarayburnu yönünde olduğundan çevre mahallelerin suyollarını tıkayan birikmiş pisliği kıyıdan uzaklaştırmak aslında çok zor ve maliyetli olmasa gerek.

Dolayısıyla kentin bu en iğrenç bölümleri, insanı fazlasıyla rahatsız eden sağlığa zararlı havasından ve pisliğinden kolayca kurtulabilir; bunun

1 [Topkapı Sarayı'nın Haliç girişine bakan kıyısında yer alan Yalı Köşkü 1869'da demiryolu inşaatı nedeniyle yıkılmıştır. Yazarın sözünü ettiği hastalar kapısı ise Yalı Köşkü gibi deniz kıyısında değil Topkapı Sarayı ana girişi olan babıhümayunla ikinci kapı Bbbüsselam arasında sağda saray surları üzerindeki bir kapıydı. Bu kapıdan Bahçekapı'ya inen bir yol denize ulaşıyordu. Yazarın saray muhafızları hastanesi dediği yapı da bu hastalar kapısı yakınındaki eski Enderun Hastanesi olmalıdır.]

Dalyan

için sadece iyi bir sağlık güvenliği sistemi olması gerekir. Kentlerin en kalabalık mahallelerinde ve en sık geçilen sokaklarında veba mikrobu kol gezerken ve hastalık tohumlarının kendiliğinden patlak vermesine izin verilirken, uzak yerlere karantina merkezleri kurmak ve dışardan bir bulaş gelmesini engellemeye çalışmak işe pek yaramıyor. Aslında Türklere de çok haksızlık etmemek gerekir, Pera ve Galata caddeleri, özellikle de Rum ve Ermenilerin oturduğu mahalleler kesinlikle İstanbul'dakilerden çok daha pis.

Rıhtımların çevresinde görülen pislik yığınları Türklerin çelişkili yaklaşımlarının bir başka göstergesi. Evlerinin temizliğine önem veren ve evlerine pislik taşımamaya gayret eden, kokulu çiçeklere ve güzel kokulara, kentteki güzel manzaralara ve doğanın güzelliklerine değer veren, abdest alarak temizlenme konusunda son derece titiz olan Türkler, sokağa çıktıklarında pisliğe ve kötü kokan havaya karşı duydukları nefreti adeta evde bırakıyorlar ve dışarının insanı tiksindiren görüntülerini ve kokularını hiç umursamıyorlar. Bunun böyle olduğuna insan sık sık rastlıyor. Örneğin Fener ve Balat'a yakın mahallelerde oturan kadınlar cuma günleri tersanenin tam karşısında bir setin üstünde, açık havada oturma alışkanlığına sahipler. Burası bahçecilik yapmaya uygun olsa da çevredeki yoksul ve pis mahallelerin çöpleri buraya atıldığından ortalıkta çiçek kokusuna hiç benzemeyen kötü bir koku var. Buna rağmen cuma günleri yüzlerce kadın suyun kıyısına yakın setin üstünde yan yana oturup keyif yapabiliyor; sanki cennetin vaat ettiği yemyeşil bereketli yamaçlara uzanmış kadar hayatlarından memnunlar.

Yoldan geçen bir Türk'e kadınların neden dinlenmek için bu kadar kötü bir noktayı seçtiklerini sorduğum zaman bana verdiği cevap şu oldu: "Onlar fakir insanlar; uzak yerlere gitmek için kayık ya da başka bir araç kiralayacak imkânları yok, burası açık hava, en azından gözleri bayram ediyor," sonra da ekledi "Allah bilir! Ben ne bileyim! Belki anneleri de öyle yapıyordu! Bu bir âdet." Âdet Türkiye'de önyargının ikizi ve neredeyse bütün kötülüklerin de kaynağı. İyi kanunları ihlal etmenin, kötüyü korumanın ve daha iyisini yasalaştırmamanın bahanesi olarak kullanılıyor. Eğer bir kamu görevlisi devleti ya da insanları soyarsa suç âdete yükleniyor. Eğer ticari anlaşmalara uyulmazsa suç gene âdetin ve tabii aşağı yukarı aynı

fiyata mal olabilecekken evler, kesinlikle daha güvenli ve dayanıklı olan taştan yapılmak yerine, ahşaptan yapılmaya devam edilirse, âdet bu sefer de hafifletici sebep oluyor.

Balıkpazarı İskelesi denen iki rıhtımdan da dar sokaklardan geçerek kent surlarına paralel geniş bir caddeye çıkılıyor. Burası balık pazarı; sergilenen balıkların boyları ya da kalitesinden çok bolluğu ve çeşitliliği göze çarpıyor. Değişik türlerin hepsi derme çatma ahşap tezgâhlarda sergileniyor, daha kaliteliler solungaçlarından asılıyor, küçük balıklar da büyük tahta çanakların içinde satılıyor. Mevsimi geldiğinde tezgâhlarda bol bol bulunan kabuklular, özellikle de midyeler sepetlere konuyor.

Balıkçıların tezgâhları Avrupa'dakiler gibi düzenli değil. Birkaçı dışında Türk esnaf perakende ticaretin küçük hilekârlıklarına tenezzül etmiyor, göz boyayarak ceplerini doldurmayı önemsemiyor, azla yetinmeyi tercih ediyorlar. Dükkânlarının dışını süslemenin kazançlı olmadığını, daha çok kazanmak için fazla masraf etmek gerektiğini düşünüyorlar ve "Bugün varız, yarın yokuz! Kim bilebilir ki! Dükkân açanlar bizim gibi yapsınlar" diyorlar.

Hayret edilecek kadar çok tuzlu su balığı var, küçük balık çeşitleri de çok bol. Tanrı bu açıdan Boğaz'a, Avrupa'nın hiçbir denizine bahşetmediği bir bolluk vermiş. Tanımadığımız birçok balık türüne rastlıyorsunuz, bazılarıysa bize çok yabancı. Olağanüstü güzel renklere sahip olanlar içinde yeşil, altın sarısı, pembe, gök mavisi, kırmızı ve gümüş rengi olanlar var, pulları pırıl pırıl parlıyor. Eğer balık pazarı daha temiz olsa ve farklı türler tezgâhlarda Avrupa'da olduğu gibi sergilense mutlaka insanda daha büyük bir hayranlık uyandırabilir. Şimdiki haliyle bir doğal hayat tutkunu bile bu pis, sağlıksız ortamdan nasıl kaçacağına bakıyor.

En çok aranan türler şöyle sıralanabilir. Tekir ya da barbunya Romalı gurmelerin tercihiymiş.[2] Uskumru ise bizim sahillerimizde çıkanlar kadar kaliteli değil. Bunlar mayıs başında Ege Adaları'ndan Karadeniz'e doğru göç ediyorlar ve bu dönemde bol bol yakalanıp güneşte kurutularak çiroz adıyla satılıyor. Yaz boyunca Karadeniz'de beslenerek irileşen ve

2 Türkler bütün türlerin adının yanına balık kelimesini de ekliyorlar, ama burada tekrardan kaçınmak için yalnızca adlarını vermeyi tercih ettik. Ayrıca bu kitap bilimsel bir çalışma olmadığı için türlerin bilimsel adlarını da belirtmedik.

yeniden göç eden uskumru bu sefer yakalandığında taze olarak tüketiliyor. Aynı aileden istavrit daha küçük ve daha az lezzetli. Ailenin üçüncü türü akya ise çok sıradan bir balık. Palamut ton balığı cinsinden küçük bir balık. Bu balıkların en iyi avlanma dönemi, Karadeniz'den Akdeniz'e göç etmeye başladıkları ekim ve kasım başı, bunlar şimdi sözünü edeceğim dalyan diye bilinen ağlarla yakalanıyorlar. Palamutların bir kısmı yeniyor, bir kısmıysa parçalara bölünerek tuzlanıp kışın tüketilmek ve Rumlar ile Ermenilerin Paskalya öncesi perhiz döneminde yemeleri için fıçılara basılıp saklanıyor. Palamut bu dönemde daha yoksul Hıristiyanların en önemli gıdası, zenginler pek itibar etmiyorlar, Türkler ise ağır olduğu ve hazmı zorlaştırdığı gerekçesiyle bu balığı çok nadir yiyorlar. Büyük, çok kaliteli olmayan ve zor hazmedilen ton balığını alt sınıflar tercih ediyor. Lezzetli kaya balığı oldukça iri ve mezgite benziyor. Adından da anlaşıldığı üzere Boğaz'ın kayalık bölgelerinde ve Adalar çevresinde bol yakalanıyor. Eski Yunanca "baş" anlamına gelen [*kephale*] kelimesinin bozulmuş biçimi olan kefal, sırtındaki ve göğsündeki geniş ve yassı sırt yüzgeciyle tanınır. İstanbul'da çok sevilen lezzetli bir balıktır, özellikle de hastalara iyi gelir. Ton türünden bir de kırlangıç var, kuyruğunun biçiminden ötürü bu adla anılıyor, olağanüstü bir süratte yüzüyor, ince uzun zarif görünümlü, ancak büyük balıklar gibi bu da ağır bir balık. Gümüş ise camgöbeği renginde, kırmızı gözlü ve morumsu kırmızı yüzgeçleri olan bir tür. Sırtında, kuyruğundan solungaçlarına kadar uzanan kırmızıya çalan parlak turuncumsu dalgalı çizgileri var. Sazan boyunda.[3] Görünüşü çok güzel olmakla birlikte kılçığı çok ve fazla lezzetli değil. Eğer gümüş tatlı suya ve bizim iklime uyum sağlayabilseydi, havuzlarımızda ve oturma odalarımızdaki [akvaryumlarda] beslediğimiz sıradan kırmızı balıklarla rekabete girebilirdi. Biçim olarak morinaya benzeyen levrek çok irileşebiliyor. Beyaz etli, lezzetli, az kılçıklı ve eti gevşek olmayan sıkı bir balık. Avrupalıların ana yemeği ve bütün olarak haşlama yapılıyor. Türkler doğrayarak sebzeyle pişiriyorlar.

Kılıç da çok lezzetli bir balık, kasıma doğru Karadeniz'den Adalar'a göç ettiği sırada tam kıvamında oluyor. Büyüklerinin kılıca benzeyen yassı,

3 [Burada yazarın gümüş diye anlattığı balık bir başka tür olmalı.]

yatay üst çenesi 60 santim kadar uzun olabiliyor ve ucuna doğru iyice sivriliyor, kenarları ise dikenli. Ağırlığı dokuz ile 36 kilo arasında değişiyor, bunlar da dalyanla avlanıyor. Levreğin bir türü olan izmarit, kuru, tatsız-tuzsuz ve çok kılçıklı bir balık. İlginç bir balık olan iskorpitin üç-dört cinsi var. Bunlardan biri çizgili ton balığına [?] benziyor, pembe, camgöbeği, altın sarısı ve kahverengi gibi farklı renklerdeki sırt ve göğüs süzgeçlerinin üstü uzun, sivri dikenlerle kaplı, kuyruğu ise lacivert. Sudan ilk çıkarıldığında renkler son derece canlı ve parlakken, havayla temas ettiğinde hemen parlaklığını kaybediyor. Gümüşümsü bir pembe renge sahip olan mercan, bir kırlangıç türü olup yassı, burnundan kuyruğuna kadar, kilizbalığı gibi, ama daha kavisli, eti hafif ve sağlıklı olduğu için çok seviliyor. İrileşenlerden bazıları sekiz ile on bir kilo arasında olabiliyor.[4] Mersin balığı bu civardaki sularda pek olmuyor. Küçük bir balık olan lapin, üstü mor renkli kaygan donuk bir maddeyle kaplı olduğu için çekici olmayan iğrenç bir görünüme sahip. Ama rağbet edilen bir balık ve sonbahara doğru bollaşıyor. Dülger balığı ve Sardalye de bulunuyor Kalkanın derisi düğmelerle kaplı, istenilen iriliğe ulaştığı zaman kuzey sularındaki türleri kadar rağbet görür, küçük kalkanlar daha yaygın.

Lüfer, Boğaz'a ve Marmara'ya özgü olup başka sularda pek bulunmamasına karşın, o da tartışmasız göç eden balıklar grubuna girer. Ortalama uzunluğu 25-35 cm arasında değişiyor, ağırlığı da 550 gr dolayında, eti son derece lezzetli ve bu boğazlarda bütün balıklardan daha çok seviliyor. Eylül sonuna doğru genellikle Boğaz'da Bebek ile Büyükdere kuzeyindeki kaleler arasındaki küçük koylarda, ucuna yem olarak [taze] istavritten küçük parçalar takılan oltayla yakalanıyor. Boğaz köylerinde yaşayan Frenklerin ve reayanın en sevdiği eğlencelerden biri oltayla lüfere çıkmak. Bunun için genellikle 18-27 metre uzunluğunda, iki ya da daha fazla iğneli misina kullanıyorlar, ellerinde tuttukları misinayı, yavaş yavaş bir ileri, bir geri oynatıyor ve balığın saldırması bekleniyor, balık geldiği anda misinayı dikkatlice ve hemen çekmek gerekiyor. Zevk düşkünleriyse sakin geceleri tercih ediyorlar, bu sefer balıkları çekebilmek için kayıkların iki yanına fenerler asılıyor. Balık tutma mevsiminde böyle ışıklandırılmış

4 Mercan adeta şiirsel bir yunus balığına modellik etmiş gibidir.

kayıkların sık sık denizde bir noktada toplandıkları görülür, bazılarıysa ya kıyıyı izleyerek bir ileri, bir geri gider ya da Boğaz'ın ortalarına uzanır. Akşamları Boğaz'ın bu eşsiz kıyılarında yürüyüş yaparken ya da denize doğru uzanan bazı yalıların pencerelerinden yarı gölgeli suları seyrederken, oradan oraya uçuşan ışıklar ve kayıkçıların coşkuyla söyledikleri şarkılar huzurlu yaz akşamlarına büyülü bir güzellik katar. Gümüş ile çaça balığı çok bol, ikincisinin lezzeti bizim zehirli Thames'den çıkan, içine pislik işlemiş aynı adlı türlerin tadından kat kat üstün.

Yukarıda bahsettiğim türlerden yalnızca iki tanesi yassı. Bazen trança, dil balığı, tırpana ve pisi balığı da yakalanıyor, ama bunlar aslında bu denizlerin asıl sahipleri olmaktan çok davetsiz birer misafir gibi. Balıkların altı-yedisi göçmen, kasımda göç edip mayısta dönüyorlar. Diğerleri her mevsimde bol bol bulunuyor. Bütün iyi şeyleri bahşedenin takdirine göre, bir cinsin üremesi ya da yenilenmesi için köşeye çekilmesi gerektiğinde, yerini hemen bir o kadar bol ve yararlı bir başka tür doldurur. Böylece yoksullar Yüce Allah'ın hayırseverliğinden Avrupa'nın herhangi bir kentinde olduğundan fazla yararlanmış olur.

Pera, Galata ve Anadolu yakasında en çok satılan tatlı su balıklarıysa şöyle: Hem Rumeli hem de Anadolu yakasındaki dağlardan akan derelerde bulunan alabalık; Belgrad bentlerinden ve iç bölgelerdeki göllerden yılan balığı; kalitesiz ve yavan tadı olan sazan; aşırı kılçıklı ve ince turnabalığı ile kerevit. Ne var ki, tatlı su balığı fazla rağbet görmüyor; ancak Rumlar ve Ermeniler uzun ve katı perhiz dönemlerinde normal zamanlarda olduğundan daha fazla balık yemeyi tercih ettikleri için bu dönemde tezgâhlarda tatlı su balığı da bulmak daha kolay oluyor.

Artık Türkler de bol bol deniz kabukluları yiyorlar, ama midye ve istiridye özellikle Hıristiyanlar arasında çok rağbette. Ancak her ikisi de çoğunlukla temiz olmayan, bakırın karıştığı Haliç'teki eski gemilerin altından, çıpalardan ve kazıklardan toplandıkları için alırken çok dikkatli olmak gerekiyor. Teke [ya da büyük karides] de çok bol, İzmir'den gelenler o kadar büyük ki, bazıları kerevitle aynı ağırlıkta. Istakoza daha seyrek rastlanıyor ve kuzeydekilerle karşılaştırılacak gibi değil. Aslında kabukluların hiçbiri soğuk denizlerde olanlar kadar lezzetli değil.

İstiridye ve midye en çok Tarabya ve Hünkâr İskelesi ile Boğaz'ın Karadeniz ağzı arasındaki kıyılarda çıkıyor. Dalyanlar genellikle kalfalar tarafından kiralanıyor, denizlerde dip taraması eskiden beri olduğu gibi 1 Kasım'da başlıyor ve Hıristiyanların perhiz döneminde sona eriyor. Bu kuralı bozanlardan ya para cezası kesiliyor ya da teknelerine el konuluyor. Boğaz'dan çıkartılan istiridyelerde küçük inciler bulmak hiç zor değil, çok kaliteli olmamakla birlikte, Tarabya Limanı'nda çıkartılan birkaçını gördüm. Andréossy'e bakarsanız bunlar bir hastalık neticesinde oluşuyor. Bu doğru olmalı, çünkü açıktan ve temiz sulardan toplananlarda incilere çok ender rastlanıyor.

Salyangoz da perhiz dönemlerinde Rumlar ve Ermeniler tarafından bol bol yeniyor. Bu mevsimde balıkçıların önünde hasır sepetler içinde sergileniyor; oldukça iriler, grimsi beyaz kabuklarının üstünde kahverengi dairesel çizgiler var; salyangozun kendisi kül rengine çalan yeşilimsi tonda; pilavın içine katılıyor ya da sebzeyle salamura ediliyor. En lezzetlileri Uludağ eteklerindeki bataklık ormanlardan, Balkanlar'dan ve Belgrad Ormanı'ndaki bentlerden getiriliyor. Neşeli Fransız komşularımızın çok sevdiği leziz kurbağalar gibi, Türkiye'deki salyangozların bir özelliği de Ermenilerin ve Rumların ağzına düşmeye layık olduklarına karar verilmeden önce temizlenip şişmanlatılmaları; lezzeti kuşkulu bu yiyeceği esas tüketenler Osmanlılar değil onlar.

Bazen domuz balığı da denen yunuslar, palamut, uskumru ve lüferin göç dönemlerinde Boğaz'da kalabalık sürüler halinde dolaşıyor ve bu balıkları göçleri boyunca takip ederek, adeta onların Karadeniz'deki üreme modellerini taklit ediyorlar. Gruptan ayrılıp başı boş gezenler de olmuyor değil, onların gece-gündüz herhangi bir saatte Haliç'in kıyıya en yakın yerlerinde bile, Türklerin bütün vahşi hayvanlara karşı beslediği hoşgörüye sığınarak güven içinde oynaştıklarını görmek mümkün. Yunuslar da suyun üstünde ya da etraftaki evlerin çatısında toplanan martılar gibi dokunulmaz olduklarının sanki farkındalar. Bu dostane yaklaşım karşılığında onlar Boğaz'da defalarca zıplayarak ve gelip geçen hiçbir kayığa çarpmadan bir aşağı, bir yukarı dolaşırlarken, martılar ve karabataklar da çevrelerinden geçen kayıkların ve küreklerin hareketlerine hiç aldırış etmeden pervasızca yüzmeye devam edebiliyorlar.

Adalar dolayında sık sık oldukça iri köpekbalıklarının yakalandığı bilinir. Adalar yalnızca 20 km ötede olmasına rağmen bu açgözlü balıkların Boğaz'a kadar çıktığına, ya da en azından kanaldan geçerken balıkçıların ağlarına takıldığına dair az sayıda örnek var; hiçbirinin Boğaz'ın orta yerinde yüzenleri rahatsız ettiği de görülmemiş. Andréossy ve diğer özenli yazarların hiçbiri de İstanbul çevresinde köpek balığı görüldüğünden söz etmez, ama büyüklerinin Marmara'da görüldüğü kesindir. Belçika Elçisi Baron de Behr ile bir başkası Mayıs 1842'de Adalar'ın kıyılarında yaptıkları titiz araştırmalarda Kınalıada kumsalında bunlardan üçünü gördüklerini belirtirler. Balıkçıların bıraktığı anlaşılan bu balıkların boyları 2,5-3 metre arasındaymış ve hepsi de açgözlü türlerin karakterlerini gösteriyorlarmış. Daha küçük olanlar pazara getirilipp dilimleniyor ve yoksullara dilim dilim satılıyor. Yukarıdaki listeye küçük yengeçleri, mürekkep balığı ve denizyıldızını, deniz örümceğini, çeşitli yumuşakçaları ve yelpaze biçimli iri deniz taraklarını da eklemek gerekir. Deniz taraklarından Yahudilerin çıkarttığı düşük kaliteli inciler genellikle kakma işi yapan işçilere satılır.

Çarşıda sık rastlanan balıkları saydıktan sonra bunların nasıl avlandığını da anlatmanın yerinde olacağı kanısındayım. Dört temel balık avlanma yöntemi var: Olta balıkçılığı, sepetle balık tutma, tekneden ağ atma ve dalyan. Trolle avlanma bilinmiyor ya da biliniyorsa bile ender olarak uygulanıyor.

Olta balıkçılığının nasıl yapıldığı lüferden bahsettiğimiz yerde anlattık, diğer bütün balıklar da aynı sistemle avlanabiliyor, ama oltayla ancak az sayıda balık yakalanabildiği için bu yöntemle balık tutma satış amacından çok, özel tüketim için daha uygun. Olta kamışı, makara, yapay yemler ve Isaak Walton'un sözünü ettiği çeşitli araç-gereç burada pek bilinmiyor.[5] Genellikle at kılından yapılan ve ucuna bir zoka takılan olta ipi 30-36 metre uzunluğunda oluyor, düz bir mantar parçasına sarılıyor ve suyun derinliğine göre salınıyor. İp sağ elin işaret parmağı ile başparmağı arasında tutularak yavaş yavaş ileri geri oynatılıyor, bütün iş balıkçının elinin hassasiyetine ve oltayı hızla çekmesine bağlı. Her ipin ucunda iki ya da daha fazla iğne

5 Bazen oltanın ucuna tenekeden kaba bir balık figürü asılabiliyor, ama bu sadece palamut için geçerli. [İngiliz yazar Isaak Walton'un (1593-1683) *The Complete Angler* adlı kitabında balık tutma tutkusuna dair nazım ve nesir metinler bulunur.]

var, yem olarak midye, istavrit ya da başka balık parçaları kullanılabiliyor. İğnenin takıldığı kurşunun ağır olması ve karanlıkta balığın dikkatini çekmesi için cıvayla parlatılması gerekiyor, ki zaten balık tutmanın en uygun zamanı akşam. Bazı insanlar daha kısa olta ipiyle kıyıdan balık tutmaya çalışıyor, ama lüfer ve diğer lezzetli balıklar ancak derin sularda bulunuyor.[6] Uskumrular sürüler halinde kuzeyden güneye göç ederken ve arkalarından yunuslar ile martılar onları takip ederken sığ koylara sığınırlar, bazen Haliç'in içine kadar girerler. O zaman oltayla ya da özel bir ağla hayret edilecek kadar çok balık tutulabilir, böyle günlerde suyun yüzeyi kayık kaynar, içindekiler telaş içinde bu aç ve korkmuş gezginleri yakalama yarışına girer.

Kıyılarda, korunmalı koyların ya da körfezlerin ağzında balık avlayanlar arasında hasır sepet kullanımı yaygındır. Çan biçiminde tabanı düz olan bu sepetler ince hasırdan ya da kamış yarılarak elde edilen ince çubukların örülmesiyle yapılır. Bunlardan 20'si ya da daha fazlası sağlam bir iple birbirine bağlandıktan ve her birinin altına ağır bir taş konduktan sonra dibe bırakılır, tam üstüne de duba işlevi görecek içi boşaltılmış iki ya da daha fazla kabak bağlanır. Böylece bol miktarda yengeç, ıstakoz ve küçük balık yakalanır.

Büyükada civarında, Boğaz'ın kuzey ucunda, dolayısıyla da Karadeniz'de Riva ile Kilyos arasında tekneden ağ atma yöntemi yaygın. Bu teknelerde genellikle 8-10 mürettebat bulunur, beş ya da yedi küreklidir, dümeni, omurgası ve yelkeni vardır, 50 cm kadar su çeker. Baş tarafına 3,5 m yüksekliğinde üzerine merdiven gibi kullanılacak yatay çubuklar çakılmış bir direk dikilmiş, tepesine yakın hasır bir sandalye bağlanmıştır. Balığa çıkıldığında buraya deneyimli bir gözcü oturur, görevi uzaktan gelen balık sürülerini kollamak ve yaklaştıklarını haber vermektir.

Genellikle altı tekneden oluşan bir ekip kurulur, faaliyet başladığında yaklaşık 37 m uzunluğunda ve 23 m genişliğinde bir dikdörtgen oluşturulur, her bir köşesine bir tekne demir atar, diğer iki tekne de uzun kenarların ortasına bir yere demirler. Teknelerin aralarına 4,5-6 m arası bir derinliğe salınan ağ gerilir; ağ uzun kenarlarda mantarlar ve ortaların-

6 Gün içinde eğer rüzgâr güneyden esiyorsa ve deniz durgunsa, o zaman Tarabya ile Anadolu yakası arasında Boğaz'ın ortası oltayla balık tutan ve ileri geri kürek çeken kayıklarla dolar.

daki teknelerle su yüzeyinde tutularak adeta balıkların kaçmaması için bir engel oluştururken, kısa kenardakiler, balıkların içine dolması için belli bir derinliğe kadar indirilir. Bu iki uç teknenin içindeki hareketli makaralara bağlanır ve çekilmeye hazır gergin hale getirilir. Dar kenarlar her zaman açık deniz ya da akıntı yönünde olmalıdır. Balık sürülerinin yaklaşmakta olduğunu gösteren deniz yüzeyindeki kıpırtılar ya da başka göstergeler belirdiğinde ve ağa, onu çekmeye değecek kadar balık girdiği düşünüldüğünde işaret verilir ve ipleri çekmekle görevli olan kişi ağı iki ucundan iyice gererek açık uçları kapatır, yanlardan kaçamayan, ileri ya da geri gidemeyen balıklar doğrudan ağın dibine doğru hücum eder ve böylece bir defada yüzlerce büyük balık yakalanmış olur.

Bu deniz üstünde yüzen dalyanlar genellikle kıyıdan 400 m kadar açıkta, balıkların göç yolu üzerinde kurulur. Ağlar belli bir muameleden geçirilerek güçlendirilen iplerle balıkçılar tarafından kış boyu örülür. Bütün halat takımı dikkatle onarılarak saklanır.

Dalyanlar da ağla avlama sistemine benzer biçimde çalışır, tek farkı bunların sabit olmasıdır. Bu dalyanların küçüklerinin birçoğu Boğaz'ın iki yakasında da vardır, ama akıntının Anadolu yakasına göre daha hafif olduğu batı kıyısında daha fazladır, ancak burada da Arnavutköy, Rumeli Hisarı ve Rumeli Hisarı ile sevimli bir köy olan Baltalimanı arasındaki Şeytan Akıntısının olduğu yerler hariçtir. Saydığımız bu yerlerde her zaman ellerinde halatlarla yedekçiler hazır bekler, bunlar akıntıyı yardımsız atlatamayan kayıkları kıyıdan yedekleyerek çeker ve karşılığında yarım kuruş alır.[7]

Akıntıların ortaya çıkışı ve kuvveti yalnızca buralarda değil, bütün Boğaz boyunca Tarabya'dan Kız Kulesi'ne kadar, özellikle de Yeniköy'den Ortaköy'e kadar epey değişkendir ve büyük ölçüde rüzgâra bağlıdır. Normal zamanda ve rüzgâr kuzeyden estiğinde, kanalın orta yerine yakın bir yerde

7 Von Hammer Şeytan Akıntısının Arnavutköy'de olduğunu söyler. Eğer ünlü Doğu araştırmacıları Boğaz'dan ayrıldıktan sonra Şeytan yer değiştirmediyse bu bilgi doğru değildir. Bkz. harita. [White'ın bu haritasını Türkçe basımda kullanmadık. "Boğaz'ın en dar yeri, Kandilli-Aşiyan arasındaki bölgede 698 metredir. Boğaz'da derinlik kuzeyden güneye doğru inildikçe azalır. En derin yeri 109 metre ile Kandilli Burnu önlerindedir. Yani; en dar yer, en derin yerdir aynı zamanda; hatta akıntının en güçlü olduğu yer de burasıdır demek yanlış olmaz. Küçüksu Koyunun dışından bir kavis yaparak Kandilli Burnu'nu yalayarak Akıntı Burnu'na yönelen kuvvetli akıntıya Şeytan Akıntısı denir." Cahit İstikbal, "İstanbul Boğazı ve Akıntıları," https://www.denizhaber.com/istanbul-bogazi-ve-akintilar-makale,100967.html; erişim 4 Mayıs 2022.]

Karadeniz'den, Tarabya üstlerinde Kireçburnu yönünde akıntı çok kuvvetlidir; sonra bir dirsek çizerek Anadolu yakasına doğru yönelir, Kanlıca'ya kadar kıyıyı takip eder, burada Şeytan Akıntısıyla kesişir; Rumeli Hisarı'ndan ve bitişiğindeki romantik mezarlıktan [Aşiyan] geçtikten sonra kısa bir süre kanalın ortalarında ilerler, Bebek karşısında da iki kola ayrılır. Kollardan biri hızla Anadolu yakasındaki Kandilli'nin altından geçerek, Beylerbeyi yoluyla Üsküdar'a uzanır. İkinci kol sakin bir şekilde Arnavutköy'e ulaşır, oradan da gene büyük bir hızla kanalın ortasından ilerleyerek Tophane kıyılarında birinci kolla birleşir, ikisi birden hızla Sarayburnu'na doğru akarken, arada oluşan durgun su sayesinde küçük tekneler kolayca Tophane'ye yanaşabilir.

Rüzgâr doğudan estiğinde akıntının yönü bir miktar değişir, bazı durumlardaysa akıntı tamamen yer değiştirir. O zaman yedekçilerin her zamanki yerlerinden hızla ayrılıp kuzeye doğru koşmaları gerekir. Böyle bir olay 6 Ekim 1841'de meydana gelmiş, akıntı Rumeli Hisarı yanındaki mezarlığın karşısında öylesine büyük bir şiddetle kuzeye doğru yönelmiş ki, Lord [John] Ponsonby'nin on çifte kayığı bile ilerleyemez olmuş, kürekçilerin kuvvetle küreklere asılması sonucu iki kürek kırıldıktan sonra nihayet burnu dönebilmiş ve Bebek Koyu'na girebilmiş, görev süresi biten [İngiltere] büyükelçisi de böylece Sadrazam [Mehmed Emin] Rauf Paşa'yla, sultanın köşkünün yanındaki villasında vedalaşabilmiş.

Aynı gün Kaptanıderya [Çengeloğlu] Tahir Paşa, Baltalimanı'ndaki evinde otururken, rüzgârın akıntı üzerinde bir başka etkisi daha olduğu gözlemlenmişti. Kuzeyden esen hafif bir rüzgârla Boğaz'da ilerleyen iki gemi, rüzgârın aniden yön değiştirmesi ve bu kez güneyden fırtına biçiminde esmesiyle birlikte akıntıyla gerisin geri gitmeye başlamış. Böyle durumlarda Rumeli ve Anadolu yakalarındaki kalelerin oradan bakıldığında su seviyesinin değiştiği açıkça görülür. Kıyı boyunca çeşitli noktalarda, özellikle de Tarabya Limanı ile Büyükdere Koyu'nda su seviyesinin 60 cm'den fazla değiştiğini bizzat gördüm.

Dalyanların hepsinin biçimi aynı, bu bölümün başındaki çizim ana hatlarıyla bunlardan birini gösteriyor. Bir dalyanda sudan yak. 5,5-7,5 m yüksekliğinde sağlam direkler üstüne oturan iki ahşap gözcü kulübesi oluyor. Bunlar arkaları kıyıya paralel olmak üzere aralarında yaklaşık 36,5

metre olmak üzere yerleştiriliyorlar. Tam karşılarına yaklaşık 3 m mesafede denizin dibine bir sıra sağlam direk çakılıyor, oluşturulan dikdörtgenin biçiminin bozulmaması için bu direkler çıpalar ya da ağır taşlarla sabitleniyor, dar kenarlarından biri akıntı yönünde olmak üzere ağ, dikdörtgenin uzun kenarından tıpkı demir atan teknelerde olduğu gibi bu kez direklere tutturuluyor, tek fark bu durumda ağın ucunun su yüzeyinde değil de bir metre yüksekte olması. Her bir kulübeye bir gözcü yerleştiriliyor, onların görevi tekne direğinde oturan kişiyle aynı; arada bir ortalığı daha iyi görebilmek için denize yağ dökerek suyun üstündeki kıpırtıları yok etmeye çalışıyorlar. Sabit dalyan ile tekne avı arasındaki tek fark, işaret verildiği anda gözcülerin kulübelerinin önündeki makaralara sarılı palangalara asılıp ağın dar kenarını yukarı doğru çekerken, diğer adamların da düz altlı sandallarla ağın dört kenarını dolaşıp ağları çekmek, balıkları toplamak ve halat takımını yerine yerleştirmek.

Boğaz'da, kılıç balığının en sevdiği uğrak yeri olan Beykoz'da Hünkâr İskelesi'nin altında bulunan dalyan hariç, diğerlerinin hemen hepsi on kişiden fazla adama ihtiyaç duyulmayacak kadar küçük. Buna karşın Karadeniz kıyılarındakiler epey büyük, dolayısıyla da araç-gereç, işgücü ve onarım giderleri epey fazla. Fenerköy'ün [Anadolu Feneri] yak. 6,5 km doğusundaki küçük, ama ilginç Soğan Adası'ndaki o kadar büyük ki, orada 12 ya da daha fazla büyük kayık ile 150 adam çalışıyor. Bunların üçte biri kadar kayık ve o orandaki mürettebat da avlanan balıkları pazara götürmekle görevli, diğerleriyse sürekli olarak ağlarla uğraşıyor. Kendisi de bu kıyılarda dalyan balıkçılığıyla uğraşan Serasker Hasan Rıza Paşa'ya ait olan bu dalyan, Ahmed Ağa adında hatırı sayılır bir Türk tarafından kiralanmış. Rıza Paşa aynı zamanda valide sultanla ortak olarak, Soğan Adası'nın doğusundaki Riva sahillerinde birkaç büyük dalyanın ve arazinin de sahibi. İçinde çok sayıda bereketli vadinin bulunduğu bu toprak parçası son derece verimli olabilir, ancak doğanın neredeyse kendiliğinden fışkırdığı birkaç küçük toprak parçası dışında, bölgede son derece ilkel bir tarım yapılıyor, dolayısıyla da arazilerin getirisi değerinin onda biri kadar bile değil. Bunun nedeni aslında tarımla ilgili bilgisizlikten çok mülkiyet güvencesi olmaması ve yetiştiricileri mal sahiplerinin açgözlülüğünden ve mali memurların

baskısından koruyacak doğru dürüst yasaların bulunmaması. Türkiye'nin Avrupa'da da Asya'da da en büyük derdi bu.

Ahmed Ağa'nın dalyanının yukarıda anlatılan büyüklükte olanlardan tek farkı örgütleniş biçimiyle bulunduğu yerden kaynaklanan inşaat özellikleri. Bu dalyanda her gün 20 bin palamut ve 500 kadar kılıç balığı ağlara takılıyor. Çalışanların yarısı gün doğumundan öğlene kadar, diğer yarısı da gün batana kadar çalışıyor; bu saatten sonra hava açık, su sakin değilse ağ atılmıyor.

Ton balığı, palamut ve kılıç balığı mevsimi eylül ortasına doğru başlıyor ve on hafta kadar sürüyor. Bu süre içinde Ahmed Ağa kıyıya yakın bir yerde taş ayaklar üstüne oturtulan zarif ahşap evde kalıyor, burası aynı zamanda halat takımı ve benzeri araç-gerecin de depolandığı yer. Balıkçılar kayalığın korunmalı yanındaki kulübelerde kalıyorlar. Bu dalyanın gideri epey fazla. Ağanın söylediğine göre kira, maaşlar ve masraflar çıktıktan sonra kârdan yalnızca yüzde beşi ona kalıyormuş. Balıkçılara maaşları ayni ödeniyor, yani emeklerine ve satışlara göre kazançtan pay alıyorlar. Halat takımlarını ağa temin ediyor ve mevsimlik kayık ve mürettebatı da bazı kalfalar sağlıyor.

Dalyanda ve kayıklarda çalışanların büyük bölümü Karadeniz dolayından gelen Bulgarlar. Koyun postundan başlıkları ve yelekleri var, kaba dokumadan ceketleri üstüne bu yelekleri giyiyorlar, kösele sandal giyiyor ya da çıplak ayak dolaşıyorlar. Bu alanda çalışan Türklerin sayısı çok az, onlar da daha çok devlet görevlilerinin kâhyalığını ya da vekilliğini yapıyorlar. Deniz ve nehirlerdeki dalyanlar devlet hazinesinin tekelinde, her yıl sancakta en yüksek fiyatı verene kiralanıyor, o da genellikle zengin bir paşa oluyor. Paşa da kiraladığı dalyanı yeniden başka birine kiralayabiliyor; bütün bu işlemler hasılattan ve polisten sorumlu balık emininin sıkı denetimi altında gerçekleştiriliyor. İdaresi altındaki birkaç vekil ile kâhyanın görevi dalyanları denetleyerek su yolunun engellenmediğinden ve bütün kurallara uyulduğundan emin olmak.

Bu çalışmanın amacının dışında olsa da bu noktada bir ara verip okura ya da buraları gezmeye gelen bir ziyaretçiye Ahmed Ağa'nın dalyanının bağlandığı küçük adayı anlatmak istiyorum. Aslında anlatacağım ada ile Boğaz'ın girişine kadarki kıyı başkent çevresindeki en ilginç yerlerden

biri olduğu için anlatılmaya ve Belgrad Ormanları'ndaki bentlerden ve su kemerlerinden çok daha fazla incelenmeye değer, hatta onlardan çok daha ilginç; özellikle de Tanrı'nın yüce yaratılarını, eninde sonunda çürümeye mahkûm olan insan yapımı nesnelere yeğleyenler için.

Bu anlatacağım yerlere denizden ulaşmak sıkıcı ve çok zahmetli gelirse, karadan da hızla ve kolayca ulaşılabilir. Bu durumda Anadolu Kavağı'na kadar denizden gidip buradan sonra Beykoz'dan[8] temin edilebilen atlarla yola devam edilebilir. Yol güzel bir köy olan Anadolu Kavağı'ndan eski Ceneviz kalesinin arkasındaki tepeye doğru yöneliyor ve kuzeydoğudaki tepeleri keserek Karadeniz'e iniyor. Çok keyifli bir yoldur ve birbirinden çok farklı manzaralar sunar.

Kuzeye doğru bakıldığında engin Karadeniz'in ufukta gökyüzüyle birleştiğini görürsünüz, güneydeyse manzara Marmara ve arkasındaki karlı tepeleriyle Uludağ ile Teselya[9] tepelerine kadar uzanır. Bunların arasında da Fenerköy'den Sarayburnu'na kadar bütün Boğaz'ı görmek mümkündür; kıyılarda yan yana dizilmiş pırıl pırıl toplar ya da tepelerde onları taçlandıran göz kamaştırıcı kaleler; akıntıların önünü kesen yalçın kayalar ya da ormanlarla kaplı burunlar; Karadeniz'e doğru kıvrıla kıvrıla uzayan Boğaz'da küçük gölleri anımsatan koylar ve bütün kıyıyı süsleyen düşsel yalılar; suyun üstünü dolduran ve yer yer güneş ışınlarıyla parlayan ya da sarımtırak eflatunumsu pus altında gölgelenen beyaz yelkenli tekneler,

8 Genelde yanlış olarak kale anlamına geldiği sanılan kavak bir ağaç cinsidir. Rumeli ve Anadolu yakalarındaki kaleler adlarını Büyükdere tepeleri ile karşısındaki yakada bulunan iki küçük kavaklıktan almaktadır. Kos kabuk anlamına geliyor. Bu bağlamda Kabakoz, "kalın, kaba kabuk," Beykoz da "bey'in derisi" demektir. ["Boğaz'da ve Haliç'te bu adla <kavak adıyla> bilinen yerler, eski çağlardan beri birer istihkam ve tabya niteliğindeydi... adı geçen yerlere, "çevirmek, kapamak, engel olmak, tutmak anlamlarında Türkçe "kavak" adının verildiği kuşkusuzdur. Nitekim kavak ağacı da sınır çevirmek, su kenarlarında toprak tutmak için dikilir." Necdet Sakaoğlu, "Kavaklar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 4, s. 496, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994. "Beykoz adının kökeni tartışmalıdır. Bu tartışma, özellikle ismin sonundaki ekin 'koz' mu 'kos' mu olduğu noktasında yoğunlaşmaktadır. Kimi kaynaklar Farsça 'kos' (köy) kelimesini hatırlatarak ve İzmit Sancağı beylerinin burada oturduklarına atıf yaparak Beykoz'un Beyköyü anlamına geldiğini ileri sürerken, başka kaynaklar, bölgenin ceviziyle ünlü olmasından hareketle, koz kelimesinin ceviz anlamına geldiğini vurgulamaktadır... Bitinya Kralı Amnikos'un burada oturduğu ve köye onun adının verildiği, Bizanslılar döneminde de yöreye Beykos dendiği gibi iddialar kanıtlanamamıştır." A.g.e., c. 2, s. 193.]

9 [Yazarın Teselya adı ile nereyi kastettiği anlaşılamamıştır. Bilindiği gibi Teselya Yunanistan'da bulunmaktadır.]

bütün bunları anlatabilmek Byron'un dehasını ya da Claude'un sanatını gerektirir.[10]

Fenerköy'ün güneydoğusunda kocayemişlerle kaplı tepelere eriştiğinizde yol bir dizi vadiden geçerek denize doğru inmeye başlar, bu vadilerin yanlarını kaplayan bodur ağaçlı ormanlarda en çok yabani kestane, muşmula, üzüm bağları, akçaağaçlar bulunur, en sonunda bereketli Kabakoz Vadisi'ne ulaşılır. Vadinin dibinden akan berrak derenin suyu, buralarda pek rastlanmayan bir değirmeni döndürmekte kullanılıyor. Derenin denize döküldüğü yerdeki küçük koy da aynı adla anılıyor. At nalı biçimindeki bu koyun denize açılan ağzı 640 m, dipte derenin boşaldığı kısımsa 137 m genişliğinde. Koyun iki yanındaki sarp kayalıklar, düşey damarlı silis ve kalsedon ile kalkerli taş karışımından oluşmuş. Doğu yamacındakiler de kısmen aynı malzemeden, kısmen de bazalt prizmalarından meydana gelmiş. Bunların arasında çeşitli türde akikler, yeşim ve porfirden düzgün yuvarlak taş parçaları var. Bitişiğindeki kıyılarda olmayan bütün bu parçalar jeologların fazlasıyla ilgisini çekiyor.

Batı tarafını ilginç kılansa içindeki iki mağara. Bunlardan ilkönce Andréossy, sonra da Dr. Walsh söz ediyor. Vadinin ağzına en yakın olanı dalgaların etkisiyle epey aşınarak küçülmüş. Yaklaşık 9 m yüksekliğindeki tavanın kuzey yanı çökmüş ve geriye yedi metreye yakın bir kemer kalmış, mağaranın derinliği de aşağı yukarı bu kadar. Ancak bu ikinci mağaraya ulaşmak için, uçurumun dibine yayılmış devasa boyutlarda volkanik taş parçaları üzerinden tehlikeyi göze alarak tırmanmak gerekiyor; bu mağara dalgalara daha açık olmakla birlikte daha az zarar görmüş. Derin yar yaklaşık 9 m yükseklikte, genişliği de 7,5 ile 15 m arasında değişiyor, kemerli tavanı kalkerli taş ile cüruf karışımı. Genel görüntü son derece düzensiz, belli ki dalgalar kayaları aşındırdıkça daha yumuşak olan volkanik taçlar ufalanarak düşmüş ve sert taştan olan kısımlar bozulmadan kalmış.

10 En doğru hesaplamalara göre Haliç'ten Kyane Adalarına [Kayalıklarına] kadarki mesafe yaklaşık 30 km ve şöyle bölünüyor: Rumeli Hisarı'na yaklaşık 8,85 km; oradan Tarabya'ya 8,45 km; oradan Rumeli Kavağı'na 4,42 km; oradan da Kyane ya da Fenerköy'e 8 km. Bu son etabı Arrian 40 stadia [7,2-8 km] olarak verir. Boğaz'ın en geniş olduğu iki fener arası 10.000 [yazar mesafenin birimini belirtmemiş, bu mesafe 4,7 km'dir], en dar olduğu Rumeli ve Anadolu Hisarları arası da 2.174'tür [yazar mesafenin birimini belirtmemiş, bu mesafe 760 metredir].

Yolcu Kabakoz'dan doğuya doğru ilerlerken ona Staffa Adası'nı anımsatacak olan Yom Burnu'ndaki muhteşem bazalt oluşumun arkasında kalan yarın kıyısını izleyebilir.[11] Bundan sonra ya doğrudan tepelerden ilerleyen yolu izleyebilir ya da yarlardan aşağı uzanan sarp patikadan kumsala iner ve yoluna sahilden devam ederek yaklaşık 5 km uzaktaki Soğan Adası'na ulaşır.

Rumca Krammyon, Türkçede de Soğan Adası olarak bilinen ve adını bir olasılıkla biçiminden alan bu adadan önceki yazarlar da söz ediyorlar, ama hiçbiri burasını yakından incelemiş gibi durmuyor, oysa ayrıntılı olarak incelenmeyi hakkeden üstün özellikleri var. Koni biçimindeki bir tepeden oluşan adanın hemen toprak üstünde çapı 110 metre kadarken, en tepesinde çapı sadece 23 metre dolayında. Tepesi denizden yaklaşık 30 m kadar yükseklikte, kıyıdan uzaklığı da sadece 45-46 metre ve deniz kabuklarıyla karışık daracık bir kum şeritle karaya bağlanıyor. Bu bağlantının yapısal açıdan kompozisyonu, en azından belli bir derinliğe kadar bitişiğindeki adanın kompozisyonuyla ya da bağlandığı kıyının hemen kenarındaki kayalıkla bir benzerlik göstermediğinden ötürü sonradan oluşturulmuş olma ihtimali çok yüksek.

General Andréossy bu adanın yapısının volkanik olmadığını söyler. Üstün uzmanlığına rağmen bunun doğru olmadığı kanısındayım. 1841'de adayı birlikte gezme şansına sahip olduğum Baron de Behr ile Don Lopez de Cordoba'nın[12] da bu görüşte olduğunu biliyorum; Soğan Adası'nın geçmişte bir zaman denizaltındaki bir volkanik patlamanın sonucu ortaya çıktığını düşünüyorum. Sonradan birlikte gittiğim madencilik dairesinden iki Avusturyalı beyefendi de bu görüşümü kabul etme eğilimindeler.

Onlara göre genel kütle sıkıştırılmış ve fazlasıyla sertleşmiş yeşilimsi diyoritten oluşuyor, içinde yıldıza benzeyen kristaller bulunuyor. Kütlelerin üst üste binmesiyle oluşan katmanların kalınlığı tepeye yaklaştıkça inceliyor. Tepede ve yamaçlarda, birkaç hindiba [yabani marul],

11 Buradan geçerken Yom Burnu'nun dış tarafında, her anlamda eşi benzeri olmayan ve bu yörede bir ikincisine rastlanmayan bir zeytin ağacı bulunduğu ve kuzeyden esen fırtınaların gövdesini eğmesine rağmen ağacın bereketiyle geliştiği, kayalığın tepesinden kıvrılarak, adeta yatay biçimde büyümeye ve zeytin vermeye devam ettiği görülür. Bu ağaç, Dr. Walsh'ın olduğu kadar dostlarım M. De Behr ile Don Lopez de Cordoba'nın da dikkatini çekmiş.

12 Babıâli'nin Belçika ve İspanyol elçileri.

papatya, ebegümeci ve cüce devedikeni türünden başka bitki yetişmiyor. Ortasına yakın bir yerde yuvarlak bir delik, etrafında da taş kalıntıları var. Türkler doğrudan nedenler ya da kanıtlar olmadığı durumlarda çevredeki her türlü sıra dışı şeyi Cenevizlere yükleme eğiliminde olduklarından bu taş kalıntılarının da onların işi olduğunu tahmin ederler; Andréossy ise bunların antik bir kalenin yıkıntısı olabileceğini düşünür. Ancak delik ağzının çapı üç metreden az olduğundan ve yüzeyde başka taş izlerine rastlanmadığından, bu boşluğun bir zamanlar önemli bir yer olan Riva'nın kıyılarında gidip gelen gemileri uyarma amacıyla içinde ateş yakmak üzere yapılmış küçük bir ateş çukuru olma ihtimalini güçlendirir. Koninin tepesine güney ve batı yamaçlarındaki zikzak patikalardan kolaylıkla ulaşılabiliyor. Denize en açık olan kuzey yamaç oldukça dik, hatta doğu yönünde epeyce sarp demek daha doğru.

Ne var ki doğu yamacında çok güzel bir oluşumla karşılaşıyorsunuz. Bu, son derece güzel ve düzgün bazalt prizmaların oluşturduğu eğimli bir geçit; prizmalar bir orgun boruları gibi değişik boylarda olup koninin eğimine uymuş durumda. En uzunu yaklaşık 20 metre, diğerleriyse giderek kısalıyor ve 40 derecelik bir açıyla su seviyesine kadar iniyor ve denizin dibine kadar uzanıyor. Bu "Cüceler Geçidi"nin[13] son derece pürüzsüz yüzeyi yaklaşık 9 m genişliğinde ve o da dikey prizmalardan oluşuyor, üstüne oturdukları zemin ise beşgen ya da altıgen biçiminde taşlarla, aralarında hiçbir boşluk kalmaksızın düzgün biçimde kaplanmış gibi. Bu alan batıdan bir başka kayanın dik kenarlarıyla çevrilmiş gibi, ama kuzey ve doğudan tamamen denize açık. Koninin tepesinden on metre kadar aşağıda kalan en baştaki güney ucunda sertleşmiş volkanik maddenin en uzun prizmadan aşağı düşen döküntülerini andırıyor. Hepsi çok güzel bir biçimde oluşmuş ve volkanik kökenli olduğuna dair kesin kanıtlar taşıyor.[14]

13 [Yazar İzlanda'daki *Dverghamrar*'la (Cüceler Uçurumu) ile buradaki bazalt oluşum arasında bir benzerlik kuruyor.]

14 Döndükten sonra Soğan Adası'ndan getirdiğim bir kaya örneğini Dr. Burckland'a gösterdiğim zaman ünlü jeolog bunun volkanik bir yapısı olduğu, ama bir patlama sırasında çıkan lav ya da cüruf olmadığı konusunda tereddütü bulunmadığını belirtmuti. Ona göre bu ani bir patlama sonucu yayılan lavdan değil, eriyiğin yavaş yavaş sertleşmesi sonucu meydana gelen bir oluşumdu. "Dolayısıyla" diyordu "buna volkanik değil, plütonik [yerin derinliklerinde sertleşen] demek daha doğru." Brüksel Üniversitesi'nde mineroloji profesörü olan Mr. Denis de benzer bir örneğin *hipersten* türünde ikinci derecede bir volka-

Karadeniz ile Marmara'yı birbirinden ayırdığına inanılan setin, iki fener arasında bir yere denk düşen bir denizaltı volkan patlaması sonucu kırıldığını ileri sürenlere katılmaktan yana olmasam da o civardaki kıyıların volkanik *döküntülerle* dolu olduğu açık. Bütün bu çevrede bulunan maddelerin görünüşü bir denizaltı patlamasının olduğu yönünde bulgular taşıyor, ama burada Boğaz kıyılarına doğru yavaş yavaş alçalan kayalıkların ve dağların özellikleri büyük ölçüde bu patlamaya yol açan yanardağ kraterinin ya da kraterlerinin ağzının burada değil, sudan bir miktar uzak olduğunu ve Boğaz ile bitişiğindeki kıyıların lavların yayıldığı en uzak noktalar olduğunu gösteriyor.

Boğaz'ın oluşmasına yol açan kırılmanın yerkürenin en erken dönemlerdeki hareketliliğiyle yaşıt olup olmadığını ya da daha sonraki bir denizaltı patlamasıyla mı meydana geldiğini hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz. Buralarda yapılan bilimsel incelemeler sonucu jeologlar bu oluşumlarla ilgili farklı görüşlere sahip, dolayısıyla da bir çözüme ulaşmak daha da zorlaşıyor ve bu konuda fazla bilgisi olmayanları etkenler ve çağlar konusunda şüpheye düşürüyor. Ne var ki bu kırılmanın iki kıyı arasında bir noktadaki volkanik bir patlama sonucunda meydana geldiğini savunan tezlere karşı çıkanların savıysa öyle güçlü ki, insan bu kırılmanın, dünyanın derinliklerinden fışkıran lavdan çok, depremler nedeniyle ya da yüzeyin çökmesi sonucu meydana geldiği görüşüne kendini daha yakın hissediyor.

Şimdi artık gene Balıkpazarı'na dönme zamanı. Çeşitli birliklere bağlı olan balıkçılar iki gruba ayrılır, toptancılar ve perakendeciler. Dalyan sahipleri ve balıkçılık yapan başkalarıyla anlaşan ya da kendileri ortak mal sahibi olan toptancılar balıklarını limana ve kıyıya yakın yerlerde satarlar. Balıklar açık artırmaya çıkar ve en iyi fiyatı veren tellalın bağlı olduğu işletmeye satılır. Bu satışlar ruhsat verme yetkisi olan, asayiş kurallarını uygulamak, pazarları denetlemek, ruhsatsız satış yapanları yakalamak, sağlıksız ve bozulmuş mallara el koymak ve hem toptan hem de perakende satış fiyatlarını ayarlamakla yükümlü olan balık emini vekillerinin gözetimi altında yapılır. Eğer satıcılar bozuk mal satmaktan ötürü suçlu bulunurlarsa mallarına el konur ve ceza alırlar. Genellikle Rum olan ve perakende satış

nik katmana, yani patlamaya yol açmayan, ama fışkırmaya yatkın olan, dolayısıyla da *diyorit* dizisinden olduğunu söyledi.

yapan balıkçıların katı kurallara bağlı olması halk sağlığı açısından büyük fayda sağlıyor. Bunların sayısının 45 dükkânla sınırlı olması sıkı denetimi daha güvenli kılmakla birlikte tekelleşmenin önünü açıyor. İstanbul'da belli başlı balık satılan yerler Balıkpazarı, Kumkapı ve Samatya; Galata'da Karaköy ve çevresi; Pera'daysa ana caddenin kuzey ucu.

Her türlü balık kiloyla satılıyor; İngiliz tartı sistemine göre 44 ons'a denk gelen bir okka balık mevsimine ve kalitesine göre 2,5-5 kuruş arası değişiyor. Balıkçı dükkânlarının kirasıysa, şerefiye vergisi hariç, ayda 30-150 kuruş arasında. İstanbul'da katı ya da sıvı her şey okkayla satılıyor, bir okka yukarıda da belirtildiği gibi 400 dirheme denk geliyor. Dolayısıyla bir okka et, balık vs. iki pound ve üç çeyrek; yağ, şarap ve diğer sıvılar üç pint ve üç çeyrek kadar.

Parfüm, çay, biber ve benzeri gibi daha az miktarda kullanılan malzemeler de dirhemle satılıyor, dokuz dirhem yaklaşık bir ons'a denk düşüyor. Kumaş, ipekli, halı vb. malzemelerde de endaze olarak bilinen bir uzunluk ölçüsü kullanılıyor; İngiliz ölçüsüne göre 25 inç ve bir çeyrek. Endaze kabaca 60 cm olarak hesaplanabilir, bu, gerekli malzemenin hesaplanmasında kolaylık yaratıyor.

Balıkpazarı'nın tam karşısında aynı adla anılan [Balıkpazarı/Perama Kapısı][15] kent kapısından geçerken, burasının eskiden olduğu gibi şimdi de idamların infaz edildiği yer olduğunu bilen insanlar çekilen acıları anımsamadan edemezler. Burası suçluların infaz edildiği belli başlı birkaç yerden biri. Bu ve bununla ilişkili konuları ayrı bir bölümde ele alacağım.

15 [Bu kapı Mısır Çarşısı ana kapısının tam karşısına düşüyordu.]

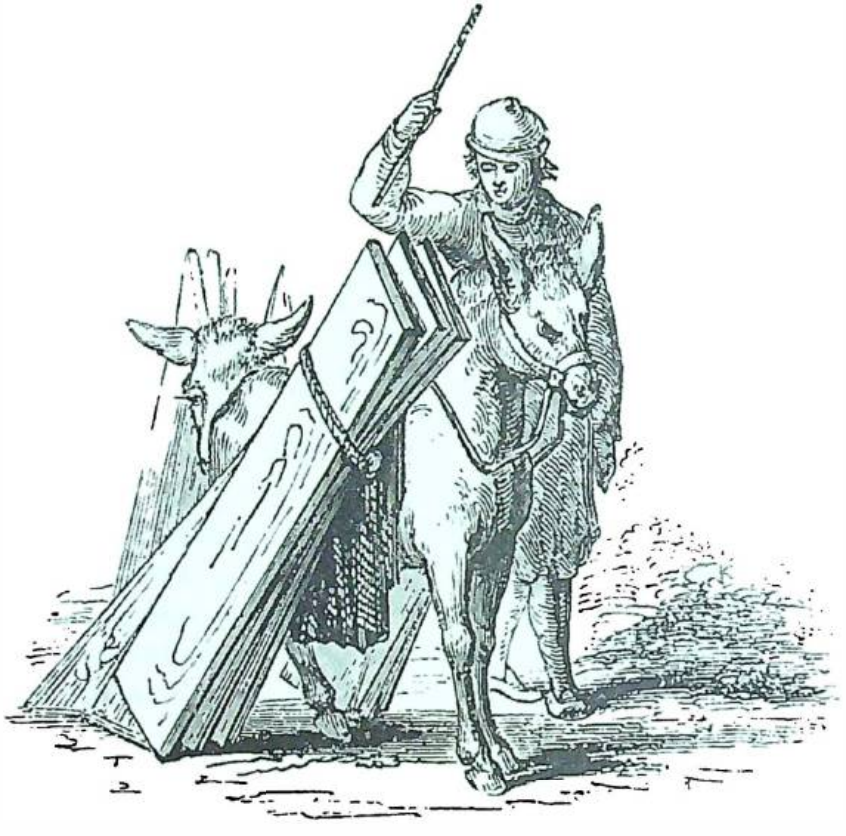
Dördüncü Bölüm

İDAM CEZALARI, GÜLHANE FERMANI, HASTANELER

Haliç'in İstanbul tarafında suç işleyenler ya da taşradan ve adalardan getirilen suçlular, bir önceki bölümün sonunda belirtildiği yerde [Balıkpazarı/Perama Kapısı önünde] cezalandırılıyorlardı. Ayrıca eskiden burada kadıların dikkatsizliğinden ya da rüşvet aldıklarından, sultanların açgözlülüklerinden ya da yalancı tanıkların kalleşliğinden ve yalan yere yemin etmelerinden ötürü sık sık masum insanların da hayatlarının ellerinden alındığı olmuştu. Aşağıda anlatacağım olayda yalancı bir tanık bulmanın ne kadar kolay olduğunu göreceksiniz. Olay 1842'nin başlarında meydana gelmiş. Bir önceki yıl iki kardeşle evli olan adalı iki Rum bacanak, eşlerine kalan küçük bir miras üzerine anlaşmazlığa düşmüşler. Olay, iki bacanağın da koruma talep ettikleri Yunan mahkemesine intikal edince, mahkeme mirasın iki kadından yaşı büyük olanına kalmasına karar vermiş.[1] Bu karar daha genç olan kadının kocasını o kadar sinirlendirmiş ki, mahkemeden çıkar çıkmaz bacanağını bıçaklamaya başlamış. Yaralı adamın çığlıklarını duyan birkaç Peralı Rum ellerine aldıkları sopalarla adamın yardımına koşmuşlar. Saldırgan çaresizce direnerek üç-dört kişiyi yaraladıktan sonra kendi de ağır yaralı olarak yakalanmış ve Tophane'deki merkezi polis merkezine götürülmüş. Saldırgan aldığı yaralardan ötürü çok geçmeden burada ölmüş, saldırdığı bacanağı ise zamanla iyileşmiş.

Bunun üzerine ölen adamın ailesi ve reayadan bazıları sadrazama bir dilekçe vererek ölen akrabalarının, yalan yeminle dolandırıldığını ve bacanağı tarafından sebepsiz yere katledildiğini belirtmişler ve kan parası olarak 10 bin gümüş drahmi ya da kısas kuralının

1 Yabancı temsilcilikler Babıâli'nin vergi veren tebaasını himaye altına alabilirler, böylece himaye edilenler himaye eden devletin *bona fide* (hakiki) tebaasıyla aynı düzeye getirilmiş olur. Bu durum aşağıda açıklanacak. [Osmanlı Devleti Yunanistan'ı 1832'de resmen tanıdıktan sonra Osmanlı topraklarında Yunanistan konsoloslukları kurulmuştu. Yunan tebaası olan Osmanlı Rumları da anlaşmazlıklarını bu mahkemelerde çözebiliyorlardı.]

Eşekçi

uygulanmasını istemişlerdi.[2] Dilekçeyi alan sadrazam, davayı bütün miras davaları ve reaya ile koruma altındaki yerli halk arasındaki bütün cürüm davaları konusunda yargılama yetkisi olan Rumeli kazaskerinin mahkemesine havale etmiş. Bu mahkemenin hukuk davalarında verdiği kararlar temyiz edilemez, yalnızca ceza davalarındaki kararların temyiz edilip değiştirilmesi mümkündür; böyle durumlarda Dîvân-ı Deavi, Adalet Kasrı'ndaki arz odasında toplanır ve bir karara varırdı.[3] Fransa'daki yargıtay kararına benzeyen divan kararları şeyhülislamın onayı olmadan yürürlüğe giremez.[4] İdam cezası verildiğinde de onun onayını almak şarttır.

Yunan Konsolosluk Mahkemesinin önüne gelen belgeler, kazasker mahkemesinin alt biriminin başında bulunan [ve miras işleriyle ilgilenen], bizim baş hâkim yardımcısı konumunda sayılabilecek kassam[5] tarafından yazıya dökülüp incelendikten sonra mirasla ilgili karar kesinleşmiş. Ancak olayla ilgili cezai soruşturma farklı sonuçlanmış. Beş tanık ölenin saldırgan olmadığına, akrabasını kendisini savunurken yaralamış olduğuna ve dilekçede belirtildiği üzere saldırgan tarafından öldürüldüğüne dair ifade verince, hayatta kalan bacanak kan parası ödemeye ya da onun yerine idam edilmeye mahkûm edilmişti. Karar kazasker tarafından onaylanmış, şeyhülislam da kararı yasalara uygun bulmuştu.

Mahkûm edilen adamın karısı bu kararı duyunca gerçeği Sadrazam [Topal] İzzet Mehmed Paşa'ya anlatmak için alelacele Babıâli'ye gitmiş. Sertliğiyle bilinen, ama tarafsız ve son derece dürüst olan sadrazamın

2 1842'de bir gümüş drahmi üç Türk kuruşuna denkti, dolayısıyla o dönemde istenen kan parası yuvarlak hesapla 280 sterlin kadardı.

3 [II. Mahmud döneminde Anadolu ve Rumeli kazaskerleriyle İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp (İstanbul ve bilâd-ı selâse) kadıları huzurunda bakılan bir davaya taraflardan biri itiraz ederse davaya Divân-ı Deâvî bakardı. Haftada iki kez şeyhülislam huzurunda yapılan Divân-ı Deâvî toplantıları ise Topkapı Sarayı'nda bâbüsselâm ile bâbüssaâde arasındaki meydanın solunda bulunan –Adalet Kasrı bitişiğindeki– Kubbealtı'nda yapılırdı. Yazarın bahsettiği arz odası sarayın üçüncü kapısı olan babüssaadenin hemen ardında üçüncü avlunun başındadır.]

4 Şeyhülislam için kullanılan bir başka terim de yasal ve dini fetva veren kişi anlamına gelen müftüdür. Şeyhülislam hukukun ve dinin başı ve öncelik sırasına göre sadrazamdan sonra, ama diğer bütün devlet adamlarından önce geliyor.

5 [İslam hukukunda ve genel anlamıyla kâsım (çoğulu kassam); miras davalarında bizzat dava yerine giderek gerekli tahkikatı yapıp ihtilaf hakkında bir neticeye vardıktan sonra davayı hükme bağlayan ve ev, tarla, arsa gibi gayrımenkulleri varisler arasında taksim eden memura denirdi.]

emriyle idam ertelenmiş ve davanın yüce adalet divanında [Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye] gözden geçirilmesi istenmişti.

Burada dava yeniden aceleye getirilmeden incelenmiş, mirasla ilgili hüküm onaylanmış, ama tanıkların ifadelerini ısrarla tekrarlamaları ve yalancılıkla suçlanmadıkları için mahkeme bir önceki para ya da ölüm cezasını bozma konusunda isteksiz davranmış. Bunu gören mahkûmun arkadaşları tanıkların ifadelerini yalanlayacak yeni tanıklar aramaktan başka çareleri olmadığını görmüşler ve bunu kolayca halletmişlerdi. Peralı ya da reayadan olan Rumlardan yeminli ifade almak pazardan hıyar almak kadar ucuzdu, bizzat duruşmaya katılmak zorunda olmayan yeni tanıklar, olayların ilk tanıkların iddialarına tamamen ters bir şekilde meydana geldiğine yemin etmiş, böylece mahkeme son kararını vermiş, masum olan adam affedilmiş, iftira atanlarsa suçlu bulunarak üç yıl Bagne[6] Hapishanesine gönderilmişti.

On sekiz yıl öncesine kadar ne yalan yere yemin etmek ne de mahkemeye rüşvet vermek birinin hayatına mal oluyor ya da ailelerin kanıtları karartmasına yol açıyordu. Bu işler için bir tarafın zengin, diğer tarafın da açgözlü olması yetiyordu. Bu özellikle, bazı çok zengin ve faal Ermeni hane reisleri ile en nüfuzlu Rum ailelerinin reisleri için geçerliydi.

Pera'nın kuzeyindeki tepelerde ve Silivrikapı dışındaki Balıklı'da bulunan Hıristiyan mezarlıklarındaki mezar taşları bu tür şiddet olaylarının sayısız kurbanının tanıklarıdır. Bu kişilerin ne kadar vahşice katledildiklerini, aşağıda örneklediğim gibi üstünde yalnızca ölenin adı olan ve erdemlerinden söz edilen mezar taşlarında yazılanlardan değil, kişinin nasıl öldüğünü gösteren kafası kopmuş ya da asılmış taş oyma ve kabartmalardan anlayabiliriz. Öldürülenlerin aileleri bu ölümün yüz kızartıcı bir suçtan olmadığını düşündüklerinden bu kişileri din şehidi olarak görür ve ana-babalarının ya da kardeşlerinin haksızlığa kurban edildiklerini dolaylı yoldan kayda geçirmek isterler. Herhangi bir tarihte bu tür bir zorbalığa kurban edilmemiş bir akrabası olan neredeyse hiçbir eski ya da yüksek mevki sahibi Ermeni ailesi yok gibidir.

6 [Bagne/*bagnio del gran Turco* (padişah hapishanesi) Kasımpaşa'da Tersane-i Amire içinde bulunuyordu.]

Bu anıtsal kayıtlardan bazılarını şöyle örnekleyebiliriz. Bunlardan ilki Balıklı Mezarlığında sade bir mermer lahit üstüne Ermeni alfabesiyle yazılmıştır, ikincisi ise Pera'daki benzer bir anıtın üstüde.

Burada Babıâli sarraflarından
EREGANYAN ARETİN'in[7]
naaşı yatmaktadır.
Erdemleri altın gibi ışıl ışıldır.
Çalışkanlığı ile dürüst iş hayatını birleştirmiştir.
Sınırsız iyilik yapan, sözünde duran ve
her şeyin ötesinde dindar biriydi.
Herkese verirdi ve kimseye borçlu değildi.
Gözyaşları içindeki ailesine
7 Temmuz 1795'te veda ederken
Kendini Yüce Tanrı'nın Merhametine emanet etti ve
Ona CENNET'in Kapılarını açana hayır dua etti

Burası Darphane müfettişi
AGOP AZNAVURYAN'ın istirahatgâhı.

7 Uzun Paskal'ın oğlu. [Doğrusu uzun oğlu]

Babalar dindar bir oğul olduğu için acı çeker;
Çocuklar yumuşak bir baba olduğu için gözyaşı döker,
Kardeşler sadık bir dost olduğu için yas tutar;
Arkadaşlar dürüst bir adam olduğu için kederlenir.
3 Mayıs 1801'de
İmparatorluk emriyle şerefli mesleği sona erdirildiğinde
Tanrı'nın Melekleri
Ellerini uzatarak onu karşıladılar.
Yeryüzünde onu başarılı kılanlar
Cennete kadar takip etsin.

Burada tıpkı Hıristiyan Ruslarda soyadlarının "viç" ile sonlanması gibi, belli başlı Ermeni ailelerinin soyadları da "yan" (oğlu) ile bitiyor olması dikkatinizi çekmiş olabilir. Ayrıca soyadlarında ekten önce genellikle uzun, kısa, kırmızı, sarı vb. tanımlayıcı bir sıfat kullanılır. Adlarıysa Agop, Kirkor, Yanko vb. gibi Batı Avrupa kaynaklı adlardır. Maliyeyle ilgili en üst mevkilere ulaşan ve en ağır zulmü gören varlıklı ve önemli aileler arasında Asdvadzaduryan (Allah verdi oğlu), Sirope (Serafim), Erganyan (Paskal'ın oğlu [doğrusu uzun oğlu]) ve Düzoglu (adil oğlu) vardı.[8]

Sayısız yağma olayından söz edilebilir, bunlardan özellikle de romantik ve temiz havasından ötürü yabancıların sık sık ziyaret ettiği Tarabya'daki iki-üçüne değinmek yeterli olacaktır. Bunlardan ilki şimdiki Fransız Sarayı ya da mesire yeri;[9] ikincisi Lord Ponsonby'nin on yıllık görev süresi içinde bir gece bile başka bir yerde uyumadığı bina; üçüncüsü de sultanın limanın güney ucundaki köşkü ve bahçeleridir.

Bunlardan ilki, 1806'da Babıâli'nin gözünden düşen ve Rusya'ya sığınan Eflâk Voyvodası Rum Prens [Konstandinos] İpsilantis'e aitti. Fener'de oturan babasının şansı ise onunki kadar yaver gitmemiş, yakalanıp başı vurulmuş ve mülküne el konulmuştu. İpsilantis'in Rus casusu olduğu

8 Bazı aileler Ermeni "yan" yerine Türkçe "oglu" [oğlu] kelimesini kullanırlar.

9 Türkler, saray sözcüğünü yalnızca imparatorluk ikametgâhları için kullanırlar, ama nezaketen yabancı elçilerin konutlarına da saray denmesi uygun görülmüştür, dolayısıyla söz konusu konut ne kadar basit ya da küçük olursa olsun bütün elçilikler saray sözcüğünü benimsemişlerdir. Bütün yerlilerin kent içindeki ikametgâhlarına konak, Boğaz'daki villalarına da yalı denir.

iddiasıyla ailenin itibar kaybedip gözden düşmesinde rol oynayanlardan biri dönemin Fransa Büyükelçisi General Horace Sebastiani olduğu için, Sultan [III.] Selim, ailenin Tarabya'daki konutunu ve bahçelerini Fransız hükümetine bağışlamış, böylece büyükelçi aile mallarının talan edilmesine de katkıda bulunmuştu. Bu bağış hiçbir vicdani rahatsızlık duyulmadan kabul edilmiş ve malları yağmalanan ailenin akrabalarına herhangi bir tazminat verme girişimi olmaksızın sahiplenilmişti.

İkinci mülk, daha sonra gözden düşecek olan Eflâk Boyarı Yacovakerizo'ya aitti. Kendisi ölümden kurtulmuş, ama konutu Babıâli tarafından Manessy adlı bir Ermeni'ye satılmıştı. Manessy varisleri bu mülkü Lord Ponsonby'nin elçilik döneminde İngiliz hükümetine kiralamıştı. Lord Ponsonby'nin ayrılmasından sonra İngiliz elçiliğine Pera'da "bir saray" bulunmuştu. İki ayrı binanın galeriyle birbirine bağlandığı bu yapı kompleksi, amacına hizmet etmeye hiç uygun olmadığı gibi, yaşanabilir hale getirebilmek için yapılan masraf ülkeye faiziyle birlikte yılda 1.500 sterline mal oluyordu.[10]

Üçüncü mülk ise gene bir Eflâk voyvodasına, baba Mihail Suça'ya aitti. Çok fazla borcu olan Suça konutunu *Allah Verdi Oglu* [Asdvadzaduryan] adında zengin bir Ermeni'ye satmıştı. Sultan II. Mahmud bu taraflara yaptığı bir deniz gezintisinde, burada mola verip ev sahibini ziyaret etmiş, o da tabii ki gereken bütün saygıyla onu gezdirmiş, güzel bahçeleri ve kat kat terasları göstermişti. Sultan ayrılırken memnuniyetini içtenlikle ifade etmiş ve *Allah Verdi*'ye böyle bir mülke sahip olmakla ne kadar şanslı olduğunu ima etmişti. Bu sözler *Allah Verdi*'yi o kadar korkutmuştu ki, ardından hemen yatağa düşmüş, birkaç gün içinde de bazılarının dediğine göre zehirlendiği için ölmüştü. Bunun üzerine Sultan Mahmud bu mülke el koymuş ve o tarihlerde meslek hayatının zirvesinde olan yıldızı parlak [Koca] Hüsrev [Mehmed] Paşa'ya armağan etmişti. Ancak o da sultanın bu çok sevdiği hayranlığının depreşeceğinden korktuğu için, evi ve bahçeleri büyük bir ustalıkla elden geçirip güzelleştirdikten sonra tevazuyla bu mülkü yüce hamisine bırakması için izin verilmesini rica etmişti. O tarihten bu yana sarayın elinde olan bu mülk geçtiğimiz günlerde baştan sona yeniden elden geçirilmiş.

10 Ateşeler ve tercümanlar için iki, başkâtip için de üçüncü bir bina gerekiyordu.

Onurlu ve topluma yararlı birçok insanı hayatından ve yaşam biçiminden eden bu acımasız cinayet ve yağma sistemine epey bir zaman önce son verilmiş. Sultan Mahmud'un hükümdarlığının ikinci evresinde tebaası yararına yaptığı işler içinde en önemlisi Muhallefat Kalemini[11] kaldırmasıydı. Bu insani ve politik kararla zulmetmeye ve öldürmeye yönelik belli başlı dürtüler de etkisini yitirmiş, ama şimdi de aynı amaçlara hizmet eden başka araçlar ortaya çıkmış. Artık zenginlere ayrıcalıklar vaat ederek ve hakkettiğinden fazlasını elde etme umudu vererek onlardan altın sızdırmak mümkün. Ermenileri cömertçe davranmaya zorlamak için onların gururunu okşamak ve kazanç umudu vermek, korkutup yıldırmaktan daha etkin. Bunu açıkça belli etmekten de avantajlarından yararlanmaktan da korkmuyorlar. Ermenilerse hâlâ kendilerine baskı uygulanmasına karşın, yağmalama ve hunharca öldürülme olmayınca, işlerini ve ticari etkinliklerini geliştirebiliyor, böylece sermayelerini ve menfaatlerini de artırabiliyorlar. Hükümet ihtiyaç duyduğunda onların avans vermeye gönüllü olacaklarını biliyor; yardımlarına başvurmayan hiçbir yüksek rütbeli paşa yok gibi. Ermeniler borç alanların yaşam ve malları kadar kendilerininkinin de güvence altında olduğunu hissettikleri ve haklarını aramak üzere dava açtıklarında fazla eziyet çekmeyeceklerini bildikleri sürece borç vermekten kaçınmıyorlar.

30 Haziran 1826'da yani yeniçeri ocağının kapatılmasından 14 gün sonra II. Mahmud bir hatt-ı şerifle[12] Muhallefat Kalemini kapattırmış, böylece bütün Müslüman ve Hıristiyan tebaa, en azından adı Rum ayaklanmasına karışmayanlar koruma altına alınmıştı. O tarihe kadar sürgüne giden ya da ölüme mahkûm edilen herkesin malı [müsadere edilerek] doğrudan hükümdarlığa geri dönerdi; insanların hayatının da, malının da bir saat bile güvencesi yoktu. Bu medenileşme yönünde atılan olumlu ve somut

11 [Muhallefat Kalemi: Mirasçı bırakmadan ölenlerin mallarıyla ilgili yasal işlemleri yapan başmuhasebeye bağlı daire.]

12 Hatt-ı şerif, padişah yazısı, ferman anlamına gelir. Bunlar sultanın tuğrasını ve onayını taşıyan yegâne belgelerdir. İmparatorluk onayı aranan diğer fermanları, sultanın tuğrasını kullanma yetkisine sahip olan tuğrakeş imzalar. Eskiden bu kişilere, nişan sözcüğünden türetilen nişancı denirdi. İstanbul'da biri II. Mehmed'in diğeri de II. Bayezid'in camilerinin yakınlarında, yaptıranların adıyla anılan iki küçük cami bulunur. [Bunlardan biri Fatih, Çarşamba'da Nişancı Mehmed Paşa Camii'dir. Bayezid Camii yakınında bulunduğu belirtilen ve bir nişancı adını taşıyan cami bulamadık. Ancak Kumkapı'daki Nişancı Mehmed Paşa Camii ile Eyüp'teki Nişancı Mustafa Paşa Camii de nişancılar tarafından yaptırılmıştır.]

bir adımdı ve kuşkusuz ileri görüşlü, ama uygulanması neredeyse imkânsız olan Gülhane Hatt-ı Hümayunundan çok daha fazla takdir edilesi bir girişimdi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu kuramsal açıdan fevkalade, ilkeler açısından adildi, temelde aynı dinden, benzer köklerden gelen ve aynı amacı güden bir toplumu daha iyi yönetebilmeye yönelikti, ama hükümeti ayakta tutan şey, sahip olduğu karşıt ve karmaşık nüfusu oluşturan çeşitli milletler arasındaki ayrımcılıktı, oysa hatt-ı hümayun bu sistemin en hayati unsurlarını tamamen ortadan kaldırıyordu.

Gülhane[13] Fermanının çerçevesinin oluşturulmasına önayak olan motifler de Türk imparatorluğunun idari sistemini iyileştirme projesi de kuşkusuz övgüye değer şeylerdi. Ferman iyilikçi ve özgürlükçü bir zihnin ürünüydü, ama halkın büyük çoğunluğunun bunun tersi önyargıları ile ilintili konumlarını ya da azınlıkların hedefleri ile huzursuz ihtiraslarını bilmeyen bir siyasi ekonomistin elinden çıkmış gibiydi. Hükümdarlar ile halkın *bireysel* olarak arasındaki bağın niteliğini değiştirmeden ve her şeyden öte, yabancı kurumları taklit etmeden önce, bütün bu değişikliklerin ve taklitlerin ne kadarının Babıâli'nin tebaasına *topluca* uygulanabileceğini düşünmek gerekirdi. Şimdi uygulanamayacağı ya da huzursuzluk yaratacağı anlaşılan bu idari reformlar [Hariciye Nazırı Koca Mustafa] Reşid Paşa tarafından duyurulup Avrupa tarafından alkışlandığında ve Avrupa devletlerinin temsilcileri tarafından desteklendiğinde, anlaşılan önden bir araştırma ve hesaplama yapma gereği göz ardı edilmişti. Destekleyenler, aşırı özgürlükçü ve insani duygulara kapılarak, bu fermanın hangi sınıftan olursa olsun sultanın bütün tebaasını kapsayacak bir huzur ve birlik kaynağı olacağını düşünmüş, alkışlayanlar da özgürlükçü beyinler olarak uzaktan bunun ancak böyle olacağına inanmışlardı. Ancak hiçbirinin sonuçları,

13 Ferman, Gülhane Parkı'ndaki bir köşkte [Gülhane Kasrı] ilan edildiği için bu adla anılır. Bu köşk sarayın üst kısmındaki kara surları ile Marmara Denizi'ne bakan deniz surları arasında kalan alandadır. Eskiden haremde tüketilen güllü şekerlemeler bu köşkte, şekercibaşının gözetimi altında üretilirmiş, dolayısıyla da III. Selim'in inşa ettirdiği bu köşk de bu adla anılır olmuş. Kelime oyunu yapma fırsatını genellikle kaçırmayan Türkler bu köşke Gül değil, Kül Hane derler. [Gülhane Kasrı'nın yazarın belirttiği üzere III. Selim döneminde değil, II. Mahmud döneminde yaptırıldığı bilinmektedir. "... kasrın Yeniçeri Ocağı'nın lağvedildiği 1826'da yaptırıldığı yolunda bazı kayıtlara rastlanmaktadır." M. Baha Tanman, "Gülhane Kasrı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 438, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.]

öngörülen reformların içinde barındırdığı çözülme unsurlarını bilen deneyimli birinin bilinciyle değerlendiremediği anlaşılmaktadır. İşte bu nedenle Osmanlı hükümeti son iki yıl boyunca hatt-ı hümayunda bazı değişiklikler yapma, bazı sözlerden vazgeçme gereği duymuş, büyük ölçüde bu nedenle edimlerindeki geriye dönme eğilimi şikâyetlere yol açmıştı. İçerdeki durumu ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hizipleşmeleri iyi bilenlerin çoğu da şimdi görüşlerini değiştirmiş durumdalar. Onlar da Avrupa devletlerinde yürürlükte olan bazı idari *ilkelerin* uygulanmasının artık yararlı, hatta belki de gerekli olduğunu düşünseler bile, bu devletlerin, özellikle de Fransa'nın uyguladığı biçimde benimsenmesinin isabetsiz, hatta tehlikeli bile olabileceğine inanıyorlar.

Yani bu fermanı Fransa'daki yerleşik formlar, hatta idari ilkeler üzerine inşa etmenin akıllıca bir iş olmadığını söylemeye çalışıyorum. Bunu kanıtlamak ya da Reşid Paşa'nın Türkiye'de kurmayı çok istediği kurumları Fransız örneğine dayandırması konusunda onu ikna edenleri dinleyerek büyük bir hata yaptığını göstermek çok da zor değil. Eğer gözlerini Prusya'ya, hatta Avusturya'ya çevirseydi, başarılı uygulamalar yapması çok daha muhtemeldi. Eğer örnek bulabilmek ya da akıl danışabilmek için dış ülkelere bakmak çok gerekliydiyse, bu devletlerin yasalarında, kendi ülkesine uyarlayabileceği örnekler bulabilir ve yasaları onlara göre değiştirebilirdi. Reşid Paşa hayranları onun gözlerini Fransa'da döndürdüğünü ya da Fransız danışmanları olduğunu inkâr ederler. Ama eğer öyle olmadıysa o zaman bu planı nereden buldu ya da çarpıcı benzerlikler nereden kaynaklandı?

Fransa'da devlet hizmeti veren her bir birim tek bir ilke, tam eşitlik ilkesine göre örgütlenir. Bütün halkın tek bir dil konuştuğu, aynı dine, soya, geleneklere ve eğilimlere sahip olduğu söylenebilir. Parti ya da hanedan farklılıkları ülkenin genel ruhuna ve davranış biçimine müdahalede bulunmaz. Kitleyi birbirine bağlayan tek bir yasa ve tek bir amaç vardır. Bütün yasalar ve yönetmelikler hiçbir sınıf ya da bölge ayrımı yapılmaksızın herkese aynı biçimde uygulanır. Dolayısıyla 36 milyon Fransız, hükümetin gözünde yalnızca bir kişidir, hanedan ve parti ayrışmasına karşın, ne Fransa ne Avrupa, ne de denizaşırı başka hiçbir ülkede görülmeyen bir birleşme ve birlik görüntüsüne sahiptir.

Böyle bir yönetim modeli tamamen homojen bir toplum için son derece uygun olabilir, ama benzer temeller üzerine biçimlendirilen idari kurumların Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarına tamamen ters düşeceğini ve en temel varlık şartını ortadan kaldıracağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu durum Reşid Paşa'nın reform taslağının biçimlendirmesine yardımcı olan çoğu Fransız yabancı danışmanın gözünden kaçmış olamazdı. Dolayısıyla bu danışmanların önerdikleri eklemelerin iyi niyetli olduğundan kuşkulanmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisini yenilemesi ve nihai konsolidasyonuna yardımcı olmaktan çok, gerileme tohumlarını ekmekle meşgul olduklarını düşünmek çok da yersiz değildir.

Oysa Türk İmparatorluğu'nun yapısı Fransa'nın ya da herhangi bir Avrupa devletininkinden ne kadar farklı! Bu topraklarda, dinleri, alışkanlıkları, kökleri, amaçları, her türlü manevi, hatta fiziksel özellikleriyle birbirinin tam zıddı çeşitli ırklardan insanlar yaşıyor. Türkmenler, Kürtler, Hurruklar [Yörükler?], Araplar, Mısırlılar, Dürziler, Mutawelly'ler [?], Maruniler, Arnavutlar, Bosnalılar, Bulgarlar, Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler aynı yerde ya da birbirine komşu topraklarda, fethedildiklerinden beri birbirleriyle hiç kaynaşmadan ve ortak tek bir amaçları olmadan yaşayan, birbirlerinden o kadar farklı milletler ki. Aslında aralarında bir yakınlaşma ya da dostluk kurmak yerine, var olan kıskançlıkları ve birbirlerine karşı olan güvensizlikleri her gün biraz daha artıyor.

Bütün bu muhalif halkların en tepesinde de onların arasında denge sağlamaya çalışan, birinin diğerlerinin yardımıyla üstünlük elde etmesini önlemeye çabalayan, saf bir ırkın oluşturduğu hâkim millet Osmanlı var. Eğer böyle bir denetim olmasaydı, atalarının temsilcileri ve bu toprakları fetheden Türkler, bugün kendilerine bağlı yaşayanların seviyesine iner miydi ya da Türklerin ağır basan etkileri, diğerlerinden birinin yükselerek aynı seviyeye erişip eşitlenmesiyle ortadan kalksaydı, dur durak bilmeyen ayaklanmalar ve iç savaşlar engellenebilir miydi? Bugün imparatorluğun çok büyük bölümünü oluşturan bağımlı halklar,[14] içlerinden biri şimdi

14 Bugün fiilen Rusya'ya bağlı olan Eflâk, Boğdan ve Sırbistan dışında, sözde hâkimiyeti sultanda olan Mısır dahil olmak üzere Türk İmparatorluğu'nun bütün nüfusunun, 9 milyonu Rumeli'de olmak üzere 24 milyon olduğu tahmin edilir. Bunların 3,5 milyonu Müslüman, diğerleri de Rum, Ermeni ve

Türk ırkının sahip olduğu üstünlüğü elde edene ya da toprakları kendi aralarında pay edene ya da yabancı güçler tarafından pay edilene kadar mücadeleye devam edecek gibi görünüyor. Eflâk, Boğdan ve Sırbistan örneklerinde olduğu gibi vilayetler peş peşe imparatorluktan kopartılacak, bu, güçlü devletlerin onayı ve protektorası altında gerçekleşecek, en fazla gürültü çıkaran da zaten çözülmekte olan kurumlar olacaktır.

Çoğu yabancının, özellikle de Fransız basınının buyruk altındaki ırklara gösterdiği coşkun sempatinin sırrı bu son varsayımda gizli. Yardımseverlik şevklerini uyandıran buyruk altındaki ırkların yükselişi değil, çöküşü ve bununla beraber ganimetin paylaşılmasıdır; bu yardımseverlik kuşku uyandırıyor, çünkü onların da mecburen kabul ettiği gibi, uzlaşmaz kıskançlıklar ve dur durak bilmeyen savaşlar, Doğudaki, temelinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü yatan güçler dengesinin kaçınılmaz sonucu olmalıdır.

Sultanın otoritesinin dengesini altüst edecek tehlikeler aslında yukarıda sıralananlar biçiminde değil, başka formlarda ortaya çıkıyor. Eğer bugün farklı bileşen parçalarını birbirinden ayıran sınırlar ortadan kalksa; bugün Babıâli'nin baskısına boyun eğen kıskanç ve rakip halklar arasında daha yakın bir bağ kurulabilse; şimdi onları ayıran karşılıklı nefret, eşit dağıtılan ayrıcalıklarla yumuşatılabilse; hepsi efendilerinin seviyesine yükseltilebilse, hepsinin kısa sürede birbirleriyle anlaşarak, aynı derecede kıskandığı ve aynı kötü niyet ve düşmanlık duyguları besledikleri Türk ırkına karşı birleşebilecekleri konusunda bir korku uyanıyor.

Birçok aydın, Babıâli'nin boyunduruğu altında yaşayan toplulukları huzura kavuşturmanın ve kendilerini hükümete yakın hissetmelerinin en emin yolunun onların toplumdaki statülerini yükseltmek ve hükmedenlerle aynı haklardan ve dokunulmazlıklardan yararlandırmak olduğuna inanıyor. Ancak defalarca kanıtlandığı gibi ödün vermek her zaman yeni talepler doğurduğu gibi, kısmi haklar verildiğinde bu sefer de tam özgürlük isteniyor. Ayrıca ticaret, sanayi, akıl, bilim, iş ve hızlı nüfus artışı olduğunda, yani kısacası bir yanda ilerlemeyi ve özgürlüğü sağlayan bütün bileşenler ve girişimler; diğer yanda nispi cehalet, önyargı, ilgisizlik, spekülasyona ve dış

Latinlerden oluşur, içlerinden 70 bini Yahudidir.

ticarete karşı isteksizlik, bir de sabit nüfusla birleştiğinde, çok geçmeden ilerleyen kesimlerin öne çıkacağını ve hükmedenlerle hükmedilenlerin yer değiştireceğini ileri sürmek yanlış olmaz.

Sık sık "Neden olmasın?" sorusuyla karşılaşılır. Buna şöyle bir yanıt verebiliriz: İstanbul Boğazı ile Çanakkale Boğazı eğer Osmanlı Babıâlisi'nin değil de, başka bir devletin ya da güçlü bir kesimin mülkiyetinde olsaydı, bu Avrupa için bitmez tükenmez bir anlaşmazlık kaynağı olur, İngiltere üzerinde de onarılması imkânsız bir hasar yaratırdı. Eğer ki İstanbul, denizcilik imkânlarıyla birlikte *halen var olan ya da yeni kurulacak* bir başka devlete devredilse, sonuçları gene İngiliz çıkarlarına büyük ölçüde zarar verirdi. Böyle bir şey yalnızca ticaretimizi etkilemek ve Doğunun tamamı üzerindeki siyasal etkilerimizi sarsmakla kalmaz, aynı zamanda, bugün Haliç'te demirlemiş olan tarafsız deniz gücünün düzeyine ulaşabilmek için deniz kuvvetlerinde yapılması gereken güçlendirme çalışmaları denizcilik giderlerimize büyük yük bindirirdi. Belli anlaşmalarla denizciliğe kısıtlamalar getirilebileceği söyleniyor, ama gerçekler karşısında anlaşmalar ne işe yarar? Eski bir ülkeye kim "Şans eseri meydana gelen koşullardan yararlanmayacaksın" ya da yeni bir ülkeye "Şimdi bir taraftan özgür ve bağımsızsın, ama öte taraftan elin kolun bağlı" diyebilir ki? "Tarafsız bir Belçika" yarattık, ama aklı başında biri bütün kıtayı kapsayan bir savaş çıkarsa onun tarafsız kalacağına ya da bu tarafsızlığa Fransa'nın saygı duyacağına inanır mı?

Boğaz'ı, Marmara'yı ve Adalar'ı elinde tutanın bütün anlaşmalara rağmen denizci bir millet olması gerekir. İstanbul'u elinde tutan da rekabete meydan okuyan büyük bir üretim ve ihracat ülkesi olmalı. Bol miktarda pamuk, ipek, kömür, petrol, bakır, tahıl ve her türlü ham maddesi olanın sermayeden başka bir eksiği olamaz. O da gecikmeden ülkeye girer. Bugün masmavi Boğaz'ın kıyılarındaki masal gibi köşklerin ve ince uzun selvilerin yerini yarım yüzyıldan az bir süre içinde fabrikalar ve tüten bacalar alacak, bunların her biri Büyük Britanya'daki benzer kuruluşların en can alıcı rakibi haline gelecek. Görevi ülkesinin maddi çıkarlarını korumak olan bir İngiliz olarak, şimdi ve bundan sonra siyasal hayırseverlerin teorileriyle uğraşmayacağım.

Türkiye'de yapılacak reformların temelinde olması önerilen eşitliği sağlama eninde sonunda bütün sınıfları allak bullak edecek. Hiddetli ve

yağmacı Kürtler, daha barışçıl Türkmenlerle aynı anayasaya tabi olacaklar. Çöl Arapları emekçi Marunilerle; inatçı Arnavutlar çalışkan Bulgarlarla; tutumlu Ermeniler huzursuz ve hırslı Rumlarla; mütevazı ve cimri Yahudiler kibirli ve savurgan Osmanlılarla kaynaşacak. Böylece farklı çıkarları ve müzminleşmiş kıskançlıkları olduğu için şimdi birbirlerini dengeleyen komşu halklar, çıkarlarının da benzeştirildiğini görecekler. Var olan engeller ortadan kaldırılınca yakınlaşma sağlanacak ve bir kesim hükümete, yani Babıâli'ye muhalefet ettiğinde eskiden aralarındaki rekabetten ötürü onun üstesinden gelebilecek olan hükümet şimdi hepsinin egemen güce karşı birlik olduğunu görecek.

Dolayısıyla Osmanlı hükümetinin, varlığının temel dayanağı olan etkisini garanti altına alabilmesi için boyunduruğu altındaki ırklar arasında haklar ve çıkarlar bağlamında herhangi bir müşterek menfaatin oluşmasından kaçınması gerekir. Bu ırkların her biri kendi adetlerine ve inancına göre yönetilmelidir. İdari ilkeler tekdüze olmalı, ama uygulama farklılaştırılmalıdır. Siyasal ve toplumsal yapının farklı tonları kesinlikle korunmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayanlara eğer İngiltere'de ve Fransa'da algılandığı biçimde bir eşitlik uygulanmaya kalkılırsa, bu baskın ırkın yok edilmesi, dolayısıyla da Doğuda barışın garantisinin ortadan kalkması anlamına gelir. Osmanlı iktidarının devamlılığı, ancak üstünlüğünün kararlı ve kesin biçimde sürdürülmesiyle korunabilir. Birbiriyle bu kadar uyumsuz unsurlar arasında bir birleşme sağlanması uygulanabilir olmasının ötesinde imkânsızdır. Tabi kılınanlar açısından bakıldığında da bu birleşme aynı derecede imkânsızdır. Tek beklenti aralarında bir bağ kurulabilmesidir. Bu bağı koruyabilmek için de egemen olmanın avantajları elden bırakılmamalıdır. Babıâli bağlılık bekleyemez, bu nedenle boyun eğdirmek zorundadır. Eğer bu mutlakıyet ortadan kalkarsa güç başkalarının eline geçer; böyle bir geçişin sonuçlarını hesaplayacak bir siyasetçi acaba var mıdır? Eğer bunu çok isteyenler samimilerse bunun bir öngörüden çok bir heves, yok samimi değillerse amaçlarının açıkça yapıcı olmaktan çok yıkıcı olduğunu ele verirler.

İleriye dönük söyleyebileceğimiz tek şey İngiltere'nin bu değişimden kaybedeceği, hiçbir kazancı olmayacağıdır. Kara Avrupa'sındaki

devletlerin, ticaret ve sanayi konularında İngiltere'ye karşı giderek daha rahatsızlık yarattığı bir sırada, bizi Levant'ta [Doğu Akdeniz] gafil avlayabilecek sahte hayırseverlik ve ezilen Hıristiyanlık çığlıkları atılmasına izin vermemeliyiz. Eğer dini duyguların coşkusuna ve içten bir iyilikseverliğe kapılarak doğacak sonuçlara gözlerimizi kapatırsak, diğer ülkeler bizi örnek almazlar. Onlar bizim Doğuyla ilgili hassasiyetimizi biliyor ve bizim şefkat duygularımızı harekete geçirerek kendi kendimizi yok etmemize gayret ediyorlar.

Fransa Afrika kıyılarında, Rusya da Tuna boyunca aynı şeyi amaçlıyor. Onlar uygarlık ve din adına savaş çığlıkları atıyor ve Hıristiyan halklarını kalkındırma bahanesi güdüyorlar. Ama bunlardan birinin yakın geçmişlerindeki politikalarını, diğerinin de [Rus Çariçesi I.] Katerina'dan bu yana yolundan sapmamış durağan sistemini inceleyen ve bir an için ikisinin de amacının ne olduğunu sorgulayan biri var mıdır acaba? Bütün bunlara karşın hem İngiltere hem de Avusturya Fransa'nın samimi, Rusya'nın da tarafsız olduğu düşüncesiyle hareket etmekte.

Her neyse Balıkpazarı'ndaki infaz alanından epey uzaklara dalıp gittim. Bugün sözünü ettiğim bu yer artık ender olarak kana bulanıyor. Şimdiki sultan, Fransa'da, İngiltere'de ya da Birleşik Devletler'de idam cezası alacağı kesin olan suçlular için bile ölüm cezalarını onaylamaya artık pek yanaşmıyor. Hükümdarın bu konudaki duygularının bilinmesi doğal olarak kadıları da etkilemiş durumda. Bu da kuşkusuz masumları koruyor, ama denildiğine göre kötü niyetlileri de cesaretlendiriyor. Ancak itiraf etmek gerekirse bu bağışlayıcı sistemin yarattığı iyilik aslında kötülüğü dengede tutuyor. Aydın genç hükümdar sonuçta merhameti ve kanlı cezalara karşı oluşuyla hangi sınıftan olursa olsun bütün tebaasının minnettarlığını hak ediyor.

Sultan Abdülmecid'in bu konuya ilişkin bir de hikâyesi var. 1841 ilkbaharında Unkapanı Kapısı yakınındaki köprünün ucunda bulunan bir kahveye, kıyafetinden Arnavut olduğu anlaşılan, başında geniş yamuk sarığıyla ve tepeden tırnağa silahlı biri gelmiş, çardağın altındaki bir tabureye oturarak kahve ve nargile istemiş. Sert ve gözü pek birine benzeyen bu kişi aynı zamanda küstah tavırları ve küfürlü konuşmasıyla dikkat çekiyormuş, ama belli bir mizah anlayışına da sahipmiş, etrafındakiler onu bir medda-

hı ya da Karagöz'ün[15] açık saçık konuşmalarını dinler gibi dinliyor, gülüyor ve alkışlıyorlarmış.

Tam o sırada bitişikteki caminin müezzini minareden ezan okumaya başlayınca bazıları abdest almak için camiye gitmiş, bazıları sessizce oturup tespih çekmeye devam etmiş ya da Kâbe'ye dönerek namaz kılmaya başlamış. Arnavut'un da onlar gibi yapması beklenirken o yüksek sesle hafifmeşrep bir şarkı söylemeye başlayınca hem kahveciden hem de çevredekilerden itiraz sesleri yükselmiş; bunun üzerine Arnavut etraftakileri taciz etmeye ve sağa sola küfretmeye ve bununla da kalmayıp "Muhammed'in de anasının da içine tüküreyim. O da kâfirlerin peygamberinden daha iyi değil. İkisi de sahtekâr ve pezevenk" diye laf atmaya, ardından da dine sövüp saymaya ve aşağılık sözler söylemeye başlayınca hem Müslümanları hem de Hıristiyanları fena halde öfkelendirmiş, ama kimse müdahale etmeye cesaret edememiş.

Sonunda bütün gürültü patırtıya rağmen, namazını kılmaya devam eden orta yaşlı bir Türk subay ayağa kalkmış ve gözlerinden ateş saçarak kılıcına davranmış, ona doğru fırlayıp "Kahrolası küfürbaz," "İşin bitti kafir!" diye bağırmaya başlamış. Bu sefer birinin öne çıkmasını bekleyen diğer Türkler bıçaklarına ve kılıçlarına sarılıp Arnavut'u çabucak derdest etmişler. Bunun üzerine Arnavut komşu karakollardan gelen askerler sayesinde güruhun elinde linç edilmekten kurtarılıp yakalanmış, silahı elinden alınmış ve hapishaneye götürülmüş.

Bu olay şeyhülislama bildirilince suçlu, küfür ve imansızlıktan mahkemeye çıkartılmış. Olay doğrulandıktan ve ölüm cezası verildikten sonra şimdilerde âdet olduğu üzere sultanın onayına sunulmuş. Genç hükümdar kararı okuduktan sonra suçlarını kabul etmiş, ama cezayı

15 Karagöz, İngilizlerin Punch [ve Judy kukla oyunundaki] Punch karakterini anımsatıyor. Bir tür gölge oyunu (*Ombres Chinoises*), yani bir tül perde arkasında, ispirto ocağının ışığı altında kukla oynatmak. Oyunların ana kurgusu başkahraman Karagöz'ün hazırcevaplığı ve şakaları ile arkadaşı Hacivat arasında geçen konuşmalara dayanıyor. Bu iki karakterin hem pantomimleri, hem de konuşmaları tahammül edilemeyecek kadar müstehcen. Bizim en edepsiz saydığımız sınıfı bile iğrendirecek türden. En çok ramazan geceleri oynatılan Karagöz hem Türk polisini itibarsız kılıyor hem de seyircilerin çoğunun gençlerden ve çocuklardan oluşması nedeniyle, izleyen yabancıların halkın ahlak anlayışı konusunda kötü düşünmelerine yol açıyor; bu kadar da değil, bu gösterilerin bazen zenginlerin haremlerinde de gösterilmesi isteniyor, buna da izin veriliyor.

onaylamamış.[16] Şeyhülislam beyhude yere bunun bir örnek oluşturması gerektiğini söylerken sultanın en sevdiği hocası, üst düzeyden ulemadan[17] biri de bu kadar kutsal bir kişiye karşı böylesi affedilmez bir suç işleyen kişinin alenen cezalandırılması gerektiğini ısrarla söylemesine karşın sultan kararından vazgeçmemiş.

Sultan yaşlı hocanın sakalını hafifçe çekerek, "Hayır! Günahkâr infaz edilmeyecek. Akıldan yoksun bir kişiden başka kimse böyle bir suç işleyemez. O iki peygamberin de kutsallığını reddetmiş. Hiçbir dine inanmıyor. Ancak çıldırmış olmalı! Onu hekimbaşına havale edin ve tımarhaneye koyun. Eğer bir ihtimal aklı başındaysa, o zaman orada acı bir pişmanlık duyacaktır. Eğer aklından zoru varsa Yüce Allah'ın işine biz karışamayız."

Görüldüğü üzere sultanın bu hoşgörülü sözleri, majestelerinin de söylediği gibi, o dönemde korkunç bir cezaydı. Ama artık tımarhanelerin yönetimi epey iyileştirilmiş durumda. Eskiden buralarda sergilenen içler acısı görüntüler olmuyor, hastalara daha insani davranılıyor. Dönemin hekimbaşı ve yalnızca ismen Rumeli kazaskeri olan Abdullah Efendi'nin yönetimi altında daha yararlı tedavi yöntemleri uygulanmaya başlamış. Bazen aklı başında olanlar da yalan yere yemin edilerek buralara kapatılıyorlar, ama doğuştan böyle olan ya da sonradan akıllarını kaybeden bu talihsiz kurbanlar artık gelip geçenlerin alaylarına ve küçümseyici bakışlarına maruz kalmıyorlar.[18] Eskiden dış avluda azgın hastaların kaldığı hücreler şimdi görece temiz ve rahat odalara dönüştürülmüş. Sağlık danışmanlarının bakımı altındalar ve düzenli bir temizlik sistemi zorunlu kılınmış. Demir zincirler yerine deli gömleği kullanılıyor. Demir parmaklıklar da artık yasak, eskiden kötü muamele gören ya da tamamen

16 Bu konuyla ilgili bir fetvayı ünlü Müftü Bekhjy [?] Abdullah Efendi'nin fetvaları arasında bulmak mümkün. Soru: "Eğer Müslüman ya da Müslüman olmayan Zeyd adlı biri Kutsal Peygamberimize, Hz. İsa ya da Musa Peygamber ya da herhangi bir kutsal elçiyle ilgili en hafif küfür bile etse cezası ne olmalıdır?" Yanıt: "Derhal ölüm," D'Ohsson, iv.

17 Yüksek sınıf din adamlarına ve kadılara Ulema denir. Tam kelime anlamı "âlimler"dir (*doctus*). En üst sınıf ulemanın sayısı 20'yi geçmez.

18 Bir hastayı [bimarhaneye] kapattırabilmek için artık ailenin mahalle muhtarına başvurması gerekiyor. Muhtar bu başvuruyu kentin ya da bölgenin valisine iletiyor, o da hekimbaşına bildiriyor. Hekimbaşı da o kişiyi muayene etmesi için bir hekim yolluyor ve kişi ancak onun tarafından hasta kabul edilirse kapattırılabiliyor.

ihmal edilen bu talihsizlere şimdi daha yumuşak davranılıyor ve daha iyi beslenmeleri sağlanıyor.

Kısacası bugün erkeklere ayrılan müessese Süleymaniye'de doğru dürüst bir hastanenin idaresi altında ve artık ihtiyaçları ve tuhaflıkları dikkate alınıyor, genellikle dinsel kaynaklı halüsinasyonlarından kurtulmaları için gereken tedaviler yapılıyor. Örneğin bu etkilerin yarattığı ağrıların büyük kısmı çok inatçı ve tedavisi mümkün değil. Aslında iyileşmelerini sağlayacak pek az şey yapılıyor, daha doğrusu yapılıyordu. Bu durumda acı çekenler çoğu kez vahiy almış kişiler olarak görülüyor ve söyledikleri deli saçması laflar, onları korumakla görevli cahil ve batıl inançlı kişiler tarafından saygıyla karışık bir korkuyla dinleniyordu.

Eskiden erkek hastalara ayrılmış üç tesis vardı, bunlar II. Mehmed'in, I. Selim'in ve Süleyman'ın yaptırdığı camilere bitişikti; kadınlara ait olan iki tesisten biri Haseki,[19] diğeri de Çinili Cami'ye bitişik. Ancak 1842 ilkbaharında bütün erkek hastalar Süleymaniye Darüşşifasında, kadınlar da Haseki'de toplanmıştı.

Haseki [Bimarhanesi], hastanın kadın akrabalarının dışında herkese *yasak*, başkaları ancak hekimbaşının izniyle girebilir, onu da almak kolay değil. Abdullah Efendi bu konunun büyük ölçüde cahili olsa da başkalarından bir şeyler öğrenmeye açıktı. Hem bu alanda hem de başka alanlarda 1841'de İngiliz hükümeti tarafından Türk hastanelerinin bölümlerinin yeniden düzenlenmesinde yardımcı olmak üzere önerilen doktorlar Davy ile [William] Dowson'dan epey şey öğrenmişti. Ancak Babıâli bu usta iki pratisyen hekime kalıcı görev vermemişti. Bunun nedeni de Galata Saray'daki tıp okulunda [Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane] görev yapan Avusturyalı hekimlerin kıskançlıkları; hekimbaşının ve diğer Türk hekimlerin suistimallerin ortadan kalkmasıyla maaşlarının kesintiye uğramasından korkmaları; önerilen reformları başlatmanın maliyetleri; diğer engeller ve dönen entrikalardı. Ama bu iki hekimin tek tük uygulansa da verdikleri ehil raporlar insanlığa yararlı sonuçlar sağlamış, deneyimlerinin meyvelerini aktarabildikleri insanlara da faydası dokunmuştur.

19 Sultan Süleyman'ın baş kadını, zevcesi.

Galatasaray'daki tıp okulu ilk pratik gelişmelerden biriydi. Bu bina III. Ahmed tarafından içoğlanların barınması ve eğitim görmesi için [Enderun Ağaları Mektebi] yaptırılmış, II. Mahmud tarafından 1827'de tıp okuluna dönüştürülmüştü.[20] Bu dönüşümden çok hoşnut olan II. Mahmud, bugün kapının üstünde altın harflerle yazılı şu satırları kendi el yazısıyla yazmıştı: "Bu bina her kim ona bakarsa *aferin* diyecek!" Okul orduya ve donanmaya cerrah yetiştirmek amacıyla kurulmuştu ve 12-25 yaş arasında 350 öğrencisi vardı. Öğretim kadrosundaki 14 profesörden altısı tıp ve patoloji, biri doğa tarihi, biri kimya, dördü dil, biri çizim, biri de tarih ve matematik öğretiyordu.

Her şeyin karşılık beklenmeksizin sürdürüldüğü bu kurum son zamanlarda daha da genişletilip geliştirilmiş. Hangi dinden olursa olsun herkesin yararlanabileceği 60 kişilik yeni bir koğuş açılmış ve başına yetenekli Alman Profesör Dr. Herman getirilmiştir. Ücretsiz muayeneye iki gün ayrılmıştı, bu günlerde her sınıftan kadın-erkek herkes başhekim Dr. [Karl Ambros] Bernard ile anatomi hocası Dr. Spitzer'in görüşlerini alabilirdi. Son günlerde bir de hamile koğuşu eklendi, başında Viyana'dan gelen bir kadın profesör var. Sarayda ve diğer kişilerin hareminde epey deneyim elde eden bu hekim hanım aynı zamanda kendisinden bir şeyler öğrenmek isteyen Türk ebe kadınlarına eğitim veriyor.

Osmanlılar tedavi ve patoloji bilimi gibi başka konulardaki önyargılarından da kurtulmuş görünüyorlar, anatomi bölümünün ihtiyacı olan kadavralar da artık serbestçe bölüme geliyor. Okuldaki bütün bu gelişmeler hekimbaşı ile o sıralarda kaptanıderya olan [Çengeloğlu] Tahir Paşa'nın özgürlükçü aydın kişilikleri sayesinde oluşmuştu. Kökleri çok eskilere dayanan ve anatomik bilgi alanında aşılması zor engeller yaratarak cerrahları acınası bir cehalet içinde bırakan önyargılara karşı koyabilmek amacıyla Hekimbaşı Abdullah Efendi'nin önerisi üzerine Tahir Paşa, hangi dinden olursa olsun Bagne Hapishanesinde ölen bütün suçluların cesetlerinin teşrih

20 ["Galata Sarayı Ocağı 15. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın ortalarına kadar işlevini sürdürmüştür... II. Mahmud Tophane yangınında yanan Galata Sarayı'nı kâgir olarak yeniletti... Binaları 1938'de Mekteb-i Tıbbiye'ye verildi." Necdet Sakaoğlu, "Galata Sarayı Ocağı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, s. 367-368, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.]

edilip incelenebilmesi için Galatasaray'a gönderilmesini emretmişti. İşin bu yanı çözüldükten sonra geriye öğrencilerin isteksizliğiyle eskiden beri hastanede çalışan bazı görevlilerin karşı çıkışlarının üstesinden gelmek kalmıştı.

Tahir Paşa'nın emriyle bu amaçla seçilen ilk kadavra bir Müslüman mahkûma aitti. Bu olay bazı homurdanmalara yol açmış, ama ulema içinde ikinci sırada hekimbaşının varlığı bazılarının vicdanını rahatlatırken, geriye kalan gençler de mesleklerinde yeterli olma arzusuyla endişelerini yenmişlerdi. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in "Bir başkasının çok değerli incisini yutmuş olsa bile ölü birinin karnı yarılmaz" emrine karşın öğrenciler kesici aletlerini ellerine alarak Dr. Spitzer'in izinden gitmişlerdi. Şimdiyse düzenli olarak teşrih yapılıyor ve gelen kadavraların sayısı gerekli bütün incelemeleri yapmaya yetiyor. Bu da bize Türkiye'de ya da en azından payitahtta *pratik* yenilikler getirebilecek ve bilim ile uygarlığın başlıca düşmanı olan önyargıları ortadan kaldırabilecek azme ve disipline sahip kişilere ihtiyaç bulunduğunu gösteriyor.

Önceden de gözlemlediğimiz gibi İstanbul'da infazlar artık, diğer Avrupa devletlerinde olduğundan bile daha ender görülüyor. Gene de 1841 kışında tesadüfen ölüm cezasına çarptırılan bir suçlunun infazına tanık oldum. Bu atletik yapılı, korkusuz adam aslen Adalı bir Rumdu, mesleği kaptanlıktı, ama uzun süredir bir soyguncu ve kiralık katil olarak yaşıyordu. Suçu Anadolu yakasında işlediği için davası Anadolu kazaskeri mahkemesinde görülmüş, cezası şeyhülislam tarafından yasallaştırılmış ve sultan tarafından da onaylanmıştı.[21] Ölüm kararı gerekli makama bildirildikten ve mahkûm dini desteği aldıktan sonra doğru infaz alanına götürülüyor. Yol üzerinde kalabalıklar bulunmadığı gibi, ona eşlik eden muhafızların sayısı da fazla değil, yanında biri infazla görevlendirilen sadece yarım düzine kavas bulunuyor. Şerefsizliğinin işareti olarak başı çıplak ve elleri arkadan

21 Yargı hiyerarşisinde Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskerinden sonra geliyor. Aslında bu mahkeme de İstanbul'da, ama Anadolu yakasında işlenen suçlar payitahta havale edildiğinde ya da suçlular bizzat mahkeme edilmek üzere buraya getirildiğinde sadece bunlarla ilgileniyor. 1480'de II. Mehmed tarafından kurulan iki kazaskerlik makamının üzerinde yalnızca şeyhülislamlık var. Şeyhülislamlar da genellikle kazaskerler, özellikle de Rumeli kazaskerleri arasından seçiliyor. Kazaskerler genellikle bir yıllığına seçiliyor, ama birden fazla unvan sahibi olanlar bazen rotasyona tabi oluyorlar. Bu süre yakınlarda uzatıldı ve değişiklik eskisinden daha seyrek yapılıyor, tıpkı görevini iki yıldır sürdüren şimdiki hekimbaşı gibi.

bağlı. Suçlu dimdik yürüyor ve aldırış etmeden etrafa bakıyordu, karşısına çıkan sucudan bir bardak su istedi. İnfaz edileceği yere geldiğinde yeryüzündeki hayatının sona erdiğini anlamış, bir an durmuş ve etrafına bakmış, sonra da tek kelime etmeden yüksekçe kaldırımın kenarına diz çökerek kaderini beklemeye başlamıştı. Duruma en az aldırış edenin etraftakiler mi, kavas mı yoksa suçlu mu olduğu anlaşılmıyordu. Ancak suçlu işlediği cürümlerden ötürü bir Rumun bütün pervasızlığıyla bir Türkün ölüm karşısındaki metanetini birlikte taşıyordu.

Kavas yaklaşıp suçlunun gözlerini bağlamak isteyince o kafasını kaçırdı ve "Hayır! Hayır! Panayia [Hz. Meryem] adına! Ben kadın değilim! Kılıcın gölgesiyle titreyen sersemleşmiş bir Türk de değilim! Çabuk ol, korkma!" diye bağırdı, arkasından birkaç kaba ve hakaret içeren söz söyledikten sonra polise tükürdü. Kavas kendisine ve dinine yapılan hakaretlere aldırış etmeden, Türklerin olumsuzluk belirtisi olarak dilini şaklatarak mendili bağlamaya çalışıyordu. Bunu yaptıktan sonra cellat suçluya yanaştı, sol elini kafasının üstüne koyarak, omuriliğini yukarı itecek biçimde kafasını öne doğru itti.[22] Sonra sağ eliyle kılıcını çekerek yavaşça kaldırdı ve gözlerini suçlunun boynuna dikti. İyi bileylenmiş kılıç bir an güneş ışığıyla parladı ve hedefi vurdu. Kafa bir yana, beden öbür yana yuvarlandı. Tek bir vuruşla suçlunun acı çekmesi engellenmişti; ani ve insaflı bir ölümdü, ama bu feci zanaat her zaman bu ustalıkla yapılamıyor, bazen defalarca hamle yapılması gerekiyordu.

Sonra kavaslardan biri gövdeyi göğsü yere gelecek gibi döndürdü, bir diğeri de inançsızlar için şerefsizlik işareti olarak başı iki bacağı arasına koydu. Üçüncü bir polis de rulo yapılmış bir kâğıt çıkartıp gövdesine iğneledi. Sonra hepsi oradan ayrılarak cesedi olduğu yerde, 24 saatliğine çevredeki bekçilerin gözetimine bıraktı. Her sınıftan suçlunun kafasına ya da gövdesine iliştirilen yaftada suçlunun adını ve suçunu belirten birkaç söz bulunuyordu. Bu suçlunun yaftasında şöyle yazılıydı:

22 Artık bir cellat birliği yok. Seraskerin ya da Tophane'de görevli kavasların içinde en iyi kılıç kullanan bu işi görüyor. Eskiden cellat başı sarayın ikinci ve üçüncü avlusu arasındaki orta kapının yanındaki kulede ikamet ederdi. Cellatlar yeniçerilerin 44. ortasından seçilirlerdi.

Sakız Adası'ndan Dimitri,
Uzun zamandır ilahi ve insani yasalara karşı duyduğu
Aşırı nefretle
Dürüst insanları soydu ve Allah'ın gerçek iman sahiplerine
Bahşettiği hayatlarını ellerinden aldı.
Suçları ispatlandı, verilen karar yasaldı.
Bedeni işte budur.

İdamlar konusunu kapatmadan önce yaygın bir uygulamadan söz etmek istiyorum. İnfazın özellikle Pera ve Galata'da yapılmasına karar verildiğinde düşük rütbeli inzibat memurları suçlunun, suçu işlediği yerin ya da konutun karşısındaki bir noktada infaz edilmesini bir alışkanlık haline getirmişlerdi. Genelde herkesin, özellikle de Hıristiyanların ölüm cezalarının kapılarının önünde gerçekleştirilmesinden doğal olarak hoşlanmadıkları, hele infazdan sonra ölenin bedeninin açıkta bırakılmasından daha da fazla rahatsız oldukları bilindiğinden genellikle inzibat memuru gidip en yakındaki saygın bir dükkânın önünde durur ve infazın orada yapılacağını söyler. Bu genellikle istenilen etkiyi uyandırır ve dükkân sahibi hemen cüzdanına el atarak polisin eline birkaç kuruş tutuşturur. Aralarında bir konuşma geçmez, ama kavas rüşveti cebine indirerek bir başka noktaya yönelir. Burada da bir aynı mizansen yaşanabilir ve bir başka kapıda da defalarca tekrarlanabilir, ta ki buna aldırmayan biri çıkıp kapısını kapatır, elini de cüzdanına atmazsa ve suçlu da oraya getirilmişse infaz hemen orada yapılır.

Bu konuda bazı kurnazlıklar yapıldığı da bilinir. İstemediği halde kapısının önünde infaz yapılan biri önce karanlığın basmasını bekler, etrafta bir bekçi olmadığından emin olunca da aceleyle başı da gövdeyi de sürükleyerek bir başka komşunun kapısının önüne çeker ve bu sıkıntıdan böylece kurtulmuş olur. Eğer komşu olayı fark ederse o da gizlice dışarı çıkar ve aynı şeyi yapar, bu gün ağarana kadar böyle eder, daha sonra da ya ölenin arkadaşları bir olup cesedi gömmeye götürürler ya da polis gelip cesedi bir hamalla kıyıya taşıtıp kayığa koyar ve Boğaz'a atar. Bu aslında insanı isyan ettiren bir işlemdir ve değiştirilmesi gerekir.

Beşinci Bölüm

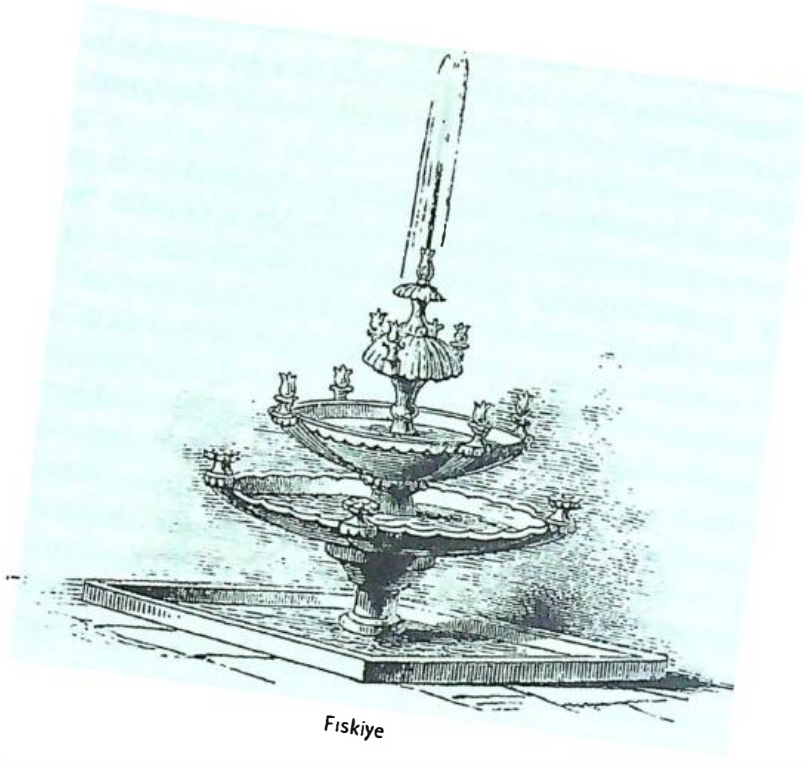
ELÇİLİKLERE TANINAN HİMAYE HAKKI

İki Rum bacanağın hikâyesini anlatırken onların Yunan himayesi altında olduklarını söylemiştim, şimdi bunun nereden kaynaklandığını ve bu sistemden ne beklendiğini kısaca anlatmak, bu vesileyle de Türkiye'deki yargı yönetiminin yapısı üzerine bazı şeyler söylemek ve yabancı ülkelerin *bonâ fide* [hakiki] yurttaşları ile himaye şemsiyesi altında olan benzer ayrıcalıklara sahip olanlar hakkında bazı açıklamalar yapmak istiyorum. Bununla bağlantılı suistimaller ve eski sistemin kusurları hiçbir zaman tam olarak sergilenmemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu içinde geçici (*pro tempore*) ya da yerleşik olarak yaşayan yabancı devlet yurttaşları ve her biri o devletin "milleti" sayılanlar iki grupta toplanır: Bunlardan biri bir ülkenin ya da koloninin vatandaşı olanlar, örneğin İngiltere Malta'sından ya da İyonya Adaları'ndan gelenler diğeri de yerinde alınan bir mektup ya da pasaportla bunların arasına katılanlardı. Bunlar eğer bir reaya ailesine mensupsalar sadece *haraçtan*[1] muaf tutulmakla kalmıyorlar, aynı zamanda himayesini aldıkları elçilik ya da konsolosluğun hem güvencesi altına giriyor hem de yargısına tabi oluyor, Babıâli'yle bağları da kesiliyor. Himaye altında olan ikinci grupsa yabancı elçiliklerde ya da konsolosluklarda, Osmanlı hükümetinin verdiği tezkereyle çalışan kapı oğlanları, esnaf, seyisler, kayıkçılar, hizmetkârlar ve diğer alt sınıf hizmetlilerden oluşuyor, büyükelçiler 20, orta elçiler 15, başka misyonlar 10, konsoloslar da altı ya da sekiz kişi için tezkere alabiliyor.

Kapı oğlanlarının asıl görevi ticaret gemilerinin kâğıtlarını getirip götürmek ve denize açılmalarıyla ilgili fermanları efendilerine iletmek. Onlar genellikle küçük elçiliklere ve konsolosluklara bağlı çalışıyorlar. Bu tür ve benzeri ufak tefek görevler daimi tercümanlardan daha düşük makamlar tarafından yürütülüyor. Tercümanlar Peralı, Fenerli ya da rea-

1 Haraç, yani baş vergisi, büyük bir nimet olan askerlikten muaf bütün reayanın ödediği vergidir. Yaşam koşulları göz önüne alınarak üç sınıfa ayrılmışlardır. En üst sınıfta olanlar şimdi yılda 60, orta sınıftan olanlar 30, en altta olanlar da 15 kuruş ödüyorlar.

Fıskiye

yadan ise bağlı oldukları elçiliklerin özel himayesi altında oluyor, sözlü ve yazılı mesajların içeriğinden dolayı Babıâli'ye karşı sorumlu tutulmuyorlar.

Babıâli'yle diplomatik ilişkiler başladığından beri kullanılan tezkere sistemi, kapitülasyonlarla birlikte yasallaşmış. Tercümanların hayatlarının güvende olmadığı, birçok örnekte olduğu gibi yabancı elçilerin bile bizzat hakarete uğradığı ve hapse atıldığı mutlakıyetçi dönemlerde herkesin, ama en çok da büyükelçilere bağlı reayanın güvende olmaya ihtiyacı vardı. Ancak uzun zaman önce misyon şefleri, tercüman ya da kendilerine bağlı görevliler olduklarını ileri sürdükleri çok sayıda kişiye verilen bu geçici himayelerin sadece genişletilmesini talep edip bunu elde etmekle kalmamış, aynı zamanda maaşları çok fazla arttığında, maddi kaygılar nedeniyle onların işlerine son verme hakkını da elde etmişlerdi. Her üç yılda bir ya da elçiler değiştiğinde yenilenen bu tezkereler, sabit bir cari gelir üretiyordu. Elçiler zamanla daha da ileri giderek, bu sefer yerlilere de daimi berat ve himaye vermeye başladılar, böylece yerliler yabancılarla aynı haklara sahip olurken, elçiler de bu ayrıcalıkları düzenli bir alışveriş kaynağına dönüştürmüş oldular.

Elçilere, dolayısıyla da hükümetlerine zarar veren bu uygulama böyle devam ederek, kısa sürede uluslararası yasaların ruhuna ve ülkelerinin yerleşik düzenlerine tamamen aykırı, tam bir suistimal sistemine dönüştü. Bunu en iyi anlatmanın yolu şöyle: Varsayın ki İngiltere'deki sivil süreçte, yabancı misyonların "iyi niyetli" hizmetkârlarına tanınan ayrıcalıklar onların yalnızca ceza davalarından tutuklanmamalarını güvence altına almakla kalmıyor, elçilikler aslında İngiliz vatandaşı olmayanları bir belge ya da mektupla İngiliz vatandaşı da yapabiliyor ve böylece kraliyete karşı sorumlu olmaktan çıkartarak, onları birer İngiliz yurttaşı olarak görevlerinden ve yükümlülüklerinden de kurtarıyor. Böyle bir girişim hiçbir ülkede hoşgörüyle karşılanamaz, oysa Babıâli'nin bugüne kadar yaptığı buna benzer bir şey.

Yabancı elçilikler bu suistimalleri aşırı boyutlara taşımış ve bunlar öyle çok uzak bir dönemde olmuş şeyler de değil. Üstelik bu suistimali İngiltere'den, daha doğrusu Levant Şirketi'nden daha çok yapan biri de olmamış. O kadar ki, Sir Robert Liston 25. İngiltere Büyükelçisi olarak 1793'te Pera'ya geldiğinde maaşının büyük ölçüde birtakım uygunsuz alışverişlere ve başka ek teminatlara göre ödendiğini duyunca hemen ya geri

çekilmesini ya da makamının saygınlığına ve görevi icabı yapması gereken kaçınılmaz masraflarla orantılı olarak sabitleştirilmesini istemiş. 1806'da Türklerin tutukladıkları İngilizleri onurlu biçimde savunan Fransa'nın 33. Büyükelçisi General Sebastiani de bu rüşvet sistemine az karşı çıkmamıştı. O da bu nedenle Babıâli'ye başvurarak, beratların engellenmesini ve bunları düşük rütbeli elçilik görevlilerine satmaya –onlar da bunları alır almaz reayadan başka birilerine satıyordu– alışık olan reisülküttabın kâtiplerinin bunu yapmalarının önüne geçilmesini sağlamıştı.

Eskiden yabancı elçilerle yardımcılarının güvende olmadıkları söylenir. Her ne kadar İngiliz büyükelçilerinin İstanbul'da kötü muamele gördüklerine dair bir kayıt ele geçirilmiş değilse de Andréossy'nin *Constantinople et le Bosphore de Thrace* [İstanbul ve Boğaziçi] adlı önemli çalışmasında verdiği liste, bu tür uluslararası teamül ihlallerine maruz kalan Fransızları gösteriyor.[2]

Örneğin dokuzuncu büyükelçi Jacques de Savari, "kendi hükümetinin emirlerine uymadığı" gerekçesiyle 1586'da Yedikule'ye kapatıldığı, yani Babıâli'nin Fransız Sarayı'nın zindancısı işlevini gördüğü anlaşılıyor. On ikinci büyükelçi Achille de Harley 1612'de I. Ahmed tarafından ağır hakaretlere uğratılmış ve işkence görmüştür. On beşinci elçi Jean de la Haye, Sultan İbrahim tarafından Edirne'de tutuklanarak 1660'ta Yedikule'ye kapatılmıştır. On altıncı elçi Denis de la Haye, 1669'da üç gün sadrazamın sarayında hapis yatmıştır. On sekizinci elçi Gabriel de Guilleragues de 1684'te ağır hakarete uğrayıp işkence görmüştür. [Fransız şair Nicholas] Boileau'nin beşinci mektubunda aşağıdaki satırlarda övgü yağdırdığı kişi Fransa Maslahatgüzarı [Pierre] Ruffin, "meslektaşlarının entrikaları dolayısıyla" 1798'de Yedikule'ye gönderilmiştir.

Esprit né pour la cour et maître en l'art de plaire,
Guilleragues, qui sait et parler et te taire.

Saray ortamı için doğmuş bir zekâ, hoş görünmede usta
Hem laf etmeyi hem susmayı bilen Guilleragues

2 İngiltere elçiliğindeki arşivler [1831'deki] bir yangın sonucu yok olmuş. Yeni saray yapılırken kayıtların saklanabilmesi için bir de yangına dayanıklı ayrı bina yapılmalı; Avusturyalılar ve Ruslar böyle bir önlem almışlar.

Yabancı elçilerin Yanık Sütun [Çemberlitaş] yakınlarındaki Elçi Hanı'nda kaldıkları dönemlerde Avusturyalı bir arabulucu, arka pencereden merakla hanımları seyrettiği için az sıkıntı yaşamamış. Kıskanç bir Osmanlı bu yersiz davranışı Babıâli'ye bildirince sadrazam hana hemen bir duvar ustasını yollayarak, göz açıp kapanmadan elçinin dairesinin pencerelerini tuğlayla ördürmüş.

Berat suistimallerine İngiliz elçileri açısından ilk darbeyi Sir R. Liston'un onurlu davranışı vurmuş olabilir, ama İngiliz hükümeti büyükelçilerle bazı konsolosları özel olarak atamayı ve maaşlarını ödemeyi ancak 1803'te üstlenmiş ve ancak 1825'te de Levant Şirketi'ne bağlı olan bütün konsolosluklar tamamen dışişleri bakanlığının denetimi altına alınmıştı.

Sir R. Liston'un haklı öfkesini uyandıran ve sürekli olarak Babıâli'yle arasında tartışma konusu olan suistimaller o ve ardılı Lord Elgin tarafından olabildiğince denetim altında tutulmaya çalışılmıştır. O zamandan beri de bu davranışların, en azından payitahttaki diplomatik ve konsolosluk yetkilileri tarafından tekrarladığı görülmemiştir, ama taşradaki alt düzey temsilcilerin sadece bu alışverişi sürdürmekle kalmadıkları, ama aynı zamanda İngiliz bayrağının şemsiyesi altına girmek isteyenlere sığınma hakkını da sattıkları kanıtlanmıştır. Bunun mazereti de Hıristiyan reayanın sık sık gördüğü insafsızca davranışlardı. İngilizlerin Babıâli'deki etkisini daha önce hiç olmadığı kadar artıran Lord Ponsonby, hükümetin bu konuyla ilgili talimatlarının savuşturulmasına kesin olarak karşıydı. Devlete hizmet konusundaki gayretleriyle bilinen Sir Stratford Canning ile yetenekli başkonsolosumuz [John] Cartwright da aynı tavrı sürdürmüştü, ama diğer bütün temsilcilerin onları örnek aldığı söylenemez.

Bazılarının belirttiği gibi küçük temsilciliklerde bu uygulama rüşvet almak amacıyla sürdürülürken, daha güçlü devletler de siyasal etkilerinin bir aracı olarak bu yöntemi kullanmışlardı. Bunların başında Rus ve Yunan konsoloslukları bulunmakla birlikte, Fransa da boş durmamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yapay ayrıcalıkların himayesi altına giren Rum tebaasının sayısı epey artmış, böylece Rusların etkisi, Rum ve Ermeni reaya üzerinde daha fazla hissedilmeye başlamıştı. Suriye ile Anadolu ve Rumeli'nin başka bölgelerinde bu ve başka ülkelerin konsolos-

larının himaye haklarını toplu olarak kaldırdıkları ya da dağıttıkları bilinir. Fransızların özellikle Musul ve Diyarbakır dolaylarındaki Hıristiyanlar arasında kendine bağlı bir topluluk oluşturma çabası içinde olduğu belirtilmekteydi.

1842'ye gelindiğinde uluslararası yasaların ihlali o kadar fazlalaşmıştı ki, Babıâli çeşitli temsilciliklere genelgeler yollayarak, onların ve temsilcilerinin bu tür belgeler vermekten kaçınmalarını, verilenleri de geri çekmelerini ciddi biçimde istemişti. Osmanlı hükümeti aynı zamanda belli başlı makamlara emirler yollayarak, reayadan elinde himaye belgesi olan herkesin bunları göstermesi ve kaydettirmesini istemiş, belgelerin verildiği tarihin belirlenmesi sonucunda bu konuda sonradan bir suistimal yapılmasının önüne geçilebileceği belirtilmişti. Bu önlemler olayların azalmasını sağlamış, ama tümüyle ortadan kaldırmamıştı.[3]

Nasturiler ile Yakubiler, Mezopotamya ile Kalde'de yaşayan diğer Hıristiyanlar eğer Katolikliğe dönerlerse himayeleri kısıtlayan yasadan kaçınabiliyordu, çünkü Fransa, 1673'te IV. Mehmed eski kapitülasyonlar yenilenirken kendisine verilen ve ilk kez XIV. Louis tarafından kullanılan "Hıristiyanların Doğudaki Yegâne Koruyucusu" unvanı çerçevesindeki bazı kapitülasyonlara zorlama yorumlar getirerek bu Hıristiyan toplulukları kendi özel vesayeti altında sayıyordu. Bu kapitülasyonlar 1796'da direktuar yönetimi altında bir kez daha gözden geçirilmiş ve Babıâli bu defa da Fransa'yı "Galata St. Benoit Katolik Kilisesi'nin ve sultanın egemenliği altındaki bütün Hıristiyan kurumlarının hamisi" ilan etmişti.

Sonradan yakın aralıklarla yenilenen kapitülasyonlar ya da anlaşmaların ilki 1500'de XII. Louis ile Sultan Bayezid; ikincisi 1534'te I. Françoise ile Kanuni Sultan Süleyman; üçüncüsü 1569'da IX. Charles ile II. Selim arasında imzalanmıştı. Daha sonra 1597'de ve 1604'te IV. Henri ile III. Mehmed tarafından gözden geçirilen kapitülasyonlar yukarıda belirtildiği gibi 1673 ve 1796'da bir kez daha yenilenmişti.

3 İyonya Adaları'ndan ve Malta'dan gelen ve konsolosluklardan oturma izni alan İngiliz uyruklular, her üç yılda bir bu izni yenilemek durumundaydılar. Dolayısıyla da bundan sonra artık İngiliz makamlarınca İngiliz yurttaşı sayılmıyorlardı. Çoğu belgelerini reayaya satmaya alışık olan bu kişileri denetim altında tutmak gerekiyordu. En azından İstanbul'da bu vize ücretsiz veriliyordu.

Anadolu'nun kuzeydoğusundaki vilayetlerde yaşayan Hıristiyanları Katolikleştirmeye çalışan Fransız temsilcilerin çabalarına değindiğimizden bu cemaatlerin yapısından da söz etmek gerekir. Mezopotamya'nın kuzeyinde ve Kürdistan dahil Dicle'nin doğusundaki vilayetlerdeki başlıca iki mezhep Keldaniler ile Süryanilerdi. Bunların ikisinin de Roma [Katolik] Kilisesiyle bir bağı yoktu; Keldaniler Nestorios öğretisini benimsemiş olduklarından ötürü genellikle Avrupa'da Nasturiler olarak anılmış, Süryaniler de 541'de Edessa piskoposu olan ve Monofizit öğretiyi savunan Yakup Burdaya'nın ilkelerini izlemişlerdi. Keldaniler büyük ölçüde Kalde'nin kuzeyinde toplanmışlardı, başkentleri antik Ur kenti Edessa'ydı (modern Urfa). Ayrıca erişilmesi zor, korunaklı Kürdistan dağlarında da Nasturi aşiret adlarıyla yerleşik olanlar vardı, onlar da komşuları Türkler ve İranlılardan tamamen bağımsız bir yaşam sürüyorlardı.

Süryanilerin kökleri gayet iyi bilinir. Şimdi genellikle Cebel Cûr [Çapakçur/Bingöl] ile Mardin ve Musul civarındaki dağlarda yaşıyorlar. Daha çok Yakubiler olarak bilinen bu halkın nüfusu yaklaşık 60 bin olarak hesaplanıyor. Her iki mezhep de Nasturiler ve Yakubiler tanımını kabullenmiyor, bu tanımlamaları aşağılayıcı buluyorlar. Her iki adın da kökleri epey eskilere dayanıyor. Yaklaşık 150 yıl önce Mezopotamya'ya gönderilen Katolik kilisesi temsilcileri ve misyonerleri bu mezhepleri öğreten birkaç hocayı Katolik olmaya ikna etmişler ve onlara Keldani ile Süryani adlarını vermişler, atalarının öğretilerini takip etmeye devam edenlere de Nasturiler ve Yakubiler demişler. Dolayısıyla bu son iki adın verilmesindeki yegâne amaç mezhepçiler ile hizipçileri Katolikliği kabul edenlerden ayırmak içindi, tıpkı Katolik kilisesinin atalarından kalma, gerçek inançlarını koruyan Ermenilere haksızca "bölücü" ve "sapkın" demeleri gibi.

İki taraf, yani muhafazakârlar ile ayrılıkçılar, yani dinden dönenler birbirine Süryani ve Katolik Süryani, Keldani ve Katolik Keldani demeyi yeğlerler ki, zaten aslında mantıklı ve uygun olan da budur. Keldaniler hiçbir zaman Nasturi terimini kabul etmedikleri gibi bunu incitici bulurlar. Fransa, bu bahaneyle bütün Katolik Keldaniler ve Süryaniler üzerinde himaye sağlamaya ve bunu uygulamaya çalışmış ve Fransız ajanları sayıları atalarının inançlarını koruyanlardan çok daha az olmasına rağmen

anlaşmaların ruhuna ve alışılmış milletler hukukuna aykırı olarak Nasturi ve Yakubilerin Keldani ve Süryani kilise mülklerini sahiplenmelerini bazı dalaverelerle sağlamıştı.

Rus temsilcileri de hükümetlerinin onayıyla Babıâli'nin kurallarından kaçınmak için başka bir kurnazlık düşünmüşlerdi. [Osmanlı Devleti'yle] bağlarını kopartmak isteyen reayaya Odesa'ya ya da Rus topraklarında bulunan en yakınlarındaki bir yere gitmek için nasıl ve nereden olursa olsun pasaport almalarını öneriyorlar, sonra da bu pasaportları ellerinden alıp bunun yerine onlara Rusya'da "oturma izni" veriyorlardı. Bu kişiler kısa bir süre orada kaldıktan sonra, önceden vardıkları anlaşma çerçevesinde Pera'daki Rus konsolosluğuna başvuruyor ve İstanbul'a gelmek için Moskova pasaportu alıyorlar ve böylece ellerindeki belgelerle Rus yurttaşlarının sahip oldukları ayrıcalıklardan yararlanabiliyorlardı. Yukarıda sözü edilen genelge, 1842 ilkbaharında zengin ve nüfuzlu 27 Ermeninin bu dalavere nedeniyle idam edilmesinden sonra uygulamaya konulmuştu.

İngiliz elçiliğinin masraflarına gelince, yurttaşlarımız bir olasılıkla bu masrafların, İngilizler için çok önemli olan gizli istihbarata ödenen para hariç, ki bu miktar Doğuda diğer devletlerin harcadıklarından çok daha azdır, yılda 20 bin sterlinin altına düşmediğini bilirler. Yukarıda belirtilen miktardan büyükelçinin, bir sekreterin, ataşelerin, tercümanların, kavasların, yasakcının,[4] yaz aylarında Büyükdere ile Pera arasındaki iletişim masrafları, kayıkçıların ücretleri, ev kirası, büyükelçinin sultana, sadrazama vd. ziyarete gittiklerinde verdikleri bahşiş, Pera ile Viyana arasındaki kurye şirketlerine yapılan ödemeler ile denizyoluyla Malta'ya[5] yapılan özel sevkiyata eşlik edenlerin ücretleri gibi beklenmedik masraflar çıkıyordu. Bunlara bir de inzibatla, yargı kararlarıyla, denizcilik ve ticaretle ilgili işlerle ilgilenen başkonsolosun, konsolos yardımcılarının ve konsolosluk çalışanlarının masraflarını da eklersek bu miktar yılda neredeyse 24 bin sterline çıkıyor.

Buna Malta'ya oradan da Marsilya'ya yapılan olağandışı özel sevkiyatları götüren resmi gemilerin masrafları dahil değil. Stromboli sınıfından

4 Haberci işlevi gören düşük rütbeli polis memuru.

5 Her ay [yolun büyük bölümünü] karadan yapan ulaklar ve habercilere ek olarak bir de hükümet kuryesi denizyoluyla Malta'ya gönderiliyordu.

bir buharlı geminin yalnızca kömür ve yağ masrafı günlük 55 sterlin olarak kabul edilirse, Malta üzerinden Marsilya'ya tek seferde gidiş-geliş ortalama 16 gün sürdüğüne göre, bu yolla yapılan özel bir sevkiyatın nakliyesi yuvarlak hesapla 900 sterlinden az tutmuyordu. Bu gibi sevkiyatların, çok önemli olmadıkça hiç yapılmamasını umarız, eğer gerekirse o zaman bu masraf donanmaya yükleniyor, ama bunu gene de elçiliğin beklenmedik bir harcaması olarak düşünmek gerek.

Her ne kadar bu birbirinden farklı sıradan ya da sıra dışı giderler toplanınca ağır bir masraf tablosu karşımıza çıksa da bunların her biri koşulların doğasından ve ülkenin gerektiği gibi itibarını korumaktan daha önemli değil. Ancak İngiliz temsilcinin maaşının neden aynı düzeydeki Fransız elçisinden neredeyse iki misli; aynı güce ve itibara sahip, ama resmi hiyerarşi içinde konumu biraz düşük olan Avusturya arabulucusunun aylığının da iki katından fazla olduğunu anlamak zor; hele hele bu son ikisinin konuk ağırlama masrafları ve ikametgâhlarında yaptıkları cömert harcamalar göz önüne alınırsa.

Her ne kadar Saint James Sarayı'nda[6] resmi kabul törenleri yapılan yabancı elçilerin maaşları, Kara Avrupa'sındaki kentlerle karşılaştırıldığında, İngiliz başkentindeki yaşam koşullarına orantılı olarak daha fazla olsa da İngiliz elçilerinin diğer ülkelerinin yabancı temsilciliklerine tahsis ettikleri ödeneklere eşdeğer ücretlerle, neden daha itibarlı, hatta şatafatlı yaşayamadıklarını anlamak mümkün değil. Seyahat eden İngilizlerin sayısından ve her şeyden öte elçilerin, yalnızca onların ziyaretleri sırasında gittikleri kentlerde daha rahat gezmelerine hizmet etmek ve onlar için ziyafetler vermek üzere atandıklarını düşünen çoğu yabancı gezginin gösteriş meraklarından ve taleplerinden ötürü İngiliz elçilerinden, diğer ülke elçilerine göre daha fazla misafirperverlik beklendiği doğrudur. Yurtdışına seyahate giden on İngilizden dokuzunun aklında bu hoş halüsinasyonların bulunduğu görülür.[7]

Konsolosluk ve postane dahil, çoğunluğunu kavasların, kuryelerin ve hizmetlilerin oluşturduğu 30'u aşkın "personeli"yle İstanbul'daki Rus elçiliğinin masraflarını hesaplamak imkânsız. Ancak St. Petersburg hükümetinin

6 [Birleşik Krallık'ta bütün büyükelçilerle yüksek görevlilerin kabul törenlerinin yapıldığı kraliyet sarayı.]
7 Elçilere yazılan takdim mektuplarının diplomatlar arasındaki alışıldık adı "bedava çorba karnesi"dir.

rüşvet ve yolsuzluklar gibi gizli kapaklı işlere harcadığı paranın İngiliz elçiliği ve konsolosluğunun masraflarının toplamından fazla olduğu söylenebilir.

Babıâli'deki diplomatik harcamalar konusu, Sir James Porter'in İngiltere elçisi olduğu I. Mahmud döneminde, 1747 dolaylarında İstanbul'a gelen Megrelya elçisiyle ilgili anlatılan bir hikâyeyi akla getiriyor. Megrelyalı prens görkemli donatımlı 200 kişilik maiyetiyle gelmiş. Doğudan gelen temsilcilerin barınma ve yemek giderleri âdet olduğu üzere sultan tarafından karşılanıyordu. İşler bir süre yolunda gitmiş, Megrelyalılar kendilerine pirinç, yağ, ekmek, koyun ve diğer gerekli malzemeler sağlandığı sürece rahat bir hayat sürmüşler, ancak zamanla görüşmeler tavsamış, gıda desteği azalmaya başlamış, en sonunda da kesilmiş. Bu durum, 1842'de İstanbul'a gelen İran Elçisi Mirza Cafer Han örneğinde olduğu gibi bugün bile Doğulu elçilerin başına gelen bir talihsizliktir. Aylar, hatta yıllar boyu saraydan hiçbir hibe almayan ve Babıâli'nin para ya da malzeme göndermeyi ihmal ettiği bu ünlü İranlı diplomat öyle bir kıtlığa mahkûm olmuştu ki, eğer reisülküttap bir yabancı elçinin önerisi üzerine sadrazamı birkaç bin kuruşluk bir yardım göndermeye ikna edememiş olsaymış az daha şahın elmas kakılmış portresini, şallarını ve atlarını rehin vermek zorunda kalacaktı.[8]

Megrelyalı bu kadar şanslı değilmiş ne yiyeceği ne de giyeceği olmadığından içler acısı bir hale düşmüş. Ancak çıkarcı biri olduğundan para bulmak için bir çare düşünmüş, maiyetindeki yiğitleri önüne dizmiş, içlerinden bazılarını seçerek köle pazarına yollamış. Bu sağlıklı gençler, biraz zayıf da olsalar hemen satılmışlar, o da bu parayla keyif içinde yaşamış.

Bu olaydan birkaç hafta sonra Sir J. Porter, Megrelyalıyla bir iş görüşmek üzere onun İstanbul'daki ikametgâhına gitmiş. Ön hazırlıklar konusunda anlaşmaya vardıklarında Sir Porter konuttan ayrılmak üzere ayağa kalkıp "Majestelerinin izniyle gerisini sekreterlerimiz halleder" demiş. Bunun üzerine Megrelyalı "Güzel! Güzel! Ama ekselanslarının isteğini yerine getirme-

8 Mirza Cafer Han'ın o sırada Tahran'a gitmek üzere olan Sir J. McNail'e dert yandığı ve İranlı nazırdan elçiliğe bir miktar yardım yollamasını talep etmesini rica ettiği söylenir. Sir John, Mirza Han'a ne kadar süredir parasız kaldığını sorunca, elçi "Ah, ne kadar olduğunu Allah bilir, belki beş, altı ya da on yıldır!" diye yanıt verdiği, İngiliz elçinin de "Eğer durum buysa, o zaman benim ağzımı açmamam gerekir, eğer on yıldır parasız idare ettiyseniz hükümetiniz büyük olasılıkla gelecekte de para isteyemeyeceğinizi söyleyecektir" diye cevap verdiği anlatılır.

mi engelleyen küçük bir şey var" diye cevap verince Sir James hayretle "Engel mi! Neden ki, bütün ön hazırlıklar tamam" demiş. Bunun üzerine karşı taraf "Kuşkusuz, ama majestelerine doğruyu söylemem gerek, geçen hafta bütün gelirim tükendikten sonra paraya o kadar sıkıştım ki dün gece sekreterimi satmak zorunda kaldım" diye bir itirafta bulunmuş.

Himaye sisteminin yapısını ve nereden kaynaklandığını anlattıktan sonra şimdi de Türkiye'deki yargı sistemi ile adaletin nasıl uygulandığına değinmek ve yabancı tebaa içindeki birkaç farklı sınıfın birbirleriyle ya da kendileriyle Babıâli arasındaki anlaşmazlıklarının nasıl çözüme kavuşturulduğunu anlatmak istiyorum. Aslında bu kolay bir iş değil, çünkü sistemin hatalı olması bir yana, konu da bir o kadar karmaşık.

Osmanlı hükümeti ve yabancı devletler arasında imzalanan çeşitli anlaşmalar ve kapitülasyonlardan dolayı, bu devletlerin yurttaşları, ülkenin normal yargı sisteminden çıkartılıp ait oldukları temsilciliklerin ve konsoloslukların denetimine bırakılmışlardı. Bu sözleşmelerin en erken tarihli olanları daha önce de belirtildiği üzere Fransa'yla 1500'de imzalanan ve 1534'te Babıâli'ye atanan ilk daimi büyükelçi Jean de la Forest tarafından [1536'da] yenilenen sözleşmeyle, 1581'de İngiltere'nin ilk büyükelçisi Sir [William] Harebone ile imzalanan sözleşmelerdi. Temsilcilikler ile konsoloslukların gücü, hükümetlerinin talimatları bağlamında oldukça genişti ve bunlar kendi ülkelerindeki yasalarla az çok bağlantılıydı. İş suç ve cezaya gelince, bazen Fransız elçilerinin davranışlarında görüldüğü üzere dava sonuçlarının keyfi eylemlere dönüşmesi hiç de ender değil; ya da İngiltere'yle olan davalarda hemen hemen her zaman adaleti inkâr veya adaletten kaçınmayla aynı anlama gelir.

Fransızlarla davalardaki hatalar, Fransız elçilerine tanınan olağanüstü yargı yetkilerinden ve onların giderek ceza yasalarından uzaklaşmalarından kaynaklanıyor. İngiltere durumundaysa sorun büyükelçilere verilen yetkilerin sınırlı olmasından ve İngilizlerin kendi yasalarına sıkı sıkıya bağlılıklarından çıkıyor. Bütün bu sistemlerin gözden geçirilip düzeltilmesi gerekiyor, ama gene de bunların hiçbiri Büyük Britanya'nınkiler kadar aleni zarar verecek nitelikte ve yetersizlikte değildir. Yargılamaların bütün sorumluluğunu taşıyan ve aynı zamanda büyük bir gayret gösteren, yorulan

ve iş dünyasını iyi bilen başkonsolosumuz bu zaafların farkında ve adaleti önümüzdeki hedeflere uygun biçimde uygulamakta büyük zorluk çekiyor.

Temsilcilerin ilgilenmeleri gereken üç tür yargılama var: Birincisi, aynı milletten olan ya da aynı himaye haklarından yararlanan bireyler arasındaki anlaşmazlıklar; ikincisi bir milletten olan bir birey ile bir başka Avrupa devletinin yurttaşı olan ya da onun himayesi altında bulunan birey arasında; üçüncüsü de yukarıda belirtilen herhangi bir Avrupa devleti vatandaşı ile Babıâli'nin bir tebaası arasındaki anlaşmazlık. Her temsilciliğin ya da konsolosluğun, yukarıdaki durumlara ilişkin bütün –ceza, ağır ceza ve hukuk– davalarına bakma yetkisine sahip kendisine ait bir adli makamı ya da mahkemesi var. Konsolos ya da yüksek rütbeli bir devlet memuru hem başkan hem yargıç hem de jüri işlevini görüyor, görevi ifade almak, tanıkları dinlemek ve davanın ciddiyetine göre karar almak, bu kararın temsilciliğinin başında bulunan kişi tarafından temyiz edilebilir ya da edilemez olmasına da karar veren o. Ama eğer mağdur edilen bir İngiliz vatandaşıysa o zaman o kişi her durumda temyiz edilmek üzere büyükelçiye ya da bir İngiliz mahkemesine başvurabiliyor. Karmaşık davalarda, özellikle de idam cezası ya da ona yakın ağır bir ceza verildiğinde karar, ilgili hükümetlerin kovuşturmayı incelemesi sonuna kadar erteleniyor. Bu durum sonsuz ertelemelere yol açabildiği gibi, adaletin sık sık ya aşırı zorlanmasına ya da baştan savılmasına yol açıyor.

[Avusturya] elçisinin yetkileriyse, her ne kadar Rus hükümeti kadar mutlakıyetçi bir hükümeti temsil etmiyor olsa da diğer milletlerin yetkilerine göre daha genişti. Onun kararı temyiz edilemezdi, ama o da bütün ciddi davalarda olduğu gibi kovuşturma kopyalarını en üst adli makamların incelemesi için Viyana'ya göndermek zorundaydı. Bu noktada Fransız elçiliğinin uygulamasından söz etmemek haksızlık olur. Fransız elçiliği haklı olmakla birlikte sahip olduğu yetkilerin sınırlarını zorlamaya pek yanaşmazdı. Ancak kısa bir süre önce elçiliğe bağlı bir yabancının büyükelçinin şifreli bir yazışmasının anahtarını sattığı anlaşılınca bu kişi hain olarak yargılanmış, ölüm cezasına çarptırılmış ve saray duvarları içinde elçiliğe bağlı yeniçeriler tarafından infaz edilmişti.

Fransız büyükelçilerinin bazen himaye haklarını garip biçimde esneterek tek bir olaya indirgedikleri olmuştur. Burada sözünü edeceğim

örnek Mösyö d'Argental'ın oda hizmetkârı La Rose'la ilgili. Bu kişi 1690'da Türkiye'ye gelirken Paris'te biri ona eğer bütün birikimini peruğa yatırırsa Türkiye'de çok para kazanacağını söylemiş ve onu buna ikna etmiş. Ancak La Rose İstanbul'a geldiğinde perukların elinde kaldığını ve aldatıldığını anlamış, morali öyle bozulmuş ki, neredeyse umutsuzluktan ölecekmiş. Bunu gören büyükelçi sadrazama başvurup bunlardan kurtulmasının bir yolu olup olmadığını öğrenmek istemiş. Sultanın *alter ego*su olarak sadrazam "Bundan kolay ne var, işi bana bırakın" demiş ve ertesi gün çıkarttığı ve sinagoglarda okunmasını emrettiği bir fermanla bütün Yahudileri peruk takmaya mecbur kılmış. İsraillilerin yaşadığı Balat ve Hasköy'de ortalık birbirine girmiş. Peruğun ne olduğunu birkaç kişi biliyormuş, ama kimse nereden bulunabileceğini bilmiyormuş. Bu La Rose'un kulağına gelir gelmez büyük bir sevinçle elindekileri hemen bir sarrafa vermiş ve peruklar birkaç saat içinde satılmış, böylece o da parsayı toplamış. Ancak efendisi ona bunun Tanrı'nın bir lütfu olduğunu ve bir daha böyle bir işe girmemesi gerektiğini söylemiş. Bu olay Mösyö d'Argental'ın garip davranışlarından yalnızca biriydi; öyle acayip davranışları vardı ki, sonunda kendi sekreterleri tarafından dizginlenmek zorunda kalmıştı.

Ceza davalarında yargılama usulleri basit ve kısaydı ve bir bakıma Paris, Londra ve başka yerlerdeki emniyet kararlarını hatırlatıyordu. Hâkim konumundaki yüksek rütbeli devlet memuru düşük para ya da kısa süreli hapis cezaları veriyor ve suçlu bulunan kişi kendi temsilciliğinin hapishanesine kapatılıyordu. İngiltere'ninki hariç her elçiliğin bitişiğinde böyle bir hapishane var. İngiliz elçiliğinin hapishanesi 1831 büyük yangınında yerle bir olmuş ve yenisi yapılmamış. Aslında suç işleyen ve hapse girmeyi hakkeden o kadar çok Maltalı ve İyonya Adalı İngiliz yurttaşı var ki, bugün onları barındırabilmek için büyükelçi ikametgâhı olarak tahsis edilen acınacak haldeki binadan çok daha büyüğüne ihtiyaç var.[9] Şimdilerde İngiliz

9 Parlamento 1831'de yanan binanın yerine yeni bir "saray" yapılması için 12.000 sterlinlik bir ödeme çıkartmış. Bu miktar tam anlamıyla yetersiz. Düşük maliyetli alelade ve uygun olmayan binalara para harcamak halkın parasını çarçur etmekten başka bir şey değil. Eğer para harcanacaksa doğru dürüst bir bina yapılmalı, bunun için de mobilyalar dahil en az 30.000 sterlin gerekir. Şimdilik idare ettiğimiz binanın yalnızca onarım masrafı 3.000 sterlin tuttu. Yeni bir saray inşa ederken uygulanacak yanlış ekonomi, aşırı savurganlık kadar sakıncalı olacaktır.

yurttaşları ya sanki kaçmalarını kolaylaştırmak için inşa edilmiş gibi görünen Yunan elçiliği nezarethanelerine gönderiliyor ya da nasıl davranıldığını bilmediğimiz Türk hapishanelerine kapatılıyorlar.

Özellikle borçlarla ilgili hukuk davalarında işlemler çok basit ve genellikle keyfi olmakla birlikte, arada bir işe yaradığı da oluyor. Alacaklıların yazılı ifadesi alındıktan sonra, taraflar eğer aynı milletten iseler kendi yetkili memurları ya da konsoloslarına ifade veriyorlar.[10] Eğer ortaya bir borç çıkarsa bunun ödenmesi için bir emir çıkartılıyor. Buna uyulmadığı ya da bir kefil bulunmadığı takdirde kişi ya tutuklanıyor ya da mülküne el konuluyor. İngiliz konsolosu kararın uygulanmasını zorlayacak yasal yetkiye ya da güce sahip olmadığı için onun kararlarına karşı çıkılabiliyor. Eğer bunu zorlamaya kalkarsa, sorumluluğu ona ait; dolayısıyla da dava konusu ne kadar net ve ceza ne kadar hakkedilmiş olursa olsun, yasadışı bir işlem olarak müteakip davayı riske sokma olasılığı var.

Her durumda konsoloslukların ve mahkemelerin tercümanları, kavasın da yardımıyla icra memuru işlevi görüyorlar. Davacılar eğer başka bir millettense, şikâyette bulunanın ilkönce kendi temsilciliğine ya da mahkemesine başvurması gerekiyor. İddiası doğrulandıktan sonra zanlı bilgilendiriliyor ve dava zanlının bağlı olduğu mahkemede görülmeye başlıyor. Durum üç kişi tarafından inceleniyor, bunlardan ikisinin borçlu zanlının, birinin de davacının milletinden olması gerekiyor. Borç doğrulandıktan sonra ödenmesini zanlının bağlı olduğu temsilcilik sağlıyor. Bu sistem İngilizlerin dışında, bütün milletlerin temsilciliklerinin sahip oldukları geçici özel yetkiler sayesinde sorunsuz biçimde işliyor.

Eğer olay bir Osmanlı ile Frenk arasındaysa ve davacı eğer Frenk ise onu yargılama yetkisine sahip olan makama başvuruyor, o da durumu Türk yetkililerine bildiriyor, ya da tersi oluyor. O zaman dava Türk mahkemesine naklediliyor, ama adaletin yerini bulması için onun bağlı olduğu temsilciliğin ya da konsolosluğun tercümanının davayı izlemesi gerek. Bu durumda karar ne olursa olsun, uygulama Türk yetkililere ait. Yabancı uyruklularla Babıâli'ye bağlı biri arasındaki ceza davaları da benzer biçimde yürütülü-

10 Karar merciinde bir konsolosun bulunduğu tek ülke Büyük Britanya ve bu görev Mr. Cartwright'ten daha ehil ellere verilemez, ama onun çabaları bizim hatalı sistemimizden ötürü işlemiyor.

yor ve adalet sonunda genellikle yerini buluyor. Suçlu hemen yargı önüne çıkartılıyor ve eğer gerçekler doğrulanmışsa, zanlının kendi milletlerinden olmasına rağmen, Frenk temsilcilikleri verilen cezaya karışmıyor, ama bu kişi bir Osmanlı ya da reayadan biriyse o zaman cezanın yerine getirilmesi için ellerinden gelen her şeyi yapıyorlar.

Türk yetkililerin sık sık yabancı ülke vatandaşlarını suçüstü durumunda (*flagrante delicto*) yakalayıp tutukladıkları ve bağlı oldukları temsilciliklere suçunun ne olduğunu bildirmeden hapsettikleri görülür. Ama geri istenmesi durumunda tutuklunun yargılanmak üzere kendi yargı merciine teslim edilmesi gerekiyor. Türk yasalarına göre birinin bir başkasına borcu olduğunun yalnızca iddia edilmesi ya da doğrulanması borçlunun hemen tutuklanması için yeterli neden. Bu sistemin nasıl suistimal edildiğini anlatmaya hiç gerek yok. Ancak aşağıdaki örnekte görüleceği gibi bazen bu, yararlı sonuçlar da doğurabiliyor.

Eskiden Pera ile Galata'yı ziyaret eden ya da burada yaşayan yabancılar yalnız birkaç seçkin tüccar ve ticaret gemisinin mürettebatıyla sınırlıyken, suç nadirken ve suç işleyenler genellikle reayadanken, farklı temsilcilikler kendi vatandaşlarını ya da himayeleri altında olan kişileri, tarafsız olmayan ve taviz vermeyen katı Türk yasalarının elinden kurtarabilmek amacıyla sınırları alabildiğince zorluyorlarmış. Bu çaba o kadar ileri götürülebiliyormuş ki bazen bir suçluyu kurtarmak bile o zamanlar mazur görülüyormuş. Ancak işler ve toplumsal koşullar artık tamamen değişmiş, aşırı övülen "Hıristiyan unsurlar" uygarlığın bazı en kötü yanlarını dışarıdan almış durumda. Büyük Britanya'nın Malta ve İyonya Adaları'nda adalet yönetimi konusunda bu kadar dikkatli olmasının bir nedeni burada Akdeniz havzasından gelen ve Osmanlı toprakları içinde İngiltere'nin himayesi altında olan çok sayıda başıboş ve gözü dönmüş kişinin bulunması. Bugün yabancı ülke vatandaşlarının sayısı çok fazla, bunlar içlerinde habaset barındırdıkları için de ürkütücü. Pera ile Galata artık dışlanmış İtalyanlar, serseri Maltalılar ve İyonyalılar, ahlaksız Yunan tebaaları, başıboş Slovenler ve Eflaklılar, birçok ülkeden Almanlar, ama en çok da bir işe yaramayan, yeryüzünün en edepsiz ve ahlaksız ırkı olan Peralı ve Galatalı Rumlarla dolu.

İğrenç bir suç işlenmeyen bir gün ya da gece yok gibi. Yetersiz olmakla birlikte Türk inzibatı sürekli olarak 40-50 eşkıyadan oluşan organize çetelerin, yabancı toprakların dökün tülerinin izini sürüyor ve aralarındaki canileri yakalamaya çalışıyor. Temsilciliklerin artık suçluları himaye isteği ya da nedeni sona ermiş görünüyor. Dolayısıyla şimdiye kadar ortak bir sisteme sahip olmayan yargılama yönetiminin izin verdiği ölçülerde suçluları cezalandırmak için birbirlerine yardım ediyorlar ve genellikle uluslararası yasaların ya da ortak hukukunun ilkelerine ters düşmeden hedeflerine büyük ölçüde ulaşabiliyorlar.[11]

Karşılıklı alışveriş içinde geliştirdikleri ve temsil ettikleri ülkelerin saygınlığına yakışan bu adil davranış biçimine, İngiltere dışındaki bütün elçilikler harfiyen uyuyorlar. Bizim yetkililerse yasaların büyükelçilik ve konsolosluk yetkilileriyle ilgili aksaklıklarından dolayı kendileri adaleti uygulayamıyor ve sonuçta başkalarından da adalet bekleyemez hale geliyorlar. Bu ne İngiliz büyükelçilerinin ne de konsolosların hatası. Lord Ponsonby, bu sorunla ilgili uzun deneyimine ve derin bilgisine çok güvendiği başkonsolosumuz Mr. Cartwright'in ısrarlı ve net raporlarının da desteğiyle defalarca bu konunun aciliyetini hatırlatmıştı.[12]

Sistemin eksiklikleri, hataları ve bir an önce iyileştirilmesi gerektiği, kesin bir dille ve bütün açıklığıyla hükümetin bilgisine sunulmuş durumda. Şu haliyle yasaların hiçbir hükmü yok, suçu engellemek yerine cesaretlendiriyor; suçu engelleyebilmek için diğer temsilciliklere yardım etmeyi teşvik etmek yerine, onların suçluları cezalandırma heveslerini kaçırmaya yarıyor, İngiltere'nin saygınlığına leke düşürüyor; ayrıca büyük bir sorumluluk duygusu taşıyan yerleşik İngiliz makamlarına sürekli sıkıntı ve utanç kaynağı oluyor ve onları üstlerine düşen görevleri yürütebilecekleri olumlu ortamdan bütünüyle yoksun bırakıyor.

11 Şimdilerde Pera'da sık rastlanan bir başka suç da bebek terk etmek. Bu insanlık dışı eylemi en çok Pera'nın dış mahallelerinde yaşayan günahkâr kadınlar yapıyor. 1841 ve 1842'nin sonbahar ve kış aylarında bu tür çok vaka olmuş ve bebeklerin hepsi Hıristiyan olarak kaydedilmişti.

12 Mr. Cartwright'tan bir dipnotta söz etmek ona layık bir övgü değil, ama metinde onun adını anıp bazı özelliklerinden söz etmemek de büyük haksızlık olur. Mr. Cartwright, yetkin bilgisi ve gayretli çalışmasıyla sürdürdüğü resmi görevlerinin yanı sıra, son derece asil ve tarafsız bir konukseverliğe sahip, hangi sınıftan olursa olsun bütün yurttaşlarına ister işle ilgili ister sadece gezme amacında olan herkese büyük bir sabırla ve nezaketle hizmet eden biri olduğunu belirtmek isterim.

Örneğin varsayalım ki, pek çok kere olduğu gibi, bir İngiliz yurttaşı bir cinayet ya da bir başkasına zarar verecek ağır bir suç işlemiş olsun ve gene farz edin ki, şikâyet, başkonsolosumuzun başında bulunduğu İngiliz konsolosluğuna[13] yapılsın, bu durumda suçlunun mümkünse tutuklanması ve hapse atılması tamamen başkonsolosun sorumluluğu altında. İfadeler ondan sonra alınıyor; tanıklar dinleniyor, olay sabırla inceleniyor ve suç ispatlanırsa *proforma* [geçici] bir suçluluk kararı çıkıyor.

Ama arkasından bakın neler oluyor? Büyükelçinin ne kendi temsilcileri aracılığıyla yasaları yürütme hakkı var, ne de mahkûmu, idam ya da müebbet hapis cezalarını infaz etmeleri için, onların cellatlığı ya da gardiyanlığı üstlendiğini varsaysanız bile Türk yetkililere teslim etme hakkı. Dolayısıyla geriye yalnızca bir çare kalıyor, suçluyu yeminli ifadesiyle birlikte Malta ya da İngiltere'ye göndermek. Ama Malta mahkemeleri suçluyu serbest bırakmaya ya da geri göndermeye kendilerini yetkili görmüyor, İngiliz mahkemeleri de yazılı delile dayanarak karar çıkartmıyor. Bunun sonucunda da tanıklar İngiltere'ye gitmedikçe suçlular yasal kanıt olmadığından ya Pera'da serbest bırakılıyor ya da anavatanda serbest bırakılmak üzere İngiltere'ye gönderiliyorlar. Arkasından da yasadışı tutuklandıkları gerekçesiyle başkonsolosa dava açıyorlar. Bu durum yalnızca art niyetlilere cesaret vermekle kalmıyor, aynı zamanda konsolosluk yetkililerinin adaleti yerine getirmelerini de engellemiş oluyor.

Burada sıraladığımız neticeler hemen hiç değişmiyor, çünkü ilk olarak konsoloslukların cezalandırma hakkı yok, ikincisi failin de tanığın da ifade vermek ve bir İngiliz mahkemesinde adalet aramak üzere masraf edip İngiltere'ye gitmeye niyeti olmuyor, çünkü mahkeme suçluyu mahkûm edebilir, ama tanıkların kaybedilen zamanı, işinin bozulmasını ve birkaç ay yok olmasından kaynaklanacak sıkıntıları telafi edecek bir ödülü yok.[14]

13 Fransız, Avusturya ve diğer konsolosluklar doğrudan kendi elçiliklerinin başındakilere bağlı ve onun denetimi altındayken, İngiliz konsoloslukları tamamen başkonsolosun özel sorumluluğu altında.
14 Yakın zamanlarda İzmir'de bir Hollanda vatandaşını öldüren bir Maltalı gönderildiği İngiltere'de suçlu bulunup mahkûm edildi, ama bu İngiliz mahkemelerinin kendilerini bu tür davalarda yetkin kabul etmelerine karşı, kötülükleri sona erdiremediğinin bir kanıtı. Eğer idam gerektiren suçlar ya da davranışlardan ceza alan bütün suçlular İngiltere'ye gönderilecek olsaydı, bu masrafın altından kalkmak çok zor olurdu, ayrıca Rus ve Napolili yurttaşların durumunda olduğu gibi eğer ilk ifadeler kanıt olarak kabul edilmezse, tanık sağlamak da zaten artık imkânsız olurdu.

Öte yandan gene varsayalım ki, yukarıda belirtilen suçlar İngiliz yurttaşları tarafından başka milletlerin yurttaşlarına ya da mallarına karşı işlenmiş olsun ya da bunun tam tersi olsun, bunların ilkinde sonuç hiç değişmezdi, ama tersi durumda diğer temsilcilikler, eğer durum mütekabiliyetle güvence altına alınmamışsa kendi himayeleri altındaki suçluları cezalandırma konusunda daha isteksiz olacaklardır.

Sanırım IV. William'ın hükümdarlığının beşinci yılında Avam Kamarası'ndan sultanın egemenlik alanları içindeki yurttaşları için daha iyi bir adalet yönetimi sağlamak amacıyla bir yasa çıkartılmıştı. Krallık bu yasayla Kraliyet Danışma Meclisinin bu kötülükleri bertaraf etmek için çare bulmasını istiyordu. Lord Ponsonby ile Mr. Carthwright'ın şikâyetleri göz önüne alınarak hazırlanan bu yasa bugüne kadar henüz yürürlüğe girmedi. Konu yeniden 1842'de Sir Stratford Canning tarafından gündeme getirildi. Görevlerini yerine getirme konusunda her zaman faal ve gayretli olan büyükelçi ülkesinin çıkarlarını ve onurunu koruma konusunda kendinden öncekilerden geri kalmıyor. Kraliyet avukatları mevcut yasalardaki arızaları bütünüyle yok edemeseler bile azaltma çareleri önerene kadar da bu işin peşini bırakmayacak.

İngiliz vatandaşlarının sayısının ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde suçun hızla artıyor olmasından ötürü bu konu daha da aciliyet kazanmış durumda. Bu suçların yarısının kraliçenin vatandaşlığa kabul ettiği kişiler tarafından işleniyor olması ya da onlara yüklenmesi acı bir gerçek; bu kişiler eninde sonunda ayrıcalıklı olduklarını ve cezadan kurtulacaklarını bildikleri için, genellikle diğer yabancılar gibi cezalandırılmaktan korkmuyorlar. İstanbul'daki başkonsolosa, tıpkı Londra'daki polis mahkemesi hakimlerine ya da eğer mümkünse çeyrek oturum mahkemelerine verilen türde derhal tam yetki verilmesi gerekir. Ancak o zaman başkonsolos, bugün cezasız kaldığı için diğer bütün ülkelerin dillerinden düşürmedikleri birçok hafif ceza davasını çözümleyebilir. Devredilen yetki keyfi olabilir veya bizim anayasal geleneğimizle tutarlı olmayabilir, ama habaset ilave adli önlemler gerektiriyor.

İngiliz yurttaşlarının alenen işledikleri ve yasaların hatalarından dolayı cezasız kalan suçlar saymakla bitmez. Onun için bir örnek vermek yeterli olacaktır.

Benim kaldığım Hotel de Bellevue'nün sahibi bir Toskanalı, 1842'de karnaval sırasında büyük salonunda bir maskeli balo düzenlemiş. Bu sırada, sonradan Maltalı bir serseri olduğu anlaşılan, gözlerinde siyah bir maske bulunan biri içeri girmiş ve aralarındaki bir anlaşmazlıktan ötürü bıçağını çekerek Toskanalının suratına saplamış, tam ikinci darbeyi indirecekken etraftakiler engel olunca, işini daha sonra bitireceğini söyleyerek kaçmayı başarmış. Önceden tasarlandığı belli olan bu cüretkâr saldırı Toskana mahkemesine şikâyet edilince, usulüne uygun olarak başvuru İngiliz mahkemesine iletilmiş. Yaralı adamın ve tanıkların ifadeleri ile saldırganın tarifi, adı ve adresi uygun bir şekilde kayıt altına alınmış.

Bir İngiliz uyrukluyu tutuklama hakkı olmayan Toskana mahkemesi, İngiltere'nin adaleti yerine getirmesini istemiş, ama İngiltere de kendisinin davayı yürütemeyeceğini bildiği için tutuklamanın gereksiz olacağını düşünerek işi yavaştan almış. Kısacası yaralı adamın adaletin yerini bulması için çabalamasına ve Maltalının hem kurbanına hem de iki temsilciliğe meydan okurcasına her gün otel kapısı önünde dolaştığının görülmesine rağmen, işin peşi bırakılmış.

Türklerin borçlarla ilgili davalara verilen hapis cezalarını nasıl uyguladıkları ve hapishanelerin berbat durumunu daha önce anlatmıştık. Bu bölümü, Varna'yı cesaretle savunan dürüst Sadrazam İzzet Mehmed Paşa'nın kahramanı olduğu, konuyla ilgili bir başka hikâyeyle bitirmek istiyorum.[15] Borçlu olanlar ile diğer mahkûmların hapishanelerde çok sert muamele gördükleri, kendilerine yeterli yiyecek ve hükümetin takdir ettiği cep harçlığının verilmediği bilgisi İzzet Mehmed Paşa'ya ulaşınca, o da doğru

15 Yusuf Paşa Varna'yı Ruslara teslim şartlarını kabul etmek üzereyken ikinci komutan konumunda olan İzzet Paşa kapitülasyonları imzalamayı reddetmiş ve emrindeki birliklerle Varna'yı sonuna kadar savunmayı önermiş, ancak Yusuf Paşa bunu kabul etmeyince, o da birliklerinin bir kısmını Varna'da bırakarak İstanbul'a gelmiş ve burada Sultan Mahmud tarafından sadrazamlığa getirilmişti. Sonradan görevden alınan İzzet Paşa bu sefer Ankara paşalığına [müşirliğine] getirilmiş, sert yapısıyla burada hoşnutsuzluklara neden olmuştu. Daha sonra Suriye'de hizmet ettiyse de uzlaşmacı biri olmadığı ve Babıâli'nin Lübnan'daki itibarını zedeleyeceği izlenimiyle bu görevine de son verilmişti. Kasım 1841'de yeniden sadrazamlığa getirilmekle birlikte Ağustos 1842'de yeniden azledilmişti. Bundan sonra Edirne valiliğine atanmış ve Mayıs 1843'te Rusya'nın Sırbistan olayından galip çıkmasından sonra [Mustafa] Reşid Paşa'ya yer açmak amacıyla görevden alınıp Tekirdağ'a sürülmüş, o onurlu bir biçimde Edirne'deki sarayına çekilmişti. Ancak Reşid Paşa Edirne valiliğini kabul etmeyince yeniden Paris'e elçi olarak atanmış, İzzet Paşa da sürgünde kalmıştı.

olup olmadığından emin olmak istemiş. Altında çalışanların vereceği raporlara tam olarak güvenemeyeceğini ya da görevlendirdiklerinin hapishaneleri resmen denetlemesinin bir faydası olmayacağını bildiğinden bir kurnazlık düşünmüş ve hapishaneyi habersizce teftiş ederek hem gardiyanları hem de mahkûmları hazırlıksız yakalayıp durumu bizzat kendisi görmek istemiş.

Aynı görevde bulunan önceki sadrazamlar gibi o da kıyafet değiştirerek başına büyük bir sarık takıp bol dökümlü bir cüppeyle, gün doğmadan [Eminönü'ndeki] Zindan Kapısı dolaylarında bir kahveye gitmiş.

Aradan çok geçmeden kıyafetinden yoksul olduğu anlaşılan bir Türk içeri girmiş ve yanına oturarak kahve ve nargile istemiş. İzzet Paşa bu adamla konuşmaya başlayınca onun ve ailesinin yaşadığı yangın, hastalık ve başka dertlerden ötürü sıkıntıya düştüğünü anlamış ve ona "Evin yok olmuş, sevdiklerin büyük bir yokluk içinde, onları doyurmak ve giydirmek için paran olsa sevinmez misin?" diye sorunca o da "Allah! Allah! Bari bana beş vakit namaz kılıp kılmadığımı da sor" diye cevaplamış. Sadrazam bunun üzerine "İyi, o zaman al sana bol para, bu kesede (500 kuruş) altın var. Bana küçük bir iyilik yap para karşılıksız senin olsun."

Zavallı adam "Allah en fakir kullarına karşı merhametli ve cömerttir, ama dürüstçe kazanılmış bir dilim kuru ekmek, kirli yollarla elde edilen dumanı tüten bir tabak yemekten daha lezzetlidir. Ne istediğini söyle" der. Bunun üzerine sadrazam "Sadece yirmi kelimelik bir beyan." Bu sefer adam "Kelimelerin maliyeti azdır, doğruysa hayır dua alırsın, ama doğru değilse ağır ceza taşır. Geçen cuma namaza Yeni Cami'ye gittim ve ..." Paşa sabırsızca "Geçen cuma nereye gittiğin beni bir nebze ilgilendirmez! Bak! Altın burada –ailen aç biilaç– rıza göster!"

Bunun üzerine adam "Yavaş ol efendi! Boşuna konuşacak değilim. Benden ne istiyorsun?" Sadrazam "Bak!" der "burada bir kolluk var, benimle gel. Önünden geçerken içeri gir benim sana borçlu olduğumu ve bu yüzden sıkıntı içinde olduğunu söyle. Beni çağır ve ödememi söyle. Eğer kabul etmezsem, yasalara göre hapse atılmam gerektiğini söyle. O zaman altın senin olur ve Allah seni bu iyiliğin için ödüllendirir." Bu sefer namuslu adam "Beni nasıl bir pisliğe bulaştırıyorsun?" diye sorar ve ekler, "bir yalanı onaylamak ve yalan yemin ettiğim için kendimi şimdi ve bundan sonra

cezalandırmak iyi bir şey ha! Yok öyle şey! Allah korusun! Al paranı başka yere git. Benim şeytanın parasıyla bir işim olmaz" der. Adam direndikçe sadrazamın da inadı artar "O zaman sen anıran bir eşeksin ve pişman olacaksın. Çocukların yiyecek, giyecek bekliyor. Senin bir köpeğe ekmek kabuğu verecek kadar bile paran yok. Sen burada çubuk tüttürüp kahve içerken evin yas içinde. Bir-iki kelime ederek onları rahata kavuşturabilirsin. Haydi razı ol. Peygamber üzerine yemin ederim ki sana bir zarar gelmeyecek."

Zavallı adam bir gözü altında, karısını ve çocuklarını düşünerek "Ne istiyorsun?" der. "Keyfimden hapse girmek istiyorum" der sadrazam. Adamcağız kendi kendine "Allah! Allah! Hapse! Bu zavallı adam deli olmalı. Arkadaşları durumundan haberdar olana kadar onu güvenli bir yere koymak ve parayı almak hayırlı olacak" diye söylenir, sonra sadrazama dönerek "Hapse girmek hayalinse onu yerine getirmeye karşı çıkmayacağım efendim. Ama hem benim hem senin adına söylemeliyim ki, delinin biri öyle bir yere adımını atarsa tedavisi imkânsız olur, akıllı biri girerse aklını kaybeder." Bunun üzerine İzzet Mehmed Paşa "O benim işim. Kese burada. Haydi gel" der.

Bunun üzerine ikisi de kahveden çıkar ve kolluğun önünden geçerken sadrazamın sözde borç aldığı adam, doğru çardağın altında bir hasır taburede oturmuş, bir eliyle tespih çekerken öbür eliyle de çubuğunu tutan ve önünde biri ahşap bir direğe dayanmış ve elini göğsündeki çapraz kemere sokmuş, diğeri sol eli cebinde, sağ eliyle bir salatalık turşusunu ağzına tıkmaya çalışan iki pejmürde nöbetçiyi seyreden yüzbaşıya selam verir.[16]

Yoksul adam, Suriye'de aldığı bir yaradan ötürü az ilerde topallayarak yürüyen İzzet Mehmed'i işaret ederek "Ağam sokakta ağır aksak yürüyen adamı görüyor musun?" diye sorar, o da "*Evet!* Çok kötü görünüşlü biri" diye yanıtlar. "Ya! İşte beni mahveden, bu hallere düşüren adam o. Onun bana Allah bilir ya, sekiz-on kese borcu var. Uzun zamandır onu arıyordum. O

16 Selamün aleyküm (selam üzerinize olsun) diyene verilecek doğru cevap ibarenin tersine çevrilmişidir. Bu selam biçimi peygamberden kaynaklanır. Peygamber dağdan döndüğünde –ki o dağ onu gitmeyi kendine yediremeyenle muhtemelen aynı dağdı– ve İsrafil'i ilk kez gördüğünde onu karşılayan melekler korosu haykırmıştı, "Selamün aleyküm, Allah'ın peygamberi!" Bu selamı daha sonra peygamberin yakın dostları da benimseyince, kâfirlerle böyle selamlaşmak dine aykırı addedildi. Osmanlılar ile Hıristiyanlar selamlaşırken birbirlerine genellikle "Sabahınız hayırlı olsun" derler.

kötü bir adam. Mahallesindeki herkes ona 'yazıklar olsun' der. Onu yakalayıp borcunu ödettirin." Bunun üzerine ağa "*İnşallah* yakalatacağım, koşun peşinden evlatlarım!" diye nöbetçilere seslenir, "Ahmed, Mustafa koşun, miskin, miskin durmayın, koşun o topalı yakalayın, gaga burunlu pezevenk helvacının önünde, gelirken de bana on paralık helva getirin."

Nöbetçiler yüzbaşının emrine uyarak hem sadrazamı hem de helvayı alır gelirler, yüzbaşı ona çıkışarak, "Sen ne kötü bir adamsın. Nihayet yakalandın. Herkes söylüyor, mahallenin yüz karasıymışsın. Bu kıymetli adama sekiz-on kese, Allah bilir ne kadar borçlusun. Bu doğru mu, yanlış mı?" der, sadrazam da "Borçluyum ya da değilim" diye yanıtlar. Yüzbaşı "*Allah*, demek doğru" deyince bu sefer sadrazam da "Dedin işte" der. Bunun üzerine yüzbaşı "Utanmadan namuslu bir adamı mahvetmişsin! Ödeyecek misin?" diye sorunca o da çenesini havaya kaldırıp gülmemeye çalışarak "Yok" der. Yüzbaşı o zaman "Aah, ah! Demek başkalarının talihsizliklerini hafife alıyorsun" dedikten sonra "cesaretin varsa sonucuna katlanmak zorundasın. Hapse gireceksin" demiş ve bir çavuşa işaret ederek "Hey, *canım*, bu adamı, iflah olmaz bir dolandırıcı olduğu ve borcunu ödemediği için doğru hapishaneye götür."

Sadrazam kendisinin önce polise, oradan da mahallenin kadısına götürülmüş olması gerektiğini bildiği ve böyle yapılmadığı için, yüzbaşının yaptığının bir güç suistimali olduğunun farkındadır ama aradaki seremonileri atlamış olmaktan da şikâyetçi değildir, nöbetçileri takip ederek beş dakika içinde kendisini Zindan Kapısı'ndaki hapishanede bulur. Sözde alacaklı burada sadrazamın kulağına adını ve nerede oturduğunu fısıldar ve "senin parandan beş kuruş alıp gerisini yarın sabah en yakın caminin imamına bırakacağım ve senin aklını başına getirmeleri için arkadaşlarını bulmasını söyleyeceğim" der. Sonra ayrılırlar ve sadrazam ayrı bir hücre için para ödemeyi reddedince onu büyük bir koğuşa tıkarlar. İçerde bir kısmı borçlu, bir kısmı da sıradan suçlu yaklaşık 20 kişi vardır, elinde abdest alması için bir ibrik ve üstünde yatması için pis bir yaygıdan başka bir şey yoktur. Hiç vakit kaybetmeden mahkûmlara sorular sormaya başlar ve kısa sürede hapishane disiplinine ilişkin duyduğu kötü şeylerin doğru olduğunu anlar.

Tam o sırada zindancı içeri girerek ışıkları söndürüp kapıyı kilitleyecekken sadrazam "Akşam namazı bitti. Şimdi yemek zamanı. Ben açım.

Bana yiyecek getirin!" deyince bütün koğuş kahkahalar içinde "Yemek!" diye bağırmaya başlar. "Para ödemeyenlere verecek yemeğimiz yok" cevabını duyunca bu sefer "Mahkûm harçlığı ve sultanın lütfu olan çorba ve ekmek nerede?" diye sorar ve "Biz burada sultanın lütfunu falan bilmeyiz. Haydi git başımdan benim başka işlerim var" cevabını alır. O zaman İzzet Mehmed, "Yasaların bize tanıdığı hakkı vermediğin için al şu 60 parayı, bana bir okka kaliteli ekmek ve biraz temiz su getir" der; zindancı parayı alır ve gider.

Biraz sonra elinde alelade birkaç ekmek ve küçük bir sürahi suyla içeri girer ve yere bırakır, tam gidecekken sadrazam bağırır, "Bu ne? Ben senden bir okka kaliteli ekmek ve temiz su istedim. Sen bana istediğimin yarısı kadar alelade ekmek ve kötü su getirdin, paranın gerisi nerede?" der, zindancı "Sen bizim burada istekleri bedava mı yerine getirdiğimizi sanıyorsun? Git başımdan, bahşişimi düşersen paranı tamı tamına aldın, ne müşkülpesent bir müşterisin" deyip kapıdan çıkacakken sadrazam bağırır, "Dur, dur! Rezil! Sultanı ve zulüm görmüş mahkûmları sen ve senin gibiler böyle mi yağmalıyor?" Zindancı kırbacını çıkartarak "Çeneni kapa yoksa yersin bunu."

Sadrazamın artık bütün sabrı tükenmiştir, gözlerinden ateş saçarak, burun deliklerini şişirerek ciddileşir, bir an durur, sonra yerinden fırlayarak üstündeki cüppeyi, yırtıp atar ve göğsündeki elmas nişan meydana çıkar, sonra da gürleyerek "Amir nerede? Diğer alçak herifler, memurlar nerede? Yemin ederim sultana itaat etmemenin ve bu talihsiz adamlara zulmetmenin ne olduğunu göreceksiniz!" diye bağırır.

Tam bu anda karşısında sadrazamı[17] bulan zindancının korkusunu ya da diğer mahkûmların şaşkınlığını anlatmak herhalde imkânsızdır. Zindancı yere kapanıp "*Aman! Aman*!" diye merhamet dilerken, diğerleri de saygıyla el pençe divan durup sessizce olanları seyretmeye koyulur. Bu sırada sadrazam da zindancıya bir tekme atarak bütün görevlileri, gardiyanların ve her zamanki gibi onun peşinden gelen ve dışarda bekleyen

17 Türkçede [veziriazam ya da sadrazam anlamında kullanılan] sadrazam sözcüğü "üst makam" demektir. Sultan halk içindeyken ona "benim sadık vezirim – benim gerçek vekilim" der. Vezirlik makamı ilk kez 756'da Abbasi Halifesi I. Abdullah tarafından kurulmuştu.

kavaslarını çağırmasını emreder. Sonra yarı tükenik bir halde bir başka mahkûmun getirdiği eski bir kilimin üstüne oturur. Birkaç dakika sonra zindan amiri ve memurlar görünür, onlarla kavaslar da gelmiştir.

Önünde titreyenleri birkaç dakika süzdükten sonra İzzet Mehmed Paşa yerinden kalkmış ve bütün binayı gezdirmelerini istemiş. Teftişi bittikten ve gardiyanlar tarafından uygulanan bütün işkenceleri, kötü muameleleri ve rüşvetleri tespit ettikten sonra, masrafı müdüre ait olmak üzere her mahkûm için sıcak yemek hazırlanmasını, kendisine ve memurlarına ait bütün yatak, kilim ve yaygıların mahkûmlara dağıtılmasını emretmişti. Bunlar yapıldıktan sonra zindancının falakaya yatırılarak 100 sopa vurulması, amirlerinin de Bagne Hapishanesi'ne gönderilmesi talimatını vermiş.

Sadrazam bir sonraki sabah Babıâli'ye gitmeden önce onu gayri resmi olarak hapishaneye gönderen *yüzbaşıyı* gücünü kötüye kullanmakla suçlamış, sonra da sözde alacaklısını bulmalarını istemiş. Adam kısa sürede bulunmuş; İzzet Mehmed'in gerçekten aklını yitirdiğini düşünen namuslu adam parayı imama teslim etmiş, kendisinin nerede bulunabileceğini ve delinin de nerede olduğunu ona söylemiş. Dolayısıyla sadrazamın huzuruna çağrıldığını duyunca ne kadar şaşırmış ve korkmuş olacağını anlamak zor değil. İzzet Mehmed bir süre karşısındakinin şaşkınlığının tadını çıkarttıktan sonra "Pekâlâ Ali Rıza, sözümün eri olduğumu gördün. Kalk, yüzün bembeyaz oldu! Sen hapis yatmanın sıkıntısını çektin. Acıları hissettin, onun için başkalarına merhamet gösterebilirsin. Bundan sonra sayende uygunsuz davranışlarını yakaladığımız adamın yerine Zindan Kapısı amirliğine seni tayin ediyorum, Haydi git" demişti.

Bu hikâyeyi, İzzet Mehmed Paşa'yı yakından tanıyan birinden duydum. Eğer doğruysa bu sert, ama adil sadrazamın, suistimalleri cezalandırdığı, dürüstlüğü ödüllendirdiği tek olay bu olmasa gerek.

Elçiliğimizden bahsettiğimize göre, ilk açıldığından itibaren görev yapan İngiliz büyükelçilerinin de bir listesini veriyorum. Bu listede ara dönemlerde görev yapan maslahatgüzarlar ya da ortaelçiler yoktur. Eksik tarihler incelenen resmi kayıtlarda da bulunmamaktadır.

Tahttaki Hükümdar	Büyükelçiler	Atanma tarihleri
Elizabeth	Sir E. Harebone	1581
Aynı	Sir E. Barton	
James (I.)	Sir Thomas Glover	1602
Aynı	Paul Pindar	1612
Aynı	Sir Thomas Roe	
Charles (I.)	Sir Peter Wyche	
Aynı	Sir Sackville Crowe	
Aynı	Sir Thomas Bendish	1646
Charles (II.)	Winchelsea Kontu	1660
Aynı	Sir Daniel Harvey	1766
Aynı	Sir John Finch	1672
Aynı	James Lord Chandos	1680
James (II.)	Sir W. Trumbull	1686
William & Mary	Wm. Hussey, Esq.	1690
Aynı	Lord Paget [Henry Paget]	
Aynı	Sir James Rushout	1697
Aynı & Anne	Robert Sutton, Esq.	1700
George (I.)	E. W. Montague, Esq.	1716
Aynı	A. Stanyan, Esq.	1717
George (II.)	Kinnoul Kontu	1729
Aynı	E. Faukener, Esq.	1735
Aynı	Sir J. Porter	1746
George (III.)	John Murray, Esq.	
Aynı	Sir R. Ainslie	1778
Aynı	Sir R. Liston	1793
Aynı	Elgin Kontu	1801
Aynı	W. Drummond, Esq.	1803
Aynı	C. Arbuthnot, Esq.	1804
Aynı	Sir A. Paget	1807 & 1808[18]
Aynı	Sir R. Adair	1809
Aynı	Sir R. Liston	1811
George (IV.)	Lord Strangford	1820
Aynı	Sir S. Canning	1825
Aynı	Sir R. Gordon	1829
Aynı	Sir S. Canning	1832[19]
William (IV.)	Lord Ponsonby	1833
Victoria	Sir S. Canning	1841[20]

18 Özel misyon.
19 Özel elçilik.
20 Yukarıdaki liste göreve atandıkları tarihleri ve dolayısıyla Babıâli'de görev yaptıkları yılları göstermektedir. Tarihlerde olabilecek ufak tefek kaymaların ve eksikliklerin giderilmesini umuyorum.

Aşağıdaki, bu büyükelçilerden birinin anlattığı hikâyeye bakılırsa eskiden büyükelçiler din yayma konusuyla pek uğraşmıyorlarmış.

1663'te Winchelsea kontu büyükelçiyken, İstanbul'a gelen iyi niyetli bir kuveykır[21] Osmanlıları, ama özellikle de Sultan IV. Mehmed'i kuveykır yapmaya niyetlenmişti. Bu değerli kişi kendinden emin ve büyük bir heyecanla sokaklarda uluorta, İngilizce ve Latince karışımı bir şeyler vaaz etmeye başlayınca etrafına toplananlar onun bir Frenk derviş ya da masal anlatıcısı olduğunu sanmış ve söylediklerinden hiçbir şey anlamadıklarına pek üzülmüşlerdi. Buna üç-dört defa izin verilmiş, ama polis onun kim olduğunu anlayınca tutuklayarak timarhaneye kapatmıştı.

Bunun üzerine zavallı kuveykır büyükelçiye bir mektup göndererek serbest bırakılmasını istemiş. Bunun üzerine kont da sakin bir şekilde yapmaya çalıştığı şeyin tehlikeli ve faydasız olduğunu ona anlatmak için yanına getirilmesini istemiş. Kuveykır alışıldığı üzere büyükelçinin yanına başında şapkasıyla gelince, ekselanslarının yardımcılarından biri onu uyarmış ve kralın temsilcisinin yanına şapkasını çıkartarak girmesini öğütlemiş. Kuveykır itiraz edince oradan geçerken bunu duyan büyükelçi hemen yanına gelip sakince, "Türkler tamamen haklı, bu zavallı adam kesinlikle deli, yatırın falakaya bunu" demiş.

21 [Kuveykır (Quakers, Dostların Dini Derneği), mevcut Hıristiyan mezhep ve tarikatlarından memnun olmayanlar tarafından 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin kuzeybatısında ortaya çıkmış bir mezhep.]

Altıncı Bölüm

ÇARŞILAR, ESNAF BİRLİKLERİ VE LONCALAR

Balık pazarında infazların yapıldığı yerin karşısındaki kapının adı da Balıkpazarı Kapısı. Batı yönündeki yan sokağa girmeden hemen önce sadece tavuk satılan bir çarşı, doğu tarafındaysa limana paralel uzanan bir dizi başka çarşı-pazar var. Bu kapıdan geçtikten sonra solda 1665'te [doğrusu 1663] IV. Mehmed'in annesi [Hatice] Turhan Sultan tarafından yaptırılan muhteşem Yeni Cami ya da Valide Camisi'nin batı girişi ile Mısır Çarşısı'nın kuzeydoğu kapısına ulaşılıyor.

İlk kez 1560'ta I. Süleyman tarafından ahşap olarak inşa ettirilen Mısır Çarşısı,[1] defalarca yandıktan sonra 1609'da I. Ahmed tarafından kâgir olarak yenilenmiş. İki yanında hafif eğimli peykelerin yer aldığı yaklaşık 140 metre uzunluğunda ve 18 metre genişliğindeki uzun bir sokaktan oluşan çarşının üstü kemerlere oturtulan tonozlarla örtülü ve tonozlara açılmış pencerelerle aydınlanıyor. Kalın duvarlar içerden beyaz badanalıdır, dış cepheyse âdet olduğu üzere almaşık düzende örülmüş taş ve tuğla dizilerinden oluşmakta. İçi ferah, serin ve birkaçı dışında hepsi aktarlık yapan Osmanlı esnafının kullanımına çok uygun.

Doğu kapısının iç kemerinin üstünde sağ tarafı tersyüz edilmiş iki Q harfine az çok benzeyen şekiller Arap alfabesindeki "vav" harflerini temsil ediyor. Bu İbrani Yehova'sının veya Arap Yehova'sı olan Allah'ın mistik kısaltması. Ancak İbrani kısaltması, sesli harflerin noktası korunmadığı için artık unutulmuş. Dolayısıyla Yahudiler de Adonay'ın (Rab) sesli harf noktalarını bu kısaltmaya uyarlayarak YeHoVah terimini geliştirmişler. Bu terimin son harfi vav olarak da özellikle de Keldani lehçesinde Adonay'daki sesli harfin noktasıyla yazılır ve bundan dolayı da Müslümanların hiç durmadan ilahilik simgesi olarak kullandıkları çifte vav'ın da büyük olasılıkla kaynağıdır. Müslümanların ve ilk İslam mürit-

1 ["Mısır Çarşısı Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçası olarak yapılmış ve 1663-1664'te tamamlanmıştır." "Mısır Çarşısı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, s. 449, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.]

Sebilci

lerinin birçok dini adı Keldanilerden aldıkları bilindiğinden bu varsayım daha da olası görünmektedir.

Çifte vav Allah anlamına da gelir ve siyah ya da yaldızlı harflerle yazılan bu imgeleri birçok camide, çeşmede ve türbede görmek mümkündür.[2] Beşiktaş'ın biraz kuzeyindeki Barbaros Hayreddin Paşa Türbesi'nin dış cephesinde bu harflerin devasa boyutlarda yazıldığını özellikle belirtmek isterim. Genel olarak Türkler bu harflerin gizemli anlamlarını pek bilmiyorlar. Bunun anlamını bana açıklayan Babıâli üçüncü tercümanlarından ve Türk imparatorluğundaki gençler arasında en umut vaat eden aydınlardan olan Ahmed Vefik Efendi'ye minnettarım. Bu gizemli ve dekoratif simgenin eski yazarların da gözünden kaçmış olduğu anlaşılmaktadır.

Mısır Çarşısı adını, orada satılan ve esas olarak Mısır'dan ya da Hindistan ve Arabistan'dan getirilen mallardan alır. Dükkânlar birbirlerinden bölmelerle ayrılmadığı için bütün çarşıyı baştan sona kesintisiz görmek mümkündür. Dükkânların cephesi üç-dört metre, derinliği de üç metre kadardır ve karşılıklı dükkânların aralarında yaklaşık dört metrelik bir geçit bulunur. Tezgâhların arkasında birkaç dar basamakla çıkılan bir açık bölüm bulunur. Dükkân sahibi genellikle burada bir sedirde oturur, çırakları da ayaklarının dibinde. Bunun arkasında da namaz kılabileceği içerlek bir niş ya da hücre bulunur. Ayrıca dükkân sahibi, sandal ve öd ağacı ile amberden yapılmış en seçkin ürünlerini ve yanmayan dayanıklı malzemeden yapılmış kasasını da burada, zemin altındaki gizli taş bölmede saklar.

Neredeyse bütün büyük dükkânların ve hanlardaki hücrelerin zemininde böyle saklı hazneler bulunur. Duvarlara ve tezgâhların tepesindeki saçağın ahşap kornişine gemi çizimleri ya da maketleri, üstünde maşallah ya da bir ayet yazılı yaldız çerçeveli levhalar, tuhaf kuş kafesleri ya da devekuşu yumurtaları asılmıştır. Bu süslemeler arasında bazen Türk masallarının sireni

2 [Vav "...Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyet sıfatı ve vâhid ismini simgelemesi, ayrıca ebced hesabına göre 6 sayısına karşılık olması bakımından imanın altı esasına işaret etmesi sebebiyle hattatlar hem "âmentü" yazılı levhalarda bu harfi öne çıkarmışlar hem de sadece bu harften oluşan levhalar düzenlemişlerdir. Ayrıca karşılıklı iki vav harfinin ebced hesabıyla Allah lafzının karşılığı olan 66'ya tekabül etmesi sebebiyle de "müsennâ" denilen yazı çeşidinde çifte vav çokça kullanılmış, bazı tarihî camilerin duvarları tek veya çifte "vav"lı levhalarla tezyin edilmiştir." İsmail Durmuş, "Vâv," *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/vav]

gizemli bir Ahuyu gösteren aslan vücutlu kadın başlı figürlere de rastlanır. Bu figürlerin büyülü güçleri olduğu gibi nazara karşı da etkili olduklarına inanılır. Bunlar, oymalı ve acayip renklere boyanmış kornişler ve dayalı tezgâhların dışında dükkânlardaki yegâne süsler. Süslemeler arasında satılanları temsil eden simgelere ya da dükkân sahibinin adına rastlanmaz. Aslında tezgâhlar açık olduğu için satılan her şey ortadadır, dolayısıyla da onların temsili simgelerine gerek duyulmaz. Türkler de Fransız ahlakçı gibi "İsim önemli değil" diye düşünürler; bunu [Şeyh] Sadi [Şirazi] daha sade bir anlatımla "Misk özünü adından değil kendi kokusundan alır" derken Shakespeare ise daha da şiirsel bir dille "Şu gülün adı değişse bile kokmaz mı aynı güzellikte?" der.

İş bitip dükkânlar kapanırken saçağın kornişine menteşeyle tutturulan büyük ahşap kepenk indirilir, böylece dükkânın içi ve set üstü kapatılmış olur; tezgâhtaki malları korumak için de üstünü branda gibi kalın bir bezle ya da halıyla örtmek yeterlidir. Çarşının kapıları ikindi namazında kapandığı ve bütün gece, güneş doğana kadar da içerde bekçiler dolaştığı için pek bir hırsızlık olmaz. Gece çarşıda ne tüccarlar ne de dükkân sahipleri uyur, lamba ya da ateş yakmak da yasak olup sigara içilmesine bile izin verilmez. Bu çarşının yönetimi, bütün bedestenlerde ve satış için ayrılan diğer kapalı alanlarda da olduğu gibi mütevelliler tarafından yürütülmekte. Varlıklar, yani arsa, binalar ve tezgâhlar dini vakıfların vesayeti altında olduğu için devredilemez; vakıfların kurumsal yapılarına ilerde değineceğiz.

Aktarlar ve tedavi yöntemleriyle ilgilenen herkes Lokman, Galenos ve Hippokrates'in anılarına büyük saygı gösterirler, ama Hz. Peygamberin bitkisel tedavi [Tıbb-ı Nebevi] konusunda güvendiği hekimi Sünen-i Ebu Davud hepsinden daha üstün sayılır ve tıbbın piri olarak büyük saygı görür.

Mısır Çarşısı'nda eczacıların, parfümericilerin ve boyacıların ihtiyacı olan bütün doğal ve pek çok yapay ürünleri bulmak mümkün. Bunların içinde göze en çok çarpanlar mastika (damla sakızı) ve zamk (Arap zamkı), sürme (rastık taşı ve mazı karışımı) ile yüksek sınıftan hanımlar arasında yaygın olarak kullanılan saç ve tırnak boyamaya yarayan kına.

Şairlerin ve roman yazarlarının, en azından hanım sultanların, odalıkların ve soylu genç kızların güzelliklerinden ve süslenmelerinden söz ederken, yaşları konusunda yanılmamaya dikkat etmeleri iyi olur. Sanki

yalnızca düşük sınıftan olanlar ya da köleler çirkinleşiyorlar, yani en azından payitahtta gördüklerimiz böyle. En saf kına Mekke'den geliyor ve sıkıca dikilmiş küçük deri keselerde okkası 5-8 para arasında satılıyor. En kaliteli kınayı ketenciler çarşısının batı kapısında oturan babacan bir Mevlevi dervişinin sattığı söyleniyor. Hacılar yolculuk masraflarının bir bölümünü karşılayabilsin diye genellikle Arabistan'dan dönerken yanlarında kına ve başka ticari mallar getiriyorlar.

Bunlar arasında sandal ve öd ağacı, kargabüken (*nux-vomica*), balmumu, cıva, demirhindi, ravent, parfümeride kullanılmak üzere karankunlak ve misk, pastil yapımında kullanılan amber, sünger taşı (ponza taşı), afyon, boraks, şap, haşhaş başı, sap, en lezzetlisinden gülab [gülsuyu], tarçın, zencefil, çöven (sabunotu), kibrit (kükürt), zambakgiller ailesinden tıpta kullanılan ada soğanının yanı sıra, özel bir tür siyah Mısır kilinden gözenekli topuk taşı bulunur. Oval biçiminde, bir yanında parmak aralarına giren çıkıntılar bulunan, diğer yanı düz ve hafifçe çukur olan topuk taşları, adından da anlaşılacağı üzere ayağa sürtülerek nasır ve sertliklerin giderilmesi için kullanılıyor. Yukarıda sayılanlara ek olarak bu pitoresk çarşıda son derece düzgün sergilenmiş baharat, tohum, kökler, çeşitli boya ağaçları, mineraller ve her çeşit boya bulunur. Çarşının boyutları, malların bolluğu ve çeşitliliği, her tarafın düzenli oluşu, satıcıların güvenirliği hep birlikte kentin en özgün ve ilginç görüntülerinden birini oluşturuyor; insanın duyularını canlandırıyor ve karaya ayak bastığınızdaki çok hoş olmayan izlenimler yok olup gidiyor.

Aktarların büyük bölümü az çok Arapça ve Farsça konuşabilen, kısmen eğitimli kişiler, idare edecek kadar hesap bilgileri var ve ticareti iyi biliyorlar. Çırakların hepsi okuma yazma biliyor, camilere ya da kütüphanelere bağlı *mekteplerde* temel bilgileri edinmişler. Arada sırada talih bu çocuklara cömertçe gülümseyebiliyor, tıpkı Serasker [Hasan] Rıza Paşa'ya olduğu gibi. Bu konuda konuştuğumuz birinin bize söylediklerini aşağıda aktarıyorum.

Rahmetli Sultan Mahmud bir gün at üstünde Mısır Çarşısı'ndan geçerken kuzeydoğu kapısında zengin malları olan bir dükkânın önünde atını durdurmuş. Orada müşterilerle yalnızca 14 yaşında bir gencin ilgilendiğini görmüş ve görüntüsünü beğendiği bu gençle konuşmaya başlamış, ondan öyle neşeli ve yerinde cevaplar almış ki, hemen kesedarına dönüp

ona bir miktar para vermesini söylemiş, sonra da güvendiği sır kâtibine onu araştırmasını ve bitişikteki camiye namaz kılmaya giden babasının nasıl bir insan olduğunu ve durumunu öğrenmesini söylemişti. Kısa sürede kendisine tatminkâr bilgiler gelince sultan çocuğun babasını çağırtmış ve oğlunun eğitimini üstlenmek istediğini bildirmiş, böylece çocuğun önünde şans eseri şerefli ve saygın bir yol açılmıştı.[3]

Böyle bir teklif reddedilemezdi ve genç Rıza, o tarihlerde sarayda görev yapacak olan içoğlanlarının[4] yetiştirildiği Galata Sarayı mektebine gönderilmiş, o da sarayda hizmet edecek yaşa gelene kadar bu okulda eğitim görmüştü.[5] Bu tarihten itibaren zaten artık geleceği güvence altındaydı. Etkin, akıllı, sağduyulu, ayrıca sabırlı, uyumlu ve adı gibi "halinden memnun" biriydi, kısa sürede Doğulu bir padişahın nedimi olabilmek için gerekli olan bütün zanaat ve entrikalarda henüz genç yaştayken ustalaşmıştı. Sağır görünüp her şeyi duymayı, kör görünüp gözünden bir şey kaçırmamayı öğrenmişti; diliyse sanki ona yalnızca sultanın emirlerini tekrarlaması için bahşedilmişti, efendisinin hiçbir mimiğini kaçırmıyor, ne istediğini hemen anlıyor, ama aynı zamanda kendi çıkarlarını kollamayı da unutmuyordu. Kısa bir süre sonra içoğlanlığından silahşorluğa, sonra da kapıcıbaşılığa yükseldi, ardından da bey rütbesiyle sultanın mabeyn-i hümayun müşiri oldu ve mabeynin ayrıcalıklarından yararlanmaya başladı.[6]

3 [Rızâ Hasan Paşa: Babası attar esnafından Memiş Ağa'dır. Gençliğinde amcası Osman Ağa'nın terbiyesinde büyüyüp Musur Çarşısı'nda çerağ olduğu sırada mâbeyn-i Hümâyûna alınıp az vakitte kurenâ-yı padişahî (padişahın yakın adamı) oldu. Mehmed Süreyya, "Rızâ Hasan Paşa," *Sicill-i Osmanî*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayın, İstanbul 1996.]

4 ["XIX. yüzyıl başlarından itibaren Enderun'un yerini modern kurumların alması ve uzun bir süreden beri devşirme sisteminin bozulması sebebiyle önemini kaybeden iç oğlanı istihdamı 1833'te resmen ortadan kalkmıştır." Ahmet Şimşirgil, "İç Oğlanı, *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/ic-oglani]

5 Kelime anlamı kişiye özel gençler. On sekiz, on dokuz yaşlarında hizmet etmeye başlıyorlardı.

6 Mabeyn her sarayda ve büyük konakta bulunan ve sırdaşların ve yakın dostların yaşaması için ayrılan bölüm. Sözcük anlamı "iki şeyin arası" demektir ve genellikle harem ile genel kabul odasının bulunduğu selamlık arasındadır. Mabeyn ayrıcalıklarına sahip olan üst düzey saray görevlilerinin sayısı birkaç kişiyi geçmez. Fransız rejiminde kabul törenlerinde yer alan *"petite levee"* ile karşılaştırılabilir. [Sözlükte "iki şeyin arası" demek olan mâbeyn kelimesi haremle selâmlığı birbirine bağlayan sofa, daire veya oda için kullanılırdı. Konaklarda da bulunan ve zülveçheyn denilen bu daire, selâmlıktaki uşakların ve yabancı erkeklerin haremdeki kadınlarla yüzleşmesini önlerdi. Sarayda ise padişahın resmî bürolarının bulunduğu, elçi, sadrazam ve diğer ziyaretçileri kabul ettiği, eğlendiği ve dinlenip yemek yediği daireyi nitelerdi." Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümâyun," *TDV islam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/mabeyn-i-humayun]

Hünerleri sayesinde ilk hamisinin ölümünden sonra da şans Rıza Bey'in yüzüne gülmüştü. Yumuşak başlı davranışlarıyla şimdiki sultanın da lütfunu kazanmış ve eğer söylenenler doğruysa, Mahmud'un öfkesi çocukça bir davranışı nedeniyle genç şehzadesine yönelince kızgın baba ile çocuğu arasına cesaretle girmişti. Sultanın Beylerbeyi Sarayı bahçelerinden sorumlu kâhyasının bu olayla ilgili şöyle bir hikâye anlattığı söylenir.

Kâhya ziyarete gelen Amerika Birleşik Devletleri Maslahatgüzarı Mr. Brown ile konuşurken, alt bahçede, mabeynin zemin katındaki pencerelerinin tam karşısında etrafı mermer duvarla çevrili büyük havuzu işaret ederek, alçak bir sesle "Şimdiki efendimiz,[7] şanı yükselsin, az daha bu şadırvanda hayatını kaybedecekti" demiş, Mr. Brown "Nasıl yani? Nasıl kurtarılmış?" diye sorunca da "Şimdiki mabeyn müşiri tarafından" diye yanıtlar. Gelen sorulardan cesaretlenerek, belki de daha fazla bahşiş alabileceğini düşünerek devam etmiş: "Bir gün Sultan Mahmud o sıralarda beş yaşında olan şehzadeye fena halde kızdı ve onu kuşağından yakalayarak havuza attı, bunu yaparken de etrafındakilerin yaklaşmamasını emretti. Herkes donakaldı ve içleri kan ağlasa da Rıza Bey dışında kimse bir şey yapamadı. Rıza Bey sultanın öfkesine aldırmayarak doğru havuza atladı, şehzadeyi kurtardı, sonra da sultanın ayaklarına kapandı." Bunun üzerine maslahatgüzar "Sultan ne demiş?" diye sormuş, kâhya da "Sultan, Rıza Bey'e bir an için insanı korkudan tir tir titretecek buz gibi bir bakış atmış; beyin kafasının uçurulmasını beklerken, onun yerine eğilmiş ve hafifçe hizmetkârının kulağını çekerek, 'Allah'ın verdiği canı hiçbir insan almasın. İyi yaptın Rıza Bey. Haydi acele et! Çocuk acı çekiyor olabilir' dedi. Bunun üzerine hem kurtarıcı hem de kurtarılan sultanın ayaklarını öptü ve Rıza Bey şehzadeyi dosdoğru haremin kapısına bıraktı. Ben üst terastaki limon ağaçlarının arkasında duruyordum ve olup biteni gördüm."

Doğu tarihiyle ilgilenenler böyle bir olayın pek ihtimal dahilinde olamayacağını düşünebilirler. Oysa sık sık sultanların öfke krizine kapılabildikleri ve en büyük oğullarının bile hayatlarına neredeyse mal olabildikleri kayda geçmiştir. Anlatılanlara göre Şehzade Selim (sonradan I. Selim) Bağdat'tan

7 Sultana kulları genellikle efendimiz diye hitap ederler, bu hitap şeklinin padişahımız ya da hünkârımızdan daha saygılı olduğunu düşünürler.

geri çağrıldığı zaman babası II. Bayezid onu görür görmez ağır ithamlarda bulunarak suçlamaya başlamış. Bunun üzerine Selim sert bir cevap verince Bayezid yerinden fırlamış ve Selim'i tam kalbinden bıçaklayacakken, şehzade atik davranıp kaçmış. Bunun üzerine Bayezid şaşkına dönmüş ve onun yakalanıp falakaya yatırılmasını emretmiş; emir hemen yerine getirilmiş ve bu şehzadenin ayaklarında sekiz sopa kırılana dek sürmüş.[8]

Söylenenlere göre Yeniköy'ün hemen karşısındaki güzel Çubuklu Koyu ve korusu adını bu sopalara borçlu.[9] O tarihlerde sultanın burada bir yazlık sarayı varmış ve bu ceza sarayın bahçesinde şehzadenin lalasının gözleri önünde verilmiş, şehzadeye çok düşkün olan lala, bu işkence araçlarını saklamış ve sonradan toprağa dikerek onların tutmasını, köklenmesini ve zaman içinde kocaman ağaçlara dönüşmesini sağlamış.

Bunun üzerine Selim, lalasının şefkati ve çektiği acının anısına buraya Çubuklu denmesini uygun görmüş; ama babasının emriyle onurunun bu denli kırılmış olmasına karşın, onun da kendi oğluna şefkatli davranmadığı görülür. Bir keresinde oğlu Süleyman'ı (sonradan Muhteşem) kendisine düpedüz saygısızca karşı çıktığı gerekçesiyle boğdurtmak için bostancıbaşına göndermiş. Babasından daha merhametli çıkan bostancıbaşı da şehzadeyi Boğaziçi'ne yakın bir yerde, bu günlerde kışlaların bulunduğu Kule Bahçesi'ndeki [bugün Kuleli Askeri Lisesi'nin bulunduğu alan] eski harap kuleye saklamış. Bu muhterem bostancıbaşı giriştiği bu tehlikeli, ama insani eyleminin ödülünü zaman içinde almış; Selim iki yıl içinde bütün oğullarının ölmesi nedeniyle yaptığından büyük pişmanlık duymuş. Bunu gören bostancıbaşı, efendisinin ayaklarına kapanarak gerçeği söyleyince sultan sevinç içinde onu affetmiş ve bol bol ödüllendirmiş. Ardından tahta çıkan Süleyman da canını kurtaran kişiyi daha da onurlandırmak amacıyla saklandığı kulenin yeniden inşa edilip çevresinin güzel bahçeler ve bitkilerle donatılmasını emretmiş. Kule Bahçesi adını alan alanda gördüğümüz ulu çınar ağaçlarını Süleyman'ın kendi elleriyle diktiği söylenir.

8 [Şehzade Selim'in Bağdat valiliğinde bulunması mümkün değildir çünkü bu şehir Selim'in ölümünden 14 yıl sonra 1534'te Osmanlı yönetimine geçmiştir.]

9 Çubuk, sopa anlamına gelir ve tütün içilen uzun pipoların büyük bölümü bu soparlardan yapıldığı için onlara da çubuk denir.

Sultanların çocuklarına yaptıkları zalimliklerin bir başka örneği de Sultan İbrahim'le ilgilidir. Sefahat alemlerine ve şaraba düşkün olduğu bilinen Sultan İbrahim, şarabı fazla kaçırdığı bir öğleden sonra, odasında kendisine yakışmayacak biçimde oynamaya ve hoplayıp zıplamaya başlamış. Ama şaşkınlıkla kendisini seyredenler arasında en büyük oğlu Şehzade Mehmed'in de bulunduğunu görünce onu yanına çağırarak kendisine eşlik etmesini istemiş, bunun üzerine şehzade "Sultan beni sarhoş mu, yoksa deli mi sandı?" diye yanıt verince, bu sefer İbrahim onu tersleyerek, "Hayır, ama şehzade besbelli ki benim ikisi de olduğumu düşünüyor" demiş ve büyük bir öfkeyle hançerine davranıp oğlunun suratına saplamış. Bir kez daha bıçaklamak üzereyken şehzadenin annesi ve diğer kadınlar müdahale ederek kanlar içindeki şehzadeyi oradan uzaklaştırmışlar. Bu şiddet gösterisinin izi IV. Mehmed'in bütün yaşamı boyunca yanağında kalmıştı.[10]

Son derece dost canlısı ve yüce gönüllü olan Abdülmecid, Rıza Bey'in kendisine yaptığı bu iyiliği hiç unutmamış, tahta çıkar çıkmaz babasının nediminin de görevde kalmasını istemiş, kısa bir süre sonra da onu paşalığa yükselterek, müşir rütbesiyle[11] halihazırda boş olan seraskerlik makamına [16 Eylül 1843'te] atamıştı. Ancak bütün bu payeleri aslında kısmen [Bezmiâlem] Valide Sultan'ın kendisine gösterdiği yakın ilgiye borçlu olduğu söylenir.

İmparatorluğun en güçlü ve nüfuzlu memuru olan bu şanslı kişi şimdi de imparatorluk muhafızlarının ve sarayının seraskeri ve (bir arpalık olan) Bursa Paşası olmuştu; belki sultandan daha fazla nüfuzu yoktu, ama onun *alter ego*'su [öteki-beni] olmuştu. Yaklaşık 38 yaşında, orta boylu ve yakışıklı biridir. Ağır ve ciddi görünümlü olmakla birlikte, hoş ve etkileyicidir. Parlak ve zeki bakışlı, son derece kibar bir adam. Ama neredeyse bütün Osmanlılar gibi o da güç sahibi ve zengin olmaktan hoşlanıyor; aşırı hoşgörülü olması etkilerini gösteriyor ve zamanından önce yaşlanmış gibi duruyor.

10 Kuşkusuz genç şahzade bundan sonra eski bir Latin atasözünü hiç unutmamıştır: "*Nemo fere saltat sobrius nisi forte insanit*" (deli olmadıkça kimse ayık dans edemez). [Şehzade Mehmed 1642 doğumludur ve 1648'de henüz altı yaşındayken Osmanlı tahtına çıkarılmıştır. Yazarın halk arasındaki bazı söylentilere dayanarak aktardığı anlaşılan yukarıdaki olayın en azından şehzadenin yaşı itibariyle vuku bulmuş olması mümkün değildir.]

11 İki tür müşirlik vardı, sadece unvan olan ve askeri rütbe olan. Bizim hiyerarşi sistemimiz içinde unvan olarak karşılığı yoksa da Almanya'da devlet bakanına denk gelir. Askeri rütbe olarak ise mareşal rütbesine denktir.

Rıza'nın çok büyük bir serveti olmasına karşın, paraya olan tutkusu hâlâ devam ediyor. Güç kazanmanın ve bunu elinde tutabilmenin başlıca aracı olan paraya düşkünlüğüyle ilgili pek çok hikâye anlatılır, ama o pahalı zevkleri olan ve biriktirme alışkanlığı olmayan biri, bir eliyle aldığını hiç düşünmeden öbür eliyle saçabiliyor. Diplomatik vaatleri ne olursa olsun siyasal yaklaşımı reform karşıtı ve aşırı Türkçü. Bu niteliği, onun son zamanlarda elçilere yaltaklanarak verdiği beyanlara inananları düş kırıklığına uğratırken, ulemanın büyük bölümünün desteğini aldı, ayrıca Mustafa Reşid Paşa'nın reform girişimlerine sıcak bakmayan Valide Sultanın da daha fazla gözüne girmesini sağladı. Bu karşı duruşu Bezmiâlem[12] [Valide Sultan'ın] Osmanlı İmparatorluğu'nun gereksinimlerini ve onun için gerekli siyasetin ne olduğunu, Reşid Paşa'yı en aydın devlet adamı olarak değerlendiren birçok yabancıdan daha iyi bildiğini gösteriyordu.

Rıza Paşa'nın yetenekleriyse çok net değil. Olağanüstü bir dehası olmasa da kuşkusuz sıra dışı bir zarafete, sağduyu ve yeteneğe sahip. Bu üç niteliği olmasaydı, üstünlüğünü koruması ya da sayısız rakibinin ve düşmanının onu alt etme gayretini boşa çıkarması imkânsız olurdu. Son altı yıl içinde yaşanan onca değişikliğe karşın, değişmeden kalabilen yalnızca o; bir değişim olduğunda bu onun konumunu yükseltmeye ya da güçlendirmeye yarıyor ve onun şimdi olduğu gibi imparatorluğun her tarafına iyilik ve servet dağıtan biri olarak tanınmasını sağlıyor.

Rıza Paşa'nın övünebileceği bir politik sistemi ya da öngörüsü yok, her şey kendi etrafında dönüyor ve o bu dar çevrenin dışına hiç çıkmıyor. Bu, ne yazık ki birkaç istisna dışında, bütün yüksek rütbeli, daha doğrusu önde gelen Türk devlet adamının başlıca özelliği. Özellikle bizim vatanseverlik ve yurt sevgisi olarak algıladığımız erdemler Türkiye'de neredeyse hiç bilinmiyor. İnsanın ruhunu coşturan sözlerin anlamını kavrayanlar çok az; bunları uygulamaya kalkanlarsa, özellikle önyargıların riski altında olduklarından dolayı daha da azlar. Eğer ki uygulayacak olsalar, bu erdem-

12 Valide Sultanın adı Bezmiâlem "dünyanın süsü" anlamına gelir. Şimdiki sultanın annesi olarak oğlu üzerinde çok fazla etkisi bulunan Bezmiâlem Sultan, Sultan Mahmud'a kız kardeşi ve ünlü Küçük Hüseyin Paşa'nın dul eşi Esma Sultan tarafından sunulan bir Çerkez köleydi. Bezmiâlem şu sıralarda 38 yaşında ve hâlâ gençliğinin tazeliğini ve güzelliğini koruyor. Uzun boylu ve etkileyici, parlak ve zeki bakışları var, yüz ifadesi de onurlu ve zarif duruşu kadar hoş.

lerin değerini iyi bilen ve uygulayan yabancılardan bile alkış alamazlar. Örneğin bütün imparatorluk içinde gerçek yurtsever denebilecek yalnızca [Çengeloğlu] Tahir [Mehmed] Paşa ile onun gibi yalnızca iki-üç kişi daha bulunduğunu söyleyebiliriz.

Mısır Çarşısı'nın kuzeybatı ucunda, sonradan sultanların ve hanım sultanların gözdesi ve neredeyse imparatorluğun başındaki hükümdar kadar söz sahibi olan genç Rıza'nın babasının dükkânının bulunduğu köşede, ana sokakla bir "L" oluşturacak biçimde dik açıyla genişçe, ama daha kısa bir sokak bağlanıyor, buraya da Ketenciler Çarşısı deniyor. Sağdan sola uzunluğu yaklaşık 73 metre, her iki ucunda da birer çıkış var. İki yanına keten, kenevir ve üstüpü balyaları, ham pamuk ile ip ve sicim gibi işlenmiş ürünler yığılı. Ham keten, bol bol yetiştirildiği Rumeli, Anadolu ve Eflâk'ın çeşitli bölgelerinden getirilmiş, ama en nitelikli olanlar pamukla birlikte Mısır'dan gelenler. Bu nedenle aynı yerden getirilen başka ürünlerle birlikte aynı bölümde satılıyorlar. Keten ticaretiyle ilk ilgilenen ve en başarılı olan kişinin Hz. Peygamber'in ilk karısı Hatice olduğuna inanılıyor. Anlatıldığına göre Hz. Hatice, Mısır'dan Mekke'ye getirdiği ham keteni dokutturuyordu; servetini keten ticaretiyle kazanmıştı, bunun için de kendisi ketenciler esnafının koruyucusu sayılıyordu.[13]

Loncalarla ilgili terminolojiyi ünlü Türk gezgin ve tarihçisi Evliya [Çelebi'nin] kapsamlı seyahatnamesinden alan Von Hammer,[14] loncaların Abbasi halifelerinin altın çağından itibaren görüldüğünü belirtir. Hıristiyanların dini kardeşlikleri ile keşiş cemaatleri örneğindeki gibi bu birliklerin "müminlerin komutanları" olduğu düşünülür. Ancak yaygın inanca göre ilk esnaf [birliğini] Hz. Muhammed ile ardılları oluşturmuştu. Her işletme ya da zanaatın, tıpkı Avrupa'daki bazı loncalar gibi saygı duyulan ve kabul edilen bir piri vardır. Burada belirtilmesi gereken bir şey de ilk olarak İslam geleneğinde, birçok peygamberin uğraştığı varsayılan iş ya da zanaatın onun ayırt edici özelliği sayılarak ona atıf yapılması, ikinci olarak da az çok Eski, hatta Yeni Ahit'e dayandırılan bu geleneklerin İslam ilahi-

13 Esnaf, sinf'ten sınıf'ın (birlik) çoğulu. İster Türk, ister Hıristiyan olsun bütün işletmelere ya da loncalara esnaf denir. Örneğin Bezzazistan-ı Atik Esnafı ile Sarraf-ı Esnafın tümü ya Ermeni ya da Rumdu.
14 *Constantinopolis und der Bosporos*, cilt ii; [İstanbul ve Boğaziçi, 2. cilt]

yatçılarının ve yorumcularının amaçlarına uydurulmak üzere saptırılmış ya da yanlış anlamlandırılmış olmasıdır.

Böylece Âdem ilk terzi, dülger ve doğramacıydı ve ona kırlangıç ile kunduz ilham vermişti. O aynı zamanda bütün dillerin ustasıydı, bu yeteneği ona cennette armağan edilmişti. Ancak etraflıca düşünüldüğünde bunun geçerli bir armağan olmadığı anlaşılır ve zaten bütün Müslümanlarca kabul gören Babil mucizesine de ters düşer.[15] Başka birinden türeyen, ama başka varlıklara can veren Havva, cennetteki ördekler ile kazları taklit ederek yıkanan ilk kadındı. Kılavuzu kuzgun [ya da karga] olan lanetli Kâbil ilk mezar kazıcı, Hâbil ise ilk çobandır. Âdem'in oğulları arasında en güzeli olan Şit yalnızca ilk düğmeci ve yün taciri değil, aynı zamanda ilk gömlek diken ve Kâbe'nin [balçıkla] ilk temelini atandı. Enoş köseydi ve güzelliğiyle hayranlık uyandırıyordu, bilgili olmasından ötürü de İdris olarak anılıyordu, ayrıca ilk dokumacı ve yazıcı [fakih] olduğuna da inanılır; Kitabı Mukaddes'e göre yazıcılığı ondan sonra Üzeyir üstlenmişti. Üzeyir'in yüzyıldır ölü olan bir eşeği mucizevi biçimde dirilttiğine inanan Müslümanlarsa onu eşek sürücüsü olarak kabul ederler.

İnsan ırkının ikinci babası olarak kabul edilen Nuh Peygamber ilk gemi yapımcısı olmakla birlikte, Yedi Uyurlar [Eshab-ı Kehf] ile cennete kabul edilen köpekleri Kıtmir, kaptanların ve denizcilerin, özellikle de Karadeniz'de ticaret yapanların piri sayılmışlardı. Her zaman tetikte bekleyen köpeğe yapılan atıf çok yersiz olmayabilir, ama uykulu yedi gencin, her an tetikte olmaları gereken denizcilerin, hele hele "kötülük dolu Karadeniz"de koruyucusu olmalarını anlamak oldukça güçtür. Aslında Türk denizcilerin uyur gezer gibi iş yaptıkları düşünülürse böyle bir seçimin çok da aykırı olmadığı anlaşılır. Nuh'un torununun torunlarından

15 ["Babil halkı o kadar zengin ve refah seviyesi yüksek bir toplumdur ki, Allah'a isyan ederek yoldan çıkarlar. Rivayetlere göre bundan yaklaşık beşbin sene önce asma bahçeleriyle meşhur Babil'in hükümdarı yedi katlı bir kule yaptırarak Allah'a ulaşabileceğini düşünmüştür. Yapımı yıllar süren kule doksan metre çapında bir alana oturan ve yine doksan metre yüksekliğinde olup hem bir tapınak hem soylu sınıfa mensub insanlar için saray ve yaşam evleri içeren, çarşı ve asma bahçeleriyle fantastik bir yerdir. Ancak beklenmedik birşey olur ve bir gece ilahi bir mucize ile Babil halkının dilleri farklılaşır. Sabah kalkan insanlar birbirlerini anlayamazlar ve ardından dağılıp giderler. Kule ise tamamlanamadan kalır ve sonra da harap olur. Böylece dünyadaki binlerce dil de doğmuş olur." Rasim Soylu, "Dillerin Ortaya Çıkışı," https://www.zaferdergisi.com/makale/10740-dillerin-ortaya-cikisi-babil-kulesi.html]

Salih ile onun oğlu Hud ilk deve sürücüleri ve tüccarları; İbrahim ilk berber ve sütçü olarak bilinir, ayrıca saçına ak düşen ya da sakalını düzeltmek için makas kullanan ilk kişi olduğuna inanılır. Daha sonra Cebrail ona Mekke'de Kâbe'yi inşa etmesini söyleyince de ilk duvar ustası olarak anılmaya başlamıştı.[16] Müslümanlar da Nuh'un gemisi ve tapınağın yapımı anlatısını buradan almışlardır. İbrahim ve Hacer sünneti ilk uygulayanlar olarak da bilinir, bu noktadan sonra İslami geleneğin Kitabı Mukaddes'le daha uyumlu olduğu görülür.

İsmail ile İshak ilk avcılar ve çobanlardı, ama Müslümanlar ikisini karıştırmış, İbrahim'in İshak'ı değil, İsmail'i kurban etmesinin emredildiğine inanmışlardı. Dolayısıyla bayram boyunca namazlarda söylenmesi farz olan Teşrik Tekbirlerinin son kısmının İsmail'in ağzından çıktığı söylenir. Bu kısa dua şöyledir: "Allah yücedir! Allah yücedir! Allahtan başka ilah yoktur! O Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Hamd Allah'a mahsustur." ["Allahu ekber! Allahu ekber! La ilahe illallahu vallahu ekber! Allahu ekber ve lillahi'l-hamd!]" İlk dört kelimeyi koç indiğinde Cebrail'in, sonraki beş kelimeyi İbrahim'in, son sözleri de İsmail'in söylediği varsayılır.

Yakup zamanını derin düşünceye dalarak geçirenlerin, dolayısıyla da keyfin piridir. Yusuf Mısır'a kaçarken sabah ve akşam namaz saatlerini belirlemek için bir âlet icat ettiği için ilk saatçi sayılır, ayrıca usta bir marangoz olarak da saygı duyulur ve Habib en-Neccar (en sevilen dülger) olarak da anılır. Sabrın timsali olan Eyyub acı çekenlerin, Şuayb da körlerin piriydi. Musa çoban ve sığırtmaç, kardeşi Harun vezir ya da vekildi. Lut zaman / hız ölçeği ile kronolojiyi icat etmiş, Âdem ilk fırıncı ve aşçı olmasına karşın, fırıncıların piri ocağın mucidi Zülkifl olmuştu. Nedeni bilinmese de fırıncılar esnafının bir piri daha vardı, o da Hz. Muhammed'le aynı dönemde yaşayan Amr Bin Ümran. Ümran'a mesleğini temsil eden

16 M. d'Ohsson'un tanımıyla Kâbe, Mekke'deki ibadethanenin [Mescid-i Harâm] iç bölümünde bulunan küp biçimindeki en kutsal yerdir [harim]. Kâbe'nin ilk kez, meleklerin ibadet etmek üzere çadır açtığı yerde Şit tarafından [çamur ve taştan] yapıldığı, ama sonradan Hz. İbrahim tarafından yeniden inşa edildiğine ve bir köşesine kutsal siyah taşın (Hacerülesved) yerleştirildiğine inanılır. Müslümanların taptığı bu özel taşın nereden geldiği bilinmemektedir. Ancak Yüce Allah tarafından ilk olarak Hz. Âdem'e verildiği, onun da bu taşın üstüne Tanrı ile insan arasında yapılan ahdi kazıyarak kaydettiğine inanılır. Bu taşın önce kaybolduğu, sonra tekrar bulunarak Cebrail tarafından Hz. İbrahim'e verildiğine inanılır.

önlüğü Hz. Muhammed'in Ehli Beyt'inden saydığı ve cenneti vaat ettiği berberi Selman-ı Farisi giydirmişti. Burada da gene berberlerin piri olmayı hak eden İbrahim'in yerine peygamberin saçlarını ve sakallarını ilk tıraş eden bir zanaatkâr tercih edilmişti.

Danyal ilk çevirmen olarak tercümanların piridir. Bu sıfatı Belşatsar'ın sarayının ziyafet salonunun duvarında kimsenin okuyamadığı gizemli satırları okuyup anlatabildiği için kazanmıştı. Davud'un işi demiri işleyip zırh ve miğfer yapmaktı; genellikle Doğuda, hatta İslam önderlerinin hadislerinden haberi olmayan aşiretler bile Zebur yazarının demirci ve nalbant olduğuna inanırlardı.

Yakın bir tarihte Türkiye-İran sınırındaki Kürt aşiretleri arasında aylarca yaşayan [arkeolog ve diplomat] Austen [Henry] Layard, Kirmanşah'ın kuzeybatısındaki Serpol Zehab'da kayalıklara oyulmuş antik bir mekân ortaya çıkartmıştı. Bu kazı alanı Luristan Dağları'nda [Zagros] Dokan-e Davod (Davud'un Dükkânı) olarak bilinir. Yaygın söylentilere göre Zebur yazarı mütevazı zanaatını bu mağarada sürdürmüştü, ama neden ve ne zaman Zagros'a geldiği ne kutsal metinlerde ne de dindışı tarihlerde yazılıdır. Dükkânının ulaşılması çok zor bir yerde olmasından ötürü her gün hem kendisi hem de müşterileri büyük zorluklar yaşamış olmalılar. Son derece çalışkan ve atılgan biri olan dostum Layard'ın bir keresinde buradan inerken düşmesi az kalsın onun hayatına mal olacaktı.

Buna karşın Davud'un Dükkânı, çoğunluğu Davudi olan çevre halkı için kutsal bir hac merkeziydi; Davudiler Davud, Süleyman ve Eski Ahit'te adı geçen diğer peygamberlere inanmakla birlikte, onların İslam ermişlerine saygı duyduklarına dair pek bir veri yoktur. Dükkânın önünde sürekli olarak kurban kesilir ve Zebur yazarına hayır duası edilmeden hiçbir işe başlanmaz. Dahası sürgün kentlerinden biri olan antik Hulvan'ın da Serpol Zehab bölgesinde olduğu varsayılır. Hem bu durum hem de bölgenin çok farklı ve olağandışı fiziksel yapısı olması nedeniyle, seçkin bir Doğu araştırmacısı[17] Davudilerin kadim ve geniş bir coğrafyaya dağılmış bir ırk olduklarına karar vermişti. Bu mekânın Sasani döneminde yaşayan bir prens ya da başrahibe ait olduğu açıktır. Yeraltından çıkan küçük heykelde bir Mecusi'nin

17 Binbaşı Robinson.

ateş sunağına yakın bir yerde tapınmakta olduğu görülür. Aşiretler burada Davud'un ocağı ile örsünü hazırlarken betimlendiğine inanırlar.

Süleyman boş zamanlarında sepet örerdi. Zekeriya bir seyyah ve marangozdu. Samuel kâhin ve müneccim; Yunus balıkçı; Lokman bilge; Yuhanna şeyh ya da vaizdi. Müslümanların Ruhullah adını verdiği ve Hz. Muhammed'den önceki peygamber olarak kabul ettikleri kurtarıcımız bir gezgindi. Müslümanlar ayrıca onun tahta nalın ya da takunya yaptığına inanırlar. O nedenle de nalıncıların ya da İngiltere'de kırsalda yaşayan kadınların ayaklarına giydiği yerden 20-25 cm yükseklikte, inciler ve gümüş kabaralarla süslü takunyaları yapanların piri sayılırdı. Muhammed bir tüccardı. Buradan sonra gelenek ile tarih örtüşür: Hz. Muhammed'in baba tarafından büyükbabası Abdülmuttalib Arabistan'ın en varlıklı tüccarlarından ve ileri gelenlerinden biriydi, babası Abdullah da saygın bir tüccardı. Peygamberin, kısa bir süre önce evlendiği ve başkâtipliğini yaptığı Hatice de çok varlıklı bir tüccardı, dolayısıyla Hz. Muhammed İslam dinini yayma görevini üstlenmeden önce Arabistan'ın en zengin tüccarları arasında sayılıyordu.[18]

Önlüğün büyük meleklerden Cebrail tarafından icat edildiği düşünülür. Hz. Muhammed cennete yaptığı mucizevi ziyaret sırasın Cebrail ona cennette dokunmuş ipek bir önlük ya da kuşak sunmuş ve böylece birliğin ve endüstrinin simgesi olmuştu. Oysa burada bir anakronizm söz konusudur, çünkü bunu önceden hakkeden başkaları vardır. Daha Hz. Muhammed doğmadan önce yaşayan İranlı demirci Kawa'nın ünlü önlüğü, zalim Zahhak'a karşı başlatılan bir ayaklanmanın bayrağı olmuştu. Ayrıca eğer Âdem terzilik zanaatının mucidi idiyse kuşkusuz ilk önlük kullanan da o olmalıydı.

Eski zanaatlarla ilgili kataloğumu küçük mendilleri icat eden Sebâ Melikesi Belkıs'la bitirmek istiyorum. Ondan önce hanımların ne kullandıkları bilinmediği gibi, modern Türk hanımlarının da mendilsiz ne yaptıklarını anlamak da zor. Saatlerce izlenmelerine karşın mendil kullandıklarına hiç rastlanmamıştır. Tabii ki burunlarını içine alacak şekilde yüzlerini sıkça saran yaşmaklarını çıkartmadan mendil kullanmaları mümkün değil. Ama gene de yaşmakları her zaman tertemiz. Erkeklerde durum farklı. Onlar bir değil,

18 Bütün halifelerin ve sultanların belli bir zanaat alanında ustalaşmalarının nedeni de büyük olasılıkla bu gelenekten kaynaklanıyordu. Örneğin şimdiki sultan da babası gibi bir hat ustası olmuştu.

birden fazla mendil taşıyorlar, seçkinlerin evlerinde makramacı adı verilen ve evin beyinin bu tür özel eşyalarından sorumlu olan bir hizmetkâr bile var.

1769'da III. Mustafa'nın hükümdarlığı sırasındaki son kethüda döneminde İstanbul'daki 46 lonca ya da esnaf birliği ile bunların değişik zanaatlarla ilgili 554 alt bölümü vardı. Bu alt bölümler kiliseye ve serbest meslek sahipleri de dahil olmak üzere bilim, sanat ve ticaret alanında çalışan herkese hizmet ediyordu. Loncalar kurulduğundan ya da sınıfları ya da sayılarıyla ilgili resmi işlemlerin yapılmaya başlamasından bu yana aradan 70 ya da daha fazla yıl geçmiş olmasına karşın, yeniçerileri ilgilendiren meseleler ve yeni zanaatların ortaya çıkması nedeniyle yapılan eklemeler dışında herhangi bir değişiklik yapılmadığına dair sağlam veriler bulunmaktadır; ihtiyaç duyulduğunda aynı tantanayla ve belki de eskiye oranla daha da kalabalık olarak toplanmaya hazırlar.

Sultan III. [IV.] Murad 1634'te Bağdat Seferine çıkarken, eserinde İstanbul'u ve imparatorluğun çeşitli bölgelerine yaptığı seyahatleri anlatan Evliya Çelebi'den İstanbul'da yapılacak uğurlama töreni için toplanarak alaylar düzenleyen esnaf loncalarını anlatmasını istemiş. İrili ufaklı bütün loncalar bu vesileyle sahile kadar Sancak-ı Şerif'e eşlik etmek üzere, üstünde kendi simgelerinin bulunduğu bayraklarıyla toplanmışlar. Çeşitli loncalarla ilgili defalarca yaptığım araştırma ve incelemelere dayanarak bütün ayrıntıların, burada yararlandığım Von Hammer'in, dolaylı olarak da Evliya Çelebi'nin anlattıklarına uygun olduğunu gördüm. Von Hammer İstanbul'daki hiçbir kütüphanede Evliya Çelebi'nin çalışmasını bulamadığını belirtir. Ben de bu konuda onun kadar başarısızdım, ama büyük sarayın kütüphanesini korumakla görevli olan kişi bu çalışmanın sultanın özel koleksiyonunda olduğunu ve ya Beşiktaş ya da Çırağan Sarayı'nda bulunabileceğini söyledi.

Türk tarihçiye göre 46 esas bölüm ve 554 alt bölüm vardı, bunlar bölümler ve alt birimlerin arasındaki meşguliyet ve emek açısından bağlantılar göz önüne alınarak sınıflandırılmıştı. Dolayısıyla bir çavuşun gözetimi altındaki birinci lonca ile yeniçerilerin yönettiği ikinci loncaya bütün inzibat memurları, acemi yeniçeriler, mezar kazıcıları, taş döşemecileri, çöpçüler, cellatlar, mezar taşı imalatçıları, kemik toplayanlar, gece bekçileri, yankesiciler, seyisler, hizmetçiler, eşek sürücüleri, nöbetçiler, hırsızlar, serseriler ve

son olarak da İstanbul'da da görülmekle birlikte asıl Pera'da skandal yaratacak kadar çok olan deyyuslar (karısının hafifmeşrepliğini görmezden gelip bunun üzerinden para kazananlar) ve pezevenkler bağlıydı. Bu son grubun İstanbul'da Hıristiyanların, özellikle de Rumların oturduğu dış mahallelerinde, dünyanın başka hiçbir kentinde görülmeyecek derecede ahlaksızca ve edepsizce sahneler sergilediklerini söyleyebiliriz. Galata'da dans eden Rum oğlanlarının gösterileri, en kaba saba zihni bile çileden çıkartmaya yeter; ayrıca Pera'da, Aya Dimitri Köyü'nde [Feriköy] ve Boğaziçi'nde genç kızlarını satmaya çalışan paragöz Rum kadınlarının yaptıkları bütün kötülükler ve ahlaksızlıklar bilinmeli ve ona göre değerlendirilmeli. Buralarda ahlaksızlık olağan, fazilet ise bir istisna; bunun üstüne bir de vicdansızlık ve kalpsizlik eklenince, ahlaksızlıkları daha da tahammül edilmez oluyor.

Yukarıda sözü edilen loncaların ilki, önceleri çavuşbaşının (saray zabiti ve kolluk kuvvetleri amiri) denetimi altındaydı. Çavuşbaşının görevi yalnızca sarayla sınırlandırıldıktan sonra unvanı da saray müşiri olarak değiştirilmişti. İkinci lonca yeniçeri ağasına bağlıydı. Merasimler yeniden canlandırılırsa yeniçeri ağasının görevi, yalnızca baş general değil, İstanbul kaymakamı da olan seraskere devredilir. İstanbul kaymakamlığı görevi de büyük olasılıkla sol kıyının [Rumeli kıyısı] inzibat amiri olan Tophane müşirine devredilir. Üçüncü loncanın başında eskiden olduğu gibi gene nakibüleşraf (emirlerin başı) var ve bu devam edecek.

Sultan [loncaya] bir atama yaptıktan sonra bu kişinin itibarı yaşamı boyunca sürerdi. Nakipler genellikle yargı organının seçkin üyeleri arasından seçilirdi, ama bir emir ailesinden, dolayısıyla da Hz. Muhammed'in soyundan olmalıydılar.[19] Nakiplerin lonca üyelerini yargılama ve cezalandırmak, tahta çıkan sultana Eyüp'te kılıç kuşandırmak vb. gibi birçok ayrıcalıkları da vardı. Üçüncü lonca ulemadan oluşurdu ve cami ya da

19 [Seyyid kelimesi "Hz. Peygamber'in Hz. Ali ile Fâtıma'dan doğan torunlarıyla onların soyundan gelenler için unvan olarak kullanılmıştır... 358 (969) yılından itibaren Hz. Hasan'ın soyundan gelen Mekke emirlerine şerif, Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Medine emirlerine seyyid unvanının verilerek bir ayırıma gidildiği görülmektedir... Ancak bu durum seyyid ve şerif unvanlarını bazan ortak olarak kullanan Mekke ve Medine emîrleriyle sınırlı bir uygulama olup ... bazan birlikte, bazan ayrı olarak kullanılmıştır. Özellikle nakîbüleşraf görevini üstlenmiş olanlar her iki unvanı taşıyordu." Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seyyid," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid]

hukukla ilgili herkes buraya bağlıydı, aralarında imamlar, hatipler ve şeyhler (vaizler), müezzinler, hocalar, hafızlar, ilahi okuyanlar, cami görevlileri, dervişler, müneccimler, kadılar, mollalar, erkek öğrenciler, mübaşirler, ölü yıkayanlar ve çoğu kez bir caminin dış avlusunda oturan ve ihtiyacı olanlar için dilekçe ya da mektup yazan arzuhalciler de vardı.

Aynı zamanda seyit ya da şerif olarak adlandırılan ve yeşil sarıklarıyla ayırt edilen emirler Hz. Peygamber'in, yoksul, ama gururlu kızı Fatıma'nın soyundan geldiklerini iddia ederler, sayıları az olmakla birlikte hepsi bu loncanın bir alt birimine dahildir. Onlara ek olarak bu alt birimde avukatlarla alay edercesine dilenciler de bulunmaktaydı; Türkler arasında yaygın bir deyiş vardır: "Zengin bir hayırsever olarak mahkemeye git, dilenerek çıkarsın."[20]

Hekimbaşının yönetimi altındaki dördüncü lonca hekimleri, cerrahları, göz doktorlarını, eczacıları, aktarları, otacıları, sülük satıcılarını, cerrahi alet ve fitik bağı imal edenleri, gülsuyu ve benzer kokulu sular ile gülyağı ve şifalı şurup satanları içeriyor. Şifalı şurup terimi, ister tadı güzel bir meşrubat olsun, ister tedavi amaçlı olsun, kaynatılarak yapılan bütün şerbet ya da şurupları içerir; ikisi arasındaki farkı ileriki bölümlerde belirteceğim. Yukarıda sayılan mesleklere tımarhaneciler ile bimarhanecileri de (tımarhane hademeleri ile hastabakıcıları) eklemek gerekir. Yukarıdaki örneklere bakarak diğer loncaların da nasıl sınıflandırıldıklarını anlamak mümkün. Aslında mezar kazıcılar ile mezar taşı yapanları ikinci değil, dördüncü loncaya dahil etmek daha uygun olurdu.

Sancak-ı Şerif'in saraydaki Hırka-i Saadet Dairesi'nden dışarı çıkarılması durumunda, esnaf toplanır ve alaylar düzenlenirdi. Sancak, Hırka-i Saadet Dairesi'nden ancak bir halk ayaklanması olduğunda ya da sefere çıkarken orduya eşlik etmesi istendiğinde çıkartılırdı. O zaman eğer Batıya gidilecekse Davutpaşa tepelerinde, Doğuya bir sefer düzenlenmişse de Üsküdar'ın ilerisinde, Fenerbahçe düzlüğündeki ordugâhta toplanılırdı. İlk kez IV. Murad'ın başlattığı esnaf alayları, bizim belediye başkanlarımızın resmigeçitlerine, hatta Flandre ve Alsace'taki loncaların alaylarına benze-

20 Emirler en yoksul sınıftan olmalarına karşın, soylu sülalelerini küçük düşürmemek için sadaka alamazlar.

tilebilir. Sultanın bu alayları düzenlemekteki amacı, şayet ordu başkente geri çekilmek zorunda kalırsa ya da uzak yerlerdekileri zorla askere almak gerekirse silah taşıyabilecek kaç adamı olduğunu saptamaktı.

Böylesi durumlarda bütün loncalar, başlarında kethüdaları olmak üzere çeşitli merkezi ve uygun noktalarda toplanırlardı. Örneğin balıkçılar, balık satanlar, ağ ve çengel yapımcıları, zıpkıncılar ve bu meslek kollarıyla ilgili olan herkes gümrük binasının batısındaki açık alanda; eyerciler, koşum takımı yapanlar ve küfeciler de kendi hanlarında toplanıyordu. Yakınlardaki en büyük camide, kendi şeyhleri ya da imamlarıyla sabah namazı kıldıktan sonra, her büyük lonca en başta ana meslek grubu, arkasında öncelik sırasına göre diğer zanaat kolları olmak üzere arka arkaya sokakları doldururdu; nakipler, yardımcıları ve mehter arkadan gelirdi. Her lonca mensubu bayramlık giysileri içinde, ellerinde işkollarını simgeleyen süslü ve altın yaldızlı flamalarla ürettikleri ürünlerden örnekler taşıyarak önceden belirlenen bir güzergâhı izler ve sarayın dış duvarlarının altından geçerdi. O sırada Alay Köşkü'nde[21] yaldızlı kafes arkasında oturan sultan hem esnafı inceler hem de kaç kişi olduklarını sayar; haremin gözde kadınları da alayı bitişik daireden seyrederdi. 17. yüzyılda toplanan güçlü-kuvvetli 200 bin dolayındaki esnafın geçişi üç gün sürmüştü. Bu, şehirdeki, banliyölerdeki ve Boğaz'ın her iki yakasındaki loncalara dahil bütün esnafın sayısıydı.

Esnaf alaylarının maliyeti son derece yüksekti. Bu sadece Hıristiyanlar arasında büyük öfke yaratmakla kalmıyor, esnaf içinde de kimin hangi sırada geçeceğine ilişkin tartışmalardan kaynaklanan kanlı kavgalara yol açıyordu. Bu olaylar o kadar rahatsızlık yaratmıştı ki, büyük toprak kayıplarına neden olan [Küçük] Kaynarca Anlaşmasıyla sonlanan Rus Seferine çıkılırken Sancak-ı Şerif son kez taşınmış, 1769'da da bu adetten vazgeçilmişti. Sancak-ı Şerif'in çıkarılmasını daha ağırbaşlı bir hale getirmek ve bu durumu yasallaştırmak için şeyhülislamın fetvası gerekli kılınmıştı. Bu fetva devletin tehlikede olduğu savına dayandırılmış ve bütün gerçek inanç sahipleri onu savunmaya

21 Adını bu geçitten alan Alay Köşkü Babıâli'nin neredeyse karşısında, Yalı Köşkü'nden de yaklaşık 275 m yukarıdadır. Bir yangında yok olan eski Babıâli'nin yerine taş ve tuğladan inşa edilen yeni bina, Boğaz'dan bakıldığında dikkat çekici olmakla birlikte mimari açıdan güzel denemez, amacı, imparatorluğun görkemi ya da eski itibarına layık değildir, sağlamlığı dışında takdir toplayacak bir yapı değildir.

çağrılmıştı. Sultan Mahmud'un 1826'da yeniçeri ocağını lağvetmesi de buna dayandırılmıştı. Fetvanın verilmesi ve Sancak-ı Şerif'in saraydan çıkartılması loncaların eski heyecanlarını hemen harekete geçirmiş ve binlerce esnaf saray çevresinde toplanmıştı. Baştan aşağı silahlanmış kalabalık buluşma yeri olan Sultan Ahmed Camisi'nin bulunduğu Atmeydanı'na hücum etmiş, buradan da yeniçeri kışlalarının bulunduğu Etmeydanı'na yürüyerek yeniçeri birliklerinin imhasına ve defedilmesine iştiyakla katılmıştı.

Bu esnaf alaylarının en ünlüsü 1634'te Sultan [VI.] Murad'ın Bağdat Seferine çıkışı öncesinde ordugâhın bulunduğu Haydarpaşa ve Fener Bahçesi çayırlarında yapılmıştı. Evliya Çelebi'nin ayrıntılı tasvirini aktaran Von Hammer'e göre, birinci ve ikinci loncalara dahil olan dolandırıcılar, onları yakalayanlar, dilenciler, serseriler ve ipe sapa gelmez kişiler topluluğu, üçüncü ve dördüncü loncalardaki daha okumuş ve görece dürüst olanların önünde yürümüşlerdi; hepsi kendilerini temsil eden bayraklar taşıyordu. İlk iki lonca içinde Bagne Hapishanesi'nden bir grup mahkûm da bulunuyordu. İçinde bulundukları acınası durumla alay edercesine hepsi birbirine altın yaldızlı zincirlerle bağlıydılar, dilenciler "Allah için sadaka! Allah için sadaka!" diye bağırırlarken onlar da hep birlikte zincirlerini şakırdatıyorlardı. Hırsızlar ile yankesiciler de polise haraç ödeyerek kalabalık içinde mesleklerini icra etmelerine göz yummalarına izin vermelerini istiyordu, ama bunun bir şartı vardı: Eğer yakalanırlarsa iki misli ceza ile para cezasına razı olacaklardı; bu yalnızca polisin kârlı çıktığı bir hesaptı.

1769'da merakla esnaf alayını seyretmek isteyen Avusturya siyasi temsilcisi Mr. de Brogniow neredeyse bu merakından ötürü hayatından olacakmış. Brogniow esnaf alayını kimliği bilinmeden ailesiyle birlikte seyredebilmek için Ayasofya yakınlarındaki bir sokakta bir ev kiralamış, ama Sancak-ı Şerif'i korumakla görevli olan emirler onların orada olduğunu keşfedince, 300 kadar fanatik başlarında nakibüleşraf olmak üzere evi basmış ve hepsini döverek mahalleden çıkarmış. Bu tatsız olayı duyan dönemin sadrazamı [Yağlıkçızade] Mehmed Emin Paşa, büyük bir nezaketle temsilciden özür dilemiş ve sultan adına kendisine zengin armağanlar yollamış. Brogniow ve ailesi bundan memnuniyet duymakla birlikte Avusturya İmparatoru haklı olarak öfkelenerek bunun temsilcisine yapılan büyük bir

saygısızlık olduğunu söylemiş, arabulucunun böyle bir durumda özrü de armağanları da kabul etmesinden duyduğu memnuniyetsizliği belirterek Brogniow'u geri çağırmış, neredeyse savaş ilan etme noktasına gelinmiş.

27 Mart 1769'daki esnaf alayının başına gelen tek talihsizlik yalnızca bu değilmiş. Diplomata saldıran fanatik ayaktakımına katılan alt sınıftan çok sayıda derviş, genç yeniçeri ve diğer serseriler bütün sokakları doldurmuş. Kâfirlerin bakışlarıyla Sancak-ı Şerif'in kirlendiğine inanan ve buna fena halde sinirlenen güruh yalnızca sokakta gördükleri Hıristiyanlara şiddet uygulayıp öldürmekle kalmamış, başkalarının da hanelerini basarak taşkınlıklar yapmışlar. Bu vahşet başka koşullarla birleşince de esnaf alaylarının yapılmamasına karar verilmiş.

Farklı birlik ve lonca teşkilatlarındaki yetkili sayısı o zaman da şimdi de yediyle sınırlı. Kitabı Mukaddes'teki yedi kandile ve mühre dayanan bu gizemli sayı Müslümanların cennet tasvirindeki yedi katını temsil ediyor, yedi kutsal gece ve İslamın başka sırlarında da yedi sayısı karşımıza çıkar; birtakım din dışı kurumlar da bu sayıya bağlı kalmıştır. Dolayısıyla eskiden sarayda yedi vezir, yedi temel görevli ile yedi kadın hizmetkâr bulunurmuş; sultanın eşinin haklarına sahip yedi başka kadını daha olabilirmiş. Ayrıca ilk bayramda [Kurban] dört, ikinci [Ramazan] bayramda da üç olmak üzere toplam yedi bayram günü vardı.[22] Yedi sayısı Kuran'da da şu ibareyle kutsanmıştır, "Cenab-ı Hak beşinci ile yedinciyi kutsar."[23]

Loncaların yedi temel görevlisi şeyh (idare heyeti üyesi ya da vaiz); kâhya [kethüda] (idare memuru ve hazinedar); vekil (başkan vekili); ağa (usta); nakip (ustabaşı/kolbaşı); peşkadim (kıdemli çırak) ve çavuş (haberci).[24] Bu kişiler ile daha önemsiz işler yapan herkes birlik ve lonca tarafından seçiliyordu, yönetimle ilgili bütün konular ve parasal işlemlerde onların denetimi altında olup idare heyetinin onayına tabiydi. Loncaların ister arazi

22 [Yazar eğer bayramların sıralamasını kronolojik olarak yapıyorsa birinci bayram Ramazan, ikinci bayram Kurban Bayramıdır.]

23 [Kuran'da böyle bir ibare bulunmamaktadır.]

24 ["Lonca teşkilatının yönetim yapısı ve örgütlenmeleri; kethüda, lonca ustası, yiğitbaşı, işçibaşı, ihtiyar ustalar ve idare heyeti gibi unsurlardan oluşmaktadır." Halil Emre Akbaş, Serdar Bozkurt, Kübra Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi ile Karşılaştırılması," *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Eylül 2018 Özel Sayı; https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/507425]

ister bina ya da sermaye olsun bütün varlıkları vakıflaştırılmıştı; bu durum yangın dışındaki bütün diğer riskleri güvence altına alıyordu. Sigorta sistemi diye bir şey bilinmiyordu; aslında evler ve çarşılar ahşap oldukları için zaten hiçbir işyeri doğacak yüksek maliyetli primleri kaldıramazdı.

Pera'da, Galata'da ve diğer çevre yerleşmelerde ev kiralarının fahiş olmasının bir nedeni de ahşap evlere duyulan güvensizlikti. Yangın tehlikesi, özellikle de ahşabın güneşten kavrulduğu ve iki misli çabuk tutuşabildiği yaz aylarında o kadar artıyordu ki, ahşap ev yapanlar ya da kiralayanlar, ancak beş yılda maliyetini çıkarmış oluyor, onlar da buna dikkat ediyorlardı, hiçbir ev bundan daha uzun güvende kalamıyordu. Dolayısıyla eğer bir ev 100 bin paraya çıkmışsa, yıllığını 20 bin paraya kiralamak oldukça mantıklıydı. Hemen hemen bütün kiralar yatırılan sermayenin belirli bir yüzdesini istemek yerine bu mantıkla hesaplanıyor. Bu da ancak reayaya ve Frenklere uygulanabiliyordu. Her halükârda Türkler genellikle evlerini Hıristiyanlara kiralamak istemiyorlar.

Bir başka konuya geçmeden önce burada Sancak-ı Şerif'ten, esnaf toplantıları bahanesiyle saraydan çıkartılmasından ve sarayda saklanan diğer kutsal emanetlerden söz etmek yerinde olur.

Hz. Muhammed'in, kendisine ya da hemen arkasından gelen ve genellikle "dört seçkin dost" olarak anılan ilk dört halifeye (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) ait olduğuna inanıldığı için derin saygı duyulan silahlar, seccadeler, sarıklar ve benzeri kişisel eşya yedi taneydi. Bu yedi parçanın beşi sarayın yukarı kısmında [üçüncü avlunun] kuzeybatısındaki taht odasının bulunduğu ve bugün içinde bulunan kişisel eşyalardan birine atfen Hırka-ı Saadet Odası [Dairesi] olarak anılan [Has Oda Kasrı'nda] korunmaktadır, hemen arkasında, Revan [Erivan] zaferi nedeniyle yapılan [dördüncü avludaki] sekizgen cepheli güzel Revan Köşkü var. Yanlışlıkla olmadıkça rütbeleri ne olursa olsun Hıristiyanların buraya girmesine izin verilmiyor. Aslında sultanın, saray imamının, kapıcıbaşı ile sürekli önünde gece-gündüz nöbet tutan iki muhafızın dışında hiçbir Müslüman bunların yakınına bile yaklaşamıyor. Ancak ramazanın 15'inde sultan, maiyeti ve önemli devlet adamlarıyla birlikte kutsal emanetleri ziyaret ediyor. O zaman bütün emanetlerin örtüleri açılıyor ve olağanüstü bir tantana ve dini törenle bu eşya sergileniyor. Yukarıda sözü-

nü ettiğim türde bir yanlışlık sayesinde 1841'in Kasım ayında bu odaya girip bir an için gözden geçirmem bana güzel bir hediye oldu. Ama bütün emanetlerin üstü örtülüydü, sonra birden No. 5'i gördüm, huşu içindeki kapıcı tir tir titreyerek cam vitrini örten örtünün ucunu hafifçe kaldırdı.

Hz. Muhammed'e ait iki kalıntıdan biri bir diş ve ikinci bir hırkadır [Hırka-ı Saadet]. Hırkaların biri de [Hırka-ı Şerif] Sultan II. Mehmed Türbesi'nde korunuyor ve ramazanın 27'sinde, Kadir Gecesi'nde halka gösteriliyor. Şu anda bu hırkadan, II. Mehmed'in camisinin [Fatih Camisi] yakınında oturan Müneccim-i sani Abdurrahman Efendi sorumlu. Hırka bugünkü sahibine atalarından miras kalmış ve bugüne kadar onlar tarafından korunmuş. Söylentiye göre hırka "hırka-ı şerif şeyhi" olarak saygı gören ilk sahibine Hz. Muhammed'in halifelerinden biri tarafından verilmiş. Hırka ramazanın son 15 günü halkın ziyaretine sunuluyor, ziyarete gelen sayısız dindarın, özellikle de bayramın son günlerinde gün batımından gece yarısına kadar evini dolduran kadınların getirdikleri hediyeler sahibine oldukça iyi bir gelir kaynağı sağlıyor.[25]

Hırka-ı Saadet Dairesi'nde korunan kutsal emanetlerin en önemlisi Sancak-ı Şerif. Bazı Arap yazarlara göre bu sancak aslında Hz. Muhammed'in, en sevdiği, ama belki de bunu çok hak etmeyen eşi Âişe'nin[26] çadırının perdesi. Başkalarıysa sancak-ı şerifin aslında Hz. Muhammed'in İslam dinine

25 [Hz. Peygamber'in Veysel Karani'ye verilmesini vasiyet ettiği söylenen hırka II. Mehmed Türbesi'nde değil, Fatih semtinde Hırka-i Şerif Camii'nde muhafaza edilmektedir. Bu hırka "XVII. yüzyıl başlarında sülâlenin o tarihteki reisi Şükrullah el-Üveysî tarafından Sultan I. Ahmed'in fermanı gereğince İstanbul'a getirilmiştir. Bazı kaynaklarda Üveysiler'in Yavuzselim civarına yerleştikleri nakledilmekte ise de Hadîkatü'l-Cevâmi'de yer alan, halen Hırka-i Şerif Camii'nin kuzeydoğu yönünde Akseki Mescidi'nin karşısında bulunan bir evde ikamet ettikleri yolundaki bilgi daha doğru olsa gerektir. Nitekim aynı kaynakta, Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın hırka-i şerifin muhafazası için kâgir bir hücre ile bunun bitişiğine imaret ve çeşme yaptırdığı belirtilmektedir... Sultan Abdülmecid, bu mübarek emanetin şanına lâyık bir cami (Hırka-i Şerif Camii) ve ziyaret mahalli yaptırmaya karar verince çevredeki birçok bina istimlâk edilerek yıktırılmış, 1263 (1847) yılında başlayan inşaat 1267'de (1851) sona ermiştir." (M. Baha Tanman, "Hırka-i Şerif Camii," *TDV İslam Ansiklopedisi*;" https://islamansiklopedisi.org.tr/hirka-i-serif-camii.

26 Hz. Muhammed, sadakatsizliğinden kuşku duyulan en sevdiği eşinin kendisini aldatma olasılığını kabul etmeyi onuruna yedirememeyince, ... Kuran'dan bir ayet ... Âişe'ye iftira edilmesine son vermişti. ["Bu sırada uzun süredir beklenen vahiy gelmeye başlamıştır. Nûr sûresinin 11. âyetinden itibaren başlayıp devam eden ilâhî beyanda çirkin iftirayı çıkaranın büyük bir azaba mâruz bırakılacağı ifade edilmekte, ona alet olup dedikoduyu yayanların bir avuç insandan ibaret olduğu bildirilmekte, bunun yanında söylentileri duyan kadın erkek bütün müslümanların duyarsız ve bilinçsiz davranışları da kınanmaktadır." (Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/ifk-hadisesi]

döndürdüğü düşmanlarından birinin başına sardığı sarık olduğunu ileri sürerler. Anlatılan öyküye göre, Mekke reislerinin emriyle bir atlı birliğin başına geçip peygambere saldırması emredilen biri onun önünde diz çökerek, başındaki sarığı çözmüş ve bir mızrağın ucuna takarak, onu ve kendisini peygamberin hizmetine ve zaferine adamıştı. Bu müridin adı Sehhmy'ydi,[27] halife ve sultanların bu ünlü sancağı bu olaydan sonra onun adıyla anılmıştı.

Önce Emevilerin, sonra da Abbasilerin eline geçen Sancak-ı Şerif Bağdat'tan Kahire'ye taşınmış, sonra da 1517'de Mısır'ın fethinden sonra I. Selim'in eline geçmişti. Selim'in emri üzerine Şam Ulu Camii'ne konmuş ve her yıl hac zamanı Mekke'ye giden alayın başında taşınmıştı. Kutsal sayılan bu sancağın hizipleri yatıştırabileceği, tarafsız kalanları da heyecana getireceği varsayılarak yararlı bir siyasal araca dönüşebileceğini düşünen III. Murad, Macaristan [Avusturya] Seferine çıkarken sancağın da orduya eşlik etmesini istemiş, ardından 1595'in sonlarında sancak Sadrazam [Koca] Sinan Paşa'nın nezaretinde ve birkaç bin emir ve yeniçeri eşliğinde İstanbul'a getirilmişti. Bu tarihten sonra sancak, 1596 ile 1829 arasında defalarca olduğu gibi sultanın ya da sadrazamın bizzat sefere çıkması ya da 1826'da olduğu gibi devletin büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalması dışında saraydan hiç çıkarılmamıştı. Sefere çıkıldığında sancak, sarayın en gösterişli ve yapılı saray muhafızları ile 300 emirden oluşan ve bu nedenle emir-i alem olarak anılan özel bir muhafız birliğine emanet edilirdi.[28]

Şimdilerde sancak gönderinden sökülmüş ve gül ağacından, üstü bağa, inci ve değerli taş kakmalı bir sandığın içine konulmuştur. Ayrıca bu sancak, Halife Ömer'e ait olduğu söylenen yeşil ipekten bir başka sancaktan yapılmış torbanın içine konulmuş ve birbirinden farklı değerli kumaşlardan

27 [İlk sancaktarın adı Sehmoğullarından Büreyde idi.]

28 ["Osmanlılar'da. Mîr-i alem, Osmanlılar'da hem sancaktar, hem mehterhâne bölüklerinin âmirini ifade eder. 'Emîr-i alem-i dergâh-ı âlî' ve 'emîr-i alemlik-i hâssa' olarak da geçer. XVI. yüzyıla ait arşiv kayıtlarında daha ziyade 'emîr-i alem' şeklinde kaydedilirken XVII. yüzyılın başlarından itibaren belgelerde çoğunlukla 'mîr-i alem' biçiminde görülür... Mîr-i alem mehterân-ı tabl ü alem denilen sancaktarların ve mehterhânenin başı idi. Mehterân-ı alem adı verilen alemdarlar saltanat sancaklarının muhafazasından ve taşınmasından sorumluydu, mehterhâne takımı ise imparatorluğun askerî mûsikisini icra ederdi. Alemdarlar otuz kırk, mehterhâne ise 200 kişiden oluşuyordu ve her iki grubun idaresi mîr-i aleme verilmişti." (Erhan Afyoncu, "Mîr-i Alem-Osmanlılarda," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/mir-i-alem#2-osmanlilarda]

yapılan 40 kat bohçaya sarılmıştır, en içteki yeşil ipek torbanın üstünde altın simle "Maşallah! Ya Hafız! Bismillâhirrahmânirrahîm" yazılıdır.

Bu sandığın ve içinde diğer kutsal emanetlerin olduğu öbür sandıkların anahtarları iki kutsal şehirden, Mekke ve Medine'den sorumlu olan kızlar ağasına [Darüssaade ağası] emanet edilmiştir.[29] Ben gördüğümde sancak gönderi, tepesinde yaldızlı gümüş içi boş bir küre ile duvarın köşesine dayanmıştı; söylendiğine göre kürenin içinde Hz. Ömer'in kopya ettiği bir kuran varmış. Hz. Osman tarafından kopya edildiği düşünülen bir başka kuran da benzer biçimde ikinci bir sancağa sarılmıştı.

Olağanüstü bir kutsallık atfedilen ikince emanet ise saklandığı daireye adını veren hırkadır. Bu hırkanın, Hz. Muhammed tarafından, her şeye kadir olan Yüce Allah'ın ve elçilerinin lütufları şerefine bir kaside yazan Arap Kâ'b [ibn Züheyr'e] armağan edildiğine inanılır. Bu ünlü şair, peygamberin Müslüman yapmak istediği ve onu Kuran'dakilerden daha güzel bir yazı yazmaya davet ederek kışkırttığı altı kültürlü putperest Araplardan biriydi. Bunlardan beşi kutsal kitabı inkâr edecek ya da ona rakip olacak bir yazı yazamayacaklarını kabul ederek Müslüman olmuşlardı. Kâ'b ise Kuran'ın kompozisyonunu eleştirdiği ve kendi dinini korumakta ısrar ettiği için suçlu bulunmuş, bunun üzerine o da çareyi çöle kaçarak bir mağarada saklanmakta bulmuştu. Anlaşılan Kâ'b burada tövbe etmiş ve bunu kanıtlamak üzere de özür dilemek ve affedilmek için bir şiir yazmıştı.

Bir başyapıt sayılan, ama güzellik ve mükemmellik açısından Kuran'a erişemeyen bu şiir Hz. Muhammed'i öyle memnun etmişti ki, sırtındaki hareminde örülmüş hırkayı çıkartıp Kâ'b'ın omuzlarına atmıştı. Böylece Müslümanlığı kabul eden şair, peygamberin en sadık müritlerinden biri olmuş ve yazdığı şiir gelecek kuşaklara *Bürde-i Şerif* [*Kaside-i Bürde*] adıyla kalmıştı. Her ne kadar Von Hammer ile birkaç Doğu araştırmacısı bu şiirin, bir başka şairin, el-Bûsîrî'nin [*Kasîdetü'l-bürde*'si] kadar iyi olmadığını öne sürseler de, onların bu görüşleri eski-yeni en tanınmış Arap ve Türk yorumcuların görüşleriyle uyuşmaz. Kâ'b'ın *Kaside-i Bürde*'sinin bazı bölümleri herkesin dilinde olduğu gibi, açık alanlardaki çeşmelerin, binala-

29 Şimdilerde kızlarağası makamı askıya alınmış durumda. Son başağanın ölümünden beri onun işlerini, kendisi de hadım olan hazinedar ağası yürütmekte.

rın ve mezar taşlarının üstüne de yazılmıştır. Koyu yeşil zeminli bir kâğıda büyük altın yaldızlı harflerle yazılı olan kasidenin eksiksiz ve mükemmel bir kopyası Ragıp Paşa Kütüphanesi iç mekânının dört duvarını kuşatır ve bu son derece ilginç kütüphane binasının en zengin ve en zarif iç süslemelerinden birini oluşturur.

Üçüncü emanet Hz. Muhammed'in, son nefesini verdikten sonra, en sevdiği berberi Selman tarafından kesilen sakalıydı. Bu sırada odada baş imam olarak Hz. Ebubekir ve Hz. Ali vardı; naaşının yıkanması, losyonlar sürülmesi [teçhiz, tekfin] ve defin için gerekli işlemlerin yapılmasıyla ehl-i beyt ilgilenmişti. Bu kutsal emaneti defalarca gören bir efendinin söylediğine göre içinde ak olmayan kumral sakalı 7,5 santim uzunluğundaydı ve hava almayacak biçimde sıkıca kapatılmış zengin bezemeli bir cam fanus içinde saklanıyordu.

Dördüncü emanet Hz. Muhammed'in Bedir [doğrusu Uhud] Savaşında bir savaş baltası darbesiyle kaybettiği dört dişinden biriydi; bu çetin savaşta Cebrail, peygamberin yanında görünmez haliyle üç bin melekle birlikte çarpışmıştı. Bu dört dişten ikisi kaybolmuştur.

Beşinci emanet kalkerli kare bir taş üstündeki ayak izidir. Bazıları bu izin, peygamberin Kâbe inşaatı sırasında duvarcılara ağır bir taşı kaldırmalarına yardım ederken ayağının taş üstünde bıraktığı iz olduğuna inanır. Bazılarına göreyse Muhammed Burak'a binerken, üzengiye sol ayağını koyduğu sırada, bu sağ ayağının yerde bıraktığı izdir. Sahaflarda, bu taş ve izin, altın yaldızla çizilmiş ve üstüne bazı yazılar yazılmış kopyalarının çerçevelenerek satıldığı görülür. Bunlardan ayak izinin güzel bir yazıyla oluşturulduğu bir örnek, 1842 yılının ramazan ayında Sultan [II.] Bayezid'in yaptırdığı caminin iç avlusundaki revaklar altında satışa çıkarılmış, bir Türk efendisi buna iki bin kuruş teklif etmiş, ama sahaf kabul etmemişti.

Ramazan ayında, seçkin devlet adamları ikindiyi bu avluda kurulan açık pazarda [Ramazan Sergisi] geçirmeyi severdi. Onlar sergi kurulduğu zaman kuzey revaklarının altındaki koltuklara ve sedirlere yerleşir, sultan da Kâğıtçılar Çarşısı'nın ucundaki köşkte otururdu.

Böyle zamanlarda avlunun ortasını her sınıftan kalabalıklar doldurur, bazıları namaza hazırlanırken, diğerleri de etrafı seyrederlerdi. Bu

sergide en çok porselen, çatal-bıçak takımları, güzel kokular, tespihler, İran tütünü, silahlar, antikalar, kitaplar ve baskı eserler satılırdı. Eskiden bir cami yakınında kitap ve baskı sergilenmesi geleneklere aykırıydı, ama şimdi ramazan ayında bu tür şeyleri sergilemek için kutsal mekânların özellikle seçildiğini görüyoruz. Baskılar arasında Burak ile Ahu efsanelerini konu alanlar, Mekke ve Medine manzaraları ve peygamberin, Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla korunan naaşının en sevdiği deve üstünde taşınmasını gösteren çizimler var. Bütün bu kutsal konuların arasında dinle ilgisi olmayan, şişko cüceler ile cılız devlerin betimlendiği çeşitli karikatürler, Cezayir'de Fransız generallerin kafasını kopartan Araplar ve Fransız mızraklı süvarilerin Abdülkadir [el-Cezairi] taraftarlarından intikam alışlarını gösteren rahatsız edici taşbaskılar da bulunabiliyordu.

Yukarıda sözü edilen son üç emanet ayrı ayrı, hava almayacak biçimde sıkıca kapatılmış, zengin gümüş telkâri ve değerli taşlarla bezenmiş cam fanuslar içinde saklanıyor. Bunlar salonun ortasında, birer kaide üstüne yerleştirilmiş ve adeta bir mihrabı andıracak gibi yanlarından ve arkasından zengin işlemeli kumaşlar sarkıtılmış. Güney duvarında içinde kılıçların ve diğer ilginç nesnelerin yer aldığı birtakım cam vitrinler de perdeyle örtülü. Bu kutsal salonun tepesinden sarkıtılan dört gümüş kandilin uçlarından devekuşu yumurtaları sarkıyor. Bu kandiller her gün güneş battıktan sonra yakılıyor. Mekânın iki ucunda da içinde uzun ve kalın mumların bulunduğu devasa iki şamdan var. Yaklaşık 4,5 metrekarelik odanın zemini hasırlar ve değerli halılarla kaplı. Salon, merkezdeki kubbenin eğimli yüzeyine açılan pencerelerle aydınlatılıyor. Yan duvarların birindeki girintinin içinde buraya sık sık gelip dua eden sultan için bir divan, sedir ve iskemleler konmuş. Kapının iki yanındaki iki büyük [ayaklı] saat de üstünde gümüş sim yazıların bulunduğu kırmızı perdelerle örtülü.

Ramazanın 15'inde, öğle namazından sonra emanetlerin üstündeki örtüler kaldırılarak ziyarete açılıyor; hırka-ı şerif ziyareti de aynı gün yapılıyor. Bu payitahtta sırf dini içerikli olan en önemli tek merasim. Bayramların ilk günü mevlit dolayısıyla yapılan imparatorluk alayları dini olmaktan çok din dışı törenler. Sultan yalnızca bu tür törenlerde bütün devlet erkânı ve yüksek din görevlileriyle birlikte imparatorluğa yakışan büyük

bir şaşaayla halkın önüne çıkıyor. Ama kutsal emanetlere yapılan ziyaret tamamen özel ve dini. Bu törene ne nazırlar ne yüksek rütbeli saray mensupları ne de itibarlı kişiler davet ediliyor. Sultan gelirken de giderken de devlet erkânı ona eşlik etmiyor; bu onun alçakgönüllülük ve saygıyla yaptığı özel bir ziyaret. Halife bu ziyaret sırasında Hırka-i Saadet sandığının içine konulduğu tahtın önünde tevazu içinde secde ederek ibadetini yaparken, yukarıda belirtilen üç merasimde de namazını halktan saklı kılıyor, ama camiye girerken ve çıkarken, asıl amacı Yüce Allah'a dua etmek değil, sanki halkın ona ibadet etmesini bekliyor gibi.

Cuma günleri de haşmetmeapları, hava nasıl olursa olsun, at üstünde ya da resmi arabasıyla, cuma namazını kıldırma ayrıcalığına ve hakkına sahip bir camiye giderken de aynı durum söz konusu. Bu namaz cuma günleri kılınıyor, onun için de salat-ı cuma ya da cuma namazı olarak anılıyor. Diğer namazlardan farklı tarafları var. Öncelikli olarak kentte bu ayrıcalığa sahip olan bir camide cemaatle birlikte kılınıyor.[30] Ya sultanın ya da onun işaret ettiği bir imam tarafından öğle namazı olarak kıldırılıyor. Kılınabilmesi için imam dışında en az üç kişinin bulunması gerekiyor. Cami hiçbir ayırım yapılmaksızın herkese açık, son olarak da iki bölümlük bir hutbe okunuyor. Hutbenin ilk bölümü Cenab-ı Hakk'ın şanlı sıfatlarına, ikinci hutbe peygamberin çeşitli erdemlerinin övgüsüne ayrılmış ve hutbe tahttaki hükümdarın ikbali ve atalarının ruhları için yapılan dualarla sona eriyor.

Hutbenin içinde halifenin ya da sultanın adını anmak bir gelenek; halifenin adının geçtiği bölümü peygamberin, sultanın adını geçtiği bölümü de ölümünden sonra yerine geçen ardılının yazdığına inanılır ve o tarihten itibaren bütün halifeler bu geleneği harfiyen uygulamışlardır. Böylece sultanın imparatorluk üzerindeki hakkı ve din üzerindeki üstünlüğü de kabul edilmiş oluyordu. Sultanların hükümdarlık yetkilerinden söz ederken onun gücünü vurgulamak için "O bir halife ya da hükümdar. Gücünün kanıtı da para bastırabilmesi ve adına hutbe okutabilmesi (sikke ve hutbe sahibi)"

30 ["Osmanlılar zamanında Cuma kılınacak câmiler tesbit edilip, burada hatiplere padişah tarafından berat verilirdi. Beratı bulunmayan kimse Cuma namazı kıldıramazdı. Beratlı hatibi bulunmayan câmide de Cuma namazı kılınmazdı." [Ekrem Buğra Ekinci, "Eskiden İzin Alınmadan Cuma Namazı Kılınmazdı;" https://www.ekrembugraekinci.com/article/?ID=234]

deniyordu. Bu duayı okuma yetkisine sahip olan camilerde bu amaçla bir de minber bulunur. Genellikle mermerden yapılan minber namaz kılan kişiye göre Mekke yönündeki mihrabın sağındadır. Fethedilen kentlerde imam minberin merdivenlerinden çıkarken sağ elinde bir kılıç taşır ve duayı okurken ona dayanır. Minberin sağ üst kısmına, Arapların ilk İstanbul kuşatması sırasında Hz. Muhammed'in, Eyüp'te şehit olan sancaktarının [Ebû Eyyûb el-Ensârî] taşıdığına benzer bir yeşil bayrak asılıdır.

Kutsal emanetlerin ziyaret edileceği gün sultan Boğaziçi'ndeki sarayından Sarayburnu'na gelir ve hemen arkasındaki Topkapısı'ndan içeri girer ve 1735'te I. Mahmud tarafından inşa ettirilen aşağı sarayın [Topkapusu Sahilsarayı] avlusuna ulaşır, burada atına binerek yukarı doğru, dar bir geçitten geçer ve II. Mehmed tarafından 1467'de Bizans saraylarının kalıntılarıyla yaptırılan eski saraya [Topkapı Sarayı] ulaşır. Sonra Theodosius ya da İustinianos'a atfedilen sütunun[31] yanından geçer, hazinenin, kütüphanenin, kapıcıbaşı ve akağalar koğuşları ile eski haremde şehzadelerin korunduğu, daha doğrusu hapis tutulduğu kafesin bulunduğu iç avluya [üçüncü avlu], darüssaadeye çıkar.

Buradan Hırka-ı Saadet Dairesi'ne uzanan geçitte kutsal emanetleri ziyaret merasimine davet edilen kişiler tarafından karşılanır ve sultan emanetlerin bulunduğu daireye geçer. Sultan burada Hırka-i Saadet'in konduğu tahtın hemen karşısındaki seccadeye oturur, diğerleri yüzleri Mekke'ye dönük olarak onun arkasında ayakta dururlar. Şeyhülislam duruma uygun bir dua okuduktan sonra emirlerin başı kızlarağası ya da onun yerine bakan, mabeyn müşiri, en yaşlı kapıcıbaşı ve iki hünkâr imamının yardımıyla kutsal emanetlerin örtülerini kaldırmaya ve sancak-ı şerif gibi 40 kat bohçaya sarılı hırka-ı saadeti açmaya başlarlar. Sonra sultan ayağa kalkar bir adım öne çıkarak, şeyhülislam ile emirlerin başının tuttuğu hırkanın kenarını saygıyla öper ve birkaç adım geri çekilerek, ayakta, teşrifatçı efendinin rütbe sırasına göre çağırdığı diğerlerinin de aynı şeyi yapmasını izler.

31 [Gülhane Parkı'nın deniz tarafındaki girişine yakın bir konumda bulunan Gotlar Sütunu kastediliyorsa bu sütunun II. Claudius veya Büyük Constantinus tarafından diktirildiği düşünülmektedir. Theodosius'a atfedilen Dikilitaş ise sahil ile Topkapı Sarayı üçüncü avlusu arasındaki güzergâh üzerinde değil Hipodrom'da yer almaktadır.]

Kapıcıbaşı, sultan dahil hırkayı her öpen kişiye vermek üzere eline işlemeli bir mendil alır, ama mendili kişiye vermeden önce onun öptüğü noktaya dokundurur. Böylece hırkayı öpen herkese ayrı bir mendil verilmiş olur. Saray makramacılarından ikisi, ellerinde kızlarağasının emriyle hazırlanan mendillerle onun yanında durur. Merasimin bu bölümü bittikten sonra ibriktar ağası elinde içi temiz suyla dolu büyük bir altın leğenle gelir ve bu kez şeyhülislam ve emirlerin başı, hırkayı öpenlerin dudağının izi kalmaması için işlemeli bir mendili ıslatarak hırkayı siler ve kurular. Sonra emanetler gene dikkatlice sarılarak haznelerine yerleştirilip kilitlenir ve anahtarlar kızlarağasına teslim edilir. Bunun ardından sultan daireden ayrılır ve herkes günlük işlerine döner.

Bu noktada törenin gerçekleştirilmesine yardım edenler ve ailelerince önemsenen bir başka şey daha yapılması gerekiyordu. Hırkanın temizlendiği bu su, yani hırka-ı şerif suyu onlar için tıpkı Ürdün Nehri'nin Hıristiyanlar için olduğu kadar kutsal sayıldığından, bu suyun kızlarağası dairesindeki görevliler tarafından imparatorluk hareminin gözdeleri, hanım sultanları ve devlet ileri gelenleri arasında paylaştırılması gerekiyordu.

Dolayısıyla sultan Hırka-ı Saadet Dairesi'nden ayrılırken, altın leğen de karaağalar koğuşuna taşınır, burada su küçük şişelere doldurulup darüssaade ağasının mührüyle ağzı sıkıca kapatıldıktan sonra hazırlanan listedeki kişilere küçük rütbeli ağalarca dağıtılırdı. Dağıtımı yapan ağalar kadar başlarındaki âmirleri de bu işten epey kazançlı çıkarlardı; su gönderilen kişiler bunun karşılığında mutlaka bir armağan vermekle yükümlü olduklarını, eğer bunu yapmazlarsa saygısızlık ettiklerini düşünür, bunun dünyevi bir utanç nedeni ve ilahi bir itibar kaybının işareti olacağına inanırlardı. Bu su saf bir esansmış gibi damla damla kullanılır, ramazanın geri kalan bölümünde orucun bozulmasından hemen sonra içilmek üzere içme suyuna katılırdı.

Ayrıntılı olarak anlattığım bu dini merasimi burada bitirirken payitahtta yaşayan Müslümanların az çok kutsal saydıkları diğer bayramları da saymak istiyorum.

Ramazan, şaban ayından sonra gelir ve ilk gününden son gününe kadar oruç tutulur. Oruç süresince bir yiyecek ya da içecek tüketilmesi, tütün içilmesi, enfiye çekilmesi ya da esans koklanması yasaktır. Boğaziçi'ndeki

topçu bataryalarının her birinden gün doğumunda ve günbatımında top atılarak halka orucun başladığı ve sona erdiği duyurulur. Ramazan her zaman 30 gün sürer, ama şevval'in geldiğini işaret eden yeni ay görünmüşse o zaman payitahtta ramazan ayı bazen 29 gün sürer. Ramazan ayı Hıristiyanların Paskalya öncesi perhiz dönemine benzer, ama bir farkı vardır, gündüz uygulanan katı kurallarla mahrumiyet içinde geçerken, gece kurallar gevşetilir. Hz. Muhammed'in oruç için bu ayı seçmesinin nedeni Cenab-ı Hakk'ın kendisini elçisi olarak seçtiğini kendisine ramazanın 19'unda bildirmesiydi, Kuran'ın ilk ayetleri de ertesi gün vahyedilmişti. Birine *iftira* etmek, gün içinde orucun bozulmasına neden olan, dolayısıyla da fazladan namaz kılmayı ve nefsi köreltmeyi gerektiren bir suç sayılır. Eğer nefis köreltme Hıristiyan ülkelerde de uygulanabilse, toplum bundan büyük fayda görür.

Bayram Arapçada îd-ı fıtr'dır ([oruç] açma bayramı). Ramazan ayının günbatımından şevval gün batımına kadar üç gün sürer. Bir Müslüman şenliğidir. Arife günü bütün gemilerden ve bataryalardan top atışlarıyla başlar, top atışları bayram boyunca her namaz saatinde imparatorluğun her yanında tekrarlanır ve büyük bir barut israfına yol açar. Türkler fazla çalışmak zorunda kaldıkları zaman "Her gün bayram değil" diyerek teselli bulurlar.

Kurban Bayramı Arapçada îd-ı adhâ'dır, Ramazan Bayramından 70 gün sonra, 10 Zilhicce akşamı günbatımıyla başlar ve 14 Zilhicce akşamı günbatımıyla sona erer. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i[32] kurban etme niyetinin anısına kutlanır; ilk bayram kadar değerlidir. Bu iki bayram, genellikle tatil günlerinde çalışmaktan kaçınmayan Müslümanların tam tatil yaptıkları yegâne günlerdir. Her iki bayram boyunca işyerleri tatil edilir, herkes yeni giysiler içinde birbirini ziyarete gider, armağanlar verir, gece-gündüz şenlikler ve eğlenceler yapılır. Ama bu kadarla da kalmaz, Kurban Bayramı sırasında bol bol sadaka verilir, ayrıca her sınıftan insan koyun, kuzu ya da keçi kurban eder, eşe-dosta ya da yoksullara etlerini dağıtır, ama yakın akrabalar bundan pay alamazlar.

Bu bayram öncesinde kentin çevresi, hatta sokaklar bile günlerce Rumeli'den ya da Anadolu'dan getirilen kurbanlık koyunlar ve keçilerle dolar. Sadâbad'ın kuzeybatısındaki bir köyde yaşayan sultanın güçlü kuvvetli

32 İshak'la karıştırılmıştır.

Bulgar çobanları sürülerini kente getirir, bazıları sultan adına, diğerleri de saray halkına hizmet edenler tarafından kurban edilmek üzere doğrudan saraya götürülürler. Hayvanların boynuzları yaldızla boyanır, postlarına kırmızı, mavi ve sarı boyalar sürülür, rengârenk kurdeleler ve kâğıttan küçük bayraklarla süslenir, başlarına ve kuyruklarına nazarlıklar asılır. Sürüler kente Eğrikapı'dan girer ve bayramlık giysileri içindeki çobanlarının peşinden, çalgıcılar eşliğinde ve büyük çoban köpekleriyle korunarak sokaklardan geçirilir. Kentte kurban kesmeyen ya da kurban kesme olayına katılmayan tek bir yetişkin erkek yoktur.

Kurban edilen hayvanların sayısının 200 binden fazla olduğu söylenir. Çiftçiler ile hayvan besicileri hep bu güne hazırlanırlar. Aynı amaçla diğer tüm büyük kentlere de benzer biçimde büyük hayvan sürüleri götüren köylüler bu sayede belli miktarda kurbanlık satarak kazanç sağlarlar. Bayram nedeniyle olgun bir koyunun fiyatı yaklaşık 35 kuruş, bir kuzunun ki de 25-30 kuruş kadar.

Sultanın devlet töreniyle Sultan Ahmed Camisi'ne gittiği bir başka özel gün de Mevlit idi (Hz. Muhammed'in doğumu). Sultan camiye vardığında Mekke şerifinin, kendisine bütün hacıların ve armağanların sağ salim ulaştığını bildiren mektubunu alır. Mevlit de her iki bayramın ilk günü gibi kutlanır, ama toplu namazlar ve şenliklerle dini niteliği vurgulanmaz.

Yukarıdaki şenliklere ek olarak Müslümanların dini inançlarıyla ilgili kutsallaştırdıkları esrarengiz olayları kutladıkları yedi gece daha vardır. Ancak bu kutlamalarda toplu halde gösteriler ve şenlikler yapılmaz, yalnızca camilerin içi ve minareler kandillerle aydınlatılır. *Leyle-i Mübâreke* [Mübarek Gece] olarak bilinen bu kandil geceleri İslam takviminde şöyle sıralanır:

1. Mevlit Kandili (Hz. Muhammed'in doğumu], Mevlit Kandilinden önceki gece 12 Rebiülevvel.
2. Regaip Kandili (Peygamberin ana rahmine düşmesi), Türklerin Üç Aylar dediği sürenin başında recep ayının ilk cuması.
3. Miraç Kandili (Peygamberin göğe yükselişi) 27 Recep.
4. Berat Kandili (Günahların affedilmesi ya da masumiyet) 15

Şaban. O gece melekler eski kayıtlarını kapatır, yeni kayıtlar açar ve ölüm meleği bir yıl içinde öleceklerin adlarını kaydeder.

5. Kadir Gecesi (Hüküm ve güç gecesi [Kuran'ın indirildiği gece]) 27 Ramazan. Kadir Gecesi yılın en korkutucu ve gizemli gecesidir. Toprak, hava, kayalar, denizler ve ırmaklar; derinliklerde yaşayan balıklar, insanlar, kuşlar, hayvanlar, tek kelimeyle bütün canlı, cansız her şey bu geceden etkilenir ve insan gözünün görmediği gizemli bir işaretle kâinatın efendisinin ve yaratıcının kudretini ve haşmetini kabul eder. İslam büyükleri bu harikulade olayların tam ne zaman meydana geldiğini öğrenememişler, ama bunların 27 Ramazan'da kutlanmasına karar vermişler.
   Sultan, eğer hava müsaitse o gece günbatımından yaklaşık iki saat sonra, rengârenk kandiller taşıyan sayısız hizmetkârının eşliğinde devlet töreniyle Tophane Camii'ne gelir, ondan sonra da bitişiğindeki Tophane Avlusundaki pavyona geçer ve imparatorluk topçularının hazırladıkları havai fişek gösterisini seyrederdi. Son fişek havada patladıktan sonra sultan aşağıda anlatacağım fevkalade görevini yerine getirmek üzere sarayına dönerdi.
6. ve 7. *Leyle-i îd* (gece şenliği) her bayramın ilk gününün gecesinde yapılır.
   Bunun dışında Hicri takvimin ilk ayı olan Muharrem'in 10. günü de kutsal sayılır, ama halka açık kutlamalar yapılmaz.

Kerbela Olayı olarak bilinen trajik olayın olduğu gün Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, [I.] Yezit tarafından hainice öldürülmüştür. Bu olayın yıldönümünde İran'da Şiilerce yapılan törenler Sünnilere yasaklanmıştı. Gene de Sünnilerin çoğu o gün yas tutarlar. O tarih ve izleyen iki gün ne düğün ne de sünnet yapılır, ziyafetler de düzenlenmez, Koca Mustafa Paşa Camii'nde ya da tekkesinde özel bir dini tören yapılır. O gün aynı zamanda Arapça on (*aşara*) sayısından hareketle "aşure günü" olarak da bilinir. Aşure o gün on malzeme kullanılarak yapılır ve konu komşuya dağıtılır; talihsiz sayılan bu günde sağduyulu hiç kimse ciddi bir işe başlamaz ya da önemli bir görüşme yapmaz.

Yukarıda sözü edilen yedi kandil gecesini, diğerlerinden ayıran istisnai bir geleneksel uygulamadan ya da örnek alınan bir âdetten söz etmek gerekir. Ancak bu ne yazılı ne de sözlü bir yasaya dayanır, aslında işin gerçeği birkaç katı ve koyu dindar Müslüman dışında fazla da uyan olmaz. Sadece övgüye değer değil aynı zamanda zorunlu olarak da görülen bu töre bütün müminlerin özveri göstererek günbatımından sabah namazına kadar haremleriyle temas kurmaktan kaçınmalarını gerektiriyordu. Sultan bile, yalnızca 27 Ramazan'da ya da tahta çıktığı gün bu âdetten muaf olabiliyordu; çünkü belirtilen bu iki gecede sultanın "Allah'ın gölgesi" [zıllullah] ve Müslümanların imamı (İmâmü'l-müslimîn) olarak fevkalade bir görevi yerine getirmesi, zat-ı âlilerinin mutluluk bahçesindeki güllerine yeni bir tomurcuk eklemesi, sarayın bebek odasını yeni bir doğumla zenginleştirmesi beklenirdi; bu olay Osmanlı hanedanının ve halifenin bütün tebaasının gelecekteki şanının ve refahının simgesi olarak nitelenirdi.

Bu ayrıcalığa sahip olacak talihli bir genç ve güzel cariye, valide sultan, sultanın teyzelerinden ya da kız kardeşlerinden biri ya da varlıklı bir vezirin ya da paşanın eşi tarafından dikkatle eğitilmiş adaylardan biri olurdu. Dolayısıyla bu saray mensubu kim olursa olsun her biri kendi adayını sultanın haremine sokma yarışına girer ve böylece hükümdarın nezdinde üstünlük elde etmeyi umardı.

İmparatorluk sarayında ya da bir başka nüfuzlu Türkün hanesinde meydana gelen esrarengiz olayları derinlemesine kavramak imkânsız, dolayısıyla da bu ve benzeri konularla ilgili pek az şey bilinir. Yönetici makamlarda bulunan kişiler bu tür ya da saray haremiyle ilgili konular hakkında konuşmayı sevmezler. Onlara göre bu konuları konuşmak nezaketsizliktir ve hükümdarlarına duydukları saygıya ihanet sayılır. Dolayısıyla bazıları yukarıda anlatılan uygulamadan artık vazgeçildiğini söyleseler de bazıları devam ettiğini, ama bunun yalnızca âdet yerini bulsun diye yapılan bir şey olduğunu, olağanüstü bir durum olmadıkça bu cariyenin hemen acemiler sınıfına dahil edildiğini, böylece hükümdarın gözdesi olan diğer yedi kadının kıskançlığından kurtarılmış olduğunu belirtirler.[33]

33 Sultanın yatağını paylaşma şerefine ulaşan kadınların ya da cariyelerin konumlarına sonraki bölümlerde değinilecektir. Şimdilik bu kadınların eş olmadıklarını belirtmekle yetinelim.

Osman'ın [Osman Gazi'nin?] başlattığı bu âdetin asıl niyetinin dini olmaktan çok siyasal olduğu açıktı; insanları tövbe etmeye yöneltmek yerine, herkesin İslamın başındaki kişiye daha fazla saygı duymasını hedefliyordu. İnanç sahiplerinin kendileri bu yasakları olabildiğince esnetmeden uygulamaya çalışsalar da sonuçta doğal olarak bu işten muaf olan tek kişinin kutsallığından daha fazla etkilenmeleri sağlanıyordu.

Şimdi sıra İstanbul'da görülebilecek belki de en ilginç törene geldi. 19 Ağustos 1842'de İstanbul'da gerçekleştiği biçimde tasvir edeceğim bu olay Mekke hacılarının ve kutsal develerin yola çıkışı münasebetiyle düzenlenen [Surre] alayıdır.

Payitahttaki bütün Müslümanların tuhaf bir saygıyla izledikleri bu tören, başoyuncularının halk, seyredenlerin de saray olduğu tek gösteri. İlk kez 1517'de Sultan I. Selim'in bir surre emini (kervanların sorumlusu ve hazinedarı) atamasıyla yapılan bu tören zamanla gelenekselleşmiş. Türk tarihçilerine göre Sultan Selim bu ilk alayda Mekke ve Medine'deki yoksullara 200 bin altın para dağıtmış, ayrıca Mısır'daki ibadethanelere ve din adamlarına halı, mücevher, hilat ya da kaftan gibi çeşitli pahalı hediyelerin yanı sıra çok büyük miktarda pirinç yollamıştı; bunların değerinin 150 bin sterlinden fazla tuttuğu söylenir.

Modern zamanlara gelindiğinde mali yardımın ve hediyelerin değerlerinin daha az olduğu belirtilse de gene de epey bir para tuttuğu bilinir. Sultanların, valide sultanların, kadınların, vezirlerin ve varlıklı kişilerin hükümdarın özel hazinesinden yolladığı paralara ek olarak çeşitli vakıflardan da yalnızca bu amaca yönelik mali yardımlar yapılmaktaydı. Bu vakıflar kızlarağası ile maliye nazırının yönetimi altındaydılar. Her yıl Mekke'ye gönderilecek meblağ bu iki görevli tarafından belirlenir ve surre eminine teslim edilirdi; kime ne kadar verileceği surre emininin takdirine bırakılmıştı. O bunları kayıt altına alır ve doğru yerlere gittiğini göstermek amacıyla dönüşünde belgeleri sunardı. Surre eminliği, kutsallığından çok kârlı olduğu için gıpta edilen bir makamdı; gidiş-gelişin altı-yedi ay sürdüğü bu görev için ayda 3.000 kuruşu geçmeyen bir maaş ödenirdi, ama asıl kazanç armağanlarla aldıkları rüşvetti.

Sultanlar evlenmezler. Şimdiki hükümdarın yedi kadın alma hakkı olsa da 1843'te sadece dört kadını vardı.

Hz. Muhammed tarafından Hicret'in dokuzuncu yılında (MS 631) başlatılan hac ziyareti, İslamın beş şartından biridir. Geçerli bir mazeret söz konusu değilse, kadın-erkek herkesin hacca gitmesi zorunludur. Eğer bir mazereti varsa şeyhülislamdan ya da kentin ya da bölgenin başimamından muafiyet belgesi alması gerekir; eğer gidemiyorsa bu kişinin kendi yerine birisini yollaması ya da bu yolculuğun masrafı kadar bir miktarı sadaka olarak göndermesi gerekiyordu. Bu sadakalar yoksul hacılar arasında paylaştırılıyordu.

Varlıklı olan ya da rahat bir hayat süren kentlilerin büyük bölümü bu yola başvurarak, yorucu ve tehlikeli bir yolculuktan kurtulmayı seçiyorlardı. Ama gene de onların uygun bir zamanda "niyetlerini yerine getirmeleri" ve hac ziyaretini yapmaları bekleniyor. Harun Reşid'in bir kaza ertesinde bu görevi yerine getiremediği için kendisini temsilen 300 kişiyi Mekke'ye hacca gönderdiği ve aslında kendisinin her iki ya da üç yılda bir böyle bir kaza yarattığı anlatılır. Halifelik Osmanlı hanedanına geçtikten (MS 1300) sonra yalnızca bir Sultan, II. Osman bu görevi yerine getirmeye niyetlenmişti. Ancak Mısır birliklerinin yardımıyla ortadan kaldırmayı düşündüğü yeniçerilerin başlattığı ayaklanma talihsiz sultanın hayatını kaybetmesine neden olmuştu.

Hanedanın sayısız şehzadesi ve hanım sultanları arasından yalnızca iki kişi hacca gitmişti. Bunların ilki I. Mehmed'in kızı ve ünlü Sadrazam [Çandarlı] İbrahim Paşa'nın oğluyla evlenip sonra dul kalan eşiydi. Mekke'ye gitmiş, sağ salim dönmüş ve hacı olmanın sağladığı itibar içinde ölmüştü. İkincisiyse II. Bayezid'in kardeşi ve başarısız rakibi Cem Sultan'dı. Kendisi Mekke'ye ulaşmış, hac görevini yerine getirmiş, ama yaşamının geri kalan kısmını sürgünde, ıstırap içinde geçirmiş, bazılarının söylediğine göre papanın emriyle zehirlenmiş ve Civita Vecchia'da[34] ölmüştü.

Sultanların payitahttan ayrılmaları siyasal açıdan pek uygun görülmediği için hac ziyaretinde onu temsil edecek iki vekili vardı. Bunlardan biri Mekke mollası, diğeri de surre eminiydi. Padişahı dini ve kurumsal açıdan Kâbe ve Medine'de Mekke mollası, hac yolculuğu boyunca da surre emini temsil ediyordu. Eğer Şam paşasının kervana katılması engellenememişse o da surre emininin yanında emîrü'l hac olarak Mekke'ye kadar kervana eşlik

34 [Cem Sultan Napoli yakınlarındaki Castel Capuano'da ölmüştü.]

ederdi. Armağanlar ve mali yardım, dini hediye ve siyasal önlem olarak ikili bir anlam taşıyor, bu nedenle de ayrı ayrı yerlere dağıtılıyordu. Bir kısmı Haremeyn ile çevresindeki yoksullara, bir kısmı da bir nevi bedava geçiş ve koruma sağlamak amacıyla çöldeki Araplara rüşvet olarak veriliyordu. Ayrıca bir miktarı da yolların, sarnıçların, çeşmelerin ve köprülerin onarımı ile Şam ile Mekke arasındaki kervan yolu üzerinde tedarik depoları kurmak için kullanılıyordu. Sultanın hazinesinin, muhafız birliklerinin maaşı ve yiyeceği hariç yıllık gideri 12.000 sterlin olarak hesaplanmıştı, ama bunun büyük bölümü kızlarağasının kullanımına bırakılan gelirlerle karşılanıyordu.

İki türlü hac ziyareti vardı; biri her yıl yapılan sıradan hac, diğeri de yedi yılda bir yapılan olağanüstü hac. Hacıların sayısı koşullara göre değişiyordu. 1841'de kervan kutsal topraklara ulaşıp hacı adayları ihram giydiklerinde sayıları 70 bindi. Yıllık sıradan hac ziyaretlerine gidenlerin sayısı genellikle 25-30 bini geçmiyor. Bu konuda ilginç bir batıl inanç var: Hac ziyaretinin geçerli sayılabilmesi için hacı adaylarının sayısının 60 binden az olmaması. İnanca göre eğer bu sayı tutturulamazsa Cebrail aradaki farkı kapatmak için gereken sayıda melekle birlikte gökten inerdi.

Kervana Rumeli'den, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarından ve Adalar'dan katılacak hacı adaylarının ilk buluşma yeri İstanbul'du. İkinci bir toplanma noktası orta ve kuzeydoğu paşalıklarından gelenlerin kervana katıldığı Şam'dı. Mısır topraklarıyla çölün birleşme noktası da Afrika'dan gelenlerin kervana katıldıkları üçüncü ana duraktı. Hz. Muhammed bütün Müslümanların hac ziyareti yapmasını bağlayıcı biçimde zorunlu kılmıştı. Uyarılarından biri "Hac görevini yapmadan ölenler Yahudiler ya da Hıristiyanlar gibi ölürler" idi.[35] Bu lanete karşın İstanbul'daki erkek nüfusun dörtte üçü bu görevi yerine getirmeyi çok umursamıyordu.

1842'de olduğu gibi özel nedenlerden ötürü bu yolculuğun gecikmesi ya da öne alınması gerekmedikçe hac kervanının 12 Recep'te İstanbul'dan yola çıkması beklenir. 1842'de 12 Recep (18 Ağustos) perşembe gününe denk gelince ulema meclisi surre alayının ertesi gün öğle namazından sonra yola çıkmasına karar vermişti. Bunun gerekçesi, cuma günü

35 [Hz. Muhammed'in hadisleri arasında böyle bir söz yer almamaktadır.]

başlayan hac yolculuğunun daha hayırlı olacağı ve hac ziyaretinin yararını iki kata çıkaracağına dair inançtı. Bütün benzer olaylarda olduğu gibi bu konuda vereceği karar yasa sayılan müneccimbaşından hesabını yapıp en uygun ve hayırlı günü seçmesi istenirdi.

Dolayısıyla [Ağustos'un] 19'unda sultan Çırağan'daki sarayından çıkıp yanında başkaları olmadan 14 çifte saltanat kayığıyla Topkapı Sarayı'na gitmiş, burada her zamanki gibi bir sedire oturarak, devlet adamları ile teşrifat kurallarına uygun olarak huzuruna çıkma şerefine sahip olanları[36] makamında (rikâb)[37] kabul etmişti. Aslında birinci avlunun ötesine [sultandan başka] kimsenin at üstünde geçmesine izin verilmemesine karşın, kabul töreni bittikten sonra oradakiler hemen atlarına atlamış ve saray duvarlarını izleyerek birinci ya da dış avluya ulaşmışlardı. Arkalarından zat-ı âlileri de kısa bir süre dinlendikten sonra atına binerek, sarayın yukarı kısmında, binalarla çevrili üçüncü ya da iç avludan ilerleyerek, eskiden akağaların nöbet tuttuğu babüssaadeden geçmiş ve kuzeyinde bir zamanlar sadrazamların davetler verdiği ve sultanın huzuruna çıkacak olan büyükelçilere hilat giydirdikleri köşkün [divanınümayun] bulunduğu ikinci avluya ulaşmış, sonra da orta kapıdan [yani babüsselamdan] geçerek, içinde darphanenin ve bugün silah deposu [cebehane] olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi'nin bulunduğu birinci ya da dış avluya ulaşmıştı.

Sultan bâbıhümayunda kendisini bekleyen nazırlar ve yüksek rütbeli devlet adamlarıyla birlikte devlet töreniyle, öğle namazını kılmak üzere Nuruosmaniye Camisi'ne doğru ilerlemişti. Sultanın, ciddi bir hastalığı olmadığı sürece, cuma namazı için halka açık yapılan bu resmi törene katılmaması düşünülemezdi; böyle bir şey olduğunda halk hükümdarın bir tür tehlike altında olduğunu ya da zorla bir yerde tutulduğunu düşünürdü. Nitekim I. Mahmud 13 Aralık 1754'te, son nefesini vermek üzereyken gittiği cuma namazından dönerken hizmetkârlarının onu at üstüne oturtmalarını istemiş ve dönüş yolunda can vermişti.

36 Kordiplomatik hiçbir zaman kabul töreninde bulunmaz, rikaba ya da hiçbir saray merasimine ya da resepsiyonuna davet edilmediği gibi toplu halde sultanın huzuruna da çıkamazlardı. Bunun tek istisnası Gülhane Fermanı'nın ilanıydı.

37 Sözlük anlamı "üzengi." [Rikab'ın buradaki anlamı "Büyük bir kimsenin katı, huzuru"dur.]

Namazdan sonra sultan aynı yoldan saraya geri dönerek orta kapının üstünde hem ikinci, hem de üçüncü avluyu görebilen cellat odasının [kapıcılar odası] üstündeki köşkün penceresinin önündeki yerini almıştı. Eskiden kapıcılar odası işlevi gören bu odada cellatlar gece-gündüz nöbet tutarlarmış. Kurbanın kesilen kafası bu uğursuz odanın arka duvarındaki nişin içindeki oyuğa düşermiş. Cellatlık teşkilatı artık olmadığı gibi, yıllardır siyasal bir suçtan ötürü infaz edilen kimse de olmamış.

Hac ziyaretiyle ilgili kişilerin dışında kimselerin daha ileri geçmesine izin verilmeyen birinci avlu şimdi son derece hareketli ve canlı bir manzara oluşturmuştu. Bir yanda mızraklı iki süvari bölüğü vardı, bunlardan biri [Kavalalı] Mehmed Ali'nin Suriye ordusundan kaçan siyahilerden oluşuyordu.[38] Onların arkasında farklı kostümleriyle çeşitli ülkelerden oldukları anlaşılan erkeklerin oluşturduğu kalabalık bir seyirci grubu vardı. En dikkat çekenler Buharalılarla Arap dervişlerdi, leş gibi harmanilerinin üstüne geçirdikleri geyik postları keçeleşmiş uzun pis saçlarını da kısmen örtüyordu. Karşı tarafta da ellerinde işlemeli kırmızı bayraklarıyla bir muhafız taburu ile mızıkası, onların arkasında da kimisi ayakta duran bir kadın kalabalığı vardı, Darphanenin yanındaki ulu çınarın gölgesi altında toplanmışlardı, bazıları da üstü sırma saçaklı, kırmızı tenteli yaldızlı arabalarda oturuyordu. İki grubun arasında develerin ve surre alayının geçebilmesi için geniş bir alan boş bırakılmıştı; orta kapıdaki köşkün yan pencerelerindeki kafeslerin arkasında da haremden 50-60 kadar kadın dışarıyı seyre dalmıştı.

Müneccimbaşının belirlediği saat gelince teşrifatçı ile surre emini herkesi sıraya soktu, Gülhane Parkı içindeki Gülhane Kasrı'ndaki bataryadan 21 pare top atılınca alay da harekete geçti. En önde tören giysileri içindeki gösterişli mızraklı sipahiler bölüğü ve mızıkası vardı. Arkalarından zengin koşum takımlarıyla bezenmiş atlar üstünde emirlerin başı ile yeni yeşil kaftanları ve sırma püsküllü yeşil sarıklarıyla peygamberin soyundan olanlar [seyitler] geçti. Onları, yanında Galata ve Üsküdar efendileri olmak üzere İstanbul efendisi; Rumeli ve Anadolu kazaskerleri; kâtipleri ve hizmetkârlarıyla birlikte at üstünde kalabalık bir

38 Gri atlara binmiş bu siyahi muhafız bölüğü son derece gösterişli ve ilginçti. 1842'de her alayda bu tür bir mızraklı süvari bölüğü bulunuyordu.

grup molla ile imam izledi, onlara eşlik eden seyisleri yanlarında yürüyorlardı. Arkalarında sultanın hanesinde makam sahibi olan 100 kadar sırmalı yeşil üniformalı görevli vardı.

Bu gruptan atının üstünde büyük bir rahatlıkla oturan sultanın cücesi geçti. Boyu bir metreyi geçmeyen bu cüce son derece zeki ve hazırcevaptı, fiziksel olarak tam teşekkül etmişti, ama yüz hatları çok çirkindi ve karmakarışık siyah sakalı yüzündeki şeytanca ifadeyi daha da artıyordu. Safkan Arap atı kırmızı renkli şahane bir örtüyle kaplıydı; yanında dört hizmetkâr yürüyor, arkasından da sultanın iki muhafızı atla onu takip ediyordu. Cüce Hafız Bey'in arkasından gelen gümüş sim işlemeli mavi üniformalı saray hizmetkârları ile içoğlanlar uzun bir kafile oluşturuyordu. Bazılarının ellerinde içinde amber ve aloe ağacı olan ya da kokular yakılan gümüş kaplar vardı, bazıları da törene uygun ilahiler okuyordu; arada bir bütün kalabalık hep birden "Allah! Allahüekber!" diye haykırıyordu. Ardından sırmalı yeşil örtülerle donatılmış atlar üstünde surre emini ile dairesinden birkaç memur ve hizmetkâr göründü.

Onları takip eden müjdecibaşının görevi sultanın iyi dileklerini ilettiği tuğralı mektubunu Mekke şerifine sunmaktı. Bu mektup iç içe üç ipek torba içine yerleştirilmiş ve her biri imparatorluk mührüyle kapatılmış, sonra da üstü sırma işli yeşil ipekten yapılmış bir başka torbaya konmuştu. Müjdecibaşı, atının eyer kaşına asılan bu torbayı iki eliyle sıkıca tutuyor, atını iki seyis yürütüyordu. Bu mektup yolda ciddi bir kaza ya da yolculuk kesintisine uğramadan yerine ulaşırsa yanıtı, surre alayının yola çıkmasından tam yedi ay sonraya denk gelen Mevlid Kandili öncesinde İstanbul'a ulaşmış olurdu.

En nihayet, bu törenin baş oyuncuları olan ve Mahmil-i Şerif (kutsal yük hayvanı)[39] denen iki kutsal deve göründü. Bu develer asla dünyevi işlerde kullanılmazlar. Soyları çok eskilere, Hz. Muhammed'in Hicreti sırasında bindiği deveye dayandırılır; Hz Muhammed'in devesine kutsal anlamlar yüklendiğinden cennetteki diğer kutsal hayvanlarla birlikte cennetin zevkini çıkardığına inanılır. Alt sınıftan seyirciler bu koca develer

39 [Mahmil-i Şerif, hac mevsiminde İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye "surre" adıyla gönderilen değerli armağanların yüklendiği ve develerin taşıdığı tahtırevana denir. Yazarın sandığı gibi "kutsal yük hayvanı" anlamına geldiği doğru değildir.]

geçerken yerlere kadar eğilir ve onların kibrini kırmak amacıyla başlarına pislik atar gibi bir pantomim sergilerler.

Harikulade süslenmiş olan bu ilk devenin dizginleri, sağrısı ve kolanları altın kabaralar ve mücevherlerle bezenmiş yeşil deriden. Boynuna ve kuyruğuna nazarlıklar ve muskalar asılmış, alnına da devekuşu tüylerinden bir sorguç takılmış. Sırtında, içinde Kâbe örtüsü bulunan sivri çatılı bir küleye benzeyen kapaklı bir sandık vardı. Kâbe örtüsü her yıl dönüşümlü olarak Sultan ve Mısır paşası tarafından gönderiliyordu. Mısır paşasına böyle bir ayrıcalık tanınmasının bir karşılığı var; kervan Mısır sınırına ulaşır ulaşmaz yol boyunca paşanın muhafız birlikleri onu korumakla yükümlü. İçinde bu çok saygı gösterilen eşyaların bulunduğu sandık yaklaşık 180 cm yüksekliğinde ve 60 cm enindeydi. Dik olarak eyere tespit edilmiş, üstü sırmayla işli bir kumaşla örtülmüş ve en tepesi de rengârenk bayraklar ve tüylerle süslenmişti. Deveyi neredeyse bütünüyle kaplayan örtüler de aynı kumaştan.

İkinci deve ilkinden çok daha kutsaldı, peygamberin adalet dağıtmak, hatta Kuran'dan bazı ayetleri okumak için sık sık üstünde oturduğu devenin aynıydı ve mahfilden başka hiçbir şey taşımazdı. Gümüş sim işli yeşil kadife örtüsü vardı, dizginleri ve diğer donanımları da aynı malzemeden yapılmıştı. Şeref kıtası tarafından korunan bu iki deveye de çok sayıda seyis eşlik ediyordu. Arkalarından, hac boyunca meydana gelebilecek anlaşmazlıkları gidermek ve sert kurallarla asayişi sağlamakla yükümlü olan emîrü'l-hac kavasıyla birlikte onları takip ediyordu.

Onlardan sonra düzensiz bir şekilde yürüyen âşıklar ve dervişler, davullar ve tefler eşliğinde çılgın bir musikiyle hacı adaylarının gelmekte olduğunu duyuruyordu. Genellikle en yoksul alt sınıflardan gelen bu adamlar karmakarışık bir düzende yürüyor, uzun biçimsiz değneklerine dayanarak "Allah! Allah! Huu! Huu!" diye çığlıklar atıyorlardı. Arkalarından, sırtlarında para ve armağanlar taşıyan yedi kutsal eşek ile onlara eşlik eden bir piyade muhafız birliği geldi. Para yeşil kumaş kaplı sağlam bir kutunun içinde, armağanlar da ilk devenin üstündeki sandık biçiminde ve onun gibi süslü küçük kutularda taşınıyordu. Eşeklerin dizginleri ve eyerleri üstü zarif işlemeli kırmızı deriden yapılmıştı. Bunlardan üçü, geceleri Kâbe örtüsünün bulunduğu sandığı ve sultanın mektubunu korumak için

kurulacak çadırları ve direkleri taşıyordu. Direklerin ucunda büyük pirinç topuzlar vardı ve yeşil ipek flamalarla süslenmişlerdi.

Eşeklerin arkasından gene çılgınca bir müzikle bir başka mızıka ile önceki gruptan daha kalabalık ve daha düzensiz olan pasaklı bir hacı grubu göründü. Aralarında doğru dürüst görünen tek bir kişi yoktu. Aslında saygın kişiler ender olarak bu surre alayına katılırlar. Onlar daha önce ya da sonra doğrudan Şam'a gider ya da Üsküdar'a geçerler ve ancak 8-10 gün sonra kervan buradan ayrılırken ona katılırlardı. Son hacı adayı grubu da geçtikten sonra yanlarında arabalarla siyahi mızraklı sipahiler göründü ve böylece bütün gruplar bâbıhümayundan dışarı çıktı. Bütün sokakların iki yanına yaya muhafızlar dizilmişti, Müslümanlar da onların arkasında toplanmışlardı; bir yanda kadınlar, karşı tarafta da erkekler vardı. Evlerin üst kat pencereleri de kadınlarla doluydu, kocaları ve erkek akrabaları da alt kattan seyrediyorlardı. Bütün açık alanlar İstanbul'un en güzel hanımlarını taşıyan yüzlerce altın yaldızlı arabayla dolmuştu. Bu hanımların arasında seyretmekten çok seyredilmeyi arzulayanların sayısı da az değildi, onlar yanıltıcı biçimde sadece gözlerini açıkta bırakarak, kaşları dahil bütün yüzlerini dikkatle kapatmaya çalışırken, arada bir feracelerinin kaymasına aldırmaz ve bu konuda fazla hassasiyeti olmayan bir Londralı ya da Parisli kadından bile daha serbest davranmaktan çekinmezlerdi.

Alayın başı, Valide Camii'nin [Yeni Cami] bitişiğindeki Bahçekapı İskelesi'ne ulaştığında, sağ kenara dizilir ve develere yer açarlardı. Suyun kenarına gelen develerin taşıdıkları yükler indirilir, onlar bir buharlı gemiye yüklenirken develer de şeref kıtasının eşliğinde gerisin geri saray ahırlarına götürülürlerdi. Surre emini, hac emiri ve diğer kervan görevlileri de 21 pare top atışıyla gemiye biner ve Üsküdar'a doğru ilerlerdi. Hacılar da kendilerine uygun gelen yoldan karşıya geçerler ve surre alayı sona ererdi.

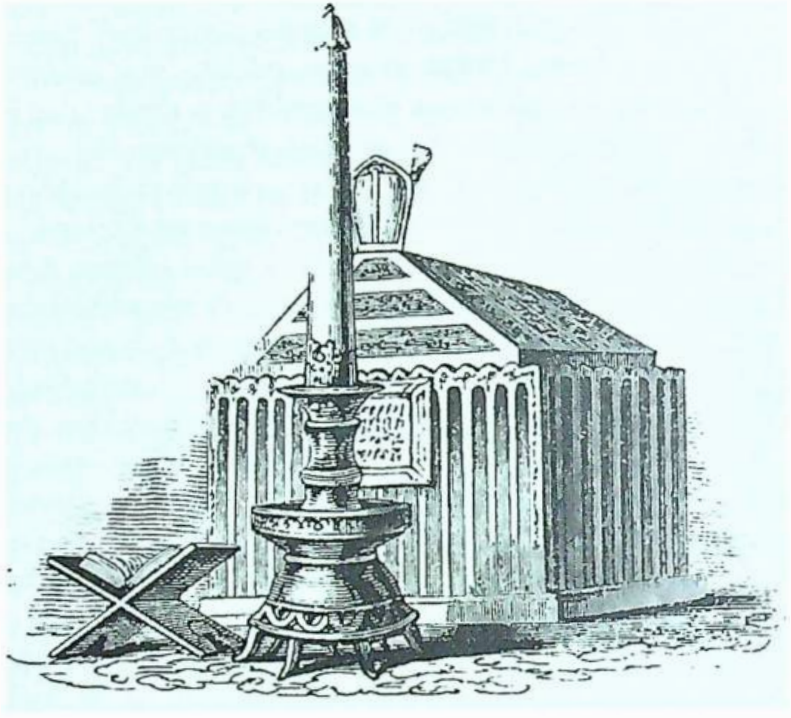
Yedinci Bölüm

VAKIFLAR, SELATİN CAMİLERİ VE CAMİ MALLARI

Bu bölümü bundan önce birkaç kez değindiğim vakıflara ayırıp Avrupa'da pek az bilinen bu kurumların kısaca yapısını anlatmak istiyorum. Vakıf (çoğulu evkaf) terimi, bir caminin koruması altına alınacak varlıkla ilgili yapılan vakfiyenin amacına göre emanet, ipotek, kefalet, geçici tahsis ya da tam feragat anlamına gelebilir, yani emanet eden, kendisi ve doğrudan mirasçıları için mülkiyet hakkını elinde tutup tutmak istemediğine, bu hakkın aynı soydan gelenlerce bedel ödenerek geri alınıp alınamayacağına ya da bütünüyle, bağlı olduğu caminin ya da vakfın yararına mı terk edildiğine bağlıdır. Durum ne olursa olsun vakıflar kutsal sayılırlar ve "ilahi korumaya bırakılmış" mallar olarak kabul edilirler, dolayısıyla da ne saray ne de mahkemelerce el konulabilir ya da haczedilebilirler.

Vakıflar Emevi ve Abbasilerin ilk yıllarından beri var olan kurumlar, sonradan Osman [Gazi] tarafından da benimsenip geliştirilmişler. Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra bazı değişiklikler getirmiş, kendisinden sonra gelenler de hem emanet edilen mülkün daha güvenli yönetilebilmesini, hem de kamu yararına kullanılabilmesini garanti altına alabilmek için yeni kurallar koymuşlar. Kanuni Sultan Süleyman vakıfları üç sınıfa ayırmış, bir cami yararına vakfedilmemiş olsalar bile bunların tümü dini koruma altındaydı.

İlk grup, camiye ait bütün arazileri, gayrimenkulü ya da ister vakıf kurucularının cömertliğinden olsun ister biriktirilmiş ya da dindarların sonradan yaptıkları bağışlardan olsun bütün maddi kazançları içeriyor. Bu kaynaklardan elde edilen gelirler öncelikle imamların ve diğer cami görevlileri ile hizmetkârlarının maaşlarına, sonra da camilere bağlı medreselere, okullara, hastanelere ve diğer hayır kurumlarına ayrılıyor. Arta kalan da idare (velayet ya da tevliyet) tarafından yeni arazi alımlarına ya da aşağıda anlatacağımız üzere ipotek edilen araziler ya da evler karşılığında ödünç olarak veriliyor.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Sandukası ve Gümüş Şamdanı

Bütün büyük camilerin gelirleri yukarıdaki amaçları gerçekleştirmeye yetiyor, hatta artıyordu bile. Din adamları hiçbir zaman cemaatten giriş ücreti türünden bir talepte bulunmuyor. Bütün ibadethanelerin kapıları, sınıf gözetilmeksizin bütün halka açık. Her şeye gücü yeten vezirler bile bu soylu ve etkileyici yapılara girdiklerinde, zenginin de fakirin de yüce koruyucusu önünde, üstlerine pislik bulaşmasından korkmadan hırpani bir dilencinin yanında secdeye yatarlar. Her tabakadan ve durumdan insan burada bütün dünyevi farklılıklarından sıyrılır ve tıpkı âleminde aynı olacağımız gibi onun önünde eşit bir alçakgönüllülükle eğilir.

İmamlar kendilerine tahsis edilen ve bazı camilerin muazzam varlıklarıyla hiçbir şekilde orantılı olmayan maaş ya da ek ödeneklerini, genellikle düğünler, isim verme, sünnet ve cenaze törenleri sırasında kendilerine verilen bahşişler ya da daha çok armağanlar sayesinde artırabiliyorlar. Ancak bu bağışlar kişilerin cömertliğine bağlıdır, yoksa yasal bir ücret talep edilemez. Bütün imamlar caminin bulunduğu mahalledeki bütün iman sahibi kişilere bir karşılık beklemeden hizmet etmek zorundadırlar.

Camilere atanacak imam ve başka görevli sayısı o caminin zenginliği ve büyüklüğüne göre değişiyor. Örneğin bir selatin camiinde ilk sırada genellikle bir kürsü şeyhi bulunuyor. Bizim piskoposumuza denk bir rütbeye ve ayrıcalıklara sahip olan kürsü şeyhi payitahtta ulema [ilmiye] sınıfının mensubu ve görevi cuma öğle namazından sonra vaaz vermek.

İkinci sırada iki ya da daha fazla sayıda hatip var; görevleri hutbe okumak olduğu için onlara "Cuma imamları" da deniyor.

Üçüncü sıradaki dört imam beş vakit namazda dönüşümlü olarak görev yapıyor. İçlerinden en kıdemlisi aynı zamanda vaiz ya da vekil olarak kürsü şeyhinin yardımcılığını da yürütüyor ve bütün dini törenlerde gerekirse ona yardım ediyor.

Dördüncü sırada müezzinler geliyor, sayıları 12-20 arasında değişebiliyor. Minareden ezan okuduktan sonra namaz sırasında da mahfilde ilahiler söylüyorlar.

Beşinci sırada da sayıları 15-20 arasında değişen kayyımlar var. Kayyımların görevleri kapıları kapatmak, ortalığı süpürmek, lambaları yakmak, bekçilik yapmak ya da gereken diğer alelade işlerle uğraşmak oldu-

ğundan, Hıristiyan ülkelerdeki kilise görevlilerine, zangoçlara, hademelere ve bekçilere benzetilebilir. Dolayısıyla Ayasofya ya da Sultan Ahmed camileri gibi birinci sınıf camilerde 30 ya da daha fazla kişi çalışır.

Bir önceki bir paragrafta bebeklere isim vermeye değindiğimiz için burada da onu biraz açmak gerek. Genellikle bebek doğar doğmaz yapılan isim verme töreni çok basit bir işlem ve herhangi bir şenlik ya da eğlenceyle kutlanmıyor; bu amaçla eve çağrılan imam haremin kapısında bekliyor.

Yeni doğan ona gösterilince imam yaklaşıp daha önceden ebeveynlerin seçtiği isimle ona hitap edip bir kulağına ezan, diğer kulağına da kâmet[1] fısıldıyor. Sonra bebek hareme, annesinin yanına götürülüyor ve tören bitiyor. Herhangi bir kefil bulunması gerekmiyor; bebeğin doğmuş olması ve Müslüman anne-bana tarafından kabul edilmesi, onun da İslam dinine kabul edilmiş olduğu anlamına geliyor; bu durum bebeğin ismi verilmeden önce hayatını kaybetmesi durumu için de geçerli. Bu basit tören tamamlandıktan sonra imama çubuk, kahve ve şekerleme ikram ediliyor, arada bir eve götürebileceği mükellef bir yemek verildiği ve cömert bir ödeme de yapıldığı oluyor.

Camilerin vakıflardan aktarılan gelirlerinin de miktarı, kurucuların ya da sonraki hayır sahibinin vakfettiği malın miktarına ya da mali kaynakların özenli ve idareli yönetimine göre değişiyor. Bu gelirlerin tam ne kadar olduğunu öğrenmek zor, ama ulaşılabilen bir yetkiliden edinilen bilgilere göre aşağıdaki selatin camilerinin 1842'deki gelirleri şöyle:[2]

Ayasofya, 1453'te II. Mehmed tarafından camiye dönüştürüldükten sonra imparatorluk içindeki benzer vakıflar içinde 1.500.000 kuruş gelirle en zengin olanı.

1458'de II. Mehmed tarafından yaptırılan Eyüp [Sultan] Camii, sonra III. Selim tarafından yeniden inşa edilmiştir, geliri 200.000 kuruş.

1469'da [1463-1470] gene II. Mehmed tarafından tamamlanan Fatih Camii'nin geliri 675.000 kuruş.

Sultanlar, valide sultanlar, sultan kızları tarafından inşa ettirilen 26 caminin 12'si yukarıda adı geçen üç caminin kurucusu tarafından yaptırılmıştır.

1 [Cemaatla kılınan farz namazlardan önce, "namaz başladı" anlamına gelen *Kad kāmeti's-salâ* cümlesi ilâve edilerek okunan ezan.]

2 Camilerin adları büyüklüklerine ve onlara atfedilen önem sırasıyla değil, vakıflarının kuruluş tarihine göre sıralanmıştır.

II. Bayezid tarafından 1505'te [1501-1506] tamamlanan Bayezid Camii'nin geliri 520.000 kuruş.

[Yavuz Sultan] Selim Camii 1526'da [1522'de] bitirilmiş, geliri 290.000 kuruş.

Kanuni Sultan Süleyman tarafından en sevdiği büyük oğlu Mehmed'in adına 1549'da yaptırılan [tamamlanışı 1548] Şehzade Camii'nin geliri 360.000 kuruş. Şehzade Mehmed ile küçük kardeşi Mustafa caminin bitişiğindeki türbede yatıyor.

1555'te [1550-1558/69] inşa ettirilen son derece etkileyici, ama bütün bu görkemli yapılar içinde en basiti ve sadesi olan Süleymaniye Camii'nin geliri 360.000 kuruş.

I. Ahmed'in yaptırdığı Sultan Ahmed Camii ibadete 1614'te [1609-1617] açılmış. Hemen bitişiğindeki Atmeydanı, muhafızların, atların ve seyircilerin rahatça toplanmalarına uygun olduğundan imparatorluk alayı hem bayramlarda hem de Mevlid Kandilinde Ayasofya ya da Süleymaniye yerine burada yapılmaya başlamış; geliri 710.000 kuruş.

Mısır Çarşısı ile Bahçekapı merdivenleri arasındaki Yeni Cami ya da Valide Camii, IV. Mehmed'in annesi [Hatice] Turhan Sultan tarafından 1665'te [1663-1664] yaptırılmış, geliri 360.000 kuruş.

Galata'daki Yeni Valide Camii[3] ise, II. Mustafa ile III. Ahmed'in annesi Rabia [Emetullah] Gülnuş Sultan tarafından 1696'da [1697] yaptırılmış. Tek minareli olan bu cami esas olarak ahşap ve değeri aynı Valide Sultanın Üsküdar'da yaptırdığı camiden epey daha düşük; geliri 115.000 kuruş.

Ayazma Camii de yukarıda adı geçen kişi tarafından 1711'de Üsküdar'da yaptırılmış, geliri 200.000 kuruş.

Nuruosmaniye Camii 1745'te [1748-1755] III. Osman tarafından bitirilmiş; Sir J. Hobhouse'un dediği gibi kentteki en zarif yapı. Geliri 240.000 kuruş.

Laleli Camii 1760'ta [1759-1763] III. Mustafa tarafından yaptırılmış. Bazıları minaresinin şerefesinin laleye benzemesinden ötürü bu adla anıldığını ileri sürse de adını zor bir hayatı olan ve kurucusundan daha fazla

3 [Bu mescit Perşembe Pazarı'nda hırdavatçılar çarşısının bulunduğu alanda, yanmış bir kilisenin arsası üzerinde inşa edilmişti. Yol inşaatı nedeniyle yıktırılmıştır.]

saygı duyulan Lala adlı ünlü şeyhten [Laleli Baba'dan] aldığı söylenir, geliri 135.000 kuruş.

Boğaz'ın Anadolu yakasında İstavroz'da [Beylerbeyi] bulunan [Hamid-i Evvel Camii] [I.] Abdülhamid tarafından 1783'te [1777-1778] yaptırılmış, geliri 180.000 kuruş.

III. Selim'in Üsküdar'da saray muhafızları için yapılan kışlanın [Selimiye Kışlası] kuzeyinde 1801'de [1804-1805] inşa ettirdiği Selimiye Camii'nin geliri 150.000 kuruş.

III. Selim'in 1802'de [1803'te ibadete açılan] Humbaracılar Kışlası içine yaptırdığı [Humbarahane Camii] küçük, ama zarif cami, geliri 100.000 kuruş.

Tophane'deki Nusretiye Camii de önceki Sultan II. Mahmud tarafından 1835'te [1823-1826] Tophane'de yaptırılmış. Cami minarelerinin zarafeti ve güzelliği ile [kubbe çevresindeki] altın yaldızlı ağırlık kuleleriyle dikkat çeker, geliri 180.000 kuruş.

Camiler[4] üç grup altında toplanır. Sultanların ve valide sultanların[5] yaptırdıklarına "selatin camileri" denir.

İkinci gruptakiler sadece "cami" (toplanma yeri) olarak anılır, bunlar sultan hasekilerinin yaptırdıkları yapılarla, sultanın kızları ile kız kardeşlerinin ya da belli ayrıcalıkları olan ünlü kişilerin yaptırdıkları yapılardır. Bu tür yaklaşık 227 cami var.

Üçüncü tür ise sıradan mescitlerdir, bunlardan da 300 tane olabilir.

Von Hammer'e göre 24 selatin camii var.[6] Daha güvenilir bir kaynak olarak d'Ohsson, Abdülhamid döneminde 14 tane olduğunu belirtir, ben buna d'Ohsson'un övgüye değer çalışmasını tamamladıktan sonra III. Selim

4 İngilizcede kullanılan *mosque* ya da *mosk* kelimeleri, Arapçadan gelen ve ibadet edilen yer anlamına gelen mescit sözcüğünün bozularak İspanyolcaya yerleşen *mesquita* kelimesinden kaynaklanır.

5 Valide unvanını ancak oğlu tahta geçen sultan annesi kullanabilir. Bu unvan oğul sağ olduğu müddetçe geçerlidir. Sultanın kız kardeşi ile kız çocuklarına sadece sultan denir. Sultan unvanı oğlu sultan olmayan padişah kadınlarına verilmez.

6 [Süleymaniye Camii, Sultanahmet Camii, Şehzade Camii, Nuruosmaniye Camii, Fatih Camii, Yavuz Selim Camii, Eyüp Camii, Yeni Cami, Bayezid Camii, Selimiye Camii (Edirne), Ayazma Camii, Laleli Camii, Beylerbeyi Camii, Büyük Mecidiye Camii, Dolmabahçe Camii, Nusretiye Camii, Yıldız Hamidiye Camii, Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı), Mihrimah Sultan Külliyesi (Üsküdar), Büyükada Hamidiye Camii, Pertevniyal Valide Sultan Camii, Yeni Valide Külliyesi, Eski Valide Camii ve Sultan Mustafa Camii olmak üzere 24 selatin cami vardır.]

tarafından yaptırılan iki cami ile II. Mahmud'un yaptırdığı camiyi ekledim. Teşrifat kurallarını harfiyen uygulayanlar, bu selatin camilerinden birden fazlasının kurucusunun adını taşımayı hak etmediklerini öne sürerler, çünkü onlar ne büyük bir meydan muharebesi kazanmışlardır, ne de yabancı bir toprak fethetmişlerdir. Sultan Ahmed Camii bu gruptan sayılır. Bu konuda halkın genel görüşü uzayıp gidiyor. Adını ölümsüzleştirmek için büyük çaba harcamasına karşın, pek sevilmeyen III. Mustafa, Laleli Camii'nin kendi adıyla anılmasını sağlayamamıştı. II. Mahmud'un yaptırdığı caminin de Mahmudiye değil de Yeni ya da Nusretiye Camii olarak anılmasının nedeni, II. Mahmud döneminde Türkiye'nin yalnızca kuzeyde değil, aynı zamanda Yunanistan'da da bazı eyaletleri kaybetmesiydi.

Kentin içinde ya da yakınlarındaki en eski cami Galata'nın aşağı bölümünde, köprü yakınındaki Arap Camii'dir. Bu camiyi Emevi Halifesi I. Süleyman'ın kardeşi Mesleme [bin Abdülmelik], İmparator II. Anastasios tarafından MS 715'te [doğrusu 717] geri püskürtüldüğü [ikinci] İstanbul kuşatması sırasında yaptırmıştı.[7] Arap Camii'ni diğerlerinden ayıran en büyük özellik minaresinin diğer bütün Türk kentlerindeki camilerin zarif ince uzun minarelerinden farklı olarak çan kulesi biçiminde olmasıdır. Kentteki en modern cami 1838'de [Koca] Hüsrev Paşa tarafından Boğaziçi'nde Emirgân'da, Rıfat Paşa'nın 1841'de oturduğu yalının hemen kuzeyinde yaptırılmıştı; Hüsrev Paşa'nın muazzam yalısı da caminin güneyindedir.[8]

7 ["Caminin, Emevî Kumandanı Mesleme b. Abdülmelik tarafından 97-99 (716-717) yılları arasında yapılan İstanbul kuşatması sırasında inşa edildiği yolundaki rivayetin aslı olmadığı bilinmektedir... Galata'da VI. yüzyıla ait Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi'nin kalıntıları üstünde, İstanbul'da Latin hâkimiyeti yıllarında (1204-1261), muhtemelen Katolikler tarafından San Paolo adında bir kilise yapılmış, fakat kesin olarak XIV. yüzyıl başlarında bu yapı Dominiken tarikatı mensuplarının eline geçerek aynı yerde büyük bir manastır ile San Paolo ve San Domenico adına yeni bir kilise inşa edilmiştir. XIV ve XV. yüzyılın ilk yarısında pek çok İtalyan buraya gömülmüştür. Fetihten sonra, fethedilen şehirlerde en büyük kilisenin camiye çevrilmesi usulüne uyularak bu kilise de bizzat Fâtih Sultan Mehmed vakfı olarak 1475'e doğru camiye çevrilmiştir." Semavi Eyice, "Arap Camii," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/arap-camii]

8 [Eyüp'te bir külliyesi bulunan Koca Hüsrev Paşa'nın Emirgân'da cami yaptırdığına dair bir kayda ulaşılamamıştır. Yazarın sözünü ettiği Rıfat Paşa eğer sonradan sadrazam olan Halil Rıfat Paşa (1827-1901) ise kendisi 1844'te Serez Tahrirat Kalemine maaşsız olarak girdiği için 1841'de buradaki bir yalının sahibi olamaz. Haluk Şehsuvaroğlu "Hidiv İsmail Paşa Yalısı" başlıklı yazısında "Emirgân'daki büyük ve güzel sahilhane. Gümrükçü Osman Paşa'dan sonra Serasker Hüsrev Paşa'ya intikal etmişti" demektedir. Şehsuvaroğlu'nun verdiği bilgilere göre bu yalı önce Mustafa Reşid Paşa'nın, 1864'te de Hıdiv İsmail Paşa'nın mülkiyetine geçmişti. Şehsuvaroğlu yazısını şu cümleyle bitiriyor: "İsmail Paşa,

Bütün bu camilerin ve imparatorluğun her tarafındaki cami mülklerinin mali işleri, banisi ve hayır sahibi tarafından özel olarak seçilen iki görevliye, *nazır* (denetçi) ile *mütevelliye* (muhasip) bırakılmış.[9] Mütevelli yasaların emrettiği gibi kayıt defterleri tutmak ve altı ayda bir, 1 Muharrem ile 1 Recep'te, yani yılın başında ve ortasında nazıra onaylatmak zorunda. Bütün gelir ve giderler birbirini kuruşuna kadar tutmalıdır. İki grup altında toplanan bu kalemlerin, birincisi yalnızca cami hizmetlerini karşılamaya ayrılan malların idaresine, ikincisi de bütün sivil vakıfların denetlenmesine aittir. Bu iki kişinin emri altında çok sayıda tahsildar, kâtip ve müfettiş yardımcısı bulunuyor.

Malların terk ya da emanet edilmesini belirleyen senede ya da sözleşmeye vakfiye denir. Ilkönce kadı ya da mahallenin baş kadısı tarafından incelenip tescil edilir, sonra da Maliye Nezareti'nde bu amaçla kurulmuş, çok sayıda kâtibin görev yaptığı üç daireden birine kaydettirilmesi gerekir. Bu dairelerin birincisinde payitahtın yanı sıra, Rumeli eyaletleri ile Haremeyn'deki camilerin; ikincisinde Asya ve Afrika'daki benzer kurumlar ile hamiyet ve hayırseverlik amacıyla kurulmuş, imarethane ve aşevleri hariç (onlar üçüncü dairede kaydediliyor) bütün kamu vakıflarının vakfiyeleri kayıt altına alınıyor. Vakfiye kayıtları bu dairelerde büyük bir özenle ve dikkatlice saklanıyor, bu açıdan arşivlerin iyi korunmadığı, tarihine ve konusuna göre iyi sınıflandırılmadığı devlet dairelerinin çoğundan çok farklılar.

Vakıf dairelerinin bulunduğu defterdar kapısı, sarayın birinci avlusunda sol tarafta, Aya İrini Kilisesi'nin birkaç adım ötesinde.[10] Eskiden

yalısında, 1895 senesinde vefat etti. Ondan sonra yalıda bir müddet ailesi erkânı oturmuş ve 1927 yılında bu güzel ve tarihi bina verese tarafından yıktırılmıştır." (https://www.ucuztarih.com/yazi-dizisi/bogazici-yalilari-11-emirganda-hidiv-ismail-pasa-yalisi). Emirgân'da Osmanlı dönemi yapısı olan tek camii 1781'de I. Abdülhamid tarafından Emurgünoğlu Yusuf Paşa Yalısı'nın yerinde inşa ettirilmiştir. Ama günümüzdeki yapı II. Mahmud tarafından 1838'de yaptırılmıştır.]

9 ["Vakfın işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yönetmek ve gözetmek üzere tayin edilen kişiye "mütevelli" veya "nâzır" denilmektedir. Nâzır kelimesi, özellikle Osmanlı uygulamasında mütevellinin vakıfla ilgili tasarruflarını kontrol etme ve gerektiğinde ona vakıfla ilgili meselelerde danışmanlık yapma görevini üstlenen kişi veya organlar için de kullanılmıştır." Hacı Mehmet Günay, "Vakıf," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/vakif. Küçük vakıflarda mütevelli gelir-gider kayıtlarını kendisi tuttuğu için aynı zamanda muhasip rolünü oynayabilirken büyük vakıflarda mütevellilerin görev dönemlerine ait mali işlemlerin denetlenmesi bir muhasip tarafından yapılır ve vakıf nazırına rapor edilirdi.]

10 Türk hükümeti yakın bir tarihte buraya, deneyimli İngiliz mühendis Mr. Taylor'un gözetiminde, 40 beygir gücünde buharla çalışan bir madeni para basma makinası koydu.

darphane ve maliye bölümü, Bayezid Camii'nin bitişiğinde Serasker Meydanı olarak bilinen tavuk pazarındaymış. Şimdiki binaları 1726'da III. Ahmed yaptırmış.

Vakıf kurucuları baştan beri ve şimdi de güya gönüllülük esasına dayanan bol kazançlı nazırlık ve mütevellilik görevlerini –ki ancak mali kaynakların kötüye kullanılması ve yanlış uygulanması yoluyla kazanç getirebilir– o sırada yüksek bir makamda bulunan farklı kişilere kendilerinden sonraki kişiyi aday gösterme yetkisini de tanıyarak ömür boyu koşuluyla devrediyor. Bazıları ise kendi vakıflarının mütevellisi oluyor ve bu görev daha sonra doğrudan mirasçılarına devroluyor.

Dolayısıyla bazı camilerin malları ebediyen sadrazam ile onun idare memurunun elinde kalırken, bazıları da şeyhülislam ile onun idare memuruna bırakılmış oluyor. Bazıları nazır olarak gümrük müdürünü, mütevelli olarak da onun yardımcısını atıyorlar. Ama eskiden büyük ölçüde bu iş, Enderundan ve sultanın hanehalkından sorumlu olan, yani sarayda sınırsız bir güce sahip olan kapı [ya da babüssaade] ağasına (yani akağaların başı) bırakılırdı.[11] Ancak akağalar yağmalama ve zimmetlerine para geçirme girişimlerini öylesine uç noktalara taşımışlardı ki, III. Murad 1591'de onların görevlerini siyahi rakipleri olan kızlarağasına devretmek durumunda kalmıştı. Sultan Murad, kendinden önce atanan bütün akağaların ve diğer görevlilerin vakıflar üzerindeki güçlerini ellerinden almış ve siyahi ağalara devretmiş, ayrıca artık sadece sembolik bir niteliği olmakla birlikte ünlü haremeyni'ş-şerîfeyn dairesini de onlara bağlamıştı; önceden de belirttiğim gibi akağalar, bugün durumları muallakta olmakla birlikte büyük ölçüde işlevsizleştirilmiştir.[12]

Vezirler, paşalar, şeyhler, mollalar ve başka bazı kişilerin yaptırdığı camiler ister tek olsun ister okulu, medresesi, hastanesi ya da başka hayır kurumlarıyla birlikte [bir külliye içinde] olsun, hepsi aynı düzeni benimseyerek, vakıfların idaresini Rumeli ve Anadolu kazaskerleri; İstanbul, Galata ve Üsküdar efendileri; hekimbaşı ya da müneccimbaşı; başka ulema ya da

11 Kapı ağası sözlük anlamının da belirttiği üzere "kapıların komutanıydı" ve Enderun ile haremdeki bütün muhafızlar ve inzibat ona bağlıydı.

12 Bugün bazı yaşlı ve bitkin birkaç akağa ve armağan olarak gönderilen bazı gençler dışında artık akağalar bölümü ortadan kalkmıştır.

kadılar gibi yukarıda belirtilen üst düzey görevlilerin ya da kimi başka sivil memurların denetimine teslim etmişlerdir. Ender olsa da kürsü şeyhleri ya da imamların da mütevelli olarak atandıklarına rastlanıyor.

Farklı imparatorluk vakıflarının yıllık gelirleri her cami için gerekli olan masrafların tutarının üç mislinden fazla olduğu için biriktirme yoluyla mülk artırımı oldukça fazla ve eğer bir yanda suistimaller ve zimmete para geçirme olmasa, öte yanda da her yeni gelen hükümetin, daha doğrusu hükümdarın ihtiyaçları için kullanılmasa bu miktar daha da artabilir. Saray nazırından daha güçlü bir yetkili olmadığı ve hem kayıt defterleri hem de biriken para saray içinde korunduğu için bunlar sultanın kullanımına açık. Nazırın hesaplarını maliye nazırının denetlemesi gerektiği halde bu nazırların hiçbirinin paranın çekilmesine itiraz edecek ya da sultanın talebini reddedecek kadar cesur olmadıklarını söylemeye gerek yok. Dolayısıyla olağanüstü bir hal olduğunda ya da kişisel ihtiyaç belirdiğinde sultan hiç çekinmeden imparatorluk vakıfları hazinesinden borç alabiliyor. Hükümdarlar, maliye nazırının âdet yerini bulsun diye verdiği göstermelik bir izinle bu birikmiş paradan "geri ödeme sorumluluğunu üstlenerek" istedikleri kadarını çekebiliyor, ama hiçbir zaman bunları geri ödemiyorlar. Bazen paranın bir kısmını yeni vakıflar kurmaya ya da topluma yararlı işlere harcayarak vicdanlarını rahatlatıyorlar, yaptıkları aslında vicdansızca bir yağmalama olsa da cömertlikleri ve dindarlıklarından ötürü övgüler alıyorlar.

İkinci grup vakıflar hayır kurumları dahil, hanlar, kütüphaneler, medreseler, okullar, hastaneler, aşevleri, imarethaneler, tımarhaneler, hamamlar, köprüler, çeşmeler, türbeler, mezarlıklar ile askerler tarafından vatansever duygularla inşa edilen bataryalar ya da kaleler gibi bütün halkın yararlandığı ya da yoksulların sıkıntılarını gideren kurumları içeriyor. Artık imamlık yapamayanların, cami hizmetinde çalışanların aylıkları, kurucunun ailesi mensuplarına yapılan yıllık ödemeler, kurucunun ruhunun huzura kavuşması için her gün Kuran'dan ayetler okuyan ya da hatim indiren kişilere[13] ilelebet ödenen aylıklar, son olarak

13 İki tür Kuran okuyan vardı: *Adsha* [ayet?] ya da *devr shuan* [devirhan?], yani bir kısmını ya da bütününü okuyan. İlkinin görevi belli sayıda ayeti okumaktı, tümünün belli bir süre içinde okunmasını sağlamak amacıyla dönüşümlü okunuyor. İkincisinin görevi de belli bir sürede bütün Kuran'ı okumak.

da çeşitli derviş tarikatlarına verilen nafakalar da bu vakıfların gelirlerinden sağlanıyor.

Vakıfların hepsi hazineye kayıtlı, ama kurucular bu fonları uygun gördükleri biçimde istedikleri gibi harcama yetkisine sahipler, yani isterlerse hem sermayeyi hem de hisseleri, arazileri ve gayrimenkulleri tamamen vakfa terk edebilir; terk edilen mülklerin yıllık gelirlerini kendisi alır ya da eşlerine, çocuklarına, akrabalarına, hatta arkadaşlarına bırakabilir. Ancak bunun bir koşulu var, belirtilen kişi vefat ettiğinde, her şey bütünüyle kurulan vakfın mülkiyetine geçiyor. İkinci durumda yıllık gelir alanlar ya da ömür boyu kiracılar, masrafların karşılanması için idareye küçük bir miktar itibari kira ödüyor. Ücretsiz eğitim hizmeti vermek ya da sadaka ya da yemek dağıtmak üzere kurulan bütün vakıflarda kurucunun akrabalarının önceliği var. Bu tür önceliği olan kişilere mürtezika (ortak)[14] denir ve inkâr ya da itiraz durumunda iddialarını güçlendirmek amacıyla kadıya başvurabilirler. Ufak tefek işlerde mahallenin kadısı müdahale edebilir, ama daha ciddi durumlarda mağdur, sorununu, bu tür anlaşmazlıklarda en üst yargı mercii olan Rumeli Kazaskerlik Mahkemesine götürüyor.

Hiç kimse tamamı ya da bir kısmı ipotekli bir mülkü, alacaklılar memnun edilene kadar vakıf mülküne dönüştüremez. Kadılar bunu tescil etmeden önce durumu araştırmak zorundalar. Bir vakıf mülkü ipoteksiz olarak tescil edilmiş olsa bile, eğer alacaklılar iddialarını kanıtlamayı başarırsa, idare mülkün bütününü ya da yasal talepleri tatmin edecek kadarını satışa çıkarmak zorundadır. Kayıt formalitelerinin tümünün tam anlamıyla yerine getirilmediği durumlarda mirasçılar ya da aynı soydan gelenler mülkten yararlanmak ya da elden çıkarmak niyetiyle serbest bırakılmasını isteme hakkına sahiptir. Bu durum sık sık meydana geliyor ve davaların uzamasına yol açıyor. Tedavisi olmayan ya da tehlikeli hastalıklardan mustarip olanlar da mülklerini vakfedemiyorlar. Böyle bir durumda yapılan işlem bir vasiyet gibi kabul ediliyor. Kimse yasal mirasçısını, miras hak-

Kuran'ı ezbere okuyanlar da isteğe göre ya bir kısmını okur ya da bütününü. Hafız olarak anılanlardan bazıları sultanın hanehalkına bağlıdır.

14 ("Rızıklanan"dan, Vakıf gelirinden vakıfnâme gereğince yararlanan, maaş alan kimseler. (*Kubbealtı Lugati*))

kının üçte birinden fazlasından mahrum edemeyeceği için eşlerin mehri düşüldükten sonra kalan mirasın üçte ikisi varisler arasında paylaştırılıyor ve erkek varislere iki pay, kadın varislere bir pay veriliyor, mirasın geride kalan üçte biri ise [vakfetme gibi] özel amaçlara ayrılabiliyor.

Faizle borç vermek yasak olduğu ve tefeciler bunları tahsil edebilmek için mahkemelere başvuramadıkları halde onarım yapmak ya da kendilerine bağlı camilere ve vakıflara yardım sağlamak amacıyla kaynak yaratmak isteyen vakıf yönetimlerine istisnalar getirilebiliyor. Aslında yönetimlerin birikimlerini ayda yüzde bir ya da bir buçuk faiz getirecek biçimde borç vermeleri az rastlanan bir durum değil. Bu işlemler eğer kadıların onayı alınırsa yasalarla da ciddi biçimde destekleniyor. Mülklerini vakıflara tahsis edenlere ödünç para verildiğinde, eğer üç yılın sonunda faizi ödenmezse idarenin elinden tahsis edilen mülkler geri alınabiliyor.

Sözü edilen bu iki vakıf grubu şeri vakıflardır, yani kurulmalarına dini hukuk onay verir. Üçüncü gruba ise adi (örfi) vakıf denilir, örf ve âdetlere göre oluşmuşlardır, sultan ya da vezirler dışında herhangi bir özel onay makamı yoktur. Önceden de belirtildiği üzere Türkiye'de âdetler sık sık hukukun önüne geçebiliyor ve kökleştiği zaman da yasalar kadar güçlü oluyordu. Büyük ölçüde din dışı sayılabilecek üçüncü grup vakıflar, vakıf yönetimlerinin, anında ödeme zorunluluğu olmadan ya da mülklerini devredecek satıcıların bunların gelirlerinden tamamen yoksun kalmalarına meydan vermeden ilave mülk alımları yaparak kurumlarının varlıklarını artırma isteğinden doğmuştu; satıcıların mülklerini ucuza satmaya yatkın olmalarını sağlayan bir plan. Örneğin mütevelli mülk bedelinin yalnızca sekizde ya da en fazla altıda birini peşin olarak veriyor ve mülkü satıcıların ya da müteakip mirasçıların yaşamları boyunca kullanımına bırakıyor; bunlar peşin ödenen miktarın faizine denk gelecek cüzi bir kira ödeyerek mülkün ömür boyu kiracıları sayılıyor. Vakfiye tescil edildiği andan itibaren devredilemez hale gelir ve vakfedenin ölümü nedeniyle [kira ödemelerinin] temerrüde düşmesi durumunda tamamen vasi camisine geçer. Ancak idarenin sık sık erkek torunların, hatta yeğenlerin ve erkek kardeşlerin de vakfedilen mülkü geri almalarına ve ilk tahsis eden kişiyle aynı koşullarda ömür boyu korumasına izin verebiliyor. Bu durumda mülk bedelinin onda biri kadar bir para cezası ödemeleri gerekiyor.

Bu sistem alıcılara ve satıcılara çeşitli avantajlar sağlamıştır. Bir yandan alıcıyı mülk bedelinin tamamını hemen ödemekten kurtarıyordu. Ödedikleri peşinat için küçük ama sabit bir faiz geliri sağlıyor ve nihayetinde mülkün tamamını, gerçek değerinin belki de yarısını ödeyerek sahiplenmelerini güvence altına alıyordu. Bu plan başlangıçta vakıflar için çok kârlı bulunmamış, ama yaygınlaştıkça her yıl meydana gelen ölümler ve yükümlülüklerin yerine getirilememesi nedeniyle vakfa tahsis edilen mülkler çoğalınca sistem başarıya ulaşmıştı. Yalnızca sultanların kaprislerinden değil, aynı zamanda sürekli olarak birkaç yılda bir bütün bir aileyi kırıp geçiren veba salgınlarından ötürü yaşam süresinin son derece belirsiz olduğu bir ülkede kazancın ne kadar hızla arttığını tahmin edersiniz.

Bugün neredeyse bütün Türklerin, kaderciliklerine ve bazı Frenklerin geliştirdikleri karşı görüşlere rağmen, artık yararlı olduğuna inandıkları karantina sistemini benimsemeleriyle vakıf yönetimlerini salgın kaynaklı desteklerinden yoksun bırakması beklenebilir. Ancak doğal ölümler bütün mütevazı beklentileri tatmin edebilecek düzeyde devam ediyor. Bazı hırslı mütevellileri tatmin etmek de pek kolay değildi. Bunlardan birinin karantinadan söz ederken şöyle dediğini duydum: "Bu kötü bir icat. Zamanla kimse ölmeyecek ve vakfiyeler işe yaramayacak. Ayrıca vebayı önlemek yetmezmiş gibi bir de Galatasaray Mekteb-i Tıbbiyesi var, herkes tedavi etmeyi öğrenecek, yoksullar kesinlikle aç kalacak ve camiler harabeye dönüşecek."

Genel kanı, Kuran ve dini yasaların sadece hastalıkları önleyici tedbirler alınmasını yasaklamadığını, Müslümanların enfeksiyon bulunan yerleri terk etmelerini de yasakladığı doğrultusundaydı. Bunun yanlış olduğu ünlü Müftü Bekhyj [?] Abdullah Efendi'nin fetvasıyla doğrulanmıştır. "Soru: Zeyd adlı bir Müslüman eğer veba salgını olan bir yeri terk ederek başka yere giderse günah işlemiş olur mu? Yanıt: Cenab-ı Hakk'a yalvardığı takdirde hayır." Bu arada önleyici tedbirler alınmaya devam ediliyordu. 1843 baharında Türk imparatorluğu içinde 110 karantina kurumu vardı, bunların aylık gideri neredeyse bir buçuk milyon kuruşu buluyordu.[15]

15 İstanbul'daki Osmanlı Karantina Meclisinin [Meclis-i Tehaffuz] 14 üyesi vardı: Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya, Sardunya ve Yunanistan'dan toplam yedi tercüman, dört Frenk hekim, bir

Satıcılara sunulan avantajlar da bir o kadar fazlaydı. Onlar mülklerini camiye bağışlayarak hem ona el konulmasının hem de servetlerinin varisleri tarafından çarçur edilmesinin önüne geçiyordu. Ödedikleri küçük bir faizle mülk bedelinin altıda ya da sekizde biri kadar kazanç sağlarken kendisi ve çocukları mülkten tam olarak yararlanmaya devam ediyordu. Kimi zaman da pazarlık ederek ömür boyu değil, belirlenen bir süre için anlaşıyorlar, mülk sahibi süre bitmeden öldüğünde idare genellikle varisinin onun yerini almasına ve süre bitimine kadar mülkün yıllık gelirinden yararlanmasına izin veriyordu. Satıcılar bu vakıfları kurarak, çocuklarının savurganlık yapmasını da denetim altına almış oluyor, böylece çocuklar mülkü ipotek edemediği gibi, başkasına da devredemiyorlardı; bu uygulama başka ülkelerde olduğu kadar Türkiye'de de yaygındı.

Bütün bu durumlarda ömür boyu kiracılık sayesinde kişi evlerini ya da çiftliklerini istediği gibi kullanabiliyor, ama onarımlardan ya da bakımsızlıktan harap olmasından sorumlu tutulmuyor. Ancak çoğu kez kişi sorumlu bir idarenin mülkü kendi yararı için onartacağını bildiği için kasten gerekli bakımı yapmaktan kaçınıyor.

Bu sınıftaki bir vakfın kurucusu mülkün ömür boyu kullanım hakkını, sermayenin onda birine eşit bir para cezası ödeyerek, komşusuna da danışmadan en iyi fiyatı verene satabiliyor; aslında Türkiye'de de tıpkı Macaristan'da olduğu gibi bir komşunun bitişiğindeki bütün mülkleri, yasalarla belirlenen adil bir bedel ödeyerek şüf'a (önalım) hakkı var. Mülk vakıflaştırıldıktan itibaren bütün adli soruşturmalardan muaf ve sonradan yapılan borçlanmadan etkilenmiyor. Kısacası üçüncü türdeki vakıflar mal sahiplerinin mülklerinden dini amaçlara uygun biçimde para kazanmalarına olanak tanıyan ve kendileri ile mirasçılarına yaşam boyu gelir sağlayan etkili bir model.

Babıâli'nin Hıristiyan tebaasının, biraz daha yüksek bir yüzde ödeyerek böyle bir haktan yararlanmasına izin veriliyor. Bu topraklarda, hatta imparatorluğun egemenliği altında olan her yerde mülklerin çoğunluğunun bir biçimde camilere bağlı olmasından ötürü bu kurumlar kuşkusuz

Türk yönetici ve kâtibi ile yapılan son değişiklik öncesine kadar tıp adamı olmayan bir Frenk müdür. Yakın bir tarihte meclis, Türk imparatorluğu içinde uygarlığın ve Avrupalıların en büyük düşmanı olan Tophane [Müşiri Damad] Mehmed Ali Paşa'ya bağlandı.

genel olarak cemaate büyük avantajlar sağlıyor. Örneğin bugün Pera ile Feriköy'ün bulunduğu alanları ele alalım. Fetih sırasında buraları kısmen bağ-bahçeyle kaplı açık alanlardı. II. Mehmed ve ardılı II. Bayezid (Veli) buraları ele geçirince birinci grup vakıflara dönüştürmüş ve adlarına inşa ettirdikleri camilere bağlamışlar, böylece gayrimenkul ve bağ-bahçe sahipleri küçük bir miktar arazi kirası ödemeye devam etmişlerdi. Böylece camiler, imparatorluk içindeki bütün binaların ve ekili arazinin dörtte üçüne sahip oluyor ya da bunların üzerinden mukataa[16] hakkını kullanıyordu.

Bazı sultanların hükümdarlık dönemlerinde selatin camileri ile diğerlerine ait bütün araziler, çiftlikler ve gayrimenkul, her paşalık içinde açık artırmada en yüksek teklifi verene mukataa olarak yıllık kiraya veriliyordu. Bugün hâlâ kamusal gelirlerde uygulanan bu tür vergilendirme ya da ihale sistemine iltizam denir. Mültezim olarak anılan ve bir tür müteahhitlik yapan bu kişiler genellikle o bölgenin paşasıydı, ama onlar da çoğu zaman bu görevi başkalarına yüksek bedeller karşılığında devren kiralarlardı. Kısa süreli kiralama aslında sistem içinde sürekli yaşanan suistimaller, baskılar ve çürümenin bir sonucuydu ve tarım toplumuna öyle büyük zararlar vermiş ve vakıfların kaybına neden olmuştu ki, önce II. Mustafa, sonra da [I.] Abdülhamid bu konuda bazı reformlar yapmak zorunda kalmışlardı.

Mukataa usulü bir süre sonra ortadan kaldırılarak, ömür boyu kiralama (malikâne) usulüne dönüştürülmüştü. Bu durumda mültezimler güvence olarak yıllık kiraya ek olarak büyük miktarda bir kefalet akçesini peşin ödemek zorundaydılar. Her halükârda peşin verilen miktar ile yıllık kira gerçek değerin epey altındaydı, ama ödemeler bu yolla vakfiyede garantiye alınıyor, ayrıca ömür boyu kiracılar köylüye hem daha az baskı yapıyor hem de mülkün bakımını ihmal etmiyorlar.

Bu ayrıcalıkları camilerin elinden alarak onları mülksüzleştirmeye ve vakfiyeleri tamamen hükümetin denetimi altına almaya niyetlenen

16 ["Mukātaa kelimesi, İslam tarihinde değişik süreçlerden geçmiş bir maliye hukuku terimi olup mülkiyeti devlete veya vakıflara ait yerlerin belli durumlarda özel şahıs yahut kurumlara kiralanmasına ve ödenen kira bedeline "mukātaa-i zemîn, icâre-i zemîn" ve kısaca "mukātaalı" denmiştir. Mukātaalı vakıf tabiri de uzun süreli bir kira sözleşmesiyle arsası/arazisi üzerinde bina yapılmasına / ağaç dikilmesine izin verilen vakıf türünü ifade eder." (Nazif Öztürk, "Mukataalı Vakıf," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/mukataali-vakif]

birçok hükümdar olmuştu. Bunlardan biri olan Sultan II. Mahmud da bu planı uygulamayı ciddi olarak düşünmüştü, eğer ömrü yetseydi uygulamaktan da büyük olasılıkla kaçınmazdı. O takdirde bütün kürsü şeyhlerinin, imamların ve kutsal mekânlarla bağlantılı olan kişilerin aylıkları ile bağlı oldukları kurumların onarımlarını ve masraflarını da hükümet üstlenmiş olacak, artanı da devlet için harcayacaktı. Sultan Mahmud'dan önceki sultanlara da bu doğrultuda çeşitli planlar önerilmişti, ama yeniçerilerin varlığı nedeniyle hiç kimse kurumlara müdahale etmeye cesaret edememiş, dolayısıyla da yeniçerilerle içlidışlı olan ulema bundan devamlı kazanç elde etmişti.

Farklı vakıf türleri ana hatlarıyla böyle işliyor. Örneklemek ve daha da ayrıntıya girmek mümkün, ama anlattıklarımız cami gelirleri ve vakıf fonlarıyla ilgili yeterli bilgiyi içerdiği kadar, Osmanlı tebaasının, herkesin başına gelebilen ve kaderlerini aniden değiştiren birtakım olaylara karşı kendilerini ve mirasçılarını güvence altına alabilmek için ne tür araçlara başvurduklarını da gösteriyor. II. Mahmud'un dirayeti ve merhameti ile yavaş yavaş yaymaya çalıştığı medeniyet ışığı sayesinde şimdi Babıâli'nin bütün tebaası keyfi yağmalanmalara uğrama tehlikesinden kurtulmuş, böylece üçüncü grup vakıfların yararı azalmıştı, ama bundan yararlanan kişilerin sayısında hiçbir azalma olmamıştı.

Camilerin ve hayır kurumlarının bakımı için tahsis edilen veya vasiyet edilen mülklerin doğru dürüst idare edilmesini güvence altına almak için kurucular tarafından gösterilen özene ve yasanın bu konudaki ciddiyetine rağmen, müfettişlerin, muhasebecilerin ve farklı binaları denetlemekle yükümlü olan devlet memurlarının suistimalleri nedeniyle, geçmişte olduğu gibi bugün de yoğun bir rüşvet ve zimmete para geçirme mekanizması devam etmektedir. Bu mekanizma en çok ikinci grup camiler ve onlara bağlı kurumlarda kendini göstermekte. Bunların çoğu çalınan paranın yarattığı zararları açıkça gözler önüne serer. Bazıları yangınlar ya da başka nedenlerden ötürü tamamen yok olmuş ya da zarar görmüş ve ne yenilenmiş ne de onarılmıştır. Bazıları tamamen harabeye dönüşürken, bazıları da özellikle de Eyüp dolayındaki türbeler kendi hallerine bırakıldığından çökmüştür. Ancak kimi durumda belirli camilerin özel bakımına

bırakılan vakıf mülkleri de var, ama bunlar bugün imparatorluktan ayrılan eyaletlerde ve bunların karşılığında bir ödeme yapılmamış, yapıldıysa da uygun amaçlarla kullanılmamış.

Bunlardan başka korunan çok güzel yapılar da var. Bunlardan biri Okmeydanı'nın kuzeydoğusundaki güzel vadi içinde bulunan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü veziri ve Sakız'ı[17] Cenevizlerden alan Piyale Paşa tarafından 1566'da yaptırılmıştır. Bir ikincisi de Fatih Camii'nin batısındaki Nişancı [Mehmed Paşa] Camii'dir. Yıldırım çarpmasıyla hasar gören bu cami bir nişancı[18] tarafından yaptırıldığından bu adla anılır. Listeyi uzatmak mümkün.

Ancak umudumuz Osmanlının altın çağını belgeleyen bu yapıların zaman içinde harap olup kaybolmaması. Osmanlıların hepsi, ülkelerindeki bu görkemli yapılara aynı derecede ilgisiz olmadıkları gibi, kendi topraklarında yetişmiş ünlülerin ebedi istirahatgâhlarına saygıyı da unutmuş değiller.

Çok değerli dostum yetenekli Ahmed Vefik Efendi'yle ne zaman Eyüp ve çevresinde dolaşsak burada yatan ünlü devlet adamlarının, askerlerin ve din adamlarının türbelerinin bu kadar harap durumda olmasından duyduğum üzüntüyü dile getiriyorum. Bu duygularımın dostumu etkilediğini ve tam karşılık bulduğunu anlıyorum; son mektubunda şöyle diyor:

> Bugün iyi bir haber vereceğim. Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii'nin yanında sık sık gittiğimiz ve her gördüğümüzde içinde bulunduğu kötü duruma ne kadar üzüldüğümüz o dökülen türbeyi hatırlıyorsunuzdur. Pekâlâ, evkaf müdürüne o kadar ısrar ettim ki, belki de başının etini yediğimden benden kurtulmak için baştan aşağı onarılmasını emretti. Dahası bu sırada mermerlere ve geriye ne kadar kaldıysa renkli camlara sıva bulaşıp şekillerin bozulmaması için yapılanları dikkatle izledim. Evlat edindiğimiz bu yapılar onarılırken uğraşmak zorunda kaldığım zorlukları tahmin edebilirsiniz. Bu

17 Ada, burada yetişen sakız ağacından ve yapılan sakız ticaretinden ötürü bu adla anılır.
18 Nişan sözcüğünden türetilen terim bir unvan ve makamı belirtir. Makamı Atmeydanı'nda olan nişancının görevi resmi yazışmalara sultanın tuğrasını basmaktı.

günlerde kapıların üzerine kazınacak yeni kitabeleri okuması için dostumuz Longworth'u da götüreceğim.[19]

Bazı camilerin ilginç adları yalnızca geçmişi örneklemekle kalmıyor, aynı zamanda halkın örf ve âdetlerine de göndermede bulunuyor; bunlar arasında dikkat çekenleri şöyle sayabilirim: *Tut ki Yedim* [Sankiyedim], *Altı Poğaça* [Altıpoğaça], *Üçbaş*, *Mihr-i Mah* (güneş ve ay) [Mihrimah], Soğan Ağa [Soğanağa] ve Mercan Ağa.

Sanki Yedim Camii, Sultan I. Ahmed zamanında Şemseddin Efendi adında biri tarafından biriktirdiği parayla Samatya Kapı yakınlarında yaptırılmış.

Anlatılanlara göre Şemseddin bir devlet memuruymuş, hali vakti yerindeymiş, zevkusefaya ve eğlenceye düşkünmüş; yani keyif timsali biriymiş. Gözünü dindarlık değil, hırs bürümüş, kendisini ölümsüz kılmak istiyormuş, ama arzusu [Roma generali] Lucullus, [Roma siyaset adamı] Milo ve [Roma İmparatoru] Elagabalus'tan daha ulvi bir şey yapmakmış. Dolayısıyla bir cami yaptırmaya karar vermiş, ama hem övgüye değer bir iş yapmak, hem de lüks hayatını birlikte sürdüremeyeceğini anlayınca, dünyevi bir şeyden, yani midesinden feragat etmeye karar vermiş; çünkü, bir sürü lezzetli şeyin yanı sıra, tatlı bademle doldurulmuş bütün bir kuzuyu yemesiyle ünlenen İran [hükümdarı] Nadir Şah'la yarışabilecek kadar midesine düşkün biriymiş.

Şemseddin bu kararı verince kâhyayı çağırmış ve "Bugün 10-12 misafir ağırlayacağım. En nadide yiyecekler ve hoşaf hazırlansın. Ama önce kaça mal olacak onu araştırın ve bana bildirin" demiş. Bunun üzerine kâhya gidip aşçıyla ve tedarikçiyle konuşmuş, hesabı yapıp fiyatı çıkartarak efendisine söylemeye gitmişti. Efendisi pusulayı alıp okumuş ve gözleri parlayarak ve ağzından sular akarak "Fevkalade! Fevkalade! Bundan daha güzel bir öğün düşünemezdim, bir tabak da zerde (altın gibi)[20] pilav yapın da tam olsun"

19 Mektubundan bu satırları çevirdiğim aydın *efendinin* kimliğini açıklamamak belki daha saygılı bir davranış olabilirdi, ama bu tür kişiler ülkelerinin gurur kaynağı, adlarının bilinmesini ve saygı duyulmasını hak ediyorlar; alçakgönüllü oldukları için de böyle bir övgüden ötürü utanabilirler. Mr. [John A.] Longworth, Çerkezlerle ilgili Türkçeye çevrilmiş fevkalade bir kitap yazdı, şimdilerde edebiyat çalışmalarını İstanbul'da sürdürüyor. [*A Year Among Circassians (1837-38); Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı (1837-1838)*, çev. Sedat Özden, Rey Yayıncılık, İstanbul, 1996.]

20 Safran kullanıldığı için bu adı almıştı.

demiş. Sonra göğsünden üstü işlemeli kesesini çıkartmış, gerekli parayı saymış ve "Şimdi canım bunu al ve anahtarı arkadaşım Molla Mustafa Efendi de olan şu demir kasanın üstündeki delikten içeri at" demiş.[21]

Kâhya denileni yapmış ve önünde saygıyla efendisinin emirlerini beklemeye başlamış. Efendisi tespihini çekerek "Oğlum sen ne bekliyorsun?" diye sorunca, o da "Zaman geçiyor, tedarikçinin çarşıya gitmesi gerek ve bizim paramız yok" deyince Şemseddin "Bugün benim de yok" diye yanıtlamış. Bu sefer kâhya kasanın anahtarını Molla Mustafa Efendi'den isteyelim mi yoksa veresiye mi alalım?" diye sorunca o da bu sefer "Allah korusun" diye çıkışmış. Kâhya bu sefer "Sözünüzü dinleyip nasıl yemek hazırlayacağız" diye sorunca yemek tutkusundan kendini kurtarmaya çalışan Şemseddin, "Bu zorluğu yeneceğiz inşallah, yemeği yarına erteleyeceğim, bu sırada sanki yedim" demiş ve şaşkınlık içindeki kâhyayı savmış. Kâhya efendisi kadar dindar olmadığından demir kasaya giren paradan o günkü payını alamadığı için epey içerlemişmiş. Ertesi sabah bunu telafi etmeye niyet etmiş, ama her defasında efendi aynı şekilde davranmaya devam etmiş ve bu yıllarca böyle sürüp gitmiş.

Sonunda kasa biriktirilen paralarla dolmuş, Şemseddin de [Mimar] Sinan'ın öğrencilerinden biriyle anlaşmış, böylece değerli damak düşkünü verdiği sözü tutmuş.[22] Rivayete göre bu olay gerçekleştikten hemen sonra Şemseddin gene eskisi gibi yemeye başlamış ve [caminin] ibadete açılış şenlikleri sırasında tıka basa yediği kavun dolması sonucu felç geçirip hayatını kaybetmiş.

Altıpoğaça adlı ikinci cami, Fatih Camii yakınlarında ve sultanın ekmekçibaşısı tarafından inşa ettirilmiş. Bu değerli kişi Fatih'e her öğleden sonra akşam yemeği için altı poğaça götürme şerefine sahipmiş, böylece kentteki bütün at değirmenlerinde öğütülen unu tekeline almış ve bunu yüksek fiyata satarak, kısa zamanda büyük bir servet edinmiş. En sonunda

21 Bu âlim kişi I. Ahmed'in lalasıydı, öğrencisinin camisindeki mezarlıkta yatmaktadır.

22 Sinan, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli mimarıydı. Türk tarihçilere göre Sinan, Kanuni Sultan Süleyman dönemini, ülkenin çeşitli yerlerinde inşa ettiği 50 büyük camiyle, bir o kadar mesçitle, 90'dan fazla saray, bir o kadar köprü ve yaklaşık 50 kadar han ve kervansarayla onurlandırmıştı. Türbesini ölümünden önce kendi olanaklarıyla Edirnekapı dolayındaki [doğrusu Süleymaniye'deki] camiine yakın bir noktada inşa etmişti. Süleymaniye ve Şehzade camilerinin mimarı Sinan, Yemen fatihi ünlü Sinan Paşa ile karıştırılmamalıdır.

ekmeğe fazla para ödemek zorunda kalan ve homurdanmaya başlayan yoksulların üzerinden edindiği bu servet vicdanını rahatsız etmeye başlayınca, birilerinin huzursuzluğunu, birilerinin de itirazlarını bastırabilmek için bir cami yaptırmaya karar vermiş. Ancak açgözlü olduğu kadar kibirli de olan ekmekçi, kendi camisinin diğer ekmekçilerinkinden ayrılması için ona sarayda anıldığı lakabı vermiş.[23]

Ekmekçibaşının böylece tövbe edip etmediği ya da saraydaki hizmetini ihmal edip etmediği bilinmez, ama sarayın "altı poğaçacısı," camisi biter bitmez önce bu ayrıcalığını, kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiş. Halk un ve ekmek fiyatlarının fahiş artışının onun açgözlülüğünden kaynaklandığını anlayınca bir grup *serdengeçti* ve en gözü kara ve düzensiz yeniçeri takımının öncülüğünde değirmenlere ve fırınlara saldırmış, onu önce kulaklarından kapı kanadının serenine çivilemişler, dükkânlarını yağmalamışlar, sonra da ekmek teknesinde kendi yaptığı hamur içinde boğmuşlar.

Zincirlikapı'daki [Atikali'de] üçüncü cami III. Murad döneminde[24] şansını denemek üzere Ankara'dan [doğrusu Karasu'nun Üçbaş Köyü'nden] gelen bir berber [doğrusu kadı] tarafından yaptırılmıştır. Yoksul bir genç olarak dükkânını açmış, ama çalışkanlığı, terbiyesi ve becerikliliğiyle kısa sürede yükselmiş ve küçük dükkânı sabahtan akşama kadar müşterilerle dolup taşar olmuş.

Hacı Hamid [doğrusu Nureddin Hamza] büyük kentlerdeki genel ticaret yöntemlerinin tam tersi bir yol izlemiş. Bütün berberler bir defa da tek başı tıraş ederken, o üç başı birden tıraş edebildiğini görmüş, dolayısıyla da tıraş fiyatını düşürmüş ve "Allah'ın ona bu olağanüstü ustalığı yalnızca kendisi için değil, bütün insanların yararlanması için bahşetmiş" olduğunu düşünmüş. Kısacası Hacı Hamid kendisine bir tür vahiy geldiğine ve bunun insanın içindeki temiz duygular gibi İslam inancının temel taşlarından biri olan dış temizlik anlayışını yaygınlaştırması ve kolaylaştırması için Allah'ın ona yüklediği ilahi bir görev olduğuna inanmış.

23 Ekmekçilerin yaptığı iki cami daha var, bunlardan biri Galata'da [Firuzağa'da] diğeri de Valens [Bozdoğan] Kemeri'nin doğu ucuna yakındır.

24 [Üçbaş Camii 1532-1533 tarihlerinde yapıldığına göre III. Murad döneminde (1574-1595) değil çok daha önce Kanuni döneminde (1520-1566) olması gerekir. Caminin adı yazarın anlattığı berber öyküsünden değil Nureddin Hamza'nın doğduğu Üçbaş Köyü'nden gelmektedir.]

Önceleri pek ilgi toplamayan bu beceri kısa sürede peygamberin bir nimeti ve lütfuna dönüşmüş ve müşteri sayısı daha da artmış. Abdest alırken ve beş vakit namaz kılarken hariç, usturası ve tıraş sabununu elinden hiç düşürmemiş. Böylece Hacı Hamid kısa sürede büyük bir servet sahibi olmuş. Sultan III. Murad, Hamid'in en iyi müşterilerinden olan hünkâr imamından bunu duyunca onu hemen oldukça özel ve şerefli bir işe, berberbaşılığa atamış.

Böyle bir teklif reddedilemeyeceği için görevi kabul etmiş. Hacı Hamid hiçbir karşılık beklemediği ve dindarlığını tam anlamıyla kanıtlamak istediği için bütün birikimini yüce Allah'ın hizmetine sunmak üzere bir cami inşa ettirip bir vakıf kurarak, artık çalışamayan yaşlı yedi berberin bakımını da devamlı olarak güvence altına almış. Hacı Hamid, kibirli ekmekçinin tersine camisine yaptığı işi ima edecek bir ad takmayı düşünmemiş, ama yıldızının parlamasına yol açan bu mesleği de anmadan geçemiyormuş, onun için vakfının "Üç Baş Camii" olarak adlandırılmasına karar vermiş.

Dördüncü cami Kanuni Sultan Süleyman'ın, Avrupa'da Roksana olarak anılan ünlü Hürrem Sultan'dan olan kızı Mihrimah[25] tarafından inşa ettirilmişti. Bazı yazarlar tarafından hatalı bir şekilde selatin camileri arasında sayılan Mihrimah Sultan Camii Edirnekapı dolaylarındaydı; Pera ve civarından net biçimde görülebiliyordu. Altıncı tepenin üstünde, yüksekte oluşu ve sahip olduğu tek minarenin boyu ve zarifliğiyle diğerlerinden ayrılıyordu. Bu caminin en dikkat çekici yanı ne sultanın ışıltılı adıydı ne de yeri; asıl ilginç olanı sultanın parayı nasıl topladığıydı.

Rivayete göre Mihrimah Sultan hem bu camiyi hem de Üsküdar'dakini terliklerinden *birini* süsleyen değerli taşları satarak sağlamıştı. Sultanlar ve varlıklı hanımlar evde giydikleri inci ve değerli taş kakmalı terliklere kuşkusuz epey para harcarlardı, ama bu harcamaları hiçbir zaman yukarıda sözü edilen camilerin inşaatına yetecek miktarlara ulaşacak kadar aşırıya kaçmazdı. Aslında sultanlar Ege Adaları'ndan bir ya da birkaçının gelirlerini kızları evlendiği zaman istedikleri gibi harcama yapabilmeleri için onlara aktarırdı. Bizim hanımlara harçlık olarak verdiğimiz ve "iğne-iplik parası" dediğimiz

25 Mihrimah, kendisinin de o civarda [doğrusu Eminönü'nde] bir camisi olan ünlü Sadrazam Rüstem Paşa'yla evliydi.

gibi Harem'de bu yıllık gelirlere terlik parası denirdi. Mihrimah Sultan da gelirlerinin yarısını yukarıda sözünü ettiğimiz dini amaçlara ayırmış ve bir terliğini feda ederek hedefine ulaşmıştı.

Birisi Atmeydanı'nda diğeri de Bayezid Camii'nin güneyinde bulunan dördüncü ve beşinci camilerin sıra dışı bir öyküsü yok. Ama onlar da siyahi kızlar ya da darüssaade ağalarının, vakıf müfettişleri olarak büyük ölçüde aldıkları maaşlardan biriktirdikleri muazzam serveti örneklediği kadar, sultana hizmet etmek üzere saray için satın alındıklarında kendilerine ne tür isimler verildiğini göstermesi bakımından da ilginçtir.[26] Bedenleri tam gelişmemiş, çirkin suratlı, nahoş kokulu, donuk bakışlı ve çatlak sesli bu siyahi ağaların çoğuna, sanki onlarla alay edilircesine zarif bir çiçek ya da güzel bir koku, pırıl pırıl bir mücevher ya da sesi güzel bir kuşun adı verilir.

En yaygın isimler lale, karanfil, yasemin ve çınar; amber, safran, sarısabır ve misk; zümrüt, yakut, akik ve mercan; bülbül, tarlakuşu ya da sakaydı. Mercan ve Soğan[27] camilerinin kurucuları farklı sultanlar döneminde darüssaade ağalarıydı. İkisinin de ne dostu ne de akrabası vardı, bu camileri de dindarlıklarından çok ihtiraslarını tatmin etmek için yaptırmışlardı.

Belli başlı camilerle de ilgili çeşitli rivayetler ve efsaneler vardır, özellikle de Eyüp Camii kadar kutsal sayılmazsa da muhteşem bir yapı olan Ayasofya hem din adamları hem de halk tarafından özel bir saygı görüyor. Türk tarihçileri içinde en titiz ve en gözlemci olan, ayrıca sayılara da önem veren Evliya Çelebi çalışmalarında bu efsanelerin birçoğuna değinmektedir. Bunlardan alıntıları içeren *Müntehabat-ı Evliya Çelebi* yakın bir tarihte [1840'ta] basılmıştır.[28]

Doğudan ayrıldıktan sonra bana bu alıntılardan ilginç örnekleri yollayan Mr. Longworth ile Mr. Austen Layard'a bu iyilikleri için teşekkür borçluyum. Bu beyefendiler aynı zamanda Von Hammer'in de Evliya'dan

26 Bütün pagan siyahiler esir alındıklarında ya da ilk Müslüman yerleşime ulaştıklarında Müslüman olur ve yeni adlar alırlardı, ama genellikle asıl adları İstanbul'da tekrar satıldıklarında değiştirilirdi.

27 Türkçe de Fransızcada olduğu gibi yemeklik olana da çiçeğinkine de soğan deniyor. [Soğan Ağa Camii'nin adı banisinin adından değil II. Bayezid'in soğancıbaşısı olmasından ileri gelir.]

28 Cilt 1, İstanbul, 1258 (1842-3). Ne yazık ki İstanbul'da olduğum sırada bu çalışmanın varlığından haberim olmamıştı.

çeşitli efsaneleri çevirip yayınladığını biliyorlar, ama İngiliz okurları bu bilgili Avusturyalının yayınlarından haberdar olmadıkları için, aşağıda çevirmenin diline olabildiğince bağlı kalarak aktaracağım efsanelerin orijinalliklerinden bir şey kaybetmeyeceğine inanıyorum.

Ayasofya'nın kubbesinin nasıl yeniden yapıldığı ve güçlendirildiğiyle ilgili efsane

> ... İstanbul tarafında Ayasofya kubbesinin kıble tarafında yarısı yıkıldı. Nice kere yaptılar, asla mümkün olup tamire bir çare olmayıp yıkılırdı. Sonunda Hz. Hızır yaşlı bir şeyh suretinde rahiplere görünüp, "Eğer bu camiin kubbesini tamir edelim derseniz, şimdi zuhur eden âhir zaman Muhammed'ine varın, ağzı yanından su alıp zemzem suyu ile karıştırıp burada kirece ağzının suyunu karıştırın, sonra kubbeyi tamir edin. Yoksa başka çare yoktur" diye söyleyip kayboldu. Rahipler bildiler ki Hz. Hızır'dır.[29] Hemen 300 patrik ve rahip menzilleri kat ederek Şam'a, oradan Busra'da Bahire Papaz'a varıp Muhammed'i sordular.
>
> O da "Amcasıyla Mekke'ye gitti. Hemen fırsat ganimettir, bir eli nişanesini alın" diye bu rahiplere nasihatler etti.
>
> Onlar da Mekke'de Ebu Talib'e varıp isteklerini arz ettiler. Ebu Talib fincan içine mürekkep koyup, "Ya Muhammed, sağ elini mürekkebe batırıp bu ceylan derisi kâğıt üzere bas ki dünya durdukça senin ümmetlerin bu Hıristiyan rahiplerden vergi ve bac almayıp muaf olalar" deyince hemen hazret sağ ellerini mürekkebe batırmak üzere iken Ruhban Erzail erzellik edip hazretin mübarek eline yapışıp mürekkebe fazlaca basınca hemen hazret gazaplanıp, "Sen bütün ruhbana patrik ol ve sizi bütün ümmetlerim bu elimin nakşıyla zapt u rapt edip bununla hükumet etsinler" diye mübarek eliyle kâğıda basıp resulullah pençesini belli etti. Halen bütün Osmanlı ülkesinde pençe, buyurdu-yı şerif dedikleri Hazret-i Muhammed'in mübarek ellerinin nakşıdır ki bütün İslam diyarı onun ile zapt edilir, yönetilir. Halen

29 Hızır Peygamber'in denizde yolculuk yapanların koruyucusu olması gibi Müslüman peygamberler arasında özel bir yeri olan İlyas da karada yolculuk yapanların koruyucusudur.

o mübarek elin resmi İstanbul'da Fener Kapısı'nda oturan Patirgâh adlı keşişin tasarrufu altındadır, Yedi kat mücevher sandık içinde korunmaktadır.[30] Bu mübarek elin resmi üzere Ebu Talib'in yedi satır Haşimî hattı yazılıdır ki ahitnamedir. Sonra yine bütün rahipler,

"Ey Muhammed, sen dünyaya geldiğin gece bizim Kostantiniye'de Ayasofya adlı bir kilisemizin kıblesi tarafı yıkıldı. Birkaç kere yaptık, temel tutmadı.[31] Mübarek ağzın suyundan bu mücevher hokka içine biraz koy, kirece karıştırıp mabethanemizi tamir edelim, ola ki yerinde dura" diye rica ettiler. Derhal ricaları kabul edilip Hz. Muhammed hokka içine mübarek ağzının suyundan bıraktı...

Sonra ruhbanlar bu mübarek ağız suyu ile sevinip hokka içine zemzem suyu doldurup, 70 deve yükü Mekkei Mükerreme toprağından yükleyip ve 70 deve yükü de zemzem suyundan tulumlara ağzına kadar doldurup ılgar ile İstanbul'a geldiler. Acelece Ayasofya kubbesini tamire başlayıp kireç ile ağız suyunu, 70 deve yükü zemzem suyunu ve Mekke toprağını karıştırıp yaptıklarında Allah'ın emriyle sağlamlık üzere tamam ettiler...

Fetihten sonra Fatih, "Bu kubbe Hz. Muhammed'in ağzı suyuyla ayakta durmaktadır" diye ta yüksek kubbenin ortasına bir zincir ile teberrüken bir altın top asmıştır ki 50 Rumî kile buğday alır bir küçük altınlı toptur, tam camiin ortasında bir adam eli erer yüksekliktedir. Hz. Hızır bu topun altında ibadet eder. Ümmetin salihlerinden bazı adamlar Hızır ile o yerde buluşmuşlardır. Bazı ihtiyaç sahibi kimselerin kırk gün sabah namazını kılıp dünya ve ahiret ile ilgili hayırlı isteklerinin yerine geldiği nice kere denenmiştir, ama bu top altında kırk gün ibadet etmeyi isteyen gayet çok olduğundan bir an boşluk yoktur. Kısacası ihtiyaç sahipleri arasında büyük makamdır.[32]

30 Efsanenin bu kısmı, bir başka bölümde ele alacağımız sultanın tuğrasının kökenini göstermesi bakımından ilginçtir. Parşömen ile mücevherli kutu mevcut olmadığı gibi haraçtan [vergiden] muaf olmak diye de bir şey yoktur.

31 Bu durumun peygamberin doğum gününde meydana geldiği inancı İslami bir tarih hatasıdır, çünkü olayın MS 558'de, yani Hz. Muhammed'in doğumundan 11 yıl önce meydana geldiği bilinir. Ama yapı İustinianos tarafından 568'de, yani peygamberin doğumundan birkaç ay önce onarılmıştı.

32 [*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Seyit Ali Kahraman, cilt: 1, s. 115-7; Yeditepe Yayınevi, 2021, İstanbul.]

İlyas'ın topun altında görüldüğüne inananlar bu noktaya "Hz. İlyas'ın yeri" derler. Ama bu nokta yalnızca Hz. İlyas'ın göründüğü yer olarak değil, aynı zamanda yarattığı mucizelerle de ünlenmiştir.

Örneğin eğer biri hafızasını kaybettiyse burayı ziyaret ettikten sonra iyileşir, ama hastanın belli kurallara uyması gerekir.

> Bir kimse unutkanlığa uğrayıp işittiği hatırında kalmaya. Gerektir ki Ayasofya kubbesinin ortasında asılı olan altın top altında yedi kere sabah namazını kılıp üç kere *"Allâhümme yâ kâşife'l-müşkilât ve yâ alime's-sırrı ve'l-hafiyyât"* deyip her vakitte yedişer siyah üzüm yese Allah'ın emriyle zeki, necip ve ergin ola ki duyduğu sözler içinde taşa işlenmiş nakış gibi ola, zira bu kubbe Hz. Muhammed'in ağzı suyuyla tamir olunmuştur. Altında bir kere ibadet edenin dünya ve ahiretle ilgili hayır istekleri Allah'ın izniyle yerine gelir. Hatta Akşemseddin oğlu Hamdi Çelebi'ye [Hamdullah Hamdi ö. 1503] Göynük Kasabası'nda o kadar bunaklık gelir ki bir adam kendine selam verse, kâğıda bir selam lafzı yazmış, ona bakıp "Aleyküm selam" der imiş. Bütün hekimler çare bulmada âciz kalmışlar. Ta bu derece unutkanlığa tutulmuştur. Sonunda Akşemseddin hazretlerinin öğretmesiyle Hamdi Çelebi Ayasofya'ya gelip yedi kere anılan top altında sabah namazını kılıp yazılan duayı her sabah üç kere okuyup yedişer tane siyah üzüm yiyince Allah'ın emriyle unutkanlık hastalığından kurtulmuş ve *Yusuf u Züleyhâ* telifine başlayıp yedi ayda tamamlamak nasip olmuştur. Sonra kıyafetnâme yazdı ki hâlâ *Hamdi Çelebi Kıyafetnâmesi* dünyaca ünlü bir eserdir. İnsanoğlunun yaratılması hakkındaki manzum eseri de çok değerlidir.[33]
>
> Ayasofya'ya ilişkili başka mucizeler de var.

İlk olarak güneybatı yönündeki cümle kapısının Nuh'un gemisinin tahtalarıyla yapıldığına inanılır. Dolayısıyla eğer biri deniz yolculuğuna çıkacaksa iki rekât[34] namaz kılıp elleriyle kapıyı ovalaması, sonra da Nuh

33 [*Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Seyit Ali Kahraman, cilt: 1, s. 132-133, Yeditepe Yayınevi, 2021, İstanbul.]

34 Bir rekâtta 10 kere duruş değiştiriliyor, her bir harekette bir dua okunuyor. Namaz iki ya da üç rekâttan oluşuyor.

Peygamber'in ruhuna bir Fatiha okuması gerekiyordu. Evliya, bu yapıldığında gidenin salimen dönmesinin garanti olduğunu söyler.

İkinci olarak eğer birinin çarpıntısı varsa peş peşe üç cumartesi, sabah namazından önce aç karnına binanın içindeki kuyunun suyundan içsin. Eğer bunu yaparsa ilahi takdirde, mübarek tükürüğün mucizevi etkisiyle rahatlar.

Bunlar çocukça batıl inançlar olabilir, ama Hıristiyan ülkelerde birçok din adamının telkin ettiği ve halkın gözü kapalı inandıklarından daha fazla değil.

Bu bölümü, çok büyük ve yüce bir konumda olmasıyla birlikte Ayasofya kadar yüksek ve şahane olmayan ve çeşitli tarihçilerin belirttiği gibi, İstanbul'daki bütün anıtsal yapıların ötesinde bir anıt yaratmayı hedefleyen kurucusunun gururunu fazlasıyla yaralayan Fatih Camii'yle ilgili bir rivayet ya da öyküyle bitireceğim. Aktaracağım efsane düş kırıklığına uğrayan sultanın denetleyemediği öfkesinin kanıtı olacaksa da onun sonuçta yasalar karşısında ne kadar saygılı olduğunun da bir göstergesidir. Ayrıca törelere ve eskiden adaletin nasıl yönetildiğine ilişkin ilginç ipuçları da içerir. Mr. Layard'ın Evliya'dan yaptığı çeviri şöyle:[35]

> Fatih, bir kızgın Cem-cenâb padişah olduğundan camii yapan mimarbaşıyı azarlayıp,
>
> "Benim camimi niçin Ayasofya kadar yüksek etmeyip benim birer Rum haracı değer sütunlarımı kesip camimi alçak ettin" deyince mimar,
>
> "Padişahım İstanbul'da deprem çok olup metanet üzere dünyanın sonuna kadar dursun, diye iki sütunu üçer arşın kesip Ayasofya Camii'nden biraz alçak ettim" diye özür buldu.
>
> "Özrü kabahatinden büyüktür" diye Fatih aman vermeyip mimarbaşının iki elini bileklerinden kesti.

35 Von Hammer de *Constantinopolis und der Bosporos* [2 Cilt, Hartleben's Verlag, Pest, 1822; İstanbul ve Boğaziçi 1. Cilt, çev. Senail Özkan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011] adlı çalışmasında efsanenin bir başka biçimini verir, ama Mr. Layard'ın aktardığı biçimde özgün metindeki tuhaf, ama hoş sözcüklerle değil. [Evliya Çelebi alıntısının aktarıldığı kaynak: *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Seyit Ali Kahraman, cilt: 1, 139-141, Yeditepe Yayınevi, 2021, İstanbul.]

Ertesi gün mimarbaşı çoluk çocuğuyla İstanbul mollası olan hazretlerinin huzuruna varıp Fatih Gazi'den şikâyet edip,

"Kanun önünde yüzleşmeyi isterim" deyince derhal hazretleri kethüdasını Fatih'e gönderip mahkemeye davet eder. Hemen Fatih,

"Emir Resuli mübinin şeriatınındır" deyip kaftanını giyip kemerine bir bozdağan topuz alıp şeriat kapısına yüz sürerek gelip selam alıp verilip yüksek yerde oturmak isteyince kadı hazretleri,

"Oturma beyim, hasmınla yüzleşip ayak beraber durun" dedikte mimarbaşı davaya başlayıp:

"Sultanım, ben bir yetkin usta mimar ve mühendis idim. Bu adam, 'Benim camimi niçin alçak edip iki direğimi kestin' diye iki ellerimi kesip beni işimden gücümden ve kazancımdan alıkoyup çoluk çocuğumu beslemeye gücüm kalmadı. Emir şeri şerifin" deyip susup durdu.

"Beyim ne dersin, bu adamın ellerini siz mi kestiniz?" deyince hemen Fatih,

"Vallahi sultanım, bu adam benim bir Mısır haracı değer sütunlarımı kesip camim şöhretsiz olup, alçak olduğu için ellerini kestim. Emir şeri şerifindir" dedi. Kadı hazretleri,

"Beyim şöhret afettir. Cami sahrada ve açık olsa ve alçak olsa ibadete engel değildir. Senin taşın mücevher dahi olsa kıymeti yine bir taştır. Ama bir adam melekten üstün, kırk yılda yetişir. Kanuna aykırı elini kesip öfkelenmişsiniz. Bu adam kazançtan kalıp şimden gerü işi cima etmek olsa gerektir. Çoluk çocuğu çok olup geçimleri şer'an senin üstüne lâzımdır. Ne dersin beyim?" deyince hemen Sultan Mehmed,

"Emir şer'in [kanunun]" deyince kadı hazretleri,

"Kanunun emri budur ki mimar dava etse şer'an sizin de elleriniz kesilir. Zira şeri şeriften izin almadan kanunsuz iş edenin şeriatın emri ile hakkından gelinir" dedikte Fatih,

"Sultanım Müslümanların beytülmalından yetecek kadar maaş verelim" deyince hemen molla,

"Hayır beytülmale gadretmen. Bu iş kanunsuz olmuştur, kabahat sizindir. Siz kendi maaşınızdan bu yaralıya her gün onar akçe verirsiniz" diye hükmedince Fatih,

"Yirmişer akçe olsun. Ama elini kestiğimi bana helal etsin" dedikte mimarbaşı teselli olup,

"Dünyada ve ahirette helal olsun" diye günlük yirmişer akçenin berat hüccetini alıp gitti.

Sultan Mehmed de davanın bittiğine dair hüccetleri alıp dava ve kavgadan kurtulunca hemen kadı hazretleri,

"Padişahım mahkemeye hoş geldin, o mahalde davacın var idi. Şeriatın gerektirdiği şey şeriat önünde davacın ile beraber olmaktır. Onun için sana tazim etmedik, şimdi sana tazim farz mesabesindedir" diye posta oturmasını teklif ettiler. Hemen kızgın Sultan Mehmed,

"Efendi, eğer bu sultandır diye beni koruyup mimara gadredeydin şu topuz ile seni ezerdim" diye eteği altından topuzu sapıyla gösterdi. Kadı hazretleri,

"Eğer beyim sen dahi benim şer'ile hükmettiğime razı olmayıp zerre kadar şeriattan ayrılsaydın, şu post altındaki ejdere seni helâk ettirirdim" diye postu açınca Allah'ın emriyle post altından bir ejderha fışkırıp ağzından ateş saçarken molla hazretleri ejdere "Epsem [sessiz] ol" diye hitap edip postu yine örttü. Hemen Sultan Mehmed, kadı hazretlerinin mübarek elini öpüp hayır dualarıyla şereflenip sarayına gitti. Böyle şanı büyük bir padişah iken şeriat kadısına gelip itaat etti.

Sonra mimarın başyardımcısı Abdal Sinan[36] mimarbaşı olup bu camie nice ek binalar yaptı.

36 Abdullah Sinan [Atik Sinan olarak bilinen Sinâneddin Yûsuf b. Abdullah] 81 yıl sonra Süleymaniye'yi inşa eden ünlü Mimar Sinan'ın atalarındandır. [Mimar Sinan ile ondan bir asır önce yaşamış Atik Sinan arasında akrabalık ilişkisi olduğuna dair bir belge bulunmamaktadır.]

Sekizinci Bölüm

KURUKAHVECİLER, MANAVLAR, BAHÇELER VE BAHÇIVANLIK

Kentte tüketilen kahvenin büyük bölümü Ketenciler Çarşısı'nın kuzeybatı girişine bakan tahmishanede kavrulur, çekilir, sonra da buradan toptancılara, bakkallara ya da kahvelere satılır. Avrupa'da türünün tek örneği olan tahmishane devlet tekelinde olup bir Ermeni şirketine kiralanmış ve bir Türk kâhyanın denetimi altına verilmiş. Handa depolama ve sınıflandırma yapılan ambarlar, kavurma fırınları, kahve çekirdeklerini öğütmek için dibekler bulunur.

Dibekler her biri iki at tarafından çevrilen üç yatay çarktan oluşur. Her çark düzensiz aralıklarla yerleştirilen yarım daire biçimindeki kısa levyeler aracılığıyla uzun bir silindiri döndüren bir dizi kaldıraç sayesinde hareket eder. Bu kısa levyeler laternanın pimleri gibi hareket ederek peş peşe yükselir ve aynı sayıda demir havanelini yaklaşık 60 santim kadar yükseğe kaldırır, sonra kısa levyeler geriye çekilerek, havanellerinin uzun taş tekne içindeki kavrulmuş çekirdeklerin üstüne düşmesini sağlar. Kahve çekirdekleri yeterince dövülünce çekilmiş kahve yandaki hazneye süpürülür, tartılır ve elenir. Üç dibekte günde yaklaşık 1250 kg kahve çekilir.

Von Hammer, çekirdeklerin çekilirken çıkarttıkları kokunun Ermeni işçilerinin gözlerini nasıl parlattığına tanık olduğundan söz eder. Kahve tozu kaplı yüzleriyle Kızılderili yerlilere benzediklerini görür gibi olduğum bu zavallı insanların hepsi bir deri bir kemikti, sağlıkları bozuktu ve sürekli öksürüyorlardı. Atların da kemikleri sayılıyordu, acınacak durumdaydılar ve sürücülerinin söylediğine göre altı aydan fazla çalışamıyorlardı. Oysa un değirmenlerinde çalışan atlar yıllarca sağlıklı biçimde çalışabiliyordu.

Türk tarihçilerine göre kahve ilk kez MS 1258'de Hacı Ömer adlı bir dervişin [Yemen şehri] Moka'daki tekkeden kovulduktan sonra yakınlardaki bir mağaraya sığındığı ve açlığını bastırmak için çalılarda yetişen kahve çekirdeklerini toplayıp kavurduğu zaman keşfedilmişti. Bu çekirdekleri lezzetli ve besleyici bulan derviş, bunları ezip suyla karıştırmış ve bu sayede

1) İbrik, 2) Leğen, 3) Zarflı Fincan, 4) Cezve

birkaç gün yalnızca hayatta kalmayı başarmakla kalmayıp aynı zamanda kendisini daha sağlıklı ve canlı hissetmişti. Birkaç gün sonra mağaraya gelen ve arkadaşlarını açlıktan ölmüş bulacaklarını düşünen derviş kardeşleri onu yemeğini hazırlarken bulmanın şaşkınlığı içindeyken, yeni maddenin kokusuna da hayran kalmışlar. Tekkeye geri dönünce de gördüklerini şeyhlerine anlatmışlardı. Şeyh sürgün edilen dervişin kurtuluşunu ilahi takdirin mucizevi bir kanıtı olarak görmüş ve çekirdeğin tadını da merak ettiğinden Hacı Ömer'i geri çağırarak hücresini ve görevlerini iade etmiş.

Bu keşfi duyan ve kaynatılmış içeceği tadan Moka valisi, yalnızca yararlarını övenlere katılmakla kalmamış, aynı zamanda onu tekeline almaya çalışmış, yetiştiği her yere el koyarak devlet malı ilan etmiş. Ama bu ara, aslında sefahat düşkünü ahlaksız biri olan Hacı Ömer'e lütufta bulunmayı ihmal etmemiş, derviş kutsallık mertebesine yükselmiş ve 1182'de Ahmed Rıfai tarafından kurulan Rıfai tarikatının şeyhi olarak ölmüş.

Bu evrensel içeceğin böyle ortaya çıktığının söylenmesine karşın, İstanbul'a epey geç bir tarihte, 1555'te iki Arap tüccarın bugün tahmishanenin bulunduğu noktada bir ambar açmalarıyla gelmiş. Kahve kullanımı epey istismar edilmiş, suyla karıştırılıp satıldığı yerler şimdi de olduğu gibi işsiz güçsüzlerin ve ipe sapa gelmez insanların toplandığı yerler olunca ulema kahve içilmesine karşı çıkmış. Ünlü müftü Ebussuud Efendi de bir bahane bularak, D'Ohsson'a göre "Her nesne ki fahım (kömür) mertebesine vara, yani kömür ola, sırf haramdır" diye kahveyi lanetlemiş.

Bu fetvaya ve IV. Murad'ın sayıları 500'ü bulan kahvehanelere yönelttiği suçlamalara ve yıkılmalarını emretmesine rağmen, zafer kahvenin olmuş; bugün zenginlerin avuntusu, yoksulların da temel rızkı. Bir kişinin bir günde içtiği kahve, yaptığı ziyaret sayısına göre 10-15 fincan arasında değişir, ancak fincanlar küçük olduğundan hepsini toplasanız bile iki büyük çay fincanını geçmez.

1655'te İstanbul'a gelen M. [Jean] de Thévenot kahvenin bu kadar sevilmesini ilginç buluyor. Kahve o sırada Fransa'da henüz bilinmiyordu, Madame de Sevigné zamanında bile kahveden zevk alan pek yoktu. Hatta Madame de Sevigné kahve içmenin pek yaygınlaşmayacağını söylemişti, ama bu kehanet doğru çıkmadı. Son istatistiklere bakılırsa,

1842'de Paris'te tüketilen kahvenin miktarı yetmiş milyon litreyi aşkındı.[1] Thévenot şöyle anlatır:

> Türklerin sık içtikleri bir içecekleri daha vardır, adına kahve derler ve günün her saatinde içerler. Bu içecek siyah renkli ve acıdır, biraz da yanık kokar. Ağzı yakabilir korkusuyla küçük yudumlarla içilir; öyle ki bir kahvehaneye (hazırlandığı yerlere böyle denir) girdiğinizde çok hoş bir höpürdetme musikisi kulağınıza çalınır. Bu içecek midedeki sarhoşluğun başa doğru yükselmesini engellemek, dolayısıyla bunun yarattığı rahatsızlığı geçirmek için iyidir, yine aynı nedenle uyumayı da engeller.[2]

Kahveyi hazırlamak çok kolay. Çekirdekler kavrulup çekildikten sonra küçük bakır ya da pirinç bir kabın içine konur, üstüne kaynar su ilave edilir, bir-iki dakika kısık ateşte pişirildikten sonra süzmeden doğrudan küçük kahve fincanlarına boşaltılır. Kahveyi böyle yapmaya alışık olmayanlar bunun tadını pek beğenmezler. Tadını bir kere tadanlarsa böyle hazırlanan kahveyi, pişince kokusu kaybolan ya da bozulan Fransız kahvesine yeğlerler. İyi yapılmış bir Türk kahvesi gerçekten de hayal edemeyeceğiniz kadar lezzetli bir içecektir; bütün duyularınızı okşar ve sizi canlandırır. Değerini ancak uzun süre Doğuda yaşayanlar bilir.

Kahvenin nasıl yapıldığını anlattıktan sonra Kastor'un ikizi Polluks gibi birbirinden ayrılmayan ve Doğulu bir varoluşun olmazsa olmazlarından kahvenin ikizi çubuktan ilerdeki bölümlerde söz edeceğimden, burada yalnızca kentte neredeyse 2.500 kahvehane olduğunu belirtmekle yetineceğim. Günün ilk ışıklarıyla açılan bu kahvehanelerde karanlık basana kadar çubuk, kahve ve nargile servisi hiç bitmez, günün her saatinde renkli kalabalıklarla doludur, kimi keyif yapar, kimileri de sohbet eder. Her kahvenin

1 1 litre kahve yapabilmek için yak. 115 gr çekilmiş kahve gerektiğinden, bu miktar yılda 8 bin tondan ya da ayda 680 tondan fazlaydı. Verilerin doğru olduğu kabul edilirse bu, kişi başına ayda ortalama 800 gram kahve tüketimi anlamına gelir. [Madame de Sevigné (1626-1696) yazdığı mektuplarla tanınan Fransız aristokratı.]

2 [Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, sunuş yazısı ve notlar: Stefanos Yerasimos, çeviri: Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 70.]

kendi düzenli müşterileri vardır, bunların çoğu sakallarına ak düşmüş ciddi görünüşlü insanlardır ve büyük olasılıkla yıllardır yürüyerek gittikleri tek yer hemen köşelerindeki en sevdikleri kahvedir. Günlük işlerini bitirdikten sonra buraya gelir, ayaklarını altlarına alarak miskin miskin oturur, namazdan namaza ayağa kalkarlar. İstanbul'un kahvehaneleri Batı Avrupa'daki orta sınıfın müdavimi oldukları küçük kafelere benzer. Mahallenin bütün dedikoducuları ile meraklıları burada toplanır, özel olduğu kadar devlet işlerini de konuşur, buraya sık sık uğrayan meddahın anlattığı hikâyeler ya da Çingenelerin kulakları tırmalayan tiz sesleriyle söyledikleri şarkılarla kendilerini oyalarlar. Dolayısıyla kahvehaneler her zaman polis gözetimi altındadır, çoğu zaman kahveciler de maaşlı casustur.[3]

Eskiden yeniçeriler komplolarını genellikle müdavimi oldukları kahvelerde kurarmış, her zaman ya bu kahvelerin sahipleri işin içinde olur ya da dahil oldukları odalar tarafından korunurmuş. Sultan II. Osman'ın tahttan indirilmesi ve hunharca katledilmesiyle sonuçlanan ayaklanma, Atmeydanı'nda yeniçerilere ait Orta Cami karşısında, 65. odaya ait olan ünlü kahvede tasarlanarak geliştirilmiş. Genç sultanın 1622'de Yedikule'ye götürülmesinden sonra bu oda ona yapılan feci işkenceleri körüklemek ve gerçekleştirmekten suçlu bulunmuş, dolayısıyla da Sultan Osman'ın kardeşi IV. Murad, I. Mustafa'nın ölümünden sonra tahta çıktığında bu bölüğü feshetmişti.

65. oda gerçekleştirdiği bu feci olaydan sonra dağıtılmış ve bir emirle yeniden örgütlenmesi de engellenmişti. İki hafta önce Atmeydanı'nda bulunan kışlalardaki bölüklere mum ve yağ dağıtımı sırasında başçavuş, her zamanki gibi gruplara seslenirken 65. oda dediğinde dağıtımı yapan memur sesini yükselterek "Yok olsun. O lanetli" diye bağırmıştı; bu sözler asi bölüklerin ihanetlerini ve işledikleri suçları ağırbaşlı ve etkileyici bir biçimde hafızalara kazımıştı. Komploda kahvehanenin de rolü olduğu ima edilmişti. Eskiden kahvehanenin bulunduğu boş alan halk tarafından neredeyse bir yüzyıl boyunca nefret ve dehşetle anılmıştı. IV. Murad'ın kahvehanelere olan düşmanlığının, genel olarak onu tahta çıkartan olaya, yani

3 Bir fincan kahve on para (yarım peni), ama alt sınıftan olanlar beş paradan fazla ödemezler.

kardeşinin katline duyduğu nefretten kaynaklanmış olduğu düşünülür; bu aslında zalim bir hükümdarın karanlık kişiliğinin belki de tek değerli sayılabilecek yanıydı.

İstanbul'a kahve şimdilerde Batı Hint Adaları'ndan ya da Brezilya'daki plantasyonlardan ithal ediliyor. Tahmishaneye Yemen'den ya da Moka'dan hiç kahve getirilmemiş, kuru yemişçilerde de pek bulunmuyor. Arabistan'dan getirilen bu kahveleri bazı nüfuzlu kişilerin evlerinde bulmak mümkün. İzmir'de 200 okkalık iyi bir kahvenin ortalama fiyatı 600 kuruş. 1843'te çekirdek kahvenin İstanbul'daki perakende satış fiyatı aynı miktardaki iyi bir kahve için 1600 kuruş ya da okkası 8 kuruş, yani $2^{3/4}$ pound 16 peni. Yılda ortalama 5.625.000 okka [7,2 ton] tüketiliyor. Kahvehane ticareti burada da Londra'dakine benzer biçimde sürdürülüyor: Yani zengin bakkallar bunları açıyor ya da mevcutları kiralıyor, fıskiyeli havuzlar ve benzeri başka şeylerle süsledikten sonra satıştan belli bir yüzde verdikleri bir elemana teslim ediyorlar. Burada da paşalara ya da varlıklı Türk efendilere ait kahvehanelerde de benzer bir sistem uygulanıyor. Ama genel olarak bunlar özel işletmeler ve toptancılar sahiplerine uzun vadeli kredi açabiliyorlar.

Bir gün Mr. Longworth'le birlikte Valens [Bozdoğan] Kemeri'nin altındaki Saraçhane Çarşısı'ndan geçerken bunun ilginç bir kanıtına rastladık. Burada kalabalık bir grubun biri toptancı, diğeri kahveci olduğu anlaşılan iki adamı sıkıştırdığını gördük. Her ikisi de çok öfkeliydi ve onları yatıştırmaya çalışan bir askere rağmen epey hararetli bir tartışma içindeydiler. Birbirlerine kızgınlıkla bir sürü laf ettikten sonra nihayet biraz ayrılır gibi oldular, ama sonra gene dalaştılar, bu sefer ayrıldıklarında toptancı etrafındakilere bakarak:

"Bu iyi adam! Yoktan kazanmayı biliyor. Başkalarının yoksulluğundan semiriyor. Bakın kürklü kaftan giymiyor mu? Maşallah ne de asil bir kuşağı var. Yemin ederim bunlar dört yıldır yaptığı adiliklerin sonucu. Bakın! Ödeme sözü vererek yapıyor, ama satarken nakit para istiyor. Bir it bile bu şekilde zengin olur. Ya! Kötü biri o! Benim kahvemi kavrulmuş çavdarla karıştırıyor ve miktarı ikiye katlıyor. Benim toz şekerime kum katıyor ve böylece ağırlaştırıyor, yalnız çalmıyor, aynı zamanda zehirliyor da. Dört yıl boyunca bana bir kuruş ödemeden yaptı bunları."

Bu sefer borçlu [kahveci], toptancının sözünü keserek "Yalan söylüyorsun, sen pislik yemişsin, hem de çok. Sen hem kazıkçısın hem de düzenbaz. Anamı da ananın anasını da bacılarını da ...!"

Derken toptancı "Ah, ah! Öyle mi?" diyerek öfkeyle adama yaklaştı.

Kahveci "Evet, senin ruhunu da" deyince, öbürü de "Buyurun" dedi ve yaklaşarak toptancının sakalına tükürdü. Toptancı da geri kalmayarak öbürünün yüzüne tükürdü. Bunun üzerine toptancı elini kaldırdı ve "İt oğlu it! Pezevenk! Şimdi bok çukuruna battın! Ye bakalım!" diye haykırarak karşısındakinin kulağına bir yumruk attı.

Bunun altında kalmaya hiç de niyetli olmayan kahveci bu şoku atlatınca yerinden fırlayarak toptancının burnuna bir yumruk indirdi ve yanında çubuğunu taşıyan ve olan biteni seyretmekten herkesten çok keyif alan bir siyahi çocuğun burnu gibi yamyassı etti.

Bu kavgadan mağlup çıkacağını anlayan toptancı, geri çekildi ve parmağıyla gözünü işaret ederek, öfkeyle feryat etti, "Bak! Şu kötü adama bak! Bak borcunu nasıl ödüyor. Hesapları kadının önüne götürmeyeyim diye az daha gözümü kör edecekti. Eğer İstanbul'da adalet varsa bunu inşallah fazlasıyla ödeyecek. Kahve ve şeker için dört bin kuruş ve paramparça bir burun, bayağı iyi bir hesap." Etraftakiler araya girince, kalabalık arasında kavgayı keyifle seyreden asker bir adım öne çıktı ve ikisini de bekçi odasına çağırdı. Bu Osmanlıların halk arasında her zaman sergiledikleri sakin ve adaba uygun davranışlarına aykırı hareket ettiklerini gördüğüm ilk olaydı ve bir daha böyle bir olaya hiç tanık olmadım.

Tahmishaneden birkaç adım ötede Hasırcılar Çarşısı diye bilinen dar bir yol var. Buradaki açık tezgâhlarda farklı nitelikte hasırlar rulolar halinde düzgün biçimde istiflenmiş. Yaklaşık 60 santim eninde ve 3 ile 4,5 metre uzunluğundaki rulolar Mısır'dan ithal edilmiş. Bu hasırlar müşterinin istediği ölçülerde birleştiriliyor. Epey kârlı bir iş, neredeyse bütün büyük konakların merdivenleri, koridorları ve odaları hasırla kaplı, duruma göre bunun üstüne halı seriliyor. Fiyatlar niteliğine göre değişiyor. Kaliteli olanlar bir *pique*[4] karesi [0,43 m²] iki kuruş

4 Bir *pique* 26 inçe [yak. 66 cm] eşittir.

ya da bir yarda karesi [0,82 m²] yaklaşık üç kuruştur. Düşük kalitelililer daha ucuz.

Hasırcılar Çarşısı'nın devamında ve çevresinde Süpürgeciler (sepetçiler) Çarşısı var, burada çalışanların çoğu Arap ya da Mısırlı. Genellikle palmiye yaprağı lifleri ile Mısır'dan getirilen geniş sazlar kullanılıyor, ama Edirne düzlüklerinde ve Tuna'nın kıyılarında yetişen daha ince süpürgeotundan da yararlanıldığı oluyor. Süpürgeciler genellikle aşağıdaki malları üretiyorlar:

1- Elbise fırçası yerine kullanılan *tchokan* [çuka/çuha?]. Edirne süpürgeotundan yapılıyor, genellikle yuvarlak, dalların bir ucu sıkıca bağlanarak sap haline getiriliyor. Türklerin eskiden giydiği kıyafetlerin dokusu fırça kullanılmasına pek müsait değildi, zaten Türklerin yasak sayılan bazı hayvanların postları dışında genellikle kıldan yapılan ürünlerden hoşlanmamaları fırça kullanımını da etkilemişti. Ama artık rütbeleri ne olursa olsun bütün görevlilerin giydikleri yeni tarz kıyafetler, yeni bir ürün ihtiyacını doğurmuş, böylece yavaş yavaş kıldan yapılan fırçalar da kullanılmaya başlamış.

2- Hasır ve *taktan* [?] süpürgesi de aynı yöntemle, aynı malzemeden yapılıyor, ama biçimi farklı. Genellikle yelpaze biçiminde olan bu süpürgelerin 45-46 cm uzunluğunda bir sapı var ve ucu geniş bırakılıp düz kesiliyor. Üstleri renkli kurdelelerle süsleniyor ve bazen hizmetçilerin iş yaparken kendilerini seyretmeleri için üstlerine küçük oval aynalar takılıyor; bu süpürgelere en düşkün olanlar çekici Çerkez kölelerden çok, bütün alelade işleri yapan siyahi köleler. Her türlü ev işinde kullanılan bu süpürgeler uçları düz kesildiği için halıları süpürürken dokularını bozmadığından İngiltere'de de kullanılsa iyi olur.

Ayrıca süpürme biçimi toz kalkmasına da engel oluyor. Hizmetçi süpürürken çıkan pislikleri sol elinde tuttuğu düz tahta bir küreğe benzeyen faraşa doldurduğu için odanın içinde toz kalkmıyor. Ama bunu yapabilmek için, bizim gösteriş meraklısı hizmetçilerimizden daha sabırlı olmak ve onların tenezzül etmediği biçimde sürekli olarak öne eğilmek gerekiyor, balinalı korse giyenler için bu biraz zor. Faraş genellikle tahtadan yapılmış, tertemiz boyanmış oluyor, ama saraylarda ve zengin konaklarda sedef ve bağa kakmalı olanlar da var.

3- Zembiller, kapağı ve sapı olan ve evle ilgili işlerde kullanılan hafif hasır sepetler; dışarıda bir şey taşımak için sepet kullanılmadığı için bunlar daha çok ev içinde kullanılıyor.

4- Sepetler bizim hasırotundan yapılan av kuşu sepetlerimize benziyor ve ya palmiye ya da geniş saz yapraklarından örülüyor. Bazen esnaf ya da zanaatkâr tarafından aletleri veya hafif yükleri taşımak için de kullanılabiliyor, ama en çok da henüz tahta çekmecelerin, torbaların ya da fıçıların bilinmediği bir dönemde bakkallar, manavlar, baharatçılar ve diğer esnaf bu sepetlerde ürünlerini saklıyor.

Eskiden sepetçilerin sarayın dışında, surların Vezir İskelesi bitişiğindeki kısmının köşesinde çalışmalarına izin verilirmiş, bugün bu surların üzerinde yükselen köşke de Sepetçiler Kasrı denmesinin nedeni bu. Bir söylentiye göre Sultan İbrahim'in, Sultan Süleyman'a öykünerek, kendisini sepet yaparak meşgul ettiği, bu nedenle de sepetçiler birliğini koruduğu ve onlara çeşitli ayrıcalıklar tanıdığı anlatılır. Bu durumda sepetçiler de memnuniyetlerini belirtmek üzere, Sultan İbrahim'in 1643'te orada bir köşk yapmaya niyetli olduğunu öğrenince, masrafların bir kısmına naçizane katılmak istediklerini bildirmişler. Bu dilekçe reddedilmemiş, Sultan İbrahim de buna karşılık olarak köşke bu adı vermiş.

5- *Küçük seleler* sepetlerle aynı formda hafif sepetlerdir. Ağartılmış saz yapraklarıyla örülüyor ve renkli bezler, kurdeleler ya da ibrişimlerle süsleniyor. Bizim kavanozlarda ve teneke kutularda sakladığımız pirinç, kahve, şeker, tütün, pamuk ve benzeri şeyler [Türk konaklarının] haremlerinde sele-sepetlerde saklanıyor. Bu atölyelerde çocuklar için hasırotundan üretilen ve *Hassyr tchengerlik* [hasır çıngırak] denilen oyuncaklar da yapılıyor. Kısa saplı bir top biçiminde, topa iki-üç küçük çıngırak takılıyor ve renkli kurdelelerle süsleniyor, böylece İngiltere'deki mercan, altın ve gümüş çıngıraklardan çok daha ucuza mal oluyor. Bu loncanın piri Nuh Peygamber. Sular çekildikten sonra gemisi kuru toprağa ulaştığında Hz. Nuh karaya ayak basmış ve ailesine yararlı olabilecek çeşitli malzemeleri toplayıp saklamaya başlamış ve çocuklarına, suların çekilmesiyle oluşan geniş sazlıklardan saz toplayıp torba ve kutu olarak kullanılacak şeyler üretmelerini söylemiş.

Yukarıda anlatılan işkolunun, [Zeytinburnu'ndaki] Atpazarı yakınında ve kısmen de surların dışında kalan Hasırcılar Çarşısı'na paralel uzanan uzun caddedeki sepetçilerle karıştırılmaması gerek. Çoğunluğu Çingene olan bu sepetçiler kaba sazlarla çalışırlar. Daha çok balıkçılar, eşek ve at sürücüleri, yumurta, soğan, tuz ve ağır yük taşıyanlar için güçlü sepetler yapıyorlar. Ayrıca burada kuluçkadaki tavuklar için üretilen yuvarlak kümesler İngiltere ve Fransa'da üretilenlerden çok daha güvenli ve kullanışlı. Bu son loncanın piri ise Hz. Süleyman.

Sepetçilerin bulunduğu sokakta, limanın yanında ve Balıkpazarı'nın bitişiğinde süngercilerin dükkânları da var, hepsinin cephesi devasa kaba sünger örnekleriyle süslenmiş. Kent sakinleri henüz süngerle temizlenmeyi bilmediklerinden, burada İzmir'de çıkartılan yüksek kaliteli süngerleri bulmak pek kolay değil, onlar genellikle yalnızca İzmir'de bulunabiliyor ve oradaki bütün sünger avlanma alanları Avrupalı tüccarların tekelinde. İstanbul'da da arada sırada görülen kaliteli süngerler uygun fiyatlara satılıyor; en kalitelisi ve büyüğü İzmir'de 25 kuruşken,[5] İstanbul'da 15 kuruşu geçmiyor.

Bu durum son günlerde hepsi faal, zeki ve para kazanmaya hevesli adalı Rumlardan oluşan İstanbullu tüccarların da dikkatini çekmiş görünüyor, dolayısıyla yakın bir zamanda onların dükkânlarının da daha nitelikli ürünlerle dolup taştığını görebileceğiz. Şimdiki halde süngerler yalnızca banyoların, mutfakların ve benzeri yerlerin mermer zeminlerinin temizlenmesinde kullanılıyor. Başlıca sünger avlanma alanları Nakşa Adası ve yakınındaki diğer adaların çevresindeki sular. Bunların hepsi devlet tekelinde ve Adalar [Ege] Denizi'ndeki adaların gelirlerini denetlemek ve muhasebesini tutmakla yükümlü kaptanpaşa tarafından çoğunlukla Avrupalı tüccarlarla anlaşmalı İzmirli tüccarlarla bağlantıları bulunan, adanın ileri gelenlerine kiralanıyor.

5 Dönüş yolculuğum sırasında Sir Peregrine Ackland, Kraliyet Donanmasından Kaptan [Ralph Peter] Cator ve ilgi çekici ailelerinin oluşturduğu hoş bir grupla *Tagus* adlı gemiyle yaptığımız seyahat sırasında hepimiz İzmir'de kaliteli sünger almaya çalıştık, ama hiçbir tüccar bunları satmaya yanaşmadı. Bu hoş seyahat sırasında Kaptanımız Yüzbaşı Evans'ın bize karşı gösterdiği saygı ve itinadan söz etmemek olmaz; ayrıca fevkalade denizcilik yeteneği kadar satrançtaki olağanüstü ustalığı da dikkat çekiciydi.

Şimdi de büyük çarşıya uzanan yola çıkmak için Mısır Çarşısı'nın güney kapısına ulaşalım. Bu girişin hemen karşısında, adını bitişiğindeki alacalı boyalı hamamdan alan dar Alaca Hamam Sokağı var.[6]

Çeşitli yazarların "İstanbul'un diğer bütün kentlerden farkı sokakların belli bir adı olmamasıdır" deseler bile, bu ancak dar ara yollar için geçerlidir, cadde niteliğindeki geniş sokaklar, o çevrede bulunan ve orada oturan herkesin bildiği bir binanın ya da yerin adıyla anılır. Ancak kişi ve hayvan adları ile imparatorluğa mensup kişilerin adlarını kullanmak yasaktır. Belli başlı ana caddeler şöyle: Saray kapısından Edirnekapı'ya kadar uzanan yola Divan Yolu denir;[7] Balık Pazarı Sokağı; Hasırcılar Sokağı; Fener Yolu; Bahçekapı Yolu; Topkapı Sokak; Balat Yolu; Edirnekapı Sokak; Yenikapı Sokak; Ahırkapı Sokak. Sokaklarda kapı numaraları olmadığı gibi sokak adları da yazılı değildir. Ama kimse birisinin evini bulmakta zorlanmaz, çünkü mahalle sakinleri birbirlerini tanırlar, özellikle bakkallar kimin nerede oturduğunu çok iyi bilir, dolayısıyla da mahalleye gelen yabancılar doğrudan bakkala sorarlar.

Alaca Hamam Sokağı, yabancıları İstanbul'un güzellikleriyle etkileyecek bir yer değilse bile, ticaretin nasıl yürütüldüğüne ilişkin bir fikir verir. Dar, kötü döşenmiş ve sürekli olarak pis. İki yanındaki yüksekçe kaldırımlar her ne kadar insanı çıkıp üstünde yürümeye özendirse de iki kişinin yan yana yürüyebileceği kadar geniş değil, onun için inip çıkarken sürekli kibarlık edip dikkatli olmak yerine en iyisi ortadan yürümek. Frenkler kaldırımda yürürken fütursuzca Türk erkeklerine sürtünüp geçmelerine karşın, bir cins-i latifin geçişini engellemeye kalkmak ne terbiyeye sığar ne de akıllıca bir davranış

6 [Mısır Çarşısı'nın güney kapısı Sabuncu Hanı Sokağı'na açılır. Sokağın biraz sonra kesiştiği Marpuççular Sokak'ın sağ köşesinde Fatih döneminde bir çifte hamam olarak inşa edilmiş Alaca Hamam bulunuyordu. 1900'lerin başlarında hamamın kadınlar kısmı bir mağazanın Sabuncu Hanı Sokak'a bakan cephesi haline geldi, erkekler kısmı da günümüzde işyeri olarak kullanılıyor. Alaca Caddesi ise Marpuççular Sokak'tan Saka Mehmet Sokak'a doğru ilerlerken sağdaki ilk sokak. 1940 tarihli Pervititch haritasında Sabuncu Hanı Sokağı köşesinde Alaca Hamam, hemen yanında Marpuççular Caddesi üzerinde Alaca Hamam Camii yer alıyor (*Jacques Pervititch Sigorta Haritalarında İstanbul*, Axa Oyak Holding Yayını, İstanbul, s. 143, pafta 106). Bu cami Marpuççular Mescidi veya Çelebioğlu Hoca Alaattin Camii olarak da anılıyor. Bkz. Marpuççular Mescidi; https://kulturenvanteri.com/en/yer/marpuccular-mescidi/#16/41.015419/28.970194]

7 İngilizce King's ya da Edgeware Road'da olduğu gibi *road* anlamında kullanılan "yol" sözcüğü, aynı zamanda sokak (*street*) için de kullanılır.

olur. Bu ana cadde özellikle ticaretle ilgilenen herkes için Galata'yı çarşı-pazara ve hanlara bağlayan yoldur. Ama Babıâli'ye ya da resmi konutlara gidecek olanlar genellikle Bahçekapı İskelesi'nde karaya çıkarlar ve güneye doğru ayrılan yolları kullanırlar. Alaca Hamam Sokağı'nın iki yanında ilginç ürünlerin satıldığı dükkânlar dizilidir. Bunlardan bazılarını anlatmak istiyorum.

Sokağın sağ köşesinde kentteki en iyi sebzecilerden biri var. Türünün tipik bir örneği. Her zaman mevsimin en iyi meyvelerini ve sebzelerini bulmak mümkün, Galata ve Pera'da satılanlardan çok daha taze ve ucuz. En çok satılanlarsa portakal, limon ve Adalar'dan ya da Anadolu'dan gelen muazzam büyüklükteki ağaç kavunu; çok çeşitli incirler, ama hiçbiri İzmir ve Bursa'da yetişenlerden daha iyi değil; en iyileri İzmir yakınlarındaki Kasaba Ovası'nda yetişen kavun ve karpuzlar.

Doğuya bir gezi yapan duyarlı bir gezgin[8] bu meyveyi haklı olarak çok övmüş,hatta [Havva] anamızın aklını çelen meyvenin de bu olabileceğini söylemiş. Bu varsayım her ne kadar doğru olabilecekse de İslam inancıyla örtüşmez. 1660'ta IV. Mehmed'in müneccimbaşı olan Ahmed Efendi'nin, *Câmiü'd-Düvel* [ya da *Müneccimbaşı Tarihi*] adlı çalışmasına göre Âdem ile Havva'nın yedikleri ilk meyve, gölgesi altına dinlendikleri ağacın gövdesine sarılan asalak bir asmadan sarkan üzümdür. Ancak yasak meyve ne bizim düşündüğümüz gibi elma ne de bu nükteli yazarın belirttiği üzere kavun değil, o çağda bir ağaç kadar büyüyen *buğdaydır*. O sırada yaratılan hayvanların en güzeli olan Şeytan'ın [Havva'yı günah işlemeye sevk ettiği için] bacakları koparıldığında ve Havva günaha girdiğinde buğday ağacı da yüceliğini yitirerek yıllık bir bitkiye dönüşmüştü. Bu söylencenin, İslama göre yarısı erkek, yarısı dişi olan 140 ikiz dünyaya getiren Havva'nın doğurganlığıyla ilgili olduğu düşünülebilir.

Mevsiminde en bol olan meyve üzüm. Tadı en güzel olanlar Peralıların sultaniye dediği İzmir rezakisinin küçüğü ve hafif mayhoş olanı ile Kadıköy'den gelen tatlı kokulu beyaz çavuş üzümü. Ağustos, eylül ve ekim, hatta kasımda bile üzüm ile kavun, özellikle de karpuz fevkalade bol. En kaliteli üzümün bir okkası ortalama iki buçuk kuruştan çok değil, kavun

8 Saygıdeğer Mrs. Dawson Damer.

da ucuz.[9] Her iki meyve de mevsiminde alt gelir gruplarının temel gıdalarından. Bir kişi genellikle günde bir okka üzüm ile üç-dört karpuz yiyor. Dolayısıyla sürekli olarak hararetten ve mide sıkıntılarından şikâyetçiler.

Boğaz'daki tepelerin bütün yamaçları üzüm bağlarıyla kaplı. Kaliteli olanlar çardaklar ya da sırıklarla desteklenmiş, ama bağlarda yetişenler kendi haline bırakılmış, ender olarak çapalanıyor, sırıklara bağlı değiller ve ilk budamadan sonra bir daha temizlenmiyorlar, her taraftan küçük dallar fışkırıyor, sonuçta mahsul az, şaraplar da tatsız ve ekşi. Üzüm hasadı genellikle eylül sonuna doğru, Rumların Bakire'nin Doğumu [Panayia] Yortusunda yapılıyor. Mahsul fıçılara ya da sepetlere doldurulup köylere taşınıyor, burada ezilip en basit yöntemlerle şaraba dönüştürülüyor.

Hasat döneminde çevredeki Rum köylerinde yaşayanlar toplu halde tepeleri ve vadileri dolduruyor. Her köşeden gitar sesleri, sevinç nidaları, müzik ve şarkılar duyuluyor; tabii eğer, diş ağrısı çeken birinin inlemelerini andıran bu ahenkten yoksun, hazin şarkılara müzik denebilirse eğer. Her ağacın altında kara gözlü kızlarla gençlerin gruplar halinde oturdukları görülüyor; kızlar Avrupa tarzı elbiseler içinde, ama başları gür saçlarını kısmen açıkta bırakan Yunanlara özgü zarif şallarla örtülü. Delikanlılar genellikle geleneksel kıyafetler giyiyorlar, üstlerinde uzun koyu renk devetüyü pelerinleri var, pelerinin içinden dizlerine kadar inen kısa pantolonlar, dar gömlekler ve siyah kurdelelerle süslü dar yelekler görünüyor, bellerine de rengârenk Arnavut kuşaklar sarılı. Rumların sonu gelmeyen şenliklerine, en yoksulunun bile süs merakına ve bu şenliklerde dans edip şarkılar söyleyerek yaptıkları şamataya ve eğlencelere bakılırsa, "kötü davranılan, baskı altında tutulan ve eziyet edilen" Rum reayanın, sultanın tebaası içinde hiçbir şeyi umursamayan en mutlu kesim olduğunu düşünebilirsiniz. Ancak onların fazlasıyla müsrif, ama aynı zamanda da huzursuz oldukları şüphe götürmez.

Kavunlara özel bir bakım ya da üretim biçimi uygulanmıyor. Seracılık bilinmediği gibi şart da değil. Yetiştiriciler genellikle korunmalı,

9 Hansa Birliği maslahatgüzarı misafirperver Dr. P. Colquhoun'un Yeniköy'daki evinde kaldığım sırada bir gün Çubuklu'nun arkasındaki bereketli vadide gezerken bir Arnavut bahçıvandan on tatlı kavunu altı kuruşa, yani yaklaşık bir şiline aldık.

güneş alan vadilerin ortasında bir arazi seçiyor, alan iyice çapalanıyor, 120-180 cm aralıklarla küçük çukurlar açılıyor ve içine bir miktar gübre atılarak tohum ekiliyor ve toprakla örtülüyor, otları temizlemek için bir-iki kere çapa yapılıyor ve meyvenin olgunlaşması bekleniyor. Sonra 50-80 kadar kavun büyük sepetlere doldurulup İstanbul'a gönderiliyor ya da kayıklara istiflenerek seyyar satıcılarca Boğaz'da bir aşağı, bir yukarı dolaşarak satılıyor. Toprak sahipleri arazileri içinden küçük bir alanı kavun ya da patlıcan ve balkabağı gibi başka sebzelerin yetiştirilmesi için Bulgar ve Arnavut köylülere kiralamayı âdet edinmişler. Ürünler olgunlaşmaya yakın ekili alanın tümü bostancılar tarafından toptan satın alınır sonra da ya küçük parçalar halinde yeniden başkasına kiralanır ya da ürünleri kendileri toplar ve perakende satarlar.

Yukarıda saydığımız meyvelerin dışında Tekirdağ, Sinop, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden elma ve ayva; Mardin, Şam ve Amasya'dan erik; Anadolu'dan nar gelir. Nar taneleri ya limonsuyu ve şekerle karıştırılarak yeniyor ya da ezilerek şerbet yapılıyor. Boğaz'ın Rumeli yakasındaki köylerde bol bol beyaz çilek ile dağ çileği yetiştiriliyor, ama olağanüstü bir tadı yok. Dutun hem kırmızı hem de beyazı çoğunlukla şerbet yapımında kullanılıyor. Muşmula ve kiraz da çok yaygın, kiraz küçük ve tatsız. Belgrad Köyü dolaylarında yetişen beyaz kiraz daha lezzetli, ama Lukullus'un haklı övgülerini kazanan en kalitelileri Kuşadası ve Yanıkköy'den (Nimfea) geliyor. Şeftaliler tüylü ve yavan, kayısı çok bol, ama küçük ve sağlıksız, öyle ki Doğu Akdeniz Bölgesinde ona "Frenk öldüren" diye ad takmışlar. Büyük miktarlarda güneşte kurutulanlar çuvallarla Şam'dan getirtiliyor ve hem haşlama yemeklerde kullanılıyor hem de hastalar için serinletici içecek yapılıyor. Bunlara bir de Ankara'da yetişen kaliteli ve güzel kokulu armut ile Yunan Adaları'ndan getirilen ahududu, fındık, ceviz, kuşüzümü ve bektaşiüzümünü eklemek gerek.

Ananas çok başarılı değil. Ilıman olmayan serin bölgelerde olduğu üzere, burada da yetiştirmeye çalışanlar, iklimin müsait olmadığını söylüyorlar; en azından bu onların iddiası ve sultanın Alman bahçıvanının gösterdiği gerekçe de bu. Ancak başarısız olması büyük olasılıkla yetiştiricilerin beceriksizliği, çünkü burada sıcak geçen altı ay içinde derece 23,8 santigrattan yukarı çıkmadığı gibi, soğuk geçen diğer altı ayda da 4,4'ün altına

düşmüyor. 1842'nin en sıcak günü (24 Eylül) öğle saatinde Büyükdere'de derece gölgede 33'ü gösteriyordu, ama bu normal değildi, çölden esen boğucu sıcak rüzgârların (sirokko) bir sonucuydu. Bir önceki gün derece 27'ydi, 25 Eylül'deyse öğle vakti 24'e düşmüştü.

Doğuda kaldığım sürece düzenli olarak havanın kaç derece olduğunu not ettim, dolayısıyla burada 1842 yılında, sabah sekiz ile akşam ondaki en yüksek ve en düşük sıcaklık derecelerinin listesini vermekte fayda var.[10]

1842 Yılının Sıcaklık Tablosu

	Sabah 8		Akşam 10[11]	
	En yüksek	En alçak	En yüksek	En alçak
Ocak	12,2	-0,5	11,1	0
Şubat	11,6	3,3	13,3	4,4
Mart	16,6	-3,3	10,5	-2,2
Nisan	20	5,5	16,6	5,5
Mayıs	23,3	7,7	22,7	5,5
Haziran	28,8	16,1	24,4	10,5
Temmuz	31,1	21,1	25	11,1
Ağustos	30,5	20	25,5	12,2
Eylül	33,3	24,4	24,4	15
Ekim	26,1	17,7	17,2	7,7
Kasım	20	10,5	12,2	3,8
Aralık	13,3	-0,5	8,8	-1,1

Sebze üretimiyse çok bol. Bizde yetiştirilenlerin yanı sıra, bizim bilmediğimiz başka sebzelere de rastlanıyor. Bunlar arasında en sevilenlerden biri olan enginar çok bol, yılda iki kez ürün alınabiliyor. Mart ayında bazı taze sebzelerin bol sosla hazırlanmış kökleri sık yeniliyor. Ayrıca bakla ve fasulye de çok tüketiliyor, bakla kabukluyken de haşlanarak yenebiliyor. Bezelye ve marul, bu sonuncusu ufak ve hiçbir zaman ışıksız ortamda ağartma işlemi-

10 Çeşitli uğraşlarımdan ötürü gün ortası sıcaklığını not edemedim, ama yazın güneşin sabah sekizde tüm gücünü kazandığı söylenebilir.

11 Termometre kuzeybatı yönündeki bir pencerenin dışında gölge bir noktaya yerleştirilmişti.

ne[12] tutulmaz. Marul bahar boyunca sokaklarda satılıyor ve üstüne tuz ekilmeden öylece çiğ yeniyor. Hıyar da çok bol, halk onu da ya çiğ yiyor ya da turşusunu kuruyor. Tarabya, Büyükdere ve civarındaki vadilerde bulunan bahçelerde, daha doğrusu tarlalarda olağanüstü büyük ve dolgun karnabaharlar yetiştiriliyor, şubat ayı tam mevsimi. Lahana daha çok turşu yapmakta kullanılıyor ve halk tarafından bu haliyle zevkle yeniyor. Maydanoz kökleriyle çıkartılıyor ve Teofrastos'un atfettiğinin tersine doğurganlık özelliği olduğuna inanılıyor.[13]

Pazarda en çok bulunan ve en rağbet gören sebzeler Frenk patlıcanı da denen domates, patlıcan ve sakız kabağıdır.[14] Bunların yetiştiriliş biçimleri de kavuna çok benziyor, ama sulama ve bitkileri temizleme konusunda daha titiz davranılıyor. Domates yahnilerde kullanılıyor ya da içi oyularak dolması yapılıyor. Patlıcanın da yahnisi yapıldığı gibi bulamaca batırılarak kızartması da yapılabilir. İnsanı ateşlendirdiği ya da ishal yaptığı bilinir. Avrupalıların sindirim sistemine pek uygun değil, ama Yahudilerin en sevdikleri yemek. Sakız kabağının 7 cm dolayında olanlarından en çok dolma yapılıyor, o kadar küçükken iç ile kabuğu ayırmak mümkün değil. Bizde de körpe kabağın içi av etiyle doldurulup salçayla pişirilse mutfağımız daha zenginleşir.

Bizim bilmediğimiz bir başka sebze de bamya; yeşil yumuşak bir yüzeyi var, üretimi çok olmayan yıllık bir bitki. Patlıcan gibi yetiştiriliyor. Lahana ve bamya klasik sebzelerden, iki rakip cirit takımına da onların adları verilmiş. İçoğlanlar, genç karaağalar, saray görevlileri bir araya gelip, biri Lahanacılar, diğeri de Bamyacılar olmak üzere iki takım kurmuşlar. Fetihten hemen sonra oluşturulan ve zamanla gelenekselleşen bu takımlar anlaşıldığı kadar Bizanslıların hipodromdaki oyunlarda boy gösteren Mavi ve Yeşil takımlarına öykünmüşler. Bizans imparatorları gibi sultanlar da bu takımlardan birine dahilmiş. Örneğin bugün hayatta olmayan Sultan II. Mahmud Bamyacıyken, öncülü talihsiz III. Selim Lahanacıymış. Gülhane Kasrı'nın avlusunda, rakip takımların çalışmalarında sergiledikleri becerilerine tanıklık eden mermer sütunların bugün artık böyle bir işlevi kalmamış.

12 [Batı Avrupa'da *blanching* (ağartma) adıyla yapılan bu işlem için marul, hindiba, kuşkonmaz gibi yeşil sebzeler, ışık almayacak şekilde yetiştirilir, böylece daha nazik bir lezzet kazandığı düşünülür.]

13 "Bitkici" Teofrastos, Khrysippos ve Dionysios'tan alıntı yaparak maydanozun erkekleri ve dişileri kısırlaştırdığını ileri sürmüştü.

14 İlk kez Sakız Adası'nda üretildiği için bu adla anılır ve en kalitelileri de hâlâ orada yetiştirilmektedir.

Yukarıda sayılan sebzelere bir de Kudüs enginarını [yer elması], çeşitli turpları, pancar kökünü, çok çeşitli soğan ve sarımsakları, büyük boy pırasaları, havucu, kerevizi, tereyi, adaçayını, naneyi, kırmızı biberleri, salatalarda kullanılan çeşitli otları ve düşük kaliteli kuşkonmazı[15] da dahil etmemiz gerek. Kısacası henüz yaygınlık kazanmayan ve daha az yetiştirilen patates dışında bizim iklime uygun her türlü sebze ve ot bol bol mevcut. Patates daha çok Frenkler ve Peralı aileler için Akdeniz limanlarından getirtiliyor.

Yaz sıcağı aniden bastırdığı ve geceleri çiğ yağmadığından ötürü meyveler de sebzeler de çok çabuk olgunlaşıyor ve kısa ömürlü oluyor. Dahası üzüm, kavun, karnabahar ve enginar dışında hepsinin suyu az, tadı da pek yok. Turp ya da pancarı tarımsal amaçla tarlada yetiştirmeyi bilmedikleri gibi, koyun ya da büyükbaş hayvanları yapay şişmanlatma yöntemlerinden de haberdar değiller. Osmanlılar sığır etini ender yedikleri, şişman koyun eti ne kebaplarda ne de çorbalarda makbul olmadığı için damızlık hayvanları şişmanlatmaya çalışmıyorlar. Mutfakta kullanılan ve İbrâil ile Kalas'tan [Galati] tulumlar içinde ithal edilen içyağı ve donyağı Eflâk ve Boğdan'la yapılan ticaretin önemli bir bölümünü oluşturuyor.

Balıkçılarınki gibi sebzecilerin tezgâhları da düzensiz ve karmakarışık. Üst üste tepeleme yığılan ya da küfelere doldurulan sebzeler ve meyveler taze görünmedikleri gibi insanın iştahını da kabartmıyorlar. Bazen de tezgâhların önüne içinde alelade çiçekler olan tahta çanaklar gelişigüzel yerleştirilmiş oluyor. Orada burada çiçekçilere rastlanıyor ve her pazartesi, Mısır Çarşısı çıkışında, soldaki dar sokakta kurulan Pazartesi Çarşısı'nda çiçek, funda ve ağaç fidanları satılıyor. Ama hepsi çok sıradan şeyler, ona rağmen insanlar çiçeklere çok düşkün. Sürekli olarak sarıklarının ya da feslerinin etrafına sardıkları mendillerin kenarlarına güller ya da karanfiller iliştiriyorlar. İnsanlar ziyarete gittiklerinde; sünnetlerde, doğumlarda ve düğünlerde; yeni atamalar yapıldığında ya da birisi terfi ettiğinde ya da imparatorluk nişanı aldığında üstlerine ve denklerine bir demet çiçek veriyorlar.

15 Bu bitkinin başarılı olmamasının nedeni tamamen kültürel. Büyükdere'deki Rus sarayının bahçıvanı, Mr. ve Mrs. Titof'un davetlerinde sunulanlara bakarsanız Covent Garden pazarlarıyla yarışacak nitelikte kuşkonmaz yetiştirilebiliyor.

Eskiden görgü kurallarına bugün olduğundan daha fazla dikkat ediliyormuş, sadrazamların, sarayda huzura kabul edilen yabancı elçilere dostlukları anısına bir demet çiçek sunmaları âdetmiş, ama bu sürdürülmemiş. Buna karşın sultanların bazen yabancı elçileri bu şekilde onurlandırdıkları da oluyor. II. Mahmud'un Lord Ponsonby'e gösterdiği saygıyı bundan önce hiçbir Osmanlı hükümdarının bir Hıristiyan temsilciye göstermediğini söyleyebiliriz. 1838 yazında sarayın çiçekçibaşısı, elçiliğe gelerek kendisine Beylerbeyi bahçelerinden topladığı üç-dört sepet dolusu şahane meyveyi ve nadide çiçeği getirmiş, karşılığında da bonkör elçimizden, saray bostanlarının bir aylık ürününden daha değerli armağanlar almıştı.

Lady W. M. Montague de döneminde haremde değişik çiçeklere aşk dilinde atfedilen anlamlardan söz eder. Lady Mary ise bundan ya habersizdi ya da şimdilerde yalnızca dans eden kızlar (rakkaseler) ve benzerleri tarafından kullanılan, ama o tarihlerde bütün Türklerin bildiği; kadın-erkek arasında konuşulmayan, ama haremde kadınlar arasında yaygın olan bu geleneksel dilin gizli kalmasını istemişti. Bu tuhaf görünebilir, ama halkın huyunu ve âdetlerini iyi bilen biri, kadınlar arasındaki duygusal bağların bazen ne denli aşırı kıskançlıklara yol açtığının da farkındadır. Bu konularda bilgisi olan bir Türk efendisi bana bu dilin günümüzdeki açıklamalarını içeren bir sözlük verdi. Ancak maceraperest yabancıların bu dili denemeye kalkmalarını pek önermem; çünkü ilk olarak kişisel deneyimime dayanarak doğru olduğundan emin değilim, ikincisiyse eğer doğru olsa bile gerek kendileri gerek karşı taraf için akıllıca sonuçlar doğuracağından kuşkuluyum.

Hazır bu konu üzerinde dururken, Boğaz kıyılarında yaşadığım dönemde buraları ziyaret eden İngiliz gezginlerden hiçbirinin, yedi tepeli kentin yaşmaklı güzellerinden birinin aklını çelmeyi başardığıyla övündüğünü hiç duymadığımı söylemeliyim. Öte yandan Haliç kıyılarında karşılaşma şansına sahip olduğum bazı atak ve eğlence meraklısı komşularımız arasında, saray bahçesindeki en nadide çiçeği koklamanın kendi iradesine bağlı olduğuna içtenlikle inanmayan ve bundan emin olmayan neredeyse bir kişiye bile rastlamadım. Ama bu sadece masumane bir gösteriş, onları mutlu eden, başkalarını eğlendiren ve kimseye zarar vermeyen bir yüksekten atmaydı.

Batılı oryantalistler çiçeklerin dilini fazlasıyla suistimal etmiş, bazıları bitki dünyasının çocuklarına tamamen bilinçsizce birtakım sinsi anlamlar atfetmiş, diğerleriyse yukarıda sözü edilen sınıfların geleneksel yorumlarını benimseyerek, tıpkı Babil'i inşa edenlerin başına geldiği gibi bir çiçek tarhını altüst edecek türde söylemlere başvurmuşlardır. Ayrıca tutkunun şiirselliği ya da romansının İstanbul'da, başka kentlerde olduğundan çok daha az bilindiğini de belirtmek gerek. Burada kadının varlığının başka hiçbir yerde olmadığı kadar pozitif olduğunu ya da heyecan verici şeylere konu edilmediğini söyleyebiliriz. Genel anlamda bizlerin zihnini fazlasıyla meşgul eden şeyler burada çok istisnai. Hangi sınıftan olursa olsun kadınların eğlence anlayışı zihinsel olmaktan çok maddi, ilgileri de şiirsel olmaktan çok sıradan.

Yaygın bir okuma alışkanlığı yok, yazmaksa belki daha da ender bir yetenek. Birkaç kişi ünlü bir hafızın ya da bir Türk şairin yazdıklarını bilebilir, ama yüz kadından doksan dokuzu Kuran ile birkaç risale ya da ilmihalden başka bir şey bilmez; onları heyecanlandıracak ya da akıllarını çelecek bir edebiyat türü yok. Hepsi aynı hedefe yönelik olan tiyatro oyunları ve erkeklerle kadınların bir arada olabilecekleri toplu ya da özel toplantılar için de aynı şey söylenebilir. Alt sınıftan kadınlar hemen hemen her yerde olduğu gibi, tek uğraşları daracık evlerinin gündelik alelade işleri. Orta sınıflardan gelenler daha refah içinde olsalar da gene kendilerini benzer işlerle meşgul ediyorlar. Üst sınıftan kadınlarsa ev işlerini ihmal etmemekle birlikte çocuklarının ya da genç köle kızların eğitimiyle ilgileniyor, giyim kuşama meraklılar, hamama ve misafirliğe gitmeyi seviyorlar, ayrıca sık sık siyasal entrikalara ilgi duyuyorlar ve bunlarda belirgin bir payları var.

Kısacası İstanbul'un mevki sahibi kadınları roman okumak, sevişmek, aşk mektubu yazmak ve erkeklerin ziyaretini kabul etmek hariç, zamanlarını diğer belli başlı başkentlerdeki kadınlar gibi geçiriyorlar, ama ailelerine daha bağlı, ebeveynlerine daha saygılı, kocalarına daha itaatkârlar, Paris, Londra ya da Viyana'da günün modasına uygun yaşayan kadınlardan farklı olarak akıllarını çelmek ve prensiplerinden vazgeçirmek kesinlikle mümkün değil. Tımarhanelerdeki talihsiz kadınlar arasında sevda nedeniyle hastalananların sayısı birkaçı geçmez.

Yazılarında Doğuyu ele alan yazarlar, ailenin birliği ve nüfus artışı üzerinde zararlı etkileri olduğu düşüncesiyle ısrarla çokeşlilik konusunu vurgularlar. Bunun nüfus artışını nasıl etkilediğiyle ilişkili istatistiksel bilgileri vermenin yeri değil, ama çokeşliliğin bir kural değil, bir istisna olduğunu gördüğüm için, bu etkinin kayda değer olmadığını rahatlıkla söyleyebilirim. Şeriat kuşkusuz çokeşliliğe izin veriyor, ancak ev içinin huzuru ve ekonomisi açısından olduğu kadar, bence toplumsal anlayış ve sevgi bu uygulamaya ya izin vermiyor ya da engelliyor. Alt, orta ve ikinci sınıftan birinin ikinci eş edinmesi pek görülmüş bir şey değil.

Yoksul insanlar bu masrafı kaldıramıyor. Zenginlerinse, vârisleri olmadığı durumlar dışında ya da eğer ilk eşinin uzun süren kronik bir hastalığı nedeniyle zorunlu olmadıkça, çokevliliğin yaratacağı rahatsızlıktan ödleri patlıyor. Böyle durumlarda kendi kızlarının ikinci eş olmasını ve evlilik üzerindeki denetimlerini başkalarıyla ya da her halükârda eğer damadın annesi dulsa doğal olarak oğlunun yanında yaşadığından ötürü, bütün üstünlüğe sahip olan bir başka anneyle paylaşmak isteyen saygın aile sayısı çok az olduğundan, ikinci eş genellikle bir köle oluyor. Çokeşliliğe arada sırada yüksek rütbeli, varlıklı paşalar arasında rastlanabiliyor, ama uygulama onlar arasında da tek tük. Ünlülerin ailelerini ziyarete giden Türk efendileri ile Frenk hekimlerinin tekrar tekrar yaptığı dikkatli gözlemlerden anladığım kadarıyla, çokeşlilik yaşayanların sayısı 15-16 kişiyi geçmiyor. Bunlar arasında Vidin Paşası Hüseyin; Serasker [Hasan] Rıza [Paşa] ve bir zamanlar Saint James Sarayı'na büyükelçi olarak atanan [Mehmed Emin] Namık Paşa var.

Çiçeklerle ilgili sözlüğe geri dönersek öncelikle bunun gerçek hayattan çok, romantik bir dünyaya ait olduğunu ve üç gruba ayrıldığını söylemek gerek. İlk grupta soyut bir düşünce bir çiçek, bir meyve ya da bir yaprakla ifade edilir. Yani tam açmış bir gül "büyüleyici bir çekiciliği" temsil eder, bir benzetme yapmak gerekirse beyaz gül "masumiyeti ve açık sözlülüğü" simgeler. Dikenli bir gül goncası "korku"yu, dikensizi "umut"u ifade eder. Yasemin "hoş ve ilginç" anlamına gelir. Beyaz menekşe (*benefşe*) "utangaçlık;"[16] papat-

16 Menekşe Hz. Muhammed'in en sevdiği çiçektir ve Peygamber gülü olarak anılır. Jupiter, İo'yu bir düveye [doğurmamış inek] dönüştürürken, ayaklarının altındaki otları da beyaz menekşelere dönüştürerek böylesi zarif bir ineğe uygun düşecek bir döşek ve yem yaratmıştı.

ya "masumiyet;" kırmızı yapraklı gösterişli bir lale "kalp yakan," koyu renk yapraklılar "tutkulu hassasiyet;" nergis (*zernekada*[?]] "aşırı hassasiyetle baygın bakan gözler;" fulya (ful) "tutku;" servi "çaresizlik;" kadife çiçeği (gün çiçeği) "acı;" sarmaşık (*borsook* [?])"hüzün;" akasya çiçeği "mahcup olmak ya da zorluklar;" peygamber çiçeği "nezaket;" misk çiçeği "gurur ya da kibir;" sümbülteber "şehvet;" anemon [*nou'mân* [?, dağlalesi] "yanan kalpler" ve kıvrık çiçekli sümbül "ateşli hayranlık" anlamına gelir. Bu katalogda yer alan sayısız duygulu mesaj 50 İngiliz kadınının aklını başından almaya yeter.

İkinci grup çiçek ve meyveleri benzetme yoluyla çağrıştıran sözcükleri ya da duyguları içerir. Örneğin kırmızı nar "ateş"i simgelerken, olgun ve çatlamış bir meyve "aşk ateşiyle yanan bir kalbi" ifade eder. Portakal, "bana ne / ölürsen öl" anlamına gelen "artakal" sözcüğünü çağrıştırır.

Atkestanesi ya da mimoza gibi ağaçların tek bir çiçeği "ölünceye dek;" gülibrişim "Hanım Sultanım Yazıktır! kölene merhamet et;" pembe kadife yanaklı olgun bir şeftali, alçakgönüllü bir öpücük yakarışı; âşıklar tarafından aşırı bir ısrarı ima ettiği ve çok da ekonomik olmadığı gerekçesiyle ender olarak yararlanılan parlak kırmızı renkteki lal, binlerce öpücük yalvarışıdır ve "pembe dudaklar" anlamına gelir. Kırmızı gelincikler ya da soluk tondaki kadife çiçekleri "yardım ve acının ilacı"dır.

Dolayısıyla küçük bir sepet içinde, tek bir sümbül dalı, bir kadife çiçeği ve bir servi dalıyla bezenmiş olgun bir narın üstüne ipek bir ibrişimle bağlanmış bir gül yollayan âşık "Yeryüzünün mükemmellik timsali! Kalbim sürekli senin için yanıp tutuşuyor. Kaderimin kraliçesi! Çektiğim acılara merhamet et, yoksa yas tutan bu servi benim zamansız mezarımın üzerinde salınacak."

Lady Mary'e göre üçüncü grupta çiçek tanrıçasının her çocuğu bir şiirden bir dörtlük ya da bir mısra ile temsil edilir. Bu üç grup içinde en klasik ve mistik olan grup budur ve genelde Doğu edebiyatını çok iyi bilen hanımlar ve beyler anlayabilirler. Bir hanımın tebessümünü kazanmaya yarayan bu ilginç iletişim biçiminin değerini ve inceliğini her anlamaya çalıştığımda tam bir şaşkınlığa düştüğümü ve karşımdakine anlaşılabilir bir şeyler aktarma umudu beklemekten vaz geçmek zorunda kaldığımı itiraf etmeliyim. Örnek olarak, koyu damarlı kırmızı bir karanfilin çanak kıs-

mına, bir aşk ansiklopedisi gibi her şeyin aşağıdaki dörtlüğe sığdırıldığını söylemek sanırım yeterli olacaktır: "Masum ve sanatla bezenmemiş olarak sen bütün çekiciliğini yalnızca doğaya borçlusun, ama eğer aşkın eli sana değerse bin kere daha büyüleyici olursun."

Bu kataloğu sonsuza dek uzatmak mümkün, ama basiretli vasiler ve dikkatli anneler kızları zaptürapt altına almakta zaten zorlanıyorlar, onların dikkatini dağıtmamak için burada kesiyorum.

Eskiden başında bostancıbaşının bulunduğu sebze ticareti, çiftçiler, bahçıvanlar ve bağcılar topluluğunun işkolu. Bugün onları inceleme ve denetleme görevini kent ve çevresindeki yerleşmelerden sorumlu idari amirler üstlenmiş durumda. Elemanlar sürekli olarak çarşı-pazarı denetliyor, çürük ve sağlıksız yiyeceklere el koyuyorlar. Diğer alanlarda olduğu gibi manavların sayısı da sınırlı. İdari amirlerin onayı ve birlik görevlilerinin izni olmadan kimse tezgâh açamıyor, bazen dükkânlar için epey yüksek hava parası ödemek gerekiyor. Pera'daki başlıca sebze pazarı, her gün eski İngiliz Sarayı'nın girişinin bitişiğindeki sokakta kuruluyor. Kentin ve çevre yerleşmelerin çeşitli yerlerinde manavlar var, ama hiçbirinde Alaca Hamam Sokağı'ndaki kadar bol mal yok. Yukarıda adı geçen birliklerin, özellikle de meyve satanların düsturu Kuran'dan alınmış; "Sonra, her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!"

Manavlar, pirleri ve Mekke yakınlarındaki tek bostan olan ünlü Molla Bahçesi'nin amiri Pencaplı Baba Reten'in düzen anlayışını aynen uyguluyorlar. Baba Reten zanaatını Delhi ve Lahor'da lezzetli ürünler yetiştiren bostanlarda çalışarak edinmiş, sonra da Arapları fidan aşılama konusunda eğitmiş ve bahçıvanlığın gelişmesine katkıda bulunmuş. Çiçekleri ve sebzeleri ayrı tarhlara ve çiçekliklere dikerek birinin polenlerinin öbürüyle karışmasının önüne geçmiş. Ayrıca özellikle Kızıldeniz'den getirdiği deniz kabuklarını kırarak patikalara serpmiş, bunlar kum ve neft yağıyla karıştırılınca betonlaşmış ve hem toz kalkmasını önleyen hem de yağmura dayanabilen bir zemin oluşturmuş. Eğer horasan harcı olarak bilinen ve özellikle su borularının üstünde su geçirmeyen bir katman işlevi gören bu yapıştırıcıyı antikçağda Arapların ve Perslerin geliştirdiği doğruysa, ki doğru olmaması için bir neden yok, asfalt kaplamayı da ilk kez Baba Reten'in

geliştirdiği ve bu alanda iş gören esnaf birliklerinin amirlerinin de ona bu nedenle saygı göstermesi gerektiği söylenebilir.[17]

Boğaziçi'ndeki bahçıvanların da Baba Reten'in yaptığı gibi patikalara kum ve kabuklu kırıkları serperek hoş bir görüntü yarattıkları, ama bunun toz kaldırdığı ve üstünde rahat yürünmediği anlaşılır. Zenginlerin yalılarındaysa aynı etkiyi elde etmek için mozaik gibi döşenen siyah ve beyaz çakıllar yeğlenmiştir. Ancak Türkiye'de insanlar sadece zevk için yürüyüşe çok ender çıkarlar ve çoğunlukla Frenklerin yürümeyi bir eğlenceye nasıl dönüştürebildiklerini anlamakta zorlanırlar. Pera'daki küçük mezarlığın üstünde bugün artık bir gezinti yerine dönüşen tozlu ya da çamurlu alanda ileri geri yürümemizi, sabahtan akşama kadar telaş içinde Karadeniz'den Marmara'ya ileri-geri uçuşup duran ve gezginlerin iddiasına göre kursaklarında mahkûmların ruhlarını taşıdıkları varsayılan Karadeniz kuşlarına benzetirler.[18]

Kordiplomatik içinde görev yapan değerli tercümanlara kötü gözle bakan hasta ruhlu insanlar, hiç durmadan uçan bu yelkovan kuşlarının kursaklarında imansız tercümanların ruhlarının da bulunduğundan eminler. Ayrıca kuşların, tıpkı tercümanların hayattayken kordiplomatiğin yazlıklarının bulunduğu Büyükdere ile Sarayburnu arasında durmadan gidip gelmelerini simgeler biçimde ve ölümlerinin ardından hak ettikleri cezanın anısına sürekli olarak aynı mesafeyi uçtuklarını da eklemeden geçemezler. Dürüst bir İngiliz jürisinin 1842'de[19] tercümanların hepsinin düzenbaz olduğuna karar vermesinden sonra, belki de tercümanların ruhlarının bu cezayı hak ettikleri ama bunun masum kuşlara yüklenen büyük bir eziyet olduğu söylenebilir.

17 Camilerin, sarnıçların ve çok sağlam olması gereken bütün yapıların inşasında kullanılan horasan harcı iyice ezilmiş üçte bir tuğla ya da kiremit kırıkları ile üçte iki ince elenmiş kireç karışımının gerekli miktarda yağmur suyuyla karıştırılmasıyla yapılır. Duvarlar örülürken, yapıştırıcılığını artırmak üzere suyla ıslatılan tuğla ya da taş sıralarının arasına 12-15 cm kalınlığında döşenirdi. Kilise ve sarnıç kalıntılarından anlaşıldığı üzere bugün de kullanımda olan horasan harcı bu bölgede ilk kez Bizanslılar tarafından uygulanmıştır. Horasan harcını Arapların, Perslerden öğrendiği ve ona dakîk'ül-harç ("çömlekçi tozu" [harç tozu]) dendiği bilinir.

18 Bu kuşlar yalıçapkını ailesindendir, bazen yelkovankuşu olarak da anılırlar. Karadeniz'in ağzındaki sarp kayalıkların tepesinde tüner ve yavrularlar. Temel gıdaları yosun ve mikroskobik hayvancıklardır; gün doğarken ve batarken beslenirler. Uçuşları sırasında da suya kondukları ya da daldıkları hiç görülmez.

19 [Bkz. Pisani'nin *Times* gazetesine karşı açtığı dava. https://www.academia.edu/8187378/_Levantine_Dragomans_in_Nineteenth_Century_Istanbul_The_Pisanis_the_British_and_Issues_of_Subjecthood]

Belli başlı meyve ve sebze çeşitlerini saydıktan sonra şimdi de biraz bahçecilikten söz edelim.

Zenginlerin özel bahçelerinde budama ve temizliğe çok dikkat ediliyor ve genellikle tarıma önem veriliyor. Boğaz kıyılarında ya da içerlere uzanan vadilerin yamaçlarında bir dizi teraslama yapılıyor ve bu çevrede bol yetişen asmaların, meyve ağaçlarının, Amerikan sarmaşığı ile diğer sarmaşıkların tutunabilmesi için duvarlara kafesler yerleştiriliyor.

Bizim çiçek bahçesi dediğimiz bahçelerde yalnızca çiçek değil, sebze ve çeşitli süs bitkileri de ekili. Zemin etrafı çevrili birtakım garip biçimli parterlere ayrılıyor, bunları kesen ve çevresinde dolanan patikalar var, üstlerine ya kabuklar serpilmiş ya da yukarıda anlatılan biçimde çakıl taşları döşenmiş. Bir terastan öbürüne çıkan basamaklarla destek duvarlarının üstüne, içlerine sardunya, karanfil, kızıl yalancı karanfil, şebboy, dağlalesi, küpeçiçeği, kediotu ve çalı dikili saksılar yerleştiriliyor. Parterlerde saksılar içine dikilmiş limon ve portakal ağaçlarının alt dallarının çoğu, İngiltere'de olduğu gibi aşılanmış. Ayrıca gül, yasemin, piramit biçimi verilmiş kocayemiş, zambak, iris, ayçiçeği, hezerançiçeği, muhabbetçiçeği, yahudibaklası, kahkahaçiçeği ve bezelyeler arasında nar, kauçuk, çeşitli defne türleri, hatmi dikili, daha yüksek ve korunmalı bölümlerde de fıstık çamı, sakız, kestane, pırnal, incir, ceviz, sedir ve pembemsi ipeksi çiçekleriyle eşsiz bir güzelliğe sahip olan ve yalnızca ağustos ayında kısa bir süre açan gülibrişimler bulunuyor.

Teraslardaki yürüme yolları asma çardaklarla örtülü, bol miktarda iri siyah üzüm veriyor, bir dizi parterin ortasında da ya bir havuz ya da bir fıskiye var. Bazı saray bahçeleri derin kazılmış alanların içinde, zemin mermer kaplı, duvarlarıysa alçıyla sıvalı. Bu bahçelerden altgeçitlerle zevkle döşenmiş yeraltı odalarına ulaşılıyor. Fıskiyelerle süslü bu açık avlulara Farsça serdab deniyor.

III. Selim tarafından yaptırılan ve Serdab Bahçesi olarak bilinen bu çok güzel yeraltı dairelerini Sarayburnu bahçelerinde görmek mümkün. Bu dairelere sahip olanlar yazın en sıcak günlerinde dostlarıyla ya da ailenin hanımlarıyla buralara çekilebiliyorlar. Aslında bu mekânlar rutubetli ve kapalı olduğundan ve oryantalistlerin çok hoşlandığı güzel manzarası olmadığından genellikle fazla kullanılmıyor; onun yerine bahçelerin en

güzel noktalarına, ulu çınarların ve servi ağaçlarının gölgeleri altına yapılan köşkler ve yazlık evlerde, insan hem dört bir yandaki büyüleyici manzarayı seyredebiliyor, hem de günbatımına yakın esmeye başlayan rüzgârla serinliyor. Sultanla ileri gelen devlet adamları sık sık bu köşklerde yemek yiyor ve yatmadan önce birkaç saat dinlenme fırsatı buluyorlardı.

Kraliyet Topçu Alayından Albay Williams ile Teğmen Dickson'u[20] Çırağan'ın kuzeyinde, oturdukları Ortaköy'de ziyaret ettiğim sırada bir akşam, genellikle Ermeni ailelerinin buluşup keyif yaptığı ve atalarının gömülü olduğu tepedeki mezarlıkta gezintiye çıktık.

Yaklaşık 350 metre uzaklıkta, sarayın mesire yeri olarak kullandığı alanın en yüksek noktasında sultanın yeni inşa ettirdiği yeşil köşkü gördük. Hoş, ılık bir haziran akşamıydı. Oturduğumuz yerdeki mezarlarla ilgilenen bir Ermeni mezarcı bize kahve yaptı. Çubuklarımızı yanımızda getirmiştik, gökyüzünde binlerce yıldız ortalığı aydınlatıyor, Boğaz'ın sakin suları üzerinde kıpır kıpır ışıldıyorlardı. Uzaklardaki sevdiklerimizden ayrı ve müziksiz olmanın dışında keyfimizi bozacak bir şey yoktu. Lambadan bir cin çıkıp ilk isteğimizi yerine getirmedi, ama bizi duyan bir başka cin ikinci isteğimizi yerine getirmişti.

Aniden yeşil köşk tarafından bir müzik sesi yükseldi. Güneyden gelen esintiyle kulağımıza sarayın ünlü orkestra şefi Donizetti'nin[21] varlığını hissettiren yumuşak ve insana huzur veren bir ses gelmeye başladı; bu Norma'dan çok iyi icra edilen bir aryaydı. Ardından köşkün pencerelerinde bir bir ışıklar yanmaya başladı, kısa sürede bütün bina ışıl ışıl oldu, bu bize halifenin Bağdat'taki sarayında prensin, güzel köleyle sahnesini hatırlattı.

O dakikada ziyafeti veren halifenin kendisiydi. Müzik belli aralıklarla yarım saat kadar devam etti, derken ışıklar açıldıkları gibi aniden birbiri ardından söndü. Birkaç dakika sonra bir grup hizmetkârın elle-

20 Biri bugün hayatta olmayan ünlü General Sir A. Dickson'un oğlu olan bu iki subay, padişah hazretlerinin hükümeti tarafından Türk topçularını eğitmek, özellikle de kimyahanelerini geliştirmek üzere atanmışlardı. Azim, yetenek ve üstün karakter açısından bundan daha iyi bir tercih yapılamazdı, ama Türk hükümetinin umursamazlığına bir de kıskanç yabancıların çevirdiği dolaplar eklenince bu iki subayın hizmetlerinden pek fazla yarar sağlanamadı. Albay Williams bu sıralarda diplomatik bir görevle Erzurum'a gönderildi.

21 Ünlü bestecinin kardeşlerinden biri [Guiseppe Donizetti]; Sultan tarafından Mızıka-yı Hümayuna şef olarak atanmış ve kendisine Mecîdî Nişanı verilmiş.

rindeki kâğıt fenerlerle bahçeye çıkmaya başladıklarını gördük, hemen arkalarından da sultan yanında iki-üç nedimiyle birlikte köşkten çıktı ve yavaş yavaş aşağıdaki sarayına doğru yürümeye başladı, çok geçmeden bu sefer de bir bir sarayın ışıkları yanmaya başlamıştı. "İstanbul'da fevkalade iyi korunan" çok ilginç birçok gösteri seyrettim, ama hiçbiri sultanın günlük özel yaşamından bir ana tanık olduğumuz bu sahne kadar ilginç değildi.

Sultanın Beylerbeyi ve Çırağan'daki bahçelerinin dışında sera uygulamasına rastlamadım. Yaratıcılığın doğanın yerini alması ve mevsimlerin düzenine müdahale etmeye kalkmak hesapta yok. Hangi sınıftan olursa olsun herkes meyveleri, çiçekleri ve sebzeleri mevsiminde tüketmekten memnun. Lüks bir yaşam sürmek için de bunlara mevsiminden önce ulaşmak şart olmadığı gibi, bollaştığı ve ucuzladığı için yoksullar için de ulaşılabilir olmaları nedeniyle mevsiminde tüketilmesi de üst tabakanın tarzına halel getirmez. Saray limonluklarında yetiştirilenler bile zaten yalnızca gösteriş amacıyla saklanıyor ya da bazen bazı hanımların "Kadınların sultanlarına sevgilerini göstermeleri gerekir" türünde kaprislerini tatmin etmelerine yarıyor. Ama neredeyse bütün konaklarda limon, portakal ve başka tür soğuğa dayanıksız bitkilerin kış boyunca dondan korunabilmesi için kış bahçeleri ya da limonlukları var.

Ne hane reisleri ne de çoğunlukla Bulgar ya da Arnavut olan bahçıvanlar eski türleri iyileştirmeye ya da yeni çiçek çeşitleri üretmeye meraklı. Bizim iklimde yetişen neredeyse bütün türler var, ama çoğunlukla ya katmersiz ya da yarı katmerli çiçekler. Her birinin mevsimi kısa, tam olgunlaştıklarındaysa görece pörsümüş ve kokularını yitirmiş oluyorlar. Katmerli menekşeler, sümbülteberler ve beyaz yasemin bunların dışında.

Gül çok çeşitli olmakla birlikte iki-üç Çin türü var. Yediverenlere ve sıradan güllere her yerde rastlanabiliyor, ama daha kaliteli Avrupa gülleri iklime uygun değil. Lady Ponsonby Tarabya'da katmerli ipek çiçeği yetiştirmeyi denedi, ama bir mevsimin ardından hepsi pörsüdü ve onun ayrılmasından sonraki ilk baharda yok olup gittiler. Tarabya'da bu hayırsever hanımın cömertliğine bel bağlayanlar, onun korumacı ve müşfik gözetiminden yararlananlar yalnızca güller değildi.

Yıllar boyunca 50 kadar yoksul aile onun sınırsız hayırseverliğini paylaşmıştı, onun yokluğuna üzülmeyen ya da ülkesinin en yüce erdemlerini yansıtan cömertliğini saygıyla anmayan yok. İnsanların Lady Ponsonby'nin Tarabya'dan ayrılmasından duydukları üzüntü, İngiliz elçiliğinin Büyükdere ve Pera'ya taşınmasından sonra daha da artmış ve böylece yoksullar sonraki büyükelçinin eşi Lady Canning'in büyük olasılıkla onlardan esirgemeyeceği hayırseverliğinden yoksun kalmışlardı.

Pera ve Büyükdere'deki Avusturya sarayının bahçelerinde de güzel kokulu güller, hoş yıldız çiçekleri ve Batıdaki parkları süsleyen başka tür çiçekler var. Ama Avusturya Büyükelçisi Kont Stürmer'in bahçelerinin, idaresi altında olan bütün bu yerleşmede hüküm süren fevkalade dost canlısı ve hoş ortam içinde apayrı bir yeri var. Son derece zevkli ve düzenli bir lüks yaşam tarzı sürdürebilmek pek de kolay değildir. En titiz birinin isteyebileceği hiçbir şey unutulmamış, ama gereksiz gösterişten de kaçınılmış. Ev sahibinin nezaketi, yetenekli eşinin insanı hayran bırakan sohbeti ve ziyafetlerde ya da her gün akşam yemeklerinde toplanan kişilerin nitelikleriyle ortam daha da değerli oluyordu.

Kont Strümer'den başka hiç kimsenin konutunda ev sahipliği görevinin bu kadar nezaketle ve kimseyi sıkmamaya özen gösterilerek yürütülebileceğini sanmıyorum, ayrıca dil, edebiyat ve sanat konusunda kontes kadar bilgili ya da kültürlü olan ve bunu büyük bir incelikle icra eden hanımların sayısının da birkaçı geçmeyeceğini tahmin ediyorum. Aslında büyükelçinin evi Boğaz'ın sanki "*Gülistan*"ı; tek rakibi ancak Rus Sarayı olabilir. Burada da Mrs. Titof, doğanın Büyükdere bahçelerine bahşettiği güzelliklerle yarışabilecek büyülü bir dünya yaratmış. Büyükelçi Titof'la tanışma şansına sahip olanlar onun imparator tarafından yakında çok önemli bir diplomatik göreve getirildiğini de mutlaka bilirler.

Bahçıvanlar çok basit aletler kullanıyorlar. Bahçelerde ve tarım alanlarında kullanılan araç-gereç sanki Bizanslılardan bu yana hiç değişmemiş; biçimsiz bir çapa, tahta saplı bir demir kürek, bir kazma ile yuvarlak dişli bir tırmık, budama yapmak için sağlam düz ağızlı bir bıçak ve büyük çalıları budamak için kullanılan bir baltadan ibaret. El arabası ya da at arabası yerine insanların omuzlarında ya da eşek sırtında taşınabilecek

küfeler kullanılıyor. Küfeleri setlerden oluşan bahçelerde kullanmak pek kolay değil.

Büyük bir özenle ekilen ve bakılan bahçelere sahip olanlar arasında Ermeni Düzyan [ya da Düzoglu] ailesi ile sultanın [Abdülmecid'in] eniştesi Ahmed Fethi Paşa'nın Arnavutköy'de; Hekimbaşı Abdullah Efendi'nin Bebek'te;[22] sultanın halası Esma Sultan'ın Ortaköy'de; Tahir Paşa'nın Baltalimanı'nda; saygıdeğer [Koca] Hüsrev [Mehmed] Paşa'nın Emirgân'da; sultanın kayınbiraderi [Damat Gürcü] Halil [Rifat] Paşa'nın Kandilli'de ve [Serasker] Mustafa Nuri Paşa'nın Vaniköy'deki bahçeleri vardı. Bu bahçelerin limonlukları da büyüklük, ihtişam ve bulundukları noktanın güzelliği bakımından birbirleriyle rekabet içindeler, hepsi bol bol ürün veriyor ve bakımlarına özen gösteriliyor. Bu limonluklardan bazıları 30 metreden uzun ve 6-7,5 metre yüksekliğinde. En zenginlerin, özellikle de hanım sultanlarla evlenerek "kısır" bir onura sahip olanların bahçeleri yüksek bir duvarla ikiye ayrılmış, haremin hemen arkasındaki bölümde hanımlar erkeklerin gözlerinden uzak, serbestçe kendi aralarında eğlenebiliyorlardı.

Bir hanım sultanla evli olmanın "kısır" bir onur olduğunu söyledim. Bununla anlatmaya çalıştığım bu bağların beraberinde servet, nüfuz, önemli payeler ve kazançlı görevler getirmediği değil. Ancak bütün bunlar insanı acıtan bir sorunu da beraberinde getiriyor. Bu öyle bir sorun ki, herkesin kalbinde yatan çocuk sevgisinden bağımsız olarak, hiçbir erkeğin, ama en fazla da Osmanlıların katlanamayacağı bir acı; bir vârise sahip olamamak aydın kişilerce talihsizlik sayılsa da batıl inanç sahipleri bunun Tanrının bir laneti olduğunu düşünüyorlar. Ne yazık ki sultanların oğulları ya da kayınbiraderleri böyle bir yoksunluğa boyun eğmek zorundadırlar.[23]

Sarayda siyaset gereği uygulanan bir yasa, Hz. Muhammed'in bütün öğretisinin ve İslam şeriatının özüne ters düşmekle birlikte, aynı soydan gelen bütün erkek çocuklarının aynı kaderi paylaşmalarına yol açar.

22 Yeni doğmuş çocuğun yanı sıra göz için de kullanılan "bebek" sözcüğü burada Polyphemos'un ortadaki gözünden esinlenilerek şiirsel bağlamda Boğaz'ın gözü anlamında kullanılmış olabilir.

23 [Yazarın sultan kızlarının erkek çocuk sahibi olamayacağına dair yanlış bir kanısı var. Taht veraseti erkekler üzerinden yürüdüğü için sultan kızlarının erkek çocukları taht üzerinde bir hak talep edemezdi. Bu nedenle erkek çocuğa sahip olamamaları söz konusu olmadığı gibi onların kaderi konusunda endişe etmelerine de mahal yoktu.]

Tahtı vârissiz bırakmamak için sultanın erkek çocuklarının ikisinin ya da üçünün yaşamasına izin verilir, ama eğer babaları tahttayken doğmamışlarsa sultanın erkek kardeşlerinin erkek bebeklerinin yaşamasına izin verilmesi enderdir. Kanuna göre taht ailenin en yaşlısına geçer. Veraset usulüne göre ailedeki en büyük erkek tahta geçer, sonra sıra en yaşlı yeğene ya da doğrudan asıl vârise gelir.

III. Mustafa'nın talihsiz oğlu III. Selim bu nedenle babası öldüğü zaman hemen tahta çıkamamış, amcası I. Abdülhamid'in ölümünü beklemek zorunda kalmıştı. Selim'den sonra da tahta amcası Abdülhamid'in tahttayken doğan oğulları IV. Mustafa ve II. Mahmud, yani amca oğulları geçmişti. Sultan Mahmud öldüğünde, 23 çocuğundan[24] yalnızca iki oğlu ve dört kızı hayattaydı, o günden beri kızlarının ikisi daha öldü. Şimdiki Sultan'ın [Abdülmecid] ölümü halinde tahta, doğrudan en büyük oğlu Mehmed Murad'ın [V.] geçmesi gerekirken, veraset usulüne göre kardeşi Abdülaziz geçecek.

Yeni doğan şehzadelerin, ergen yaşa gelmelerinin engellenmesi amacıyla bebekken katledilmesi gibi barbarca bir uygulamaya karşı üretilen çeşitli siyasal gerekçelerden biri, verasetin bir ya da iki şehzadeyle, her defasında da yaşı en büyük olanla güvence altına alınmasıyla iç savaşlar ve ölümlerle sonuçlanan hizipçiliğin engellenmesiydi; ikincisiyse birbirini kıskanan çok sayıdaki rakip, ama benzer payeleri ve sabit gelirleri hakkeden şehzadelerin her birinin ihtiyaçlarını karşılamak için gereken mali kaynaktan büyük ölçüde tasarruf etmekti.

Bu yaklaşımın kökünde halifelerin aile bireylerinin sayısındaki çok büyük artış yatıyor olabilir. Emevi hanedanının kuruluşundan neredeyse yüzyıl sonra, Abbasi Halifesi I. Abdullah'ın [Ebü'l-Abbas es- Seffâh" (kan dökücü)] emriyle bu hanedandan 92 kişi hunharca katledilmişti. Bağdat'ta Abbasi Halifeliğinin kuruluşundan (MS 816) yüzyıl sonraysa bu hanedanda, kadın-erkek toplam 33 bin kişi olduğu belirlenmişti.[25] Eğer ki doğum öncesi kazaları engellense ve doğan bebeklerin büyümesine imkân sağlayacak

24 ("II. Mahmud'un bilinen zevcelerinin sayısı on yedidir. Otuz altı çocuğu olmuşsa da bunların büyük kısmını küçük yaşlarda kaybetmiştir. Öldüğünde geride ikisi erkek (Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz), dördü kız (Sâliha, Atıyye, Hatice, Âdile) olmak üzere altı çocuk bırakmıştır." Kemal Beydilli, "Mahmud II," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/mahmud-ii--osmanli]

25 *D'*Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, Cilt I.

önlemler alınsaydı, yani her iki durumda da hayat hakkı yok edilmeseydi, çokeşliliğin boyutları ve her şeyden öte, annesinin durumu ne olursa olsun, Müslüman bir babadan doğan bütün çocukların yasal olarak meşrulaştırıldığı düşünüldüğünde, bugün hâkim olan hanedanın da bu kadar kalabalık olmaması için hiçbir neden yoktu. Gene de hâlâ sürdürülen ve oğul kadar annenin de sık sık ölümüne yol açan bu barbarca uygulamanın hiçbir bahanesi olamaz.

II. Mahmud'un [Seyyid Mehmed] Said Paşa'yla evli olan kızı Mihrimah Sultan da yaşamını böyle kaybetmişti. Doğacak çocuğun erkek olması durumunda onun da aynı kadere mahkûm olduğunu bilen henüz beş aylık evli sultan, babasını memnun etmek için, karnındaki bebeği yok etmeye karar vermişti. Bu amaçla başvurduğu şarlatanın verdiği kocakarı ilacını içen genç sultan, çifte cinayete kurban gitmiş, 48 saat geçmeden önce bebeğini kaybetmiş, akşamına da kendisi acılar içinde kıvranarak hayatını kaybetmişti.[26] Bunu duyan Sultan Mahmud gözyaşlarına boğulmuş ve bir baba olarak çektiği bu acıyla bir daha böyle bir şeyin yaşanmayacağına yemin etmişti. Ama aradan çok geçmeden o da en sevdiği çocuğunun ardından ölünce yasayı değiştirmeye ömrü yetmemişti.

1842'de bu kez Abdülmecid'in kızı ve Halil Paşa'nın eşi Atiye (iffetli/temiz [doğrusu hediye]) Sultan'ın bebek beklediği duyurulmuş. Müneccimlerin gizlice bebeğin oğlan olacağını söylemesi ve yayılan dedikodular çiftin sevinmesine fırsat vermeden, derin bir acıya yol açmıştı; çiftin ilk doğan oğulları bu şekilde kurban edilmişti. Varlıklı ve nüfuz sahibi olan Halil Paşa, II. Mahmud'un en sevdiği kızını kaybettiği sırada yaşadığı acıyla değiştirmeye söz verdiği bu insanlık dışı yasayı yumuşatabileceğine inandığı nüfuzlu kişilere pahalı hediyeler vermek üzere epey para harcamıştı. Sultan ile valide sultanın gözdesi olan Atiye Sultan da bütün gayretiyle etkisini ve çekiciliğini kullanarak doğacak bebeğinin kaderini değiştirmeye çalışmıştı.[27]

26 [23 numaralı dipnotta belirtildiği gibi sultan kızlarının çocukları tahta vâris olamayacakları için yazarın bu yorumunun gerçeklerle bir ilintisi bulunmamaktadır. Üstelik II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'ın (1812-1838) Sultanzade Mehmed Abdullah Bey, diğer kızı Saliha Sultan'ın Sultanzade Abdülhamid Hefidi Bey adlı oğulları vardır.]

27 [Atiye Sultan Halil Paşa ile değil, Rodosîzade Ahmed Fethi Paşa ile evlenmiştir. Çiftin ilk çocuklarının bir oğlan olduğunu doğrulayan bir kaynağa ulaşamadık. Atiye Sultan'ın Seniye Hanımsultan ve Feride Hanımsultan adlarında iki kızı dünyaya gelmişti. 23 ve 26 numaralı dipnotlara da bakınız.]

Nihayet bu endişeli bekleyiş sona ererken çift çabalarının sonuç vereceğinden emin gibiymiş. Doğan çocuğun sağlıklı bir oğlan olduğunu gördüklerinde umutları daha da artmıştı. Bebeğe ilk bakım yapıldıktan sonra annesinin yanına yatırılmış, o da hiçbir Türk kadınının eğer mümkünse başkasına bırakmadığı bir görevi yerine getirerek şefkatle oğlunu emzirmeye başlamıştı. Atiye birkaç saat yalnızca oğlunun hayatını kurtarmakla kalmamış, böylece yeni ve daha insani yasaların çıkmasında da etkili olmuştu.

Ancak sultanın hayali uzun sürmemişti. Diğer şehzadelerin anneleri Atiye'nin oğlunun yaşayabileceğini ve kendi oğullarına rakip olabileceğini öğrendikleri zaman korkunç bir kıskançlık krizine girmişlerdi. Bu ara meclis üyeleri müdahale ederek bu tür bir ayrıcalığın yaratacağı tehlikeleri işaret etmeye ve "Bir bebeğin yaşamı 50 iç savaşın dehşeti yanında ne ki?" demeye başlamışlardı. Böylece sultandan ölüm fermanı çıkartmışlar, Atiye üçüncü günün sabahında uyandığı zaman hizmetkârlarından yanındaki kakmalı beşikte uyuyan oğlunu getirmelerini isteyince, kadınlar gözyaşları içinde ona bebeğinin ölüsünü uzatmışlar ve "Bebeğin gece çırpınarak öldüğünü, ama uyuyan hanımlarını uyandırmak yasak sayıldığı için kendisini uyandırmadıklarını" söylemişlerdi. Bunu duyan anne sinir krizleri geçirmeye başlamış, ardından hezeyan haline girmiş, derken kendini tamamen dış dünyadan kopartmış, 75 gün sonra da babasının türbesine gömülmüştü.

Atiye Sultan'ın bebeğinin ölümü kuşku uyandırmıştı. İngiliz büyükelçisi böylesi büyük bir suç işlenmesini doğal olarak reddetmiş, ama sonuçta bebeğin ölümünün doğal olduğuna ikna edilmişti. Ancak Sir S. Canning, Osmanlı sarayının bu insanlık dışı uygulamayı sürdürmesi nedeniyle yüz kızartıcı bir duruma düşmesini istemeyen kimi iyi niyetli saray mensubu ve siyasetçi tarafından yanlış yönlendirilmişti. Bu böyle olsa bile, şu saate kadar hiçbir hanım sultanın tek bir erkek evladı bile birkaç saatten fazla yaşamamıştır.

Çiçek ve sebze yetiştirmede erken ürün alma ve kaliteyi artırma amacıyla uygulanan sistemler arasında pek az bir fark var. Bütün standart sebzeler mevsiminde sorunsuz biçimde bol bol yetişiyor. Toprak ekime hazırlanırken, ilkönce ezilerek toz haline getirilen gübre ya da çürütülmüş organik malzemeler serpiliyor, sonra derince çapalanıyor ve tohum

ekiliyor. Bitki büyümeye başlayınca bazen yabani otlar temizleniyor, arada sırada da su veriliyor. Hasadın bol olması için ya da her halükârda ekine nazar değmemesi için sağa sola öküz ya da at kafatasları dikilerek büyüye başvurmanın dışında aslında iş beceriye değil, daha çok doğaya bırakılıyor.

Kente ürün sağlayan bahçeler, Rumeli tarafında Yeşilköy'den Belgrad Köyü'ne ve Sarıyer'e, Anadolu yakasında da Fenerbahçe'den Anadolu Kavağı'na kadar uzanan kıyılardaki köylere yakın korunmalı vadilerde bulunuyor.

Sarıyer'de, Büyükdere'nin hemen kuzeyinde Gül Deresi olarak anılan dar vadi, burada yetiştirilen fevkalade sebzelerle tanındığı kadar, Boğaz kıyısındaki en berrak ve sağlıklı üç kaynak suyu ve güzel manzarasıyla da ünlü; en tepedekine Sultan, ikincisine Kestane en alttakine de Fındık suyu deniyor. Bunların karşısında, kuzeydeki tepenin altındaysa Rumların İlyas'a adadıkları bir ayazma var. Üstteki tepede de değerli bir maden kaynağı bulunuyor; değerli jeolog Dr. Buckland'a gönderdiğimiz bir örneğin "bakır sülfür ile demir sülfür karışımı" olduğunu öğrendik.

Kent surları içindeki birkaç yerde, örneğin Silivrikapı ile Yedikule arasındaki İsmail Paşa Bahçesi ile altıncı ve yedinci tepeler arasındaki vadinin iki yamacındaki Yenibahçe'de de sebze yetiştiriliyor. Vaktiyle Etmeydanı'ndaki Yeniçeri kışlasının bulunduğu yerin bir bölümünde de bugün pazarlara ürün sağlayan bahçeler var, burası özellikle enginarlarıyla ünlü.

Sir J. Hobhouse ve diğer bazı yazarların belirttikleri ve oralarda yaşayanların söylediğine göre İstanbul'un üstüne kurulu olduğu söylenen yedi tepeyi birbirinden kesinkes ayırmak pek kolay değil. Bana sorarsanız karşı taraftaki farklı tepelerden bakıldığında, altı tepe birbirinden epey net biçimde ayrılıyor; dördüncü, beşinci ve altıncı tepelerin öbür yüzünden bakıldığında yedinci tepenin durumuysa çok net olmayabilir. Tepeleri şöyle sıralamak mümkün: Birinci tepenin üstünde saray var, ikincisinde Nuruosmaniye, üçüncüsünde Süleymaniye, dördüncüsünde Sultan II. Mahmud [doğrusu Fatih Camii], beşincisinde Sultan Selim Camii, altıncının üstünde Edirnekapı yakınlarındaki Mihrimah Sultan Camii bulunur; yedinci tepe de beşinci ve altıncı tepelerin arkasında, Edirnekapı ile Topkapı arasında bir yerde surlardan kente giren ve kenti ikiye böldükten

sonra Langa Bostanları yakınlarında denize dökülen Lycus [Likos, sonradan Bayrampaşa] Deresi'nin güneyinde yer alır. Bizanslılar bu tepeye Korolopki [doğrusu Kserolofos)] derlermiş. Tepesinde bugün Avrat Pazarı olarak anılan yerdeki Arkadios Forumu'ndaki Arkadios heykeli [sütunu] bulunmakta. Yedi tepeyle ilgili burada anlatılanlar Gibbon'un[28] net olarak aktardığı üzere [Richard] Pococke ve [Petrus] Gyllius'la neredeyse tamı tamına örtüşür.

Pazarlara ürün yetiştiren bahçeler eğer doğal olarak küçük dereler tarafından sulanamıyorsa o zaman kuyular açılır ve at yardımıyla su çekilirdi. Kuyudan kovalar ya da toprak kaplarla çekilen su havuzlara doldurulur, oradan da gerekli yerlere kanalize edilirdi. Patlıcan, bamya ve benzer sebzelerin kolay sulanması için arklar zikzak çizecek şekilde yapılırdı. Sebzelere gölgelik oluşturmak üzere tarlaya incir, dut ve benzeri meyve ağaçları, çevresindeki çit boyunca da yer yer ceviz, kestane ve fındık ağaçları dikilirdi. Türkler hem kuru hem de taze fındığa çok düşkünler, aşağıdaki dörtlük onlara çok uygundur.

Populus Alcidge gratissima, vitis Jaccho,
Formosae myrtus Veneri, sua laurera Phcebo,
Phillisamat corylos, illas dum Phillis amabit,
Nee myrtus vincet corylos, nee laurea Phoebi.

Kavak ağacı Herakles'in pek hoşuna gider, asma Dionysos'un,
Mersin ağacı güzel Aphrodite'nin, kendi ağacı defne Apollo'nun,
Phillis[29] sever fındık ağaçlarını, ancak onları da sevecek Phillis,
Ne mersin ağacı üstün gelecek fındık ağaçlarına, ne de
Apollo'nun defnesi.

Bahçeler genellikle Bulgarlara kiralanıyor. Bulgarlar bahçeleri çapalayıp ürünü yetiştirdikten sonra pazarcılara veriyor, onlar da halka satıyor. Bahçecilik yapılan arazilerin değerini tespit edecek kesin veriler elde etmek çok zor. Yaklaşık bir dönüm araziden elde edilen ürün en iyi

28 [Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, 3 cilt, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul, Bilim ve Felsefe Sanat Yayınları, 1987.]
29 [Phillis (ya da Phyllis), 1. Trakyalı Kral Sithon'un kızı, aşk yüzünden intihar edince badem ağacına dönüştüğü söylenir. 2. Latin şiirlerinde geçen genel bir kadın ismi.]

halde ortalama 200 kuruş ediyor denebilir. Genellikle mevsimlik çalıştırılan işçilere emekleri karşılığı para değil ürün veriliyor. Günlük dört kuruş kazanabilenler kendilerini oldukça iyi ücret almış sayıyorlar. Çalışma günlerinde verilen yiyecekler kaba öğütülmüş unla yapılan ekmek, sebze çorbası, pilav, koyun sütü, peynir, sulu bir kahve ve su idi, bayramlarda da bir parça et ile kalitesiz şarap veriliyordu. Kalın kumaştan yelek, dize kadar kısa pantolon ve tozluk giyiyorlar, bellerinde bıçak ve tabancalarını koymak için kırmızı kuşakları var, ayaklarında kösele çarık, başlarında da koyun postundan başlık oluyor, soğuk havada gene içi koyun postuyla kaplı ceketler giyiyorlar. Bağlarda, meyve bahçelerinde ve bostanlarda başıboş dolaşanlar polis tarafından yakalanıyor, suçlu bulunurlarsa da hemen cezalandırılıyorlar.

Andréossy'nin Flora Byzantina'dan yaptığı alıntıya göre Boğaz'a özgü türlerin sayısı neredeyse 900; bunlar arasında en dikkat çekenler şöyle:

1. Ebegümecigillerden gülhatmi (*althæa* ya da *hibiscus syriacus*). Bunlardan pembe, beyaz ve kırmızı çiçekli 6 m kadar yüksek olanlarını Büyükdere'deki İspanyol elçiliğinin bahçesinde gördüm. Orada bir de güneş battıktan sonra salyangoz kabuğu gibi kokan selluka çiçeği de ([John Claudius] Loudon'un ansiklopedisinde Caracalla) var, Rumlar ve Türkler buna salyangoz çiçeği diyorlar.

2. Menengiç (*Pistacia terebinthus*). Hz. İbrahim'in üç meleği, Mamre Ovası'ndaki çadırının önünde bu ağacın altında oturduğu sırada kabul ettiği söylenir.

3. Erguvan (*Cercis siliquastrum*). İlkbaharda yapraklanmadan önce leylağa benzeyen eflatunumsu pembe çiçekler açan ağaç. Yaprakları sonbahara doğru kırmızı-turuncu bir renge bürünür ve sanki tüy gibi dallardan aşağı sarkar.

4. Ormangülünün komar denilen (*Rhododendron ponticum*) türü. Çiçeklerini yiyen sığırların öleceğine inandıkları için Türkler buna "zehirli çiçek" derler. Bu çok eski bir inançtır. Trabzon dolaylarındaki vadilerde ve ormanlarda bu çiçeklerden polen alan arıların ürettiği bala, yiyenlerin başını döndürdüğü ve ateşini yükselttiği için "deli bal" denir. Ksenophon (*Anabasis*, Kitap iv) on binlerin Karadeniz kıyılarından dönüşünde adam-

larının büyük bölümünün baş dönmesi, mide bulantısı ve zehirlenme belirtileri gösterdiğinden söz eder. Bunun bu kişilerin fazlasıyla bu baldan yemelerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır.

5. *Mimosa arborea* [gülibrişim] ya da *constantinopolitanis*[30] denir ve akasyanın bir türüdür. Çok büyüyebilen bir ağaç türü olup tepesindeki dallar elma ağacınınkilere benzer. Zarif yaprakları ve ipeksi pembeye çalan çiçekleri bahçelerin en güzel süsüdür. Bu saydıklarımıza narı da eklemek gerek. Ateş kırmızısı çiçekleri zakkumun yumuşak pembemsi çiçekleri ile kocayemişin, mersin ağacının, defnenin ve pırnal meşesinin parlak koyu yeşil yapraklarıyla tam bir tezat oluşturur.

Boğaziçi'ni ziyaret eden hiçbir gezgin, burada gördüğü çarpıcı sebzelerden, sayısız servi ağacından söz etmeden geçemediği gibi, göz alabildiğince uzanan çayırların güzelliğini de görmezden gelemez. Sebzelerin bolluğu ve uzayıp giden tekdüze yeşilliği gözünüzde canlandırabilirsiniz, ama bu düzlüklerin büyüklüğünü ve etkileyici güzelliğini hayal etmek mümkün değil.

Büyükdere çayırlarının devasa nöbetçileri olan ve Godfrey de Bouillon'un yanlışlıkla geniş dalları altında çadırını kurduğu ünlü "Yedi Kardeşler [Çınarı]"ndan da söz edilmiş ve ne kadar büyük olduğu ölçülerek kaydedilmişti.[31] Bu vesileyle burada kuzeybatıdaki kökünün kısmen içinin boşaldığını, bunda buraya sık sık gelen Çingenelerin de yaktıkları ateşin etkisi olduğunu ve bu boşluğun içinde neredeyse bir atlının dönüş yapabildiğini eklemek isterim.

Albay Herman, 20 Ağustos 1842'de Haspaya adlı Arap atına binmiş ve ağacın çevresindeki çayırda oturan çok sayıda Türk ve Ermeni hanımın hayran bakışları altında bunun mümkün olduğunu kanıtlamıştı. Söylendiğine göre ataları Davud'un ahırlarında[32] beslenmiş olan ve cesur

30 Thomas Moor *Lalla Rookh* adlı şiir kitabında mimoza üzerine hoş bir dize kaleme almıştır.

31 Haçlıların Boğaz'ın karşı yakasına geçmek için, önlerinde daha dar ve doğrudan bir yol seçeneği olmasına karşın Büyükdere'yi seçmiş olmaları pek mümkün görünmez.

32 [Davud'un "Ordu(su), savaş zamanı toplanan piyadelerle cenk arabalarından oluşuyordu. 1400 cenk arabası ve 12.000 at mevcuttu. Bir rivayete göre 40.000,bir başka rivayete göre ise 4000 bölmelik ahırlar vardı ve her araba iki at tarafından çekiliyordu." Ömer Faruk Harman, "Süleyman," *TDV İslam Ansiklopedisi*; https://islamansiklopedisi.org.tr/suleyman]

arkadaşım General Jochmus'un kansız ama başarılı Suriye Seferi sırasında Şeria Irmağı kıyılarından buraya getirilen yumuşak başlı Haspaya o kadar hareketliymiş ve iyi terbiye edilmiş ki, eğer değerli albay onu denemeye zorlamış olsaydı, yalnızca devasa çınarın içindeki oyukta kıvrılarak dönmekle kalmaz, aynı zamanda eğri büğrü dallara da tırmanabilirmiş.[33]

Bin bir güzelliğe sahip Boğaz kıyılarındaki bahçeler, mis kokulu göz alıcı çiçekleri, çalıları ve süs bitkileriyle övünebilirler, ama bunların arasında bazı yerlerde bol bol bulunan akrepler ve türlü türlü yılanlar epey sıkıntı yaratabiliyor. Bu özellikle Tarabya ve Büyükdere'de ve hiç olmadığı kadarıyla da İspanyol Sarayı'nda yaşanıyor. Akrepler yalnızca taşların ve çürümekte olan ahşap kısımların altına saklanmıyor, evdeki merdivenlere ve duvarlara da tırmanıyor, odalarda gezinebiliyorlar.

Bir keresinde Don Lopez de Cordoba'nın yerinden kalkarak bu tehlikeli pis ziyaretçilerden birini, üstünde sevgili yeğenleri Juliana ve Rufina de Medina'nın oturduğu bir divanın altından öbürüne geçerken durdurmuştu.[34] Alçakgönüllü bir nezaket, gerçek bir iyilikseverlik ve içten bir dostluk, konukseverliğin değerini her zaman daha da artırır, belki akrepler de evin efendisinin ve ailesinin bu konukseverliğinden yararlanmak istemiş olabilirler.

Eskiden halk, akrebin soktuğu yerin, içine akrep özü katılmış zeytinyağıyla ovalanmasının işe yaradığını ve bunun en güvenilir panzehir olduğuna inanır, onun için de akrepler yakalanıp öldürülür ve bu amaçla saklanan bir şişe yağın içine atılarak saldanırmış.

Don Lopez de Cordoba'nın bahçıvanına göre bazen büyük örümcekler ile akrepler arasında kavga çıkarmış, bu kavgayı kazananlarsa çoğu kez örümcekler olurmuş; bunu bir keresinde denemek istedim.

Eşekarısının bile yarışamayacağı en büyük ve en zehirli örümceklerden yarım düzinesini baş aşağı edilmiş bir cam kâseye koydum, sonra da içine orta büyüklükte bir akrep bıraktım. Bir süre karşılıklı birbirlerini düş-

33 Çevredeki çınarlıkların sayısı son on yılda dokuzdan yediye düşmüş. Sir James Porter'ın büyükelçi olduğu dönemde köyün yaşlıları en az yirmi küme çınar bulunduğunu hatırlıyorlarmış.

34 Bu kültürlü ve soylu İspanyol uzun yıllar Babıâli'de Madrid sarayını temsil etmiş, insanları iyi tanıması, dil bilmesi, olaylara vakıf olması ve davranış biçimiyle yalnızca ülkesine değerli hizmetlerde bulunmamış, aynı zamanda deneyimlerini ve bilgisinin diğer devletlerin elçileriyle de paylaşmış, bir insan ve diplomat olarak hepsinin saygısını kazanmıştır.

manca gözlemledikten sonra akrep harekete geçti ve kazaen bir örümceğe dokundu. Bu bir savaş işaretiydi. Örümcekler anında düşmana saldırdılar, ama mücadele kısa sürdü. Büyük bir tedirginlik sergileyen akrep keskin pençelerini makas gibi kullanarak, bir anda örümceklerin bacaklarını ve kollarını biçmeye, sonra da kuyruğunu kıvırıp kaldırarak her birini sokmaya başladı; karşındaki rakiplerin gözlerini akrebe dikip bütün çabalamalarına karşın 0, 50 saniye içinde mücadeleyi kazanmış, sonra da şanıyla dinlenmeye çekilmişti. Ama bir saat sonra camı kaldırdığımızda akrebin ölmüş olduğunu gördük. Örümcekler boşuna mücadele etmemişler, akıttıkları zehirle ölümlerinden sonra da olsa intikamlarını almışlardı.

Kahverengi engerek yılanı dışında, her yerde bol bol bulunan diğer yılanların hiçbiri zehirli değildi, ama bazen çok uzun olabiliyorlardı. Sevdikleri bir yaşam alanı olan Belgrad Ormanları'nda boyları 190 cm kadar olanların sayısı hiç de az değil; belki de kurbağalara, küçük farelere ve başka yiyeceklere kolay ulaşabildikleri için bu kadar büyümüşlerdi.

Yılanların kötü üne sahip olmalarına ve Yüce Tanrı'nın onları lanetlediğini adeta bilmelerine karşın, aşağıda anlatacağım öyküde olduğu gibi onların insanlarla bağ kurabildiklerini ve sadakat gösterdiklerini ortaya koyan durumlar da olabiliyor.

Varlıklı bir Ermeni, Büyükdere'deki Rum Ortodoks Kilisesi üzerindeki güzel bahçelerini ve bağlarını, hizmetinde çalışan Gjergj Niketas adlı bir Arnavut bahçıvana emanet etmişti. Gjergj çalışkanlığı ve bahçecilik konusundaki bilgisiyle Boğaz kıyılarında ün salmış biriydi. Evli olmadığı için tepedeki küçük yazlık evde kalıyor ve her sabah güneş doğduktan sonra yiyecek almak için aşağıya köyün pazarına iniyordu. Bir sabah elinde süt güğümüyle eve dönerken, gözüne bir asmanın dalına sarılmış desenli bir ipekli parçası sandığı bir şey çarpmış.

Ailenin hanımlarının birinin düşürmüş olabileceğini düşünmüş, güğümü yere bırakıp almaya kalkınca bunun büyük bir yılan olduğunu anlamış ve şaşkına dönmüş. Elinde onu öldürecek bir alet olmadığından bir sopa aramaya koyulmuş, o sırada yılanın da yavaşça süt güğümüne yanaştığını ve büyük bir rahatlıkla içebildiği kadar içtikten sonra "Elhamdülillah" bile demeden yeşilliklerin arasında kaybolup gittiğini görmüş.

Ertesi sabah bahçıvan her zamanki gibi köye inmiş, bir önceki gün neler olduğunu hatırladığı için bu sefer sopası hazırmış, ama aynı yere geldiğinde ortalıkta yılan filan görmemiş. Bunun üzerine elindeki sopayı bırakmış ve yoluna devam etmiş. Ancak 20 m kadar yürümüş ki yılan yolunu kesmiş. Yolun ortasında başını dimdik kaldırmış öylece duruyor, geçmesine engel oluyormuş. Gjergj kısmen korkudan ve batıl inançtan, kısmen de Büyükdere'nin diplomatik havasına kapıldığından, politik olarak bir taviz vermesinin yerinde olacağını düşünmüş, sütün yarısını içtikten sonra güğümü yere bırakmış. Bunun üzerine yılan da aynı diplomatik tavırla bu "orta yolu" kabul etmiş ve susuzluğunu giderince gene gözden kaybolmuş.

Bahçıvan efendisine bu olayı anlatınca zengin olduğu kadar batıl inançları da olan saygıdeğer Ermeni bu olağanüstü olayın herkes için Allah'ın bir lütfu olduğunun ve şans getireceğinin bir işareti olarak görmüş ve Gjergj'in ondan kurtulmak yerine her sabah onu beslemesini söylemiş. Dolayısıyla bahçıvan ertesi gün pazardan iki küçük güğüm süt almış, birini yola koymuş ve içilip içilmeyeceğini görmek için beklemeye başlamış. Sonunda ikisi öyle yakınlaşmıştı ki, yılan bahçede bahçıvanı takip etmeye başlamış ne ayaklarına dolanmış ne de kullandığı aletlerin etrafına sarılmış.

Bu sırada Beylerbeyi Sarayı'nın baş bahçıvanlığı boşalmış, sarayda bu işlerle ilgilenen amir saray müşirine Büyükdere'deki Arnavut'un limonlukta görevlendirilmesinin çok uygun olduğunu söylemiş. Bu bir emir olarak kabul edildiğinden Gjergj Niketas imparatorluk konutuna gönderilmiş. Bahçıvan memnuniyetle birkaç eşyasını toplamış, Ermeni efendisiyle ve sürüngen dostuyla vedalaşmış ve "ferahfeza" bahçelere doğru yola koyulmuş.[35]

Kısa bir süre sonra Sultan Mahmud yakındaki mabeynden Arnavutun sorumlu olduğu limonluğa gelmiş, ama daha içeri girmeden bir muhafız onu durdurarak içeriye büyük bir yılanın girdiğini gördüğünü söylemiş. Bunun üzerine aralarında Arnavut'un da olduğu bir düzine resmi görevli yılanı öldürmek için harekete geçmiş, ama sürüngen büyük bir ustalıkla çiçek saksıları arasında kaybolup peşindekilerden kurtulmuş ve müsait bir anı yakaladığında fırlayıp bahçıvanın bacaklarına dolanmış.

35 Beylerbeyi Sarayı bahçelerini 1733'te I. Mahmud kurmuş ve Farsça "ferahlatan" anlamına gelen Ferahfeza adını vermişti.

Gjergj dostunu hemen tanımış ve minnettarlığını gösterebilmek için büyük bir cesaretle sultanın ayaklarına kapanarak yılanın öldürülmemesi için yalvarmış. Sonra izin beklemeden kendisine yılanla nasıl tanıştığını, nasıl dost olduğunu anlatmış ve bu gizemli yılanın kendisine nasıl şans getirdiğini, böylece şimdi onun hizmetinde olma şerefine eriştiğini, ama yılanın Boğaz'da birkaç kilometre ötedeki bir yere nasıl ulaşabildiğini anlamadığını söylemiş.

Gjergj'in hikâyeyi anlatış biçiminden çok hoşlanan ve batıl inançlardan tam da kurtulamamış olan Sultan Mahmud, önce bahçıvanın dileğini yerine getirmiş, sonra da dostuna yiyecek alabilmesi için maaşına zam yapmış.

Birkaç hafta işler normal devam etmiş, ama bir sabah gün doğarken Gjergj limonluğa gelmiş ve dostunun, sobanın altında her zaman kıvrılıp uyuduğu yerde olmadığını görmüş. Boşuna onu aramış, ama hiçbir yerde bulamamış. Yılan geldiği gibi gizemli biçimde ortadan kaybolmuş. Bu bahçıvanın üzerinde büyük bir etki yaratmış hem kendisi hem de emrinde çalışanlar bunu büyük bir talihsizliğin işareti olarak yorumlamışlar.

Bu tahminlerinde yanılmamışlar. Bu olay Haziran 1839'da olmuş, aradan 40 gün geçmeden II. Mahmud ölmüş, tahta çıkan genç sultanın birinci kadını bir sabah aniden ananas yemek isteyince, ananasların tarlada yetişmeyeceğini söylediği için Gjergj'in işine son verilmiş.

Gjergj Niketas 1841'de Büyükdere'deki eski işine dönmüş, kaybettiği dostunun doğaüstü güçleri olduğuna, Balıklı'daki balık mucizesine, yani Ayasofya'da papazın tavasından yarı kızarmış balıkların kendilerini tavadan dışarı attıkları sırada Türklerin de fetih gününde kiliseye girdiklerine inanan İstanbullu Rumlar kadar inanmış.[36]

36 Von Hammer'e göre bu yarı pişmiş balıklar [Santiago de] Compostella'daki Aziz James'in [Zebedi oğlu Yakup-Büyük Aziz Yakup] kızarmış tavukları kadar değerliydi.

Dizin

Ab

Abbasi(ler) 150, 169; Halifeliği 225; halifesi/halifeleri 41, 123, 137, 225
Abdullah (Hz. Muhammed'in babası) 141
Abdullah I / Ebü'l-Abbas es- Seffâh (Abbasi Halifesi) 123, 225
Abdullah Efendi (Hekimbaşı, Rumeli Kazaskeri) 95-97, 224
Abdullah Efendi Müftü Bekhjy [?] 95, 181
Abdullah Sinan/Atik Sinan/Sinâneddin Yûsuf b. Abdullah 196
Abdurrahman Efendi (Müneccim-i sani) 149
Abdülaziz (Sultan) 225
Abdülhamid I (Sultan)174, 176, 183, 225
Abdülhamid Hefidi Bey (Sultanzade) 226
Abdülkadir el-Cezairi 153
Abdülmecid (Sultan) 45, 93, 135, 149, 224-226
Abdülmuttalib (Hz. Muhammed'in büyükbabası) 141
Ackland, Sir Peregrine 206
Adair, Sir R. 125
Adalet Kasrı 81
Âdile (II. Mahmud'un kızı) 225
Adonay 127
Ahırkapı Sokak 207
Ahıska 56
Ahmed I (Sultan) 104, 127, 149, 173, 186-187
Ahmed III (Sultan) 44-45, 97, 173, 177
Ahmed Ağa (Dalyan kiracısı) 71-72
Ahmed Efendi (Müneccimbaşı) 208
Ahmed Fevzi Paşa (Firari Kaptanıderya) 54-58
Ahmed Rıfai 199
Ahmed Vefik Efendi 129, 185
Ahmed (Nöbetçi) 122
Ahmed Fethi Paşa (Rodosîzade) 224, 226
Ainslie, Sir R. 125
Âişe (Hz.) 149
Aix-la-Chapelle Protokolü (1818) 41
Akağalar 177
Akdeniz 63, 93, 115, 213
Akıntı Burnu 69
Akseki Mescidi (Fatih) 149
Alaca Caddesi 207
Alaca Hamam 207
Alaca Hamam Cami 207
Alaca Hamam Sokağı (Eminönü) 207, 208, 218
Alay Köşkü 20, 145
Ali (Hz.) 41, 143, 148, 152-153, 159
Ali Paşa (Çorlulu) 53
Ali Rıza 124
Allom 45
Alsace 144
Altı Poğaça/Altıpoğaça Camii (Fatih) 186-188
65. Oda 201
Amasya 210
Amnikos (Bitinya Kralı) 73
Amr 50
Amr Bin Ümran 139
Anadolu 105, 107, 137, 157, 163, 208, 210
Anadolu Feneri/Fenerköy 71, 73-74
Anadolu Hisarı 70, 74
Anadolu Kavağı 73, 228
Anadolu Kazasker(ler)i 40, 81, 98, 165, 177; Mahkemesi 98
Anadolu yakası 45, 54, 65, 68-70, 73, 98, 174, 228
Andréossy (Kont) 9, 45, 66-67, 74-76, 104, 230
Ankara 188, 210; Paşalığı 119
Apollo 229
Arap Camii (Karaköy) 33, 175
Arap Yehovası 127
Arbuthnot, C. 125
Aretin, Erganyan 83
Argental, Ferriol d' 45, 113
Aristarhis ailesi 56
Aristarhis, Nikolas (Büyük Logothetis) 56
Arkadios Forumu 229
Arkadios sütunu 229
Arnavut(lar) 42, 89, 92-94, 209-210, 222, 233-234
Arnavutköy 69, 224
Arslanhane 20
Arz Odası (Üçüncü Avlu'da) 81

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye 55
Asdvadzaduryan (Allah Verdi Oglu) 85; ailesi 84
Ashley Lordu 13
Asya 72, 176
Aşiyan 69; Mezarlığı 70
Atıyye (II. Mahmud'un kızı) 225
Atikali/Zincirlikapı 188
Atiye (Abdülmecid'in kızı) 226-227
Atmeydanı 146, 173, 185, 190, 201
Atpazarı (Zeytinburnu) 206
Avrat Pazarı 229
Avusturya 88, 93, 109, 112, 117, 146, 181; Elçiliği (Büyükdere) 53; İmparatoru 146; Sarayı 223
Aya İrini Kilisesi 164, 176
Aya İrini/Hagia Eirene Kilisesi (Galata) 175
Ayasofya [Kilise] 192, 235
Ayasofya [semti] 146, 173
Ayasofya Camii 22, 32, 172, 190-194
Ayazma Camii (Üsküdar) 173-174
Ayşe (Müslüman) 50
Ayvansaray 59
Azapkapı 59
Aznavuryan, Agop 83

Ba

Baba Reten (Pencaplı) 218-219
Babıâli 11, 13, 20, 22-23, 42, 45, 51, 56, 75, 79, 81, 83-85, 87, 90-92, 96, 101, 103-106, 108, 110-112, 114, 119, 124-125, 129, 145, 182, 184, 208, 232
Babıhümayun 59, 164, 168
Babil 138, 215
Babüssaade 81, 164; Ağası 177
Babüsselam 59, 81, 164
Bagne hapishanesi (Tersane-i Amire içinde) 82, 97, 124, 146
Bağdat 35, 133-134, 150, 221, 225
Bağdat Seferi (1634) 142, 146
Bahçekapı 37, 40, 59, 173; İskelesi 168, 208; Yolu 207
Bahire Papaz 191
Bahriye Kışlaları (Kasımpaşa) 59
Balat 59, 61, 113; Yolu 207
Balık Pazarı Sokağı (Eminönü) 207
Balıklı 235
Balıklı Mezarlığı (Silivrikapı dışında) 82-83
Balıkpazarı İskelesi (Galata) 35, 37, 59
Balıkpazarı İskelesi (Eminönü) 37, 59, 62, 77-78, 127, 206
Balıkpazarı/Perama Kapısı 78-79, 93, 127
Baltalimanı 69-70, 224
Bamyacılar 212
Banduri 9
Barbaros Hayreddin Paşa 54, 57; Türbesi 129
Barton, Sir E. 125
Bayezid II (Sultan) 86, 134, 152, 162, 173, 183, 190
Bayezid Camii 18, 22, 86, 152, 173, 177, 190
Bayrampaşa Deresi/Likos/Lycus 229
Beaumont Lordu 13
Bebek 64, 70, 224; Koyu 70
Bedir 152
Behr, M. de (Belçika Elçisi, Baron) 67, 75
Belçika elçisi/elçileri 67, 75
Belgrad bentleri 65
Belgrad Köyü (Rumeli yakasında) 210, 228
Belgrad Ormanı/Ormanları 66, 73, 233
Belkıs (Sebâ Melikesi) 141
Belşatsar 140
Bendish, Sir Thomas 125
Berat Kandili 158
Bernard, Karl Ambros 97
Beşiktaş 52, 129; Yokuşu 52
Beşiktaş Sarayı/Beşiktaş Sahilsarayı 42-43, 54, 142
Beyazıt Kulesi/Serasker Kulesi 18, 29-30
Beykoz 71, 73
Beylerbeyi bahçeleri 214, 222
Beylerbeyi Camii 174
Beylerbeyi Sarayı 133, 234
Beylerbeyi/İstavroz 42, 70, 174
Bezmiâlem Valide Sultan 135-136
Bezzazistan-ı Atik Esnafı 137
Birinci Avlu (Topkapı Sarayı) 164-165, 176
Bitinya 73

Bizans 9-10, 43, 155
Bizanslı(lar) 29, 59, 73, 212, 219, 223, 229
Bizas 59
Boğaz/Boğaziçi 9-10, 12-13, 29, 31-32, 37, 39, 42-43, 45, 47-50, 52, 54, 57, 62-74, 77, 84, 91, 100, 104, 134, 143, 145, 155-156, 174-175, 209-210, 214, 219-221, 223-224, 228, 231-233, 235
Boğdan 89-90, 213
Boileau, Nicholas 104
Bosnalı(lar) 89
Bouillon, Godfrey de 231
Bozdoğan Kemeri/Valens Kemeri 188, 202
Brezilya 202
Brogniow (Avusturya temsilcisi) 146-147
Brown (Maslahatgüzar) 133
Brüksel Üniversitesi 76
Buckland (Dr.) 228
Buhara 31
Buharalı(lar) 165
Bulgar(lar) 72, 89, 92, 158, 210, 222, 229
Bulgurlu Dağı 30
Burak 152-153
Burckland, Dr.
Bursa 208; Paşası 135
Busra 191
Bürde-i Saadet 20
Büreyde (Sehmoğullarından) 150
Büyük Britanya 91, 111, 114-115
Büyük Mecidiye Camii 174
Büyük Valide Han 18
Büyükada 68
Büyükada Hamidiye Camii 174
Büyükdere 31, 42, 53, 64, 108, 211, 212-213, 219, 223, 228, 230-235; Koyu 70; tepeleri 73
Byron 74

Ca

Cadalvène (Mr.) 31, 56
Cafer Han (İran Elçisi, Mirza) 110
Cange, du 9
Canning (Lady) 12, 223
Canning, Sir Stratford 53, 105, 118, 125, 227
Cartwright, John 12, 105, 114, 116
Castel Capuano 162
Cator, Ralph Peter 206
Cebeciler Köşkü/Yalı Köşkü 46, 59, 145
Cebrail 49, 139, 141, 152, 163
Cellat Odası/Kapıcılar Odası 165
Cem Sultan 162
Ceneviz Kalesi (Anadolu Kavağı) 73
Cenevizler 29, 32, 59, 76, 185
Cevahir Bedesteni 17
Cezayir 153
Chandos, James Lord 125
Charles I (Kral) 125
Charles II (Kral) 125
Charles IX (Kral) 106
Civita Vecchia 162
Claude 74
Claudius II (İmparator) 155
Colquhoun, Dr. James 50, 209
Constantinus (İmparator) 59, 155
Cordoba, Don Lopez de 75, 232
Covent Garden 213
Crowe, Sir Sackville 125
Cuma imamları 171
Cuma namazı 154, 164
Cüce Hafiz Bey 166
Cüceler Geçidi 76
Cüceler Uçurumu/Dverghamrar (İzlanda) 76

Çanakkale Boğazı 91
Çapakçur/Bingöl/Cebel Cûr 107
Çarşamba (Fatih) 86
Çemberlitaş/Yanık Sütun 105
Çengelköy 54
Çerkez(ler) 51, 136, 186, 204
Çırağan 221; bahçeleri 222
Çırağan Sarayı/Çırağan Sahilsarayı 42-43, 57, 142, 164
Çırağan Yalısı 45
Çingene(ler) 49, 201
Çinili Camii 96

Ça

Çinili Köşk/Çinili Mabeyn-i Hümayunu 43
Çubuklu 134, 209; Korusu 134; Koyu 134

Da
Danyal (Hz.) 140
Darphane 83, 164-165
Darüssaade 155
Darüssaade ağası/ağaları 151, 156, 190
Davud (Hz.) 140-141
Davud'un ordusu 131
Davudi(ler) 140
Davutpaşa 144
Davy (Dr.) 96
Defterdar Kapısı 176
Delhi 218
Denis (Mr.) 76
Dickson (Teğmen) 221
Dickson, General Sir A. 221
Dicle 107
Dikilitaş 155
Dimitri (Sakız Adası'ndan) 98-100
Dionysios 212
Diplokoionion 43
Direktuar 106
Divan Yolu 207
Dîvân-ı Deavi 81
Divan-ı Hümâyun 164
Diyarbakır 106
Dokan-e Davod/Davud'un Dükkânı 140
Dolmabahçe 43, 48; Camii 174; vadisi 28
Dominiken tarikatı 175
Donizetti, Guiseppe 221
Dowson, William 96
Dördüncü Avlu (Topkapı Sarayı) 148
Drummond, W. 125
Düzoglu/Düzyan ailesi 84

Eb
Ebû Eyyûb el-Ensârî 155
Ebu Talib 191-192
Ebubekir (Hz.) 148, 152
Ebussuud Efendi (Müftü) 199
Edessa/Urfa 107
Edgeware Road 207
Edirne 57, 104, 119, 204; Anlaşması 56; Valiliği 119
Edirnekapı 174, 187, 189, 207, 228
Edirnekapı Sokak 207
Eflak/Eflâk 89-90, 137, 213
Eflaklı(lar) 84-85, 115
Ege Adaları 62, 189
Ege Denizi/Adalar Denizi 206
Eğrikapı 158
Ehli Beyt 140
Elagabalus (Roma İmparatoru) 186
Elçi Hanı 105
Elgin Kontu 105, 125
Elizabeth (Kraliçe) 125
Emevi halifesi/halifeleri 41, 175
Emeviler 150, 169, 225
Eminönü 120, 189
Emirgan 175-176, 224
Emurgünoğlu Yusuf Paşa Yalısı 176
Enderun 132, 177; Ağaları Mektebi 97; Hastanesi 59
Erganyan ailesi 84
Ermeni(ler) 17, 19, 26, 30, 32, 48, 50, 61, 63, 65-66, 82, 84-86, 89, 92, 105, 107-108, 137, 197, 221, 224, 231, 233-234
Erzurum 56, 221
Eski Ahit 140
Eski Saray 20
Eski Valide Camii 174
Esma Sultan (II. Mahmud'un kız kardeşi) 136, 224
Etmeydanı 146, 228
Evans (Yüzbaşı) 206
Evliya Çelebi 137, 142, 146, 190, 194
Eyüp 86, 143, 155, 184-185; kadısı/kadıları 81
Eyüp Sultan Camii/Eyüp Camii 172, 174, 190
Eyyub (Hz.) 139

Fa
Fâtıma/Fatma (Hz.) 143-144
Fatih [Semt] 86, 149, 187
Fatih Camii 19, 23, 149, 172, 174, 185, 187, 194-196, 228
Fatih Sultan Mehmed vakfı 175

Faukener, E. 125
Fener [Semti] 56, 61, 84
Fener Bahçesi çayırları 146
Fener Kapısı 192
Fener Yolu 207
Fenerbahçe düzlüğü 144
Fenerbahçe/Fener Burnu 37, 228
Fenerköy/Anadolu Feneri 71, 73-74
Fenerli(ler) 56, 101
Ferahfeza 234
Feride Hanımsultan 226
Feriköy/Aya Dimitri Köyü 143, 183
Fındık Suyu 208
Fidelya (Bizas'ın eşi) 59
Finch, Sir John 125
Firüzağa Camii (Galata) 188
Flandre 144
Flora Byzantina 230
Forest, Jean de la 111
Françoise I (Kral) 106
Fransa 13, 81, 85, 88-89, 91-93, 104-107, 111, 181, 199, 206
Fransız(lar) 9, 45, 53, 66, 85, 88-90, 104, 106-107, 109, 111, 117, 130, 132, 153, 200; Elçiliği 112; Postanesi 32; Sarayı 84, 104
Frenk Öldüren 210
Frenk(ler) 11, 20, 31-32, 64, 114-115, 126, 148, 181-182, 207, 213, 216, 219
Furioso, Orlanda 12

Ga

Galata 20, 23, 29-33, 35, 48, 51, 61, 65, 78, 97, 100, 106, 115, 143, 148, 173, 175, 188, 208; Bedesteni 35; Çarşısı 35; Efendisi 40, 165, 177; İskelesi 37; Kadısı 81
Galata Kulesi 29-30
Galata Mevlevihanesi 23-24
Galata Saray/Galata Sarayı Ocağı/Mektebi 27, 96-98, 131
Galatalı(lar) 115
Galati/Kalas 213
Galenos 130
George I (Kral) 125
George II (Kral) 125
George III (Kral) 125
George IV (Kral) 125
Gibbon, Edward 229
Glover, Sir Thomas 125
Gordon, Sir R. 125
Gotlar Sütunu 155
Göynük Kasabası 193
Guilleragues, Gabriel de 104
Gülhane Hatt-ı Hümayunu/Gülhane Fermanı 86-87, 164
Gülhane Kasrı 87, 165, 212
Gülhane Parkı 87, 155, 165
Gülnüş Valide Sultan/Rabia Emetullah Gülnuş Sultan 33, 173
Gyllius, Petrus 9, 229

Ha

Hacı Hamid, bkz. Nureddin Hamza
Haliç/Altın Boynuz 20, 29, 31, 36-37, 40, 46, 48-49, 59, 65-66, 68, 73-74, 91, 214
Halil Paşa 226
Halil Rifat Paşa (Damat, Gürcü) 41, 57, 175, 224
Hamdi Çelebi/Hamdullah Hamdi 193
Hamid-i Evvel Camii 174
Hammer, von 9, 69, 137, 142, 146, 151, 174, 190, 197, 235
Hansa Birliği 50, 209
Haraç 101
Harebone, Sir E. [William] Harebone 111, 125
Harem 190
Haremeyn 163, 176
haremeyni'ş-şerîfeyn dairesi 177
Harley, Achille de 104
Harun (Hz. Musa'nın kardeşi) 139
Harun Reşid (Halife) 35, 162
Harut 24
Harvey, Sir Daniel 125
Has Oda Kasrı 148
Hasan (Hz.) 143

Hasan Rıza Paşa (Serasker) 52, 57, 71, 131-133, 135-137, 216
Haspaya 231
Haseki (unvan) 96
Haseki Bimarhanesi 96
Hasırcılar Çarşısı (Zeytinburnu) 206
Hasırcılar Çarşısı (Eminönü) 203-204
Hasırcılar Sokağı (Eminönü) 207
Hastalar Kapısı 59
Haşimî hattı 192
Hatice (Hz.) 137, 141
Hatice Sultan (II. Mahmud'un kızı) 225
Hatice Turhan Sultan (IV. Mehmed'in annesi) 127, 173
Hatt-ı şerif 86
Havva (Hz.) 138, 208
Haye, Denis de la (Fransa Elçisi) 104
Haye, Jean de la (Fransa Elçisi) 104
Haydarpaşa çayırı 146
Henri IV 106
Herakles 229
Herman (Albay) 231
Herman (Dr.) 97
Hırka-ı Saadet 149, 154-155; Dairesi/Odası 144, 148-149, 155-156
Hırka-ı Şerif 149
Hırka-i Şerif Camii (Fatih) 149
Hızır (Hz.) 191-192
Hicret 162, 166
Hindistan 129
Hipodrom 155, 212
Hippokrates 130
Hobhouse, Sir J. 9, 173, 228
Horasan harcı/dakîk'ül-harç/çömlekçi tozu/harç tozu 219
Hotel de Bellevue 119
Hud (Salih'in torunu) 139
Hulvan 140
Humbaracı Ahmed Paşa (Bonneval Kontu) mezarı 23
Humbaracılar Kışlası 174
Humbarahane Camii 174
Hünkâr İskelesi 66, 71; Anlaşması 56
Hünkâr Sofası/Zülfecheyn 44
Hürrem Sultan/Roksana 189
Hüseyin (Hz.) 143, 159
Hüseyin (Vidin Paşası) 216
Hüseyin Paşa (Küçük) 136
Hüsrev Mehmed Paşa (Koca) 50, 57, 85, 175, 224
Hüsrev Paşa (Serasker) 55

Israeli, D' 13
ibn Züheyr/Arap Kâ'b 151
İbrahim (Hz.) 139-140, 157, 230
İbrahim (Sultan) 104, 135, 205
İbrahim Emirzade Efendi 25-27
İbrahim Paşa (Çandarlı) 162
İbrahim Paşa (Nevşehirli Damat) 44
İbrâil 213
İbrani Yehovası 127
İdris (Hz.) 20
İdris/Enoş (Hz. Adem'in oğlu) 138
İkinci Avlu (Topkapı Sarayı) 99, 164
İlyas (Hz.) 191, 193, 228
İmâmü'l-müslimîn 160
İmereti 56
İngiliz Büyükelçileri 124-125
İngiliz Elçiliği/İngiltere Elçiliği 85, 104, 108, 223; hapishanesi 113
İngiliz Sarayı 218
İo 216
İoannes Kantekuzenos (Bizans İmparatoru) 29
İran 31, 159
İranlı(lar) 107, 110, 141
İsa (Hz.) 95
İshak (Hz.) 139, 157
İskenderiye Limanı 58
İsmail (Hz. İbrahim'in oğlu) 139, 157
İsmail Paşa (Hıdiv) 157
İsmail Paşa Bahçesi 228
İspanyol Elçiliği (Büyükdere) 230
İspanyol Sarayı 232

İstanbul deniz surları 59
İstanbul efendisi/İstanbul efendileri 40, 165, 177
İstanbul Kaymakamlığı 143
İstanbul Kuşatması 155, 161, 163, 175
İstanbul mollası 195
İstanbul Üniversitesi Ana Kapısı 18/Bab-ı Serasker/Serasker Kapısı 18
İstanbul/Kostantiniyye/Konstantinopolis/Stambol 9-10, 19, 21, 23, 31, 33-35, 45, 54, 56, 58, 61, 63, 67, 78-79, 81, 86, 91, 98, 104, 106, 108-110, 113, 118-119, 126, 142-143, 149-150, 166, 168-169, 181, 186, 190-192, 194, 199, 201-203, 206-207, 210, 215, 222, 228
İtalyan(lar) 21, 115, 175
İustinianos (İmparator) 155, 192
İyonya Adaları 101, 106, 115
İyonya Adalı(lar) 113, 115
İzlanda 76
İzmir 65, 117, 202, 206, 208
İzmit Sancağı 73
İzzet Mehmed Paşa (Sadrazam, Topal) 81, 119-121, 123-124

Ja
James (Aziz)/Zebedi oğlu Yakup/Büyük Aziz Yakup 235
James I (Kral) 125
James II (Kral) 125
Jochmus (General) 232

Ka
Kabakoz 73, 75; Vadisi 74
Kâbe 94, 138-139, 152, 162, 167; örtüsü 167
Kâbil (Hz. Adem'in oğlu) 138
Kadıköy 48, 208
Kadir Gecesi 149, 159
Kafes (Topkapı Sarayı Üçüncü Avlu'da) 155
Kâğıtçılar Çarşısı 152
Kâğıthane 48
Kahire 150
Kalde 106-107
Kalimnos Adası 54
Kandilli 69-70, 224; Burnu 69
Kanlıca 70
Kanuni Sultan Süleyman vakıfları 169
Kapalı Çarşı/Büyük Çarşı 11, 207
Karagöz 94
Karaköy 33, 78
Karasu 188
Kasaba Ovası (İzmir yakınlarında) 208
Kasımpaşa 59, 82
Kastor 200
Katerina I (Rus Çariçesi) 93
Katolik Kilisesi 107
Katolik(ler) 17, 106-107, 175
Kawa (Demirci) 141
Keldani(ler) 107-108, 127, 129, ayrıca bkz. Nasturiler
Kelime-i Şehadet 26
Kerbela Olayı 159
Keresteciler 20
Kestane Suyu 208
Ketenciler Çarşısı 137, 197
Khrysippos 212
Kılıç Ali Paşa 57
Kılıç Ali Paşa Camii 57
Kınalıada 67
44. Orta 99
Kıtmir 138
Kız Kulesi 69
Kızıldeniz 218
Kızlarağası 161, 163, 177; Dairesi 44, 156; makamı 151
Kilyos 68
Kinnoul Kontu 125
Kireçburnu 70
Kirkor (Kişi) 84
Kirmanşah 140
Koca Hüsrev Paşa Külliyesi (Eyüp) 175
Koca Mustafa Paşa Camii ve Tekkesi 159
Konstandinos İpsilantis (Eflâk Voyvodası Rum Prens) 84
Korint 43
Kraliyet Danışma Meclisi 118

Kraliyet Topçu Alayı 221
Ksenophon 230
Kserolofos/Korolopki 229
Kubbealtı 81
Kudretullah Efendi (Şeyh) 24
Kule Bahçesi (Kuleli'de) 134
Kule Kapısı 29, 31
Kuledibi/Kule Kapısı Mahallesi 24
Kuleli 134
Kuleli Askeri Lisesi 134
Kumkapı 78, 86
Kurban Bayramı 34, 147, 157
Kuşadası 210
Küçük Kaynarca Anlaşması 145
Küçük Mezarlık/Petits Champs des Mort/Türk mezarlığı 23, 219
Küçüksu Koyu 69
Kürdistan 107
Kürt(ler) 89, 92, 140
Kyane Adaları/Kyane Kayalıkları 74

La
La Rose (Hizmetkâr) 113
Lahanacılar 212
Lahor 218
Laleli Baba 174
Laleli Camii 173-175
Langa Bostanları 229
Latin(ler) 90, 175
Layard, Austen Henry 11-12, 140, 190, 194
Lesbos/Midilli Adası 54
Levant [Doğu Akdeniz] 35, 93
Levant Şirketi 103, 105
Leyle-i îd/gece şenliği 159
Leyle-i Mübâreke/Mübarek Gece 158
Liston, Sir Robert 103, 105, 125
Logothetis 56
Lokman 130, 141
Lonca Teşkilatı 147
Longworth, John A. 186, 190, 202
Loudon, John Claudius 230
Louis XII (Kral) 106
Louis XIV (Kral) 106
Lucullus (Roma generali) 186, 210

Mabeyn 132, 234
Macaristan 182
Macaristan [Avusturya] Seferi 150
Madrid sarayı 232
Mahmil-i şerif 166
Mahmud I (Sultan) 43, 110, 155, 164, 234
Mahmud II (Sultan) 43, 45, 51, 54-55, 57-58, 81, 85-87, 97, 119, 131, 133, 136, 146, 174-176, 184, 212, 214, 225-226, 234-235
Mahmudiye 57
Mahmutpaşa [semti] 18
Mahmutpaşa Kapısı 19
Maliye Nezareti 176
Maltalı(lar) 21, 113, 115, 117, 119
Mamre Ovası 230
Manessy (Ermeni) 85
Mardin 107, 210
Marmara Denizi 50, 64, 67, 73, 77, 87, 91, 219
Marpuççular Caddesi 207
Marpuççular Mescidi/Çelebioğlu Hoca Alaattin Camii 207
Marpuççular Sokak 207
Marsilya 108-109
Maruni(ler) 89, 92
Marut 24
Mary (Lady) 214, 217
McNail, Sir J. 110
Mecîdî Nişanı 221
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye 82
Mecusi 140
Medina, Juliana de 232
Medina, Rufina de 232
Medine 151, 153, 161-162, 166; Emiri 143
Megrelya 110
Mehmed I (Sultan) 162
Mehmed II (Sultan, Fatih) 19, 54, 86, 96, 98, 149, 155, 169, 172, 183, 192, 194-196, 207; Türbesi 149

Mehmed III (Sultan) 106
Mehmed IV (Sultan) 43, 106, 126-127, 135, 173, 208; şehzadeliği 135
Mehmed (Şehzade, I. Süleyman'ın oğlu) 173
Mehmed (Şehzade, Sultan İbrahim'in oğlu) 135
Mehmed Abdullah Bey (Sultanzade) 226
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 54, 58, 165
Mehmed Ali Paşa (Tophane Müşiri Damat) 51-53, 182
Mehmed Emin Namık Paşa 216
Mehmed Emin Paşa (Yağlıkçızade) 146
Mehmed Emin Rauf Paşa (Sadrazam) 70
Mehmed Said Paşa (Seyyid) 226
Mehmed Said Pertev Paşa/Pertev Mehmed Said Paşa 57
Mekke 31, 131, 137, 139, 150-151, 153, 155, 161-163, 191, 218; emirleri 143; mollası 162; reisleri 150; Şerifi 158, 166
Mekkei Mükerreme 192
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane/Galatasaray Mekteb-i Tıbbiyesi 27, 96-97, 181
Memiş Ağa (Hasan Rıza Paşa'nın babası) 132
Mercan Ağa Camii 186, 190
Mercan Yokuşu 18-19
Mescid-i Harâm 139
Mesleme bin Abdülmelik 175
Mevlânâ Celaleddin Rumi 24
Mevlevi(ler) 24, 29, 131
Mevlevihane (Beşiktaş) 52
Mevlit 34, 153, 158; Kandili 158
Mısır 39, 56-58, 129, 137, 139, 150, 161-163, 167, 203-204; Paşası 167
Mısırlı(lar) 54, 89, 204
Mısır Çarşısı/Musur Çarşısı/Aktarlar Çarşısı 17, 19, 78, 127, 129-132, 137, 173, 207, 213
Mızıka-yı Hümayun 221
Michaud, Joseph François 9
Mihail Suça (Eflâk Voyvodası, baba) 85
Mihr-i Mah (güneş ve ay) 186
Mihrimah Sultan (II. Mahmud'un kızı) 189-190, 226
Mihrimah Sultan Camii (Edirnekapı) 174, 189, 228
Mihrimah Sultan Külliyesi (Üsküdar) 174, 189
Milnes, M. 13
Milo (Roma siyaset adamı) 186
Miraç Kandili 158
Moka/Moka valisi 197, 199, 202
Molla Bahçesi 218
Monofizit 107
Montague, E. W. 125
Montague, Lady W. M. 214
Moskova pasaportu 108
Muhallefat Kalemi 86
Muhammed Ağa (Kırımlı) 24-25, 29
Muhammed/Ruhullah (Hz.) 20, 26, 41, 94, 137, 139-141, 148-149, 151-152, 155, 157-158, 162-163, 191-192, 216
Muhammed'in (Hz.) Hicreti 166
Muhyiddin el-Mağribî 25
Murad III (Sultan) 150, 177, 188-189
Murad IV (Sultan) 142, 144, 146, 199, 201
Murad V (Sultan) 225
Murray, John 125
Musa (Hz.) 95, 139
Mustafa I (Sultan) 201
Mustafa II (Sultan) 173, 183
Mustafa III (Sultan) 142, 173, 175, 225
Mustafa IV (Sultan) 225
Mustafa (Nöbetçi) 122
Mustafa (Şehzade, I. Süleyman'ın oğlu) 173
Mustafa Efendi (Molla) 187
Mustafa Nuri Paşa (Serasker) 57, 224
Mustafa Reşid Paşa (Hariciye Nazırı Koca) 87-89, 119, 136, 175
Musul 106-107

Na

Nadir Şah (İran Hükümdarı) 186
Nakşa Adası 206
Napoli 162
Napolili(ler) 117
Nasturi(ler) 106-108, ayrıca bkz. Keldaniler
Nestorios (Patrik) 107

Niketas, Gjergj 233-235
Nişancı 86
Nişancı Mehmed Paşa Camii (Çarşamba) 86, 185
Nişancı Mehmed Paşa Camii (Kumkapı) 86
Nişancı Mustafa Paşa Camii (Eyüp) 86
Norma 221
Nuh (Hz.) 49, 138-139, 193, 205
Nureddin Hamza 188-189
Nuruosmaniye 18
Nuruosmaniye Camii 23, 164, 173-174, 228
Nusretiye Camii/Yeni Cami 175

Od

Odesa 108
Odunkapanı 20
Ohsson, D' 9, 139, 174, 199
Okmeydanı 185
Orta Camii (Atmeydanı) 201
Orta Kapı (Babüsselam) 99, 164-165
Ortaköy 31, 48, 69, 221, 224
Oruç Reis (Barbaros'un kardeşi) 54
Oryantalist(ler) 215, 220
Osman (Hz.)148, 151
Osman Ağa (Rızâ Hasan Paşa'nın amcası) 175
Osman Gazi (Sultan) 161, 169; kılıcı 58
Osman II (Sultan) 162, 201
Osman III (Sultan) 173
Osman Paşa (Gümrükçü) 175
Osmanlı(lar) 9-10, 42-43, 53-54, 56-57, 66, 79, 88-89, 91-92, 97, 101, 105-106, 111, 114-115, 121, 126-127, 134-135, 150, 154, 176, 184-185, 191, 203, 213-214, 224, 227; Devleti 11, 41, 79, 108; Hanedanı 46, 160, 162; İmparatorluğu 88-90, 92, 101, 105, 118, 136, 187; Karantina Meclisi/Meclis-i Tehaffuz 181

Öm

Ömer (Hacı, Yemen Şeyhi) 197, 199
Ömer (Hz., Halife) 148, 150-151

Pa

Paget, Henry/Lord Paget 125
Paget, Sir A. 125
Palmerston Lordu
Panayia Yortusu 209
Patirgâh 192
Patrikhane (Fener) 56
Pazartesi Çarşısı 213
Pera 11, 13, 15, 30-31, 33, 35, 42, 51, 61, 65, 78, 82-83, 85, 100, 103, 108, 115-117, 143, 148, 183, 189, 208, 218-219, 223
Peralı(lar) 18, 20, 24, 79, 82, 101, 115, 208, 213
Perhiz 65-66
Pers(ler) 218-219
Perşembe Pazarı (Galata) 33, 35, 173
Pertevniyal Valide Sultan Camii 174
Pervititch haritası 207
Phillis (I. Trakyalı Kral Sithon'un kızı) 229
Pindar, Paul 125
Piyale Paşa 185
Pococke, Richard 9, 229
Polluks 200
Polyphemos 224
Ponsonby (Lady) 222-223
Ponsonby, Lord John 70, 84-85, 105, 116, 118, 125, 214
Porter Burton 32
Porter, Sir James 110-111, 125, 232
Praksiteles 50
Prusya 88, 181
Punch [ve] Judy 94

Ra

Ragıp Paşa Kütüphanesi 152
Ramazan 17, 28, 34-35, 53, 94, 148-149, 152-153, 156-157, 159-160; Bayramı 35, 147, 157; Sergisi 152-153
Regaip Kandili 158
Reumont, Alfred von 9
Revan [Erivan] Zaferi 148
Revan Köşkü 148
Rheims Katedrali (Fransa) 53
Rıfai Tarikatı 199
Riva 68, 71, 76
Robinson (Binbaşı) 140
Roe, Sir Thomas 125

Roma Katolik Kilisesi 107
Ruffin, Pierre 104
Rum ayaklanması 86
Rum Kilisesi (Büyükdere) 233
Rum Ortodoks Kilisesi 17, 56
Rum Patrik 56
Rum(lar) 17, 21, 30-32, 35, 48-50, 61, 63, 65-66, 77, 79, 82, 84, 89, 92, 98-99, 101, 105, 115, 137, 143, 206, 209, 228, 230, 235
Rumeli kıyısı/yakası 31, 65, 70, 73, 143, 210, 228
Rumeli 89, 105, 137, 157, 163, 210
Rumeli eyaletleri 176
Rumeli Hisarı 69-70, 74
Rumeli Kavağı 74
Rumeli Kazasker(ler)i 40, 81, 95, 98, 165, 177
Rumeli Kazaskerlik Mahkemesi 81, 179
Rus Konsolosluğu 108
Rus Sarayı 213
Rus Seferi (1768-1774) 145
Rus(lar) 56, 84, 104-105, 109, 112, 117, 119, 213
Rushout, Sir James 125
Rusya 13, 56, 84, 89, 93, 108, 119, 181
Rüstem Paşa 189
Rüstem Paşa Camii (Eminönü) 189

Sa

Sabuncu Hanı Sokağı 207
Sadabad 42, 157
Sadâbad 42, 157
Saint James Sarayı 109, 216
Saka Mehmet Sokak 207
Sakız Adası 98-100, 185
Salih (Hz. Nuh'un torunu) 139
Saliha Sultan (II. Mahmud'un kızı) 57, 225-226
Samatya 78
Samatya Kapı 186
Samuel (Kâhin ve müneccim) 141
San Domenico 175
San Françesko Kilisesi (Karaköy) 33
San Paolo 175
Sancak-ı Şerif 142, 144-150
Santiago de Compostella 235
Saraçhane Çarşısı 19, 202
Sarayburnu 37, 59, 70, 73, 155, 219-220
Sardunya Adası 181
Sarıyer 228
Sarraf-ı Esnafı 137
Sasaniler 140
Savari, Jacques de 104
Sebastiani, General Horace 85, 104
Sehhmy (Mürid) 150
Selim I (Sultan, Yavuz) 96, 133-134, 150, 161
Selim II (Sultan) 106
Selim III (Sultan) 46, 85, 87, 172, 174-175, 212, 220, 225
Selimiye Camii (Edirne) 174
Selimiye Camii (İstanbul) 174
Selimiye Kışlası 174
Selman-ı Farisi 140, 152
Seniye Hanımsultan 226
Sepetçiler Kasrı 205
Serasker Meydanı/Tavuk Pazarı 127, 177
Serdab Bahçesi 220
Serez Tahrirat Kalemi 175
Serpol Zehab 140
Sevigné, Madam de 199-200
Shakespeare 130
Sırbistan 89-90, 119
Silivrikapı 82, 228
Sinan (Mimar) 187, 196
Sinan Paşa (Koca) 150
Sinan Paşa (Yemen fatihi) 187
Sinop 210
Sirope (Serafim) ailesi 84
Sithon I (Trakyalı Kral) 229
Sloven(ler) 115
Sodom ve Gomore 49
Soğan Adası/Krammyon 71, 75-76
Soğan Ağa/Soğanağa Camii 186, 190
Spitzer, Sigmund 27, 97-98
St. Benoit Katolik Kilisesi (Galata) 106
St. Petersburg 56, 109
Staffa Adası 75

Stampa (Bakkal) 32
Stanyan, A. 125
Strangford (Lord) 126
Stromboli 108
Stürmer (Kont, Avusturya Büyükelçisi) 223
Sultan Ahmed Camii/Sultan Ahmed Camii/Sultanahmet Camii 22, 146, 158, 172-175
Sultan Mustafa Camii 174
Sultan Mustafa Camii bkz. Laleli Camii
Sultan Suyu 228
Suriye 105, 119, 121, 165; Seferi 232
Surre alayı 161-166,168
Surre Emini 161-162, 165-166, 168
Sutton, Robert 125
Süleyman (Hz.) 140-141, 206
Süleyman I (Emevi Halifesi) 175
Süleyman I (Sultan, Kanuni, Muhteşem) 19, 96, 106, 127, 134, 169-170, 173, 187, 188-189, 205
Süleymaniye [semti] 96, 173, 187
Süleymaniye Camii 22, 96, 173-175, 185, 187, 196, 228
Süleymaniye Darüşşifası 96
Sünen-i Ebu Davud 130
Süpürgeciler (sepetçiler) Çarşısı 204-205
Süryani(ler) 107-108, ayrıca bkz. Yakubiler

Şa

Şam 163, 168, 191, 210
Şam Ulu Camii 150
Şarlman 35
Şehzade Camii (1548) 173-174, 187
Şemseddin Efendi 186-187
şeyhülislam 81, 95, 98, 155
Şeytan Akıntısı 69-70
Şirazi/Şeyh Sadi 130
Şit (Hz. Adem'in oğlu) 138-139
Şuayb (Pir) 139
Şükrullah el-Üveysî 149

Ta

Tagus 206
Tahir Mehmed Paşa (Kaptanıderya Çengeloğlu) 57, 70, 97-98, 137, 224
Tahmishane 202-203
Tahran 110
Tallibart, Louis 33
Tarabya 12-13, 42, 58, 66, 68-69, 70, 74, 84-85, 212, 222-223, 232; Limanı 66, 70
Tarabyalı(lar) 50
Tavernier 9
Taylor (Mühendis)
Tekirdağ 119, 210
Teofrastos 212
Tersane-i Amire (Kasımpaşa) 82
Teselya 73
Teşrik Tekbirleri 139
Thames 65
Theodosius (İmparator) 155
Thévenot, M. Jean de 199-200
Thornton 9
Tıbb-ı Nebevi 130
Titof (Mr.) 213, 223
Titof (Mrs.) 213, 223
Tophane 37, 40, 59, 70, 79, 97, 99; Avlusu 159; Camii 159; inzibatı 51; İskelesi 37, 57, 174; Limanı 53; Müşiri 52-53, 143, 182
Topkapı Sarayı 59, 81, 155, 164
Topkapı Sokak 207
Topkapusu Sahilsarayı 155
Toskana Mahkemesi 119
Toskanalı(lar) 119
Trabzon 230
Trakyalı(lar) 220
Trumbull, Sir W. 125
Tuna 54, 93, 204
Tut ki Yedim/Sankiyedim Camii 186-187
Türk İmparatorluğu 89
Türkiye 9, 33, 50, 56, 61, 66, 72, 88, 91, 98, 101, 111, 113, 136, 140, 175, 180, 182, 219
Türkmen(ler) 89, 92

Uh

Uhud 152
Ulema 95
Uludağ 66, 73

Umur-ı Mülkiye 57
Unkapanı 20; Kapısı 93
Urquhart, David 9

Üç Üçbaş Camii/Üç Baş Camii 186, 189
Üçbaş Köyü 188
Üçüncü Avlu (Topkapı Sarayı) 81, 99, 148, 155
Ürdün Nehri 156
Üsküdar 30, 48-49, 70, 81, 144, 168, 173-174, 189; Efendisi 40, 165, 177
Üveysîler 149
Üzeyir 138-139, 147

Va Vakıf daireleri 11, 176
Vakıf idaresi 21
Vaniköy 224
Varna 119
Veysel Karanî 149
Vezir İskelesi 205
Victoria (Kraliçe) 125
Viyana 97, 108, 112, 215; Kongresi (1815) 41

Wa Walsh (Dr.) 9, 74-75
Walton, Isaak 67
William & Anne 125
William & Mary 125
William IV (Kral) 118, 125
Williams (Albay) 221
Winchelsea Kontu 125-126
Wm. Hussey 125
Wyche, Sir Peter 125

Ya Yacovakerizo (Eflak Boyarı) 85
Yağkapanı İskelesi (Galata) 35
Yahudi(ler) 30, 32, 48, 67, 89, 90, 92, 113, 127, 163, 212
Yakubi(ler) 106-108, ayrıca bkz. Süryaniler
Yakup (Hz.) 139
Yakup Burdaya (Mor) 107
Yanıkköy/Nimfea 210
Yanko 84
Yavuz Sultan Selim Camii/Sultan Selim Camii 173-174, 228
Yavuzselim [Semti] 149
Yedi Kardeşler Çınarı 231
Yedi Uyurlar/Eshab-ı Kehf 138
Yedikule 40, 48, 104, 201, 228
Yemen 187, 197, 202
Yemiş İskelesi 35
Yeni [Valide] Camii (Karaköy) 33, 173
Yeni Camii Külliyesi (Eminönü) 120, 127, 168, 173-174
Yenibahçe 228
yeniçeri ocağı 10, 46, 86-87
yeniçeri Odaları 19
Yenikapı Sokak 207
Yeniköy 69, 134, 209
Yeşilköy 228
Yezit I 159
Yıldız Hamidiye Camii 174
Yom Burnu 75
Yörük(ler) 89
Yuhanna 141
Yunan adaları 210
Yunan elçiliği nezarethaneleri 114
Yunan Konsolosluk Mahkemesi 81
Yunan Mahkemesi 79
Yunanistan 58, 73, 79, 175, 181
Yunus (Hz.) 141
Yusuf Paşa 119
Yusuf/Habib en-Neccar (Hz.) 139
Yüce Koruyucu 171

Za Zahhak 141
Zal Mahmud Paşa Camii 185
Zebur 140
Zekeriya (Hz.) 141
Zeyd 45, 181
Zindan Kapısı (Eminönü) 120, 122, 124
Zülfikar 41, 153
Zülkifl 139

Charles White (1793-1861) 1805'te Eton Koleji'nden mezun olduktan sonra orduya katıldı. 1830-31 arasında Belçika kralının seçimi konusunda Britanya'yı temsil eden Lord Ponsoby'nin sekreterliğini yaptı. Lord Ponsoby'nin 1832'de Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu elçiliğine atanması White'ın Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul'a ilgi duymasına neden oldu. Ponsoby'nin elçiliğinin son yılı olan 1841'de İstanbul'a gelerek 1844'e kadar kentte kaldı. *Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of the Turks in 1844* (1845, İstanbul'da Üç Yıl; veya, Türklerin Örf ve Adetleri) adlı kitabı bu uzun ikameti sırasında edindiği bilgi ve izlenimlerin ürünüdür. White böyle bir eseri yazma ihtiyacını neden duyduğunu birçok Batılı seyyahın eserlerinden söz ederek şöyle aktarıyor: "... sözünü ettiğimiz bu yazarların çalışmaları Osmanlı payitahtındaki yaygın örf ve âdetlere pek az ışık tutmaktadır... Öte yandan modern seyahatname yazarlarının aktardıkları bilgilerin nerdeyse tümü ya romantizm sınırına dayanan bir üslupla ya da öylesine abartılı ve göz boyar biçimde anlatılmıştır ki, yabancıları aydınlatmaktan çok onları yanıltır. Dolayısıyla İstanbul'a gelen yabancıların çoğu, yerel âdetlerin nerelerden kaynaklandığı, anlamları ve tam olarak ne oldukları konusunda tam bir cehalet içindedir; kitaplardan ya da onlara yardımcı olanlardan doğru açıklamalar alamadıkları için de geldikleri gibi giderler, ama bir farkla; alelacele yaptıkları gözlemler ve edindikleri yanlış bilgilerden ötürü ve Türk halkının savunulması mümkün olmayan zaaflarıyla iyi nitelikleri arasında hiçbir ayırım yapmadıkları için çoğu kez farklı siyasal çıkarlar ve dini antipatilerin körüklediği geçmişten gelen önyargılara yeni yanlış anlamalar ekleyerek ayrılırlar." Charles White üç ciltlik bu dev eserinin ilk cildinde pazarlar ve çarşılar, kayıklar ve kayıkçılar, balıklar, balık avcılığı ve balık pazarları, hastaneler, elçiliklere tanınan himaye hakkı, esnaf birlikleri, loncalar, vakıflar, selatin camileri, cami malları, kurukahveciler, manavlar, bahçeler ve bahçıvanlık, kandiller ve şenlikler gibi konuları işlerken halk arasında dolaşan söylenti ve efsaneleri aktarmayı da ihmal etmiyor.

SAHAFTAN SEÇMELER DİZİSİ

Kitap YAYINEVİ

ISBN TAKIM 978-605-105-217-5
ISBN 1. CİLT 978-605-105-218-2

